

СВЕТЪТ НА МЕГАМИТОВЕТЕ

Пламен С. Цветков

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

ПЛАМЕН С. ЦВЕТКОВ
СВЕТЪТ НА МЕГАМИТОВЕТЕ
НЯКОИ ПОЛИТИЧЕСКИ И
ИСТОРИОГРАФСКИ МИТОВЕ
НА XX ВЕК

chitanka.info

Погрешната историческа митология не е монопол единствено на българите, нито пък политическите митове са присъщи само на комунизма, националсоциализма и фашизма. Притеснителното е, че и в началото на третото хилядолетие след Христа твърде много хора продължават да се намират на равнището на праисторическото суеверие. Липсата на елементарна историческа култура несъмнено ни прави безпомощни и пред манипулациите, към които прибегват твърде много медии и политически сили у нас.

Предлаганата книга е посветена на някои основни политически митове, както и на някои митове на историческата памет. Такива са идеите за „съвършено общество“, за „справедливите войни“ и за „освободителната мисия“ на дадена велика сила — на първо място Русия. Специално място се отделя на отделните тоталитарни митове — комунистическия, националсоциалистическия и фашисткия. Във втората част на книгата се анализират онези изкривявания на историческата памет, които са присъщи на българите. Това са митовете за „турското робство“, за „тиранията“ на Стефан Стамболов, за „най-светлата дата“ в българската история — 3 март 1878 г., за „личния режим“ на Фердинанд, за „националните катастрофи“ и т.н. Панславизмът и догмата за славянското потекло на българите не се разглеждат тук, тъй като са обект в други изследвания на автора.

Пламен Симеонов Цветков е професор по нова и най-нова история в НБУ. Автор е на редица книги и статии, сред които е двутомното проучване на балканската история от българска гледна точка, публикувано в САЩ, двутомната история „Европа през XX век“, „Светът през XX век“, както и монографията „Народностно потекло и национално самосъзнание“, развенчаваща редица митове, дълбоко вкоренени в българската историческа памет.

УВОДНИ ДУМИ

Според шегобийците няма българин, който да не разбира поне от три неща — от футбол, от медицина и от история. И наистина разговорите в една компания неизбежно се въртят около поредния футболен мач или около нечий болестник, като веднага се намират услужливи „знахари“, предписващи и съответната терапия. Историята пък се засяга задължително, когато се сблъскаме с някоя неуредица. Без оглед на това дали става дума за дупките и мърсотията по улиците или за закъсняващия трамвай, автобус или влак, ние твърде често хвърляме вината за нашата изостаналост и мърлявщина върху „поробителите“, което нерядко се придружава и от откровена завист към напредналите народи. Често може да се чуе в тази връзка и следната „дълбокомъдрена“ сентенция: *„на робство не случихме — я ги виж норвежците колко са си били добре под шведско робство, а ние?“*

Късата или направо липсваща историческа памет лесно може обаче да доведе до безотговорност. Твърде широки среди у нас например изпитват носталгия по близкото комунистическо минало и тази носталгия намира израз в „крилатата“ фраза: *„При Тошо не беше лошо!“* Няма никакво значение, че „евтино мляко“ просто го нямаше по магазините, че за „евтина кола“ се чакаше 10–15 години, а за да се сдобиеш с „евтино жилище“, често пъти не стигаше и цял живот.

Някои заинтересувани политически кръгове придават на тази безотговорност направо зловещи измерения. Например според идеолозите на „Атака“ в СССР не е имало масови репресии *„и не би могло да има — подобно на лъжата за избитите 6 милиона евреи от нацистите“*. Напълно логично подобни твърдения се придружават от истерично отхвърляне на евроатлантическата ориентация на България и от не по-малко истерични нападки срещу напредналите и демократични държави: *„крайната цел на англосаксонския свят е ликвидация на руското етнокултурно пространство чрез неговата атомизация, разпокъсване и обособяване на отделни*

етноконфесионални зони с незначителна мощ... Първата и най-важна част от задачата е да бъде превърната Русия в либерално-демократична държава, където западните обществени механизми, родени от протестантството, трябва да сменят съборния модел на православие.“^[1]

Разбира се, преднамерено погрешната историческа митология не е монопол единствено на българите, нито пък политическите митове са присъщи само на комунизма, националсоциализма и фашизма. Притеснителното е, че и в началото на третото хилядолетие след Христа твърде много хора продължават да се намират на равнището на праисторическото суеверие.

Предлаганата книга е посветена на някои основни политически митове, както и на някои митове на историческата памет. Такива са идеите за „съвършено общество“, за „справедливите войни“ и за „освободителната мисия“ на дадена велика сила — на първо място Русия. Специално място се отделя на отделните тоталитарни митове — комунистическия, националсоциалистическия и фашисткия. Във втората част се анализират онези изкривявания на историческата памет, които са присъщи на българите. Това са митовете за „турското робство“, за „тиранията“ на Стефан Стамболов, за „най-светлата дата“ в българската история — 3 март 1878 г., за „личния режим“ на Фердинанд, за „националните катастрофи“ и т.н. Панславизмът и догмата за славянското потекло на българите не се разглеждат тук, тъй като на тях са посветени други публикации от същия автор.

Без опознаването на тези митове е невъзможно да се разбере не само историята на XX в., но и редица специфични черти в поведението на различните национални общности и държави в края на XX и началото на XXI в. Липсата на елементарна историческа култура несъмнено ни прави безпомощни и пред манипулациите, към които прибягват твърде много медии и политически сили у нас.

^[1] В. „Нова зора“, 27 май 1997 г. ↑

I. МИТОВЕТЕ НА ТОТАЛИТАРИЗМА

ГЛАВА ПЪРВА

МИТ, ИСТОРИЯ И ПОЛИТИКА

1. МИТ И МИТОЛОГИЯ

Обикновено под „мит“ се разбира „старинно народно сказание за богове или герои“ или „народно предание за богове, герои, природни явления и исторически събития, станали през древността“, но и „измислица, приказки, басня“. В някои тълковни речници се уточнява, че митът е „легендарен разказ, предаден от традицията, който посредством подвизите на баснословни същества (герои, божества и т.н.) се опитва да осветли природни и човешки феномени (възникването на света, на човека, на институциите, усвояването на технологиите)“ Митът може да бъде и „представяне на исторически личности и факти, което е подсилено и деформирано от народната традиция и което се сдобива със силата на легенда в колективната фантазия.“^[1]

В съвременните езици думата „мит“ неизбежно включва в себе си някакъв елемент на измислица, а често пъти се схваща и изцяло като измислица или лъжа. На старогръцки „μῦθος“ също може да означава „измислен или баснословен разказ, разказ за боговете, мит, предание, легенда, басня, приказка“. Това обаче е само един от смислите на думата, която първоначално е означавала просто „реч, дума, слово, пословица“, „думи или реч пред народа“, „разказ, вест, известие, съобщение“, „разговор, беседа“, „обмисляне, мисъл, замисъл; решение, план, съвет“ и „поръчка, предписание, заповед; напомняне, предупреждение“. Както изглежда, едва на по-късен етап „μῦθος“ е станало синоним и за „мълва, слух“, а оттам и за някаква измислица.^[2]

Няма съмнение, че митът е неотделим от религията. Както посочва един от най-големите историци на религията, а именно румънецът Мирча Елиаде, „основната функция на мита е да определи примерните модели на всички ритуали и на всички съществени

човешки действия“, тъй като „всеки мит, без оглед на природата му, изразява събитие, станало *in illo tempore* [по онова време, някога — П.Ц.] и поради това създава прецедент и пример за всички действия и «ситуации», които ще повтарят по-късно същото събитие“. Това възпроизвеждане на архетипното събитие, продължава Елиаде, „води до премахването на светското време и хвърля човека в магично-религиозното време, което няма нищо общо с времетраенето в тесния смисъл на думата, а е «вечното сега» на митичното време.“ Така митът всъщност премахва и историята в съвременния смисъл на думата.^[3]

Според френския философ Пол Рикьор „митът е форма на дискурс с претенции за смисъл и истина“. Това не означава, че митът е неистина. Макар че е очевидно срещуположен на истината, митът допълва истината, като изразява истини, които не могат да се изкажат по друг начин. Според Рикьор митът се занимава преди всичко с потеклото на човека, поради което „да се живее съобразно един мит означава човек да престане да живее само във всекидневието“^[4].

Митът може да се определи и като тип мислене, но и като непрекъснато променящ се модел за света. В първия случай би могло да се говори за *първичен мит*, а във втория — за *вторичен мит*. Така или иначе, митът е присъщ далеч не само на дописмените или античните общества, но и на съвременността, тъй като и днешните човешки общности изпитват потребност от някаква традиционност, което поражда и условията за създаването на определена митология. Затова според германеца Ернст Касирер митът е категория на съзнанието, на човешкия дух, който произвежда специфичен символичен свят и оттам оказва определящо влияние не само върху религията и метафизиката, но и върху науката. И наистина историята на науката изобилства от примери за открития, които са направени на базата на свършено погрешни изходни позиции. Другояче не може и да бъде — както посочва проф. Б. Богданов, „като се занимават с някакво събитие и строят действителност, митическите разкази твърдят и какъв е светът. Служат си с промяната, за да се справят с нея и да постигнат непромяна.“ С други думи, „в съвременната среда митологията дебне навсякъде“, още повече че и днес непрекъснато се раждат митологични разкази за човека герой, който е всъщност „въплътен в индивид символ за груповост“.^[5]

В пряка връзка с интересуващата ни тематика е констатацията или поне допускането, че *„митологията е символична система с определена идеология, със специфичен рамков възглед за света и човешката действителност“*. В този контекст, *„като разказва за преобразуването на субект в кризисно състояние с колектив и извънчовешки свят, митологичният разказ моделира ситуация за преобразуване на колектив“*^[6].

Митологията може да се дефинира и като *„комплекс от разкази, които носят същностно познание и затова биват повтаряни при определени пространствено, времево и реално регламентирани условия“*. Всъщност митологията често пъти е неделима от идентичността: *„Митологията стои между човека и света, чрез нея той внася ред в представите си за това, което го заобикаля и което е хаотично, или поне достига до него по хаотичен начин.“*^[7]

Претенцията за универсално тълкуване на света, в който живеем, далеч не е присъща обаче единствено на религията. Подобен стремеж отличава и тоталитарните доктрини и системи, поради което твърде много учени са склонни погрешно да дефинират комунизма, националсоциализма или фашизма и като някакъв вид религия, макар че и трите идеологии и на първо място комунизмът и националсоциализмът изпъкват с войнстващата си бездуховност. По този начин естественият копнеж на всеки човек по някаква логично подредена и аргументирана система от аксиоми за това кои сме и откъде идваме лесно може да бъде манипулиран с откровена лъжа.

[1] Български тълковен речник. София, „Наука и изкуство“, 1976, с.438; Речник на чуждите думи в българския език. София, Издателство на Българската академия на науките, 1982, с.542; Dictionnaire Hachette encyclopédique. Paris, 1998, p.1271. ↑

[2] М. Войнов, Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, Ал. Милев, М. Тонев. Старогръцко-български речник. София, Печатница „Книпеграф“, 1943, с.522. ↑

[3] М. Eliade. Traité d'histoire des religions. Paris, „Payot“, 1975. pp. 345 et 360. ↑

[4] Цит. по Б. Богданов. Отделно и заедно. София, „Планета 3“. 2005. с 263–264. ↑

[5] Б. Богданов. Цит.съч., с.249 и 274. ↑

[6] Пак там, с. 267–271. ↑

[7] Н. Аретов. Национална митология и национална литература.
София, „Кралица Маб“, 2006, с. 22–23. ↑

2. НЯКОИ НАЦИОНАЛНИ МИТОВЕ

За да бъде убедителна, лъжата не може да бъде стопроцентова измислица, а трябва поне донякъде да отговаря на реалността. Всъщност лъжата е най-често полуистина, при която се изтъкват само подобрани „удобни“ факти, докато останалите грижливо се премълчават. Твърде показателни в тази насока са митовете, свързани с националната идентичност, която е неотделима от собственото „аз“ на повечето хора. В този случай мощно въздействие има делението на *Свои* и *Чужди*, като на *Чуждите* се приписват всякакви демонични качества. Всъщност *„образът на другия представлява проекция на «свои» черти и особености, които се пренасят върху другия, за да може азът да се освободи от тях, да изрази негативното си отношение към тях“*. Утвърждаването на дадена национална идентичност задължително включва и един *„генеалогичен разказ“* за съответната общност, което неизбежно води до изграждането на определен мит, макар че този мит е „по-историчен“ от сакралността на класическата митология.^[1]

Всяка нация си има своите митове и това далеч не е монопол единствено на балканските народи. Твърде много американци например са уверени, че са потомци на хора, които са търсели своята свобода. Дълбоко вкоренено е и убеждението, че американците са създали първата нова нация в историята, изцяло свободна от етнически или расови основи и отворена за всички, които споделят идеала на демокрацията и на правата и свободите на личността. Популярна е и погрешната теза, че САЩ са отечеството на първата представителна демокрация. В действителност дори и „политическа“ нация като американската си има своята етническа сърцевина в лицето на англо-протестантската общност. И към 1990 г. цели 49% от населението на САЩ са потомци на заселниците и чернокожите от 1790 г., като до 30-те години на XX в. и двете общности изпъкват с невероятната си раждаемост, срещу едва 51% потомци на имигранти, дошли в страната подир 1790 г. При това мнозинството от имигрантите и на първо място тези от Европа възприемат ако не протестантството, то поне англо-протестантската етика. Най-сетне 75% от афроамериканците имат и

нечернокожи предци, а в родословието на 22% от белите са налице и небели прадеди.^[2]

Никак не е малък и броят на французите, които живеят с вярата, че са изцяло гражданска нация, а не нация по потекло, но и във френския случай решаваща роля изиграва френскоезичната общност. Именно северният дял на страната, известен като „Острова на Франция“ („**Ile de France**“) служи на френските крале като опора и център на обединителната им стратегия. Още през втората половина на XIII в. тази стратегия започва да се оправдава с национални доводи, като това се придружава от все по-силен интерес към миналото на французите, на които се приписва троянско потекло. След революцията от 1789 г. и най-вече по време на якобинския терор френският език и култура започват да се натрапват с цялата мощ на репресивния апарат на държавата с аргумента, че *„френският език трябва да бъде циментът на новото национално единство... Той трябва да бъде един, както Републиката... Федерализмът и суеверието говорят бретонски, емиграцията и омразата говорят немски, контрареволуцията говори италиански, а фанатизмът — баски“*.^[3]

Без оглед на крайно смесеното си население мексиканците живеят на свой ред с мисълта, че са преки потомци на ацтеките. Самото име на страната — Мексико — е едно от наименованията на ацтеките. Всъщност около 80% от днешните мексиканци са потомци на смесени бракове между коренни американци и европейски заселници, предимно от Испания. Това не пречи на редица изтъкнати мексиканци като световно прочутия писател Карлос Фуентес да подчертават испано-индианското наследство като факт, благодарение на който мексиканците, за разлика от САЩ, са едва ли не „коренна“ нация и култура. Както изтъква един служител на мексиканското външно министерство, *„налице е принципна разлика между нашите две култури и тя се състои в това, че мексиканската култура е много по-дълбоко вкоренена от американската“*.^[4]

Както може да се очаква, балканските народи се отличават именно със стремежа си да докажат, че са в своите земи от незапомнени времена. Това кара гърците да отхвърлят всякава мисъл за възможно смесване с етносите, които нахлуват масово в Югоизточна Европа от IV в. сл.Хр. нататък и да твърдят, че са също толкова „чисти

елини“, колкото и съвременниците на Омир или най-малкото на Аристотел. Албанците на свой ред абсолютизират илирийския си корен, за да излязат с претенцията, че са по-стар народ и от гърците, тъй като присъствието на илирите е наистина по-старо от това на гърците, дошли по сегашните си земи едва през XV в. пр.Хр., ако не и по-късно. Румънците от своя страна извеждат корена си от сместа между римски заселници и автохтонните даки и траки, като не много убедително се мъчат да докажат, че тази смес се е получила в днешна Западна Влахия и Южна Трансилвания, макар че тези краища са били под римска власт по-малко от два века. Най-сетне турците, след като катастрофата на Османската империя в резултат на Първата световна война ги хвърля от имперската идея към съвременното схващане за нацията, започват да търсят колкото се може по-стари свидетелства за присъствието си в Мала Азия и Югоизточна Европа във всяка дума, съдържаща съгласните „т“, „р“ и „к“ — „трак“, „Троя“ и т.н.^[5]

[1] Пак там, с. 32–34. ↑

[2] С. Хънтингтън. Кои сме ние? Предизвикателствата пред националната идентичност на Америка. София, „Обсидиан“, 2005, с. 11–13, 58–67, 87. 280–322, 394: Д. Шнапер. Общността на гражданите (върху модерната идея за нация). София. ЕОН 2000, 2001, с. 56–57. ↑

[3] Д. Шнапер. Цит.съч., с.23; Д. дьо Ружмон. Бъдещето е наша работа. София, „Златорог“, 1997, с. 89–91. ↑

[4] С. Хънтингтън. Кои сме ние?..., с. 280–322. ↑

[5] E. Hösch. Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart. München, C. H. Beck, 1993; L. Vranoussis. L'hellénisme postbyzantin et l'Europe. Manuscripts, livres, imprimeries. Athènes, 1981; L. Vranoussis. Les étapes successives et l'état actuel des études du Sud-Est européen. — In Actes du Ier congrès international des études du Sud-Est européen. T. 1. Athènes, Association internationale des études du Sud-Est européen, 1972, pp. 217-232; Ф. Илиу. Предреволюционните кризи и Н. С. Пиколо. — В: Балканистика. Т. 3. София, Издателство на Българската академия на науките, 1989, с. 99-125; М. Викърс. Албанците. Съвременна история. София, 2000; C. Giurescu, D. Giurescu. Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi. Bucuresti, 1975; R. J. Crampton. Eastern Europe in the Twentieth Century. London, Routledge, 1994, pp. 1–27, 107-118; Бл. Нягулов. Румънската

историография за българите и двустранните отношения. — В: История на българите. Изкривявания и фалшификации. Ч.1. София, „Тангра“, 2002, с. 201-228; В. Стоянов. Турското население в България между полюсите на етническата политика. София, „ЛИК“, 1998, с. 12-43; Дж. Хаков. История на Турция през XX в. София/Анкара, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия/ Център за проучвания „Ататюрк“, 2000. с. 11–15. ↑

3. СЛАВЯНСКИЯТ МИТ

Податливостта на хората към измислици и полуистини често се дължи на стремеж да се „забрави“ или заобиколи някой недотам приятен факт. В тази насока панславизмът, който отрича различията между славянските народи, смятани за обикновени племена на една и съща нация, предопределена да се обедини в една държава, видимо се стреми да възроди някогашната славянска национална идентичност от епохата на Кирил и Методий. Славянското самосъзнание е все още силно при източнославянския летописец Нестор, който живее в началото на XII в. и хвърля вината за разпръскването на славяните по всички краища на Европа върху българите, унгарците и власите, като българите изрично се окачествяват като „насилници на славяните“^[1].

Още по времето на Кирил и Методий обаче, ще рече през втората половина на IX в., има поне четири славянски държави — Великоморавия, Хърватия, Сърбия и Киевска Русия. При това отделните славянски общности вече доста са се размесили с най-различни етноси и този процес се засилва още повече през следващите векове. Така поляците се смесват с немци и балти, чехите — с немци, а може би и с потомци на аварите, словаците — с потомци на аварите и с унгарци, словенците — с потомци на аварите, с немци и италианци, хърватите — с потомци на римляните, илирите и аварите и с унгарци, немци и италианци, сърбите — с потомци на римляните, илирите и аварите и с българи, украинците — с българи и с разни алтайски и индоирански елементи, руснаците — с различни угро-фински племена, както и с татаро-монголи, а беларусите — с балти. На всичкото отгоре отделните славянски народи попадат в най-различна културноцивилизационна среда. Московска Русия се издига като най-мощната сила от колективистично-деспотичен тип, украинците стават със своето униатство един от мостовете между Изтока и Запада, а сърбите са неделима част от балканското православие. На свой ред хърватите, словенците, словаците и поляците изпъкват с верността си към Рим, но католицизмът изиграва решаваща роля за национална мобилизация най-вече при поляците. Най-сетне чехите се намират под надмощието на реформираните църкви.^[2]

При все това от края на XVI в. нататък идеята за единна славянска нация не само се възражда, но нейните поддръжници започват със завидна упоритост да приписват славянско потекло и на неславянски народи като албанците, румънците или българите. В Русия „пославянчаването“ на народи, които нямат нищо славянско в корените си, е пряко свързано с имперски домогвания, предвиждащи неизбежното прегазване на общности и страни, случили се на пътя на замислената експанзия. Сред набелязаните жертви българите се оказват най-готови да подменят националната си самоличност, тъй като славянският мит влиза в съзвучие със стремежа им да отрекат всякаква прилика с турците, под чиято власт се намират. В действителност обаче още в първите писмени извори, където се споменават българи и славяни, двете етнически общности се определят не само като различни, но и като враждебни народи един спрямо друг. Нищо славянско не може да се намери и във фолклора, светогледа и физическия облик както на древните, така и на съвременните дунавско-балкански българи. В Мизия, Тракия и Македония — трите исторически провинции, които се смятат за предимно български по население — не са намерени никакви средновековни некрополи със скелети на славяни, нито пък славянски селища или жилища. Най-сетне съвременният български език съвпада със славянската фонетика и граматика не повече, отколкото с фонетиката и граматиката на уралоалтайските и индоиранските езици, като за разлика от славянските езици българският е по-близък с уралоалтайските, отколкото с индоевропейските езици. Същевременно разликата между новобългарския и т.нар. „прабългарски“ език е много по-малка, отколкото между новогръцкото димотики и старогръцкия език от времето на Омир и Аристотел. При все това, и до ден-днешен всякакво усъмняване в славянското потекло на дунавско-балканските българи предизвиква у нас преди всичко емоционални, но не и рационални или поне привидно научни реакции.^[3]

Другояче казано, славянски са просто онези нации, чиято етническа сърцевина е някогашният славянски етнос така, както етническа сърцевина на днешните дунавско-балкански българи са древните българи, наричани погрешно „прабългари“. Дори от чисто биологична гледна точка славяни са и един съществен дял от американците. Разбира се, англосаксонският елемент при

американците е основен, но и фактът, че американците, англичаните, австралийците и новозеландците говорят на един и същ език, ни най-малко не прави от тях една и съща нация. Би трябвало да е очевидно, че приказките за общославянска психика, общославянски манталитет и общославянски обичаи са, меко казано, ненаучни. Още през 20-те години на XX в. пълният крах на славянската идея кара някои руски среди да потърсят „спасение“ в т.нар. „евразийска“ теория, според която същественото не е етническият корен, а културноцивилизационното пространство, отговарящо „случайно“ на границите на Русия. През такава призма българите се определят на бърза ръка като „добри евроазиатци“, които, след като се заселват на Балканите, стават „лоши византийци“. Както може да се очаква, „евразийците“ изпъкват и с войнствения си антидемократизъм, антиамериканизъм, антисемитизъм и със своята омраза към западната цивилизация. Бедата е, че „евразийството“ видимо намира добра почва в някои „патриотични“ среди у нас, популяризиращи усърдно тезите на хора като Ганчо Ценов, който смята за славяни не само българите и траките, но и хуните и готите. Според Ганчо Ценов траките, даките, готите, гетите, хуните и българите са различни имена на един и същ славянски народ, живял в Югоизточна Европа от незапомнени времена. Другояче казано, българските привърженици на „евразийството“ също споделят типично балканската страст да „доказват“ колкото се може по-старинна автохтонност на своя народ в региона, но придават на този мит категорично панславистка, а това означава и противобългарска насоченост.^[4]

Панславизмът се отличава и с подчертаната идеализация на славянското минало, която поначало е присъща на народите, станали жертва на политическа разпокъсаност или на нечия чужда власт. Тази идеализация може да обхване и дохристиянския период от историята на дадена общност, като това обикновено не предизвиква никакъв конфликт с християнската съвест. При християнските балкански народи нещата са несъмнено улеснени от чуждото вероизповедание на османските турци, но идеализацията на миналото се опира и на един мощен архетип, който се среща във всяка религия, а именно, носталгията по „изгубения рай“. Според Мирча Елиаде копнежът по някакъв „рай на земята“ е в основата и на големите географски открития от края на XV в. нататък.^[5]

[1] Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски, Пл. Павлов. Лекции по българска история. Ч.1. Велико Търново, 1991, с.17; Г. Ценов. Произходът на българи и начало на българската държава и българската църква. Варна, „Народен будител“. 2002. с. 109 и 151–152.

↑

[2] J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski. Historia Słowian południowych i zachodnich. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988. ↑

[3] Пл. С. Цветков. Народностно потекло и национално самосъзнание. София, Нов български университет, 2007, с. 205–457. ↑

[4] А. Янов. Русия след Елцин. София, „Отечество“, 1996, с. 270–288 и 415–417; Пл. С. Цветков. Д-р Ганчо Ценов и славянският мит. — Известия на Българската орда, 2002, кн. 2(64), с. 12–34. ↑

[5] М. Eliade. Op.cit., pp. 362–363. ↑

4. „ИЗГУБЕНИЯТ РАЙ“ ИЛИ ПЪТЯТ КЪМ АДА

Още на твърде ранен етап носталгията по „изгубения рай“ води и до редица проекти за „свършено общество“. Показателно е, че опитите за постигането на такова общество не само са неминуемо насилствени, но задължително се свеждат до възпроизвеждането на колективистичния деспотизъм в „чист вид“ като система, при която няма частна собственост, а духовната и светската власт се сливат под една или друга форма. Типичен пример в тази насока е антиаристократичното въстание на зилотите, което избухва в Солун през 1342 г. След като завземат властта в града, зилотите хвърлят аристократичните си опоненти от градската стена, като при падането си жертвите са разкъсвани на парчета от насъбралата се тълпа. Робите и слугите започват да влачат своите господари из града с въже на шията. Цялото имущество е секвестрирано, но с терора си зилотите отблъскват от себе си все по-широки слоеве от обществото. Така в края на 1349 г. властта на зилотите пада, техният водач Андрей Палеолог бяга при сърбите, а през 1350 г. победителят в гражданската война и нов император на Византия Йоан Кантакузин влиза триумфално в Солун.^[1]

Към социално равенство се стреми и големият османски мислител и бунтовник Бедредин-и Симавни (1368–1420 г.), който съглежда възможност да осъществи идеите си в размириците, избухнали, след като турският султан Баязид I е заловен и умъртвен от татаро-монголите през 1402–1403 г. Бедредин-и Симавни създава свой собствен религиозен орден, като отхвърля основни догми не само на исляма, но и на християнството с цел да обедини двете религии на базата на пантеизма. Един от претендентите за султанския трон, Муса, го назначава за *шейхюлислам* (началник на мюсюлманските духовници в империята) и той започва да се застъпва за премахването на всякакви различия между етническите и религиозните общности и за разпределянето на богатството поравно между всички. Подир победата на Мехмед I, който се налага за нов султан на цялата османска империя, Бедредин-и Симавни е заточен в Мала Азия, но се завръща в Европа и с поддръжката на влашкия войвода Михай вдига бунт в

Делиормана в Добруджа, където се опитва да приложи на практика идеите си. Бунтът е потушен през 1420 г., а самият Бедредин-и Симавни е екзекутиран.^[2]

Подобно на Византия и Османската империя, Китай също принадлежи на цивилизациите от колективистично-деспотичен вид. Наистина за разлика от православните и мюсюлманските монархии собствеността върху земята в Китай е формално частна, но държавата осъществява контрола си посредством периодични конфискации и преразпределения. С други думи, в Китай също не богатството предопределя общественото и политическото влияние на дадена личност, а благоденствието и дори физическото оцеляване на личността зависи пряко от мястото ѝ в държавноадминистративната йерархия. В такива рамки копнежът по „свършено общество“ неминуемо се изражда в унищожаване на частната собственост, колкото и ограничена да е тя. През 1850 г. избухва *Тайпинското въстание*, което струва живота на повече хора, отколкото ще бъдат жертвите на Първата световна война. Водачът на движението Хун Хсючюан твърди, че бил брат на Исус Христос и щял да създаде Божието царство на земята. След като превзема през 1853 г. град Нанкин, той се прогласява за „небесен цар“. В областите, които попадат във въстанически ръце, частната собственост е заменена с общо притежание. На жените се дава обществено и образователно равноправие, а движението като цяло се отличава с половия си аскетизъм. Китайският император съумява да потуши въстанието едва през 1864 г., и то с помощта на западноевропейските сили, които се възползват от случая, за да турят китайците под своето стопанско и политическо надмощие. Общият брой на избитите по време на Тайпинското въстание се пресмята на 20 до 100 милиона човека. Във всеки случай през 1850 г. населението на Китай възлиза на 450 милиона души, а през 1873 г. то е спаднало на 350 милиона.^[3]

[1] Г. Острогорски. История на византийската държава. Б.м., „Прозорец“, 1998, с. 650–657. ↑

[2] St. J. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol.1. Cambridge University Press, 1977, pp. 38–43. ↑

[3] Histoire universelle illustrée. T.3. Zurich, Editions Stauffacher. 1965. pp. 58–559. Ст. Куртоатоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К.

Барточек, Ж.-Л. Марголен. Черната книга на комунизма. София, „Прозорец“, 1999, с.427. [↑](#)

5. УТОПИЯТА НА ТОМАС МОР

Без оглед на своя индивидуализъм, Западна Европа също не е имунизирана срещу колективистичната утопия, която обикновено се вдъхновява от ранното християнство, но и от източния обществен-политически и държавен модел. Самата дума „утопия“ е измислена от английския мислител и политик Томас Мор, като формата „ουτοπία“ не е засвидетелствана на старогръцки, но би могла да се преведе като „немясто“ или „неместие“. Роден през 1477 или 1478 г., Томас Мор постъпва в Оксфордския университет едва на 14 години, след което се отдава на адвокатска и политическа кариера, като през 1504 г. е избран за пръв път за член на парламента. През 1518 г. става частен секретар на крал Хенри VIII (1509–1547), през 1523 г. е избран за спикър (председател) на парламента, а през 1529 г. кралят го назначава за лорд-канцлер, което е вторият пост в държавата след този на самия владетел. Томас Мор се опълчва обаче не само срещу намерението на Хенри VIII да се разведе с първата си жена Екатерина или Катрин, за да се ожени за Ан Булийн (Болейн) с довода, че му трябва мъжки наследник, но и срещу плановете му да скъса с папата и да оглави лично църквата в Англия. През 1532 г. той си подава оставката, но през 1534 г. е хвърлен в затвора и на следващата година е осъден на смърт и обезглавен заради „злонамерено противодействие“ срещу втората женитба на краля и заради държавна измяна, тъй като „злонамерено“ отрича титлата на Хенри VIII като „*върховен глава на английската църква*“. Заради мъченическата си смърт в името на християнското единство Томас Мор е канонизиран през 1935 г. за светец от католическата църква.^[1]

Произведението на Томас Мор *„Златна книга, не по-малко полезна, отколкото забавна, за най-добрата уредба на държавата и за новия остров Утопия“* е отпечатано за пръв път през 1516 г. Още в първите редове, описващи измислената страна, авторът недвусмислено дава да се разбере, че „свършената справедливост“ се опира на пълно уеднаквяване: *„До острова има петдесет и четири града... Планът им е еднакъв, еднаква им е външността, доколкото мястото позволява това.“* Земеделието е в ръцете на задруги, включващи по не

по-малко от 40 човека плюс двама роби. На задруги се дели и градското население, като гражданите са длъжни периодично да се преселват на село, за да се занимават известно време и със селско стопанство, а „всяка година от всяка задруга се връщат в града по двадесет души“. Също по толкова човека пристигат във всяка задруга от града всяка година, тъй като „всички мъже и жени имат едно общо занятие — земеделието, от което никой не е освободен“. Известна специализация се допуска само за градските занаяти. Начело на всеки тридесет задруги стои по един управник, наречен *филарх*. Любопитно и показателно е и това, че яйцата в Утопия не се мътят от кокошките, а от „самите хора, като ги затоплят със строго определена и винаги еднаква топлина“. Всичко, от което селското население се нуждае, но не може да произведе, се получава „от градските управници без никаква компенсация в предмети“. Най-същественото е, че няма никаква частна собственост: „Дотолкова у утопийците няма частна собственост: дори къщите си сменят по жребие всеки десет години.“^[2]

Обществени са и болниците и както може да се очаква, няма и търговия, нито пари, а всички храни и занаятчийски изделия се струпват в специални депа, откъдето „всеки старейшина на задруга иска всичко, което е необходимо на него и на членовете на неговата задруга; и получава без пари и без всякакво заплащане всичко, което е поискал“, тъй като поради изобилието, създавано с труда на всички, „няма никаква опасност, че някой ще поиска повече от необходимото му“.^[3]

Напълно еднакво е и облеклото: „Що се отнася пък до дрехите им, като се изключи това, че са различни за двата пола, те са съвсем еднакви за женени и неженени по целия остров — едни и същи са за цялата година... Всяка задруга приготвя тия дрехи сама за себе си.“ Храненето става в общи зали в определен час „със сигнали от медна тръба“. Главното задължение на филарсите пък е „да се грижат и да бдят никой да не стои без работа“, като трудът също е регламентиран, и то донякъде дори в разрез със семейните връзки. Така наред със земеделието, което е задължително за всички, всеки учи бащиния си занаят, но „ако някой има влечение към друг занаят, той с осиновяване бива преместен в друго семейство, където се занимава с този занаят, към който той има влечение.“ Освен това от двадесет и

четирите часа на денонощието за работа се отделят шест часа, за сън — осем, а останалото време е свободно, като „повечето утопийци използват тия свободни часове, за да се занимават с наука“. Някои хора могат да получат привилегията да се занимават само с наука, но единствено „по препоръка на свещениците“ и след тайно гласуване на филарсите: „Ако някой от тия люде обаче не оправдае възлаганата на него надежда, той отново бива връщан при занаятчиите.“ Тъкмо от съсловието на учените „се избират посланиците, свещенослужителите, траниборите и самият държавен глава“. Тук влиянието на старогръцкия философ Платон е очевидно, но не помалко очевидно е и това, че при такива условия нито науката ще бъде истинска наука, нито управлението ще бъде свободно от тирания.^[4]

Известно незачитане на семейните връзки се забелязва и в предлагания от Томас Мор начин за поддържане на еднакъв брой от 6000 жители във всеки град. Рецептата, чието прилагане става болезнено познато най-вече в съветската империя през XX век, е масовото и принудително преселване: „Установеният брой лесно се запазва, понеже тия, които са повече в някоя задруга, се преселват в други, по-малобройни. Ако някой град стане по-многолюден от определената норма, утопийците преселват част от жителите му в други градове, които имат по-малко жители.“^[5]

Мрачни асоциации сред преживелите комунизма ще предизвика несъмнено и лекотата, с която Томас Мор премахва и такова основно човешко право като свободата да избираш местоживеенето си и да пътуваш от едно място на друго и от една страна в друга: „Ако някои пожелаят да посетят приятели, които живеят в друг град, или само да видят някое място, те лесно получават позволение от своите сифогранти [управители или филарси — П.Ц.] и транибори, стига само да няма някаква пречка. Тръгват заедно няколко души с писмо от върховния управник, в което се отбелязва даденото позволение и се определя денят за връщането... Ако пък някой по своя воля напусне местожителството си, щом бъде заловен без писмено разрешение от върховния управник, третират го с пълно презрение, връщат го обратно като беглец и го наказват жестоко. Който пък повтори този опит, бива превръщан в роб.“^[6]

С други думи, Томас Мор допуска робството. В роби се превръщат заловените по време на война, но само ако в момента на

залавянето са били с оръжие в ръка. На робство се осъжда и всеки утопиец, *„който е извършил позорно дело или тия, които в други държави са били осъдени на наказание за извършено престъпление“*. С робство се наказват току-речи *„всички най-тежки престъпления“*, както и изневярата и прелюбодеянието. Разбунтувалият се роб вече се наказва със смърт. Както навсякъде, робите се оковават във вериги, за да не избягат. Изключение са т.нар. *„доброволни роби“*, когато *„някой трудолюбив и беден слуга от друг народ предпочете да стане доброволно роб на жителите на Утопия“*. Тези роби не се оковават, но се натоварват с повече работа, отколкото свободните граждани (друг е проблемът доколко *„свободните граждани“* са при такава система наистина свободни). Ако поискат, *„доброволните роби“* могат да се завърнат в собственото си отечество, но според Томас Мор *„това става твърде рядко“*. Робите се занимават с *„по-тежката и мръсна работа“*, което включва и клането на животните за храна, както и транспорта, осъществяван с волски каруци.^[7]

Предлаганият от Томас Мор казармен ред несъмнено напомня твърде много на комунистическото и националсоциалистическото човекоядство, което се стоварва върху съществен дял от човечеството през XX в. По всичко личи обаче, че такива аналогии са малко прибързани, тъй като творбата е писана все пак в началото на XVI, а не в началото на XX в. Става дума за едно време, когато човечеството е безсилно пред масовите епидемии, всеобщия глад и повсеместната нищета и тази отчайваща ситуация видимо кара английския мислител да търси радикални решения. Във всеки случай обрисуваният по този начин концентрационен лагер се съчетава с една, общо взето демократична система. Всеки град избира по трима членове на сената, който определя и наказанията за различни провинения и престъпления. Всяка група от 30 задруги си избира за една година филарх, а всеки десетима филарси излъчват един *„транибор“* или *„протофиларх“*. Всичките филарси, възлизащи на двеста човека, избират върховен управител. Длъжността му *„е несменяема и продължава целия му живот“*, но той може да бъде сменен, ако възникне *„подозрение в стремеж към тирания“*.^[8]

Между визията на Томас Мор и тоталитарните системи от XX век има и една още по-съществена разлика — утопийците се оказват дълбоко вярващ народ и същевременно са толерантни към различните

религии, тъй като според убеждението им собствената религия не бива да носи вреда никому. Един от първите закони на легендарния основател на Утопия — Утоп — позволил „на всеки да изповядва оная религия, която той намира за добре.“ По всичко личи, че Томас Мор свързва своята колективистична конструкция с християнството и с монашеството, като подчертава, че „на Христа се харесвал комуналният начин на живот и че този общ начин на живот и сега се пази между истинските християнски обществения.“ Това не му пречи обаче откровено да се застъпва за религиозен плурализъм с хипотезата, че Бог може би „изисква разнообразно и многостранно поклонение и затова внушава на различните народи различни начини на почитане“. От друга страна, „истината сама ще излезе наяве и ще се покаже, стига само да се действа разумно и умерено“ — „ако пък за това се води борба с оръжие и бунт, най-добрата и най-святата религия ще погине поради най-безсмислените суеверия, както загиват посевите сред тръни и плевели, понеже най-лошите хора са и най-упорити.“ Най-сетне, броени години преди началото на Реформацията Томас Мор предвижда изборност на свещениците, разбира се, след най-строга и грижлива преценка на моралните качества на кандидата.^[9]

Би могло да се каже, че ако с обществения си блян Томас Мор сякаш предсказва раждането на комунизма, то политическият и религиозният му идеал като че ли предизвестява бъдещите Съединени американски щати. Предлаганият от него социален ред е вдъхновен преди всичко от ранното християнство и монашеството и като цяло се опира и на подобни мотиви, а именно на стремежа човекът да се освободи от кошмара на едно всекидневие на глада и нищетата, за да може да се отдаде на духовно усъвършенстване. В същото време „Утопията“ на Томас Мор видимо е повлияна и от практиката на източния деспотизъм. Във всеки случай, според някои автори изнамерената от него „утопична азбука“ се основава навярно на глаголицата.^[10]

Томас Мор живее и загива два века преди началото на Просвещението, но идеите му за изборност на управниците и за религиозна толерантност имат подчертано просвещенско звучене. Казарменият му общественостопански идеал също се вписва в Просвещението, но за жалост в най-антихуманната му част, застъпвана от такива мислители като Жулиен Офроа дьо ла Метри и Пол Анри

Дитрик д'Олбак (или Холбах), според които религията е продукт на страха и попската глупост, а човекът не е нищо повече от машина. Именно тази мрачна страна на *Просвещението* вдъхновява през XIX в. сина на един германски фабрикант, Фридрих Енгелс, и сина на един покръстен евреин, Карл Маркс, чиято омраза срещу богатите не му пречи да се ожени за момиче от един от най-големите аристократични родове на Германия — Жени фон Вестфален.

[1] Т. Мор. Утопия. София, Партиздат, 1970, с. 29–51. ↑

[2] Пак там, с. 119–124 и 127–128. ↑

[3] Пак там, с. 137–138. ↑

[4] Пак там, с. 127–132 и 138–139. ↑

[5] Пак там, с. 135. ↑

[6] Пак там, с. 142–143. ↑

[7] Пак там, с. 138–139, 147 и 173–179. ↑

[8] Пак там, с. 125–127, 144 и 178. ↑

[9] Пак там, с. 201–212. ↑

[10] И. Николов. България в европейската реформация. — В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Българската държава през вековете. Т. 1. София, Издателство на Българската академия на науките, 1982, с. 336. ↑

6. КОМУНИСТИЧЕСКИЯТ МАНИФЕСТ

Фридрих Енгелс и Карл Маркс се запознават през 1844 г., а през февруари 1848 г. двамата публикуват една брошура под наслов „Манифест на комунистическата партия“. Претенцията им е да турят утопичните мисловни градежи на Томас Мор и на други подобни мислители на „научна“ основа, което означава преди всичко да лишат идеята от всякаква духовност. Двамата споделят широко разпространеното през XIX в. убеждение, че човешкото поведение и общественото развитие се подчиняват на също толкова точни математични закони, както и орбитите на планетите. Именно на тази база те безапелационно свеждат историята и изобщо човешкото битие до „класи“ и „класова борба“: *„Историята на всяко досегашно общество е история на класови борби.“*^[1]

По всичко личи, че Маркс и Енгелс абсолютизират естественото за всяко общество разделение на различни социални групи, което твърде грубо може да се схематизира като групата на богатите и групата на бедните. В такива рамки е лесно да се обобщи, че *„в по-ранните исторически епохи почти навсякъде намираме едно пълно разчленение на обществото в различни съсловия, едно разнообразно степенуване на обществените положения. В древния Рим имаме патриции, конници, плебеи, роби; в средновековието — феодални господари, васали, градски занаятчии, калфи, крепостни селяни, а наред с това и отделни степенувания в почти всяка от тези класи.“*^[2]

В тази схема не се отчита социалната мобилност или, казано по-просто, очевидният факт, че един калфа рано или късно става майстор, че още в античността често се е случвало роби да се освобождават, че хората непрекъснато са преминавали и продължават да преминават от един социален статус в друг. Селянинът може в един момент да бъде възнаграден от краля в рицарски сан, както между другото се е случило с бащата на прототипа на д'Артанян от романа на Александър Дюма „Тримата мускетари“. Не по-редки са и обратните случаи, когато издигната в социалната стълбица личност пада до най-ниските равнища поради фалит, грабеж или изпадане в немилост. Всичко това не пречи обаче на Маркс и Енгелс да твърдят, че съвременното им

общество от средата на XIX в. се дели на две плътно затворени и несъвместими „класи“ — „буржоазия“ и „пролетариат“: *„Цялото общество все повече и повече се разцепва на два големи враждебни лагера, в две големи, пряко противостоящи една спрямо друга класи — буржоазия и пролетариат.“*^[3]

Струва си в тази връзка да се отбележи, че „буржоазия“ идва от френската дума „**bourgeois**“, което означава „гражданин, жител на града“, каквито са очевидно и „пролетариите“. Много по-съществено е, че безапелационните констатации на „Манифеста“ се разминават драстично с действителността по времето на Маркс и Енгелс. Без никаква връзка с реалния живот от онова време например е разделянето на цялото общество на „буржоазия“, която има всичко, която „концентрира собствеността в ръцете на малцина“, и на „пролетариат“, чиито представители „живеят само докато намират работа“, за да се превърнат в стока и придатък на съответната машина.^[4]

Разбира се, в промишлеността от онези години условията на труд са били нечовешки, но заетите в индустрията, както и изобщо населението в градовете е било далеч под половината от цялото население дори и в най-напредналите държави като Великобритания и Франция. Колкото до САЩ, те са били в този момент още по-селска страна. При това към края на XIX в., а най-вече след Първата световна война повечето, ако не и всички напреднали страни въвеждат всеобщото изборително право, като във Великобритания и САЩ това право се дава и на пълнолетните жени, което обезсмисля напълно филипиките на Маркс и Енгелс, че *„съвременната държавна власт е просто комитет, излъчен да управлява общите работи в изгода на цялата буржоазна класа“*^[5].

Градското население, и то само в най-напредналите страни, започва да надхвърля по брой селското едва през XX в., като това в никакъв случай не води до съсредоточаване на собствеността във все по-малко ръце. Тъкмо наопаки — още в началото на XX в. все по-широки слоеве от градското население стават собственици на различни малки предприятия в сферата на услугите — транспортни, туристически, ресторантьорски и т.н. Нещо повече — в по-голямата си част самите промишлени работници или „пролетарии“ (според терминологията на Маркс и Енгелс) никога не са били лишени

напълно от собственост, а наред с притежаването на някой и друг селски имот започват да се превръщат и в акционери. Показателно е в тази насока публичното признание, което съветският апаратчик от българско потекло Георги Димитров прави през лятото на 1935 г., че *„трудещите се селяни и... основната маса на градската дребна буржоазия... съставляват болшинството от населението даже в индустриално развитите страни.“*^[6]

Всичките си по-късни писания, включително и обемисти трудове като *„Капиталът“*, Маркс и Енгелс се стремят да напъхат в Прокрустовото ложе на тезите, прогласени в техния *„Манифест на комунистическата партия“* от 1848 г. Приемайки за даденост, че *„пролетариатът“* няма никаква собственост и че неизбежно щял да стане мнозинството от населението, двамата предричат, че рано или късно частната собственост щяла да бъде унищожена и че именно *„пролетариатът“* щял да извърши тази революция. Любопитното е обаче, че според собствените признания на Маркс и Енгелс самата идея за *„пролетарска революция“* и за *„ликвидиране на частната собственост“* ще дойде всъщност от омразната *„буржоазия“* или поне от някаква част от нея: *„... напредъкът на индустрията смъква в редовете на пролетариата цели слоеве на господстващата класа или поне поставя под заплаха условията на техния живот. Те също предават на пролетариата маса начала за образуването и образоването му... И най-после, във времена, когато класовата борба се приближава към развързка, разложителният процес сред господстващата класа в цялото старо общество добива такъв бурен, такъв рязък характер, че една малка част от господстващата класа се отрича от нея и се присъединява към революционната класа, към онази класа, на която принадлежи бъдещето. Затова както по-рано част от аристокрацията премина на страната на буржоазията, така сега част от буржоазията преминава на страната на пролетариата, именно частта от буржоата — идеолози, които са се издигнали до теоретическо разбиране на цялото историческо движение.“*^[7]

По този немного елегантен начин съпругът на една германска аристократка като Карл Маркс и синът на един фабрикант като Фридрих Енгелс бързат не само да се присъединят към *„пролетариата“* като *„класата на бъдещето“*, но и да го оглавят!

След като „пролетарият няма собственост“, а „съвременният индустриален труд, съвременното поробване от капитала, едно и също в Англия, във Франция, в Америка и в Германия, са изтрили у него всякакъв национален характер“, то единственият идеал, който този „пролетарий“ може да има, е да превърне цялата планета в един зловещ концентрационен лагер. Може би за някои е прозвучало привлекателно обещанието, че „комунистите няма защо да въвеждат общност на жените, тя почти винаги е съществувала“, но това се придружава от категорично отричане на самата възможност за съществуване на индивидуално съзнание: „Та нужна ли е особена прозорливост, за да се разбере, че заедно с жизнените условия на хората, с техните обществени отношения, с тяхното обществено съществуване се изменят и техните представи, възгледи и понятия — с една дума, тяхното съзнание?... Господстващите идеи на дадено време винаги са били само идеите на господстващата класа.“^[8]

Така или иначе, бъдещият „земен рай“, който ще бъде наложен от „пролетарската революция“, ще изглежда според Маркс и Енгелс по следния начин:

1. Експроприация на поземлената собственост и използване на поземлената рента за покриване на държавните разходи.
2. Висок прогресивен данък.
3. Премахване правото на наследство.
4. Конфискация на имуществото на всички емигранти и бунтовници.
5. Централизация на кредита в ръцете на държавата чрез една национална банка с държавен капитал и изключителен монопол.
6. Централизация на целия транспорт в ръцете на държавата.
7. Увеличаване броя на държавните фабрики, средства за производство, приспособяване за обработване и подобрене на земите по общ план.
8. Еднаква задължителност на труда за всички, създаване на индустриални армии, особено за земеделието.
9. Съединение на земеделието с индустрията, въздействие за постепенно преодоляване на противоположността между града и селото.

10. Обществено и безплатно възпитание на всички деца. Премахване на фабричния труд за децата в сегашната му форма. Съединяване на възпитанието с материалното производство и т.н. и т.н. [9]

Донякъде е парадоксално, че Маркс и Енгелс изобщо не засягат проблема за „*класовото съзнание*“ на надзирателите на такъв затвор, които ще бъдат абсолютни притежатели не само на средствата за производство, но и на самите производители. При това в „*Манифеста на комунистическата партия*“ изрично се изтъква, че „*заедно с жизнените условия на хората, с техните обществени отношения, с тяхното обществено съществуване се изменят и техните представи, възгледи и понятия — с една дума, тяхното съзнание*“. Би трябвало да е очевидно, че по тази логика онези, които застанат начело на предлагания от Маркс и Енгелс концентрационен лагер, вече могат да имат единствено господарско, но в никакъв случай не и „*пролетарско*“ съзнание. По най-безцеремонен начин обаче двамата са убедени, че този лагер щял неизбежно да доведе не само до отмирането на държавата, но и едва ли не до някакво царство на свободата: „*На мястото на старото буржоазно общество с неговите класи и класови противоположности идва една асоциация, в която свободното развитие на всекиго е условие за свободното развитие на всички.*“ [10]

Дори и от чисто марксистка гледна точка обаче, след като веднъж обсебят цялото човешко общество, ръководителите на концентрационния лагер няма да имат никакъв интерес от премахването на този лагер. Още на времето си колективистичният идеал на Маркс и Енгелс предизвиква остри критики не само от страна на консервативните и либералните среди, но и от страна на крайната левица. Например един от най-изтъкнатите теоретици и лидери на анархизма, какъвто е Михаил Бакунин, направо обвинява Маркс, че замислената от него „*социалистическа държава*“ „*поражда деспотизъм, от една страна и робство, от друга*“. Според Бакунин марксистката теория е „*една лъжа, зад която се спотайва деспотизмът на управляващото малцинство, една лъжа, която е още по-застрашителна поради това, че изглежда като привиден израз на народната воля*“. Тъкмо тези критики карат Маркс и Енгелс да се

откажат на бърза ръка от проучванията си върху онова, което те наричат „азиатски начин на производство“ и което е всъщност колективистичният деспотизъм, присъщ на повечето антични и средновековни общества от Източна Европа, Азия, Африка и доколумбова Америка.^[11]

Мисловните конструкции на Маркс и Енгелс могат в известен смисъл да се осъществят само при условие че се отрича самата възможност за съществуване на неповторими човешки личности. Именно неповторимото „аз“ на всеки един от нас предварително обрича на крах всякакви опити за изграждане на съвършено общество — такова може да се постигне единствено ако хората бяха напълно еднакви работи. Научнофантастичните филми и произведения, които рисуват някакво мрачно, жестоко и катастрофално бъдеще, обикновено се окачествяват като „антиутопия“. Всъщност самата „утопия“ би била твърде зловеща дори само в степента, предвиждана от Томас Мор и направо човекоубийствена във варианта, предлаган от Карл Маркс и Фридрих Енгелс, които за разлика от Томас Мор изпъкват и с истеричното си безбожие.

[1] К. Маркс, Фр. Енгелс. Манифест на комунистическата партия. София, „Гал-ико“, 1999, с.25. ↑

[2] Пак там. ↑

[3] Пак там, с.26. ↑

[4] Пак там, с. 26–35. ↑

[5] Пак там, с.28. ↑

[6] Г. Димитров. Настъплението на фашизма и задачите на Комунистическия интернационал в борбата за единството на работническата класа против фашизма. Доклад пред VII световен конгрес на Комунистическия интернационал, 2 август 1935 г. — В: Г. Димитров. Съчинения. Т.10. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1954, с. 27–131. ↑

[7] К. Маркс, Фр. Енгелс. Цит.съч., с.40. ↑

[8] Пак там, с. 42 и 54. ↑

[9] Пак там, с.57. ↑

[10] Пак там, с. 54 и 58. ↑

[11] К. А. Wittfogel. Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power. New Haven, Yale University Press, 1957, pp. 369–388. ↑

ГЛАВА ВТОРА

КОМУНИСТИЧЕСКИЯТ МИТ

1. ЛЕНИН КАТО ЛИЧНОСТ

Комунистическият мит е дело преди всичко на Владимир Улянов-Ленин, който създава съветската държава и е нейният пръв вожд. Роден през 1870 г. в дворянска фамилия, той има, за разлика от Сталин и Хитлер, общо взето щастливо детство. През 1887 г. обаче брат му Александър Улянов е арестуван, осъден на смърт и обесен заради един несполучил атентат срещу тогавашния руски самодържец Александър III (1881–1894). Това вдъхва на младия Владимир, който е едва 16-17-годишен, безгранична омраза към съществуващия ред. През 1889–1893 г. той се запознава с доктрината на Маркс и Енгелс и работи като адвокат в град Самара. Показателно за манталитета му в онези години е това, че когато през 1891 г. в Русия се разразява глад, от който измират половин милион души, младият Владимир Улянов е единственият интелегент в Самара, отказал да участва в акцията за подпомагане на гладуващите. Доводът му е, че *„гладът води до многобройни положителни последствия, а именно до появата на индустриален пролетариат, гробокопач на буржоазния ред... Като разрушава изостаналата селска икономика, гладът... обективно ни приближава към нашата крайна цел — социализма, етап, който трябва да замени капитализма. Гладът унищожжава не само вярата в царя, но и вярата в Бога.“*^[1]

През 1900 г. Ленин емигрира в чужбина, където започва да издава в. „Искра“, за да популяризира собственото си тълкуване на марксизма. През 1903 г., на един манипулиран задграничен конгрес на *Руската социалдемократична работническа партия* Ленин и привържениците му се налагат като мнозинство (на руски „большинство“) и от тогава те започват да се наричат „болшевици“, ще рече представители на мнозинството в социалдемократията на Русия. През 1912 г. руските социалдемократи се разцепват безвъзвратно на

две, като крилото на Ленин започва да се нарича „Руска социалдемократична работническа партия (большевици)“. Избухването на *Февруарската революция* в Русия през 1917 г. заварва Ленин в Швейцария. Той влиза във връзка с германското военно командване, което го прекарва в пломбиран вагон заедно с неколцина от най-близките му сътрудници до руската граница. В замяна Ленин поема ангажимента да направи всичко възможно, за да извади Русия от Първата световна война. След като извършва на 7 ноември 1917 г. преврат, Ленин оглавява новия режим и макар и с известни лъкатушения, удържа на думата си и на 3 март 1918 г. сключва от името на Русия мирен договор с Германия, Австро-Унгария, Турция и България. През юли 1918 г. той може най-сетне да отмъсти за брат си, като без знанието на ръководството на собствената си партия издава заповед за разстрела на последния руски император Николай II и на цялото му семейство.^[2]

[1] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Черната книга на комунизма. София, „Прозорец“, 1999, с.112. ↑

[2] Пак там, с.680; R. Conquest Stalin Breaker of Nations. London, Weidenfeld, 1993, pp. 22-56 ↑

2. МАРКСИЗМЪТ НА ЛЕНИН

Ленин винаги се е смятал за марксист и многобройните му писания изобилстват с цитати от творбите на „класиците“, ще рече на Маркс и на Енгелс. В съответствие с марксистката традиция, създадена през 1848 г., е и преименуването на *„Руската социалдемократична работническа партия (большевици)“* в *„Руска комунистическа партия (большевици)“* през март 1918 г. В действителност обаче Ленин си позволява толкова свободно тълкуване и преднамерено изопачаване на марксизма, че твърде много автори се съмняват дали той е бил изобщо марксист. Това проличава най-вече в разбирането му за такива основни категории на марксистката доктрина като *„пролетариат“* и *„обществен прогрес“*.^[1]

Наистина в духа на „героичния материализъм“ на XIX в. Маркс и Енгелс смятат, че историческото развитие се подчинява на също толкова точни закони, колкото и феномените на физиката. Това ги кара да сведат историята до някакъв еднолинеен процес, валиден за всички човешки общества и цивилизации на планетата. За двамата историята не е нищо повече от един преход от първобитен към високоразвит и съвършен комунизъм, като и в двата случая няма място не само за частна собственост, но и изобщо за неповторими човешки личности. За самия преход обаче Маркс и Енгелс допускат известна многолинейност. Например в брошурата си *„Произход на частната собственост, семейството и държавата“* Енгелс отбелязва, че робството не е съществен елемент на производството нито в античния Изток, нито в средновековна Европа. Изтокът познавал само *„домашното робство“*, докато келтските и германските племена избегнали блатото на робството и преминали направо от първобитното кланово общество към феодализма. Заниманията на Маркс и Енгелс върху *„азиатския начин на производство“*, който според тях не е характерен за Западна Европа, също посочва най-малкото готовност да се приеме известен „плурализъм“ в историята.^[2]

За Ленин обаче и при прехода от първобитен към „съвършен“ комунизъм цялото човечество задължително преминава през едни и същи класови обществени форми — робовладелство,

„крепостничество“ и „капитализъм“. В разрез с Енгелс Ленин дори твърди, че през „робовладелското общество“ е „преминала цяла съвременна цивилизована Европа“ и „грамадното мнозинство от народите в другите части на света“. Същото се отнася, разбира се, и за „крепостничеството“, като Ленин умишлено не прави никаква разлика между руските крепостни, които нямат никаква собственост и чийто статут е всъщност едва ли не еднакъв с робския, и западноевропейските зависими селяни, които са все пак собственици на обработваните от тях парчета земя.^[3]

Коренно нов спрямо марксизма момент е и теорията на Ленин за „класовото съзнание“ на „пролетариата“, което според него трябва да се внесе на същия този „пролетариат“ отвън. Още през 1902 г. бъдещият вожд на руските болшевици забелязва, че, оставени сами на себе си, промишлените работници никога няма да стигнат до идеята за „пролетарска революция“ и за ликвидиране на частната собственост и няма да надхвърлят „трейдюнионизма“. Другояче казано, промишлените работници ще се задоволят с всекидневната борба за подобряване на трудовите условия. И наистина, както всеки войник носи в раницата си маршалски жезъл, така и всеки промишлен работник мечтае, ако не да стане един ден сам фабрикант, то поне да получава по-добра заплата. Като всяко човешко същество промишленият работник се стреми към собственост, тъй като частната собственост е най-сигурната гаранция за известна независимост на личността спрямо колектива и спрямо държавата.

За Ленин това е анатема, поради което някой задължително трябва според него да революционизира промишления работник. В тази насока той сякаш доразвива идеята, застъпена от Маркс и Енгелс в „Манифеста на комунистическата партия“ от 1848 г., че в „пролетариата“ непрекъснато се вливала по някаква част от останалите „класи“, включително и от „буржоазията“, която давала по този начин на „пролетариата“ образование и съзнание. Ленин отива обаче много по-далече и в действителност дефинира „пролетариата“ и „революционния авангард“ по начин, който няма нищо общо с вижданията на Маркс и Енгелс. „Класовото политическо съзнание може да бъде донесено на работника само отвън“, подчертава Ленин и продължава: „Областта, от която единствено може да се почерпи това знание, е областта на отношенията на

всички класи и слоеве към държавата и правителството, областта на взаимоотношенията между всички класи.“ Поради това, „за да дадат на работниците политическо знание, социалдемократите трябва да отидат при всички класи на населението, трябва да разпратят отряди от своята армия по всички посоки“^[4].

С други думи, в името на щурма за властта трябва да се „революционизира“ не само „пролетариатът“, но всички обществени слоеве, а този, който ще ги „революционизира“, е „професионалният революционер“, който фактически няма нищо общо с промишления работник. Още през 1869 г. руският теоретик на тероризма Сергей Нечаев определя „професионалният революционер“ по следния начин: „Революционерът е обречен. Той няма лични интереси, вещи, чувства, собственост, няма дори име. Цялото му същество е обхванато от един-единствен интерес, загърбващ всичко останало, една-единствена мисъл, от една-единствена страст — революцията. Дълбоко в себе си, но не само на думи, а и на дело той е скъсал всяка връзка с обществения ред и с целия цивилизован свят, с всички закони, с благоприличието, със социалните конвенции и моралните правила на този свят. Революционерът е непримирим негов враг и продължава да живее в него единствено за да го разруши.“ Ленин впряга така описания „професионален революционер“ в своята болшевишка партия, която се изгражда като свръхдисциплинирана полувоенна организация за превземането на властта.^[5]

Надали е някаква изненада при тази ситуация, че в първия „Съвет на народните комисари“, който Ленин създава под свое ръководство след болшевишкия преврат от 7 ноември 1917 г., няма нито един работник или селянин, ако не се смята Шляпников, но и той от дълги години е вече „професионален революционер“. По социалното си потекло, но не и по социалната си принадлежност, членовете на първото правителство на комунистическа Русия са дворяни или аристократи (Ленин и Луначарски), издънки на предприемачески родове или държавни служители. Като цяло и членската маса на болшевишката партия повтаря социалната структура на Русия от началото на XX в. — процентите на селяните, дворяните, държавните служители, промишлените работници и т.н. са едни и същи както в руското общество, така и в болшевишката партия.

Очевидният извод, който се налага, е, че в „*пролетарската диктатура*“, прогласена от Ленин на 7 ноември 1917 г., няма нищо „*пролетарско*“ дори и в тясно марксисткия смисъл на думата.^[6]

Ленин се измъква от този логически капан с тезата, че не е съществено социалното потекло или социалната принадлежност, а това на какви „*класи*“ служи „*обективно*“ даден човек или определено политическо течение. През такава призма всички, които отричат „*партийността и партийната дисциплина*“ на болшевишката партия, водят до „*пълно разоръжаване на пролетариата в полза на буржоазията*“. По този начин всички, които не са съгласни с Ленин, са „*предатели, опортюнисти, социалшовинисти*“ или просто „*наплач*“. Както може да се очаква, след като болшевиците са вече на власт, в същата категория попадат и промишлените работници, които със стачки или други средства се опитват да постигнат по-добри условия на труд. За Ленин такива работници не са нещо повече от „*хулигани*“, а „*пролетарската диктатура*“ трябва да бъде според него „*безпощадна в смазването както на експлоататорите, така и на хулиганите*“. Нещо повече — „*за мъките от глада и безработицата е виновен всеки, който нарушава трудовата дисциплина във всеки завод, във всяко стопанство, във всяка работа*“ и поради тази причина „*трябва да умеем да намираме виновните за това, да ги даваме под съд и наказваме безпощадно*“. Така Ленин сам признава, че режимът му не е „*диктатура на пролетариата*“, а „*диктатура над пролетариата*“, което означава диктатура срещу всички съветски поданици, тъй като с одържавяването на цялата икономика всички са лишени от собственост и всички са станали „*пролетарии*“.^[7]

Надали е за учудване, че в повсеместния терор срещу всички инакомислещи режимът изстребва и немалко промишлени работници. Така например през юни 1918 г., при разпръсването на една протестна манифестация на работници от Березовския завод близо до Екатеринбург са застреляни 15 човека, а малко по-късно са екзекутирани още четиринадесетима. По същия кървав начин са потушени различни работнически манифестации и походи на гладните в Колпино (близо до Санкт Петербург), в Сормово, Ярославъл, Тула, Нижни Тагил, Белорецк и т.н. На 12 февруари 1920 г. централният орган на болшевишката партия в. „*Правда*“ разтръбвява, че „*най-*

доброто място за стачника, този жълт и вреден комар, е концентрационният лагер!“^[8]

С довода, че „религията е опиум за народа“, комунистическият режим се нахвърля с подчертано настървение и върху църквата. Манастири и храмове се вдигат във въздуха или се превръщат в складове и дори в музеи на атеизма. Подир национализацията на всички църковни имоти се конфискуват и всички скъпоценности и всичкото злато и сребро, които се пазят в оцелелите черкви. В писмо до членовете на Политбюро на комунистическата партия от 19 март 1922 г. Ленин декретира: „*Стигам до категоричното заключение, че сега е моментът да бъде сразено черносотническото духовенство по най-решителен и най-безжалостен начин, с такава жестокост, че да я помни с десетилетия*“. Само през 1922 г. са разстреляни 2691 свещеници, 1962-ма монаси и 3447-ина послушници. Повечето от останалите духовни лица се хвърлят в концентрационни лагери. Арестуван е и целият синод начело с патриарх Тихон, като не се позволява създаването на нов синод. Така е унищожена и Московската патриаршия. Това войнстващо безбожие се придружава и от ожесточеното отричане на всякакъв морал като „буржоазна измислица“. Още през 1918 г. един вестник на репресивните служби изтъква по този повод следното: „*Ние отхвърляме овехтялата система на моралност и «човечност», измислена от буржоазията, за да потиска и експлоатира «низшите класи»... За нас всичко е позволено, защото ние сме първите в света, които вдигат меч не за да потискат и поробват, а да освободят човечеството от оковите му... Кръв ли? Нека текат кървави реки!*“^[9]

[1] История на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики). София, Издателство на Българската работническа партия (комунисти), 1947, с. 268-270; М. Восленски. Номенклатурата. Т.1. София, „Христо Ботев“, 1993, с. 47-55 и сл. ↑

[2] К. А. Wittfogel. Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power. New Haven, Yale University Press, 1957, pp. 397-398. ↑

[3] В. И. Ленин. Избрани произведения в пет тома. Т.4. София, „Партиздат“, 1977, с. 348-354. ↑

[4] Пак там. Т.1, с. 81. ↑

[5] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 679–680. ↑

[6] М. Восленски. Цит.съч. Т.1, с. 76–89. ↑

[7] В. И. Ленин. Цит.съч. Т.4, с. 332-33; Т.5, с. 122-123; М. Восленски. Цит.съч. Т.1, с. 86–89. ↑

[8] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 64–65 и 82. ↑

[9] Пак там, с. 93–94 и 113–115. ↑

3. ВЕЛИКОРУСКИЯТ ШОВИНИЗЪМ НА ЛЕНИН

Фанатичният атеизъм на Ленин е в пълно съгласие с марксистките догми. Той съществено се различава обаче от Маркс и Енгелс по великоруския си шовинизъм, тъй като марксистката доктрина се самоопределя и се възприема от повечето хора като интернационална. И наистина още в *„Манифеста на комунистическата партия“* от 1848 г. се изтъква, че *„работниците нямат отечество“* и че *„националните обособявания и противоположностите между народите изчезват все повече с развитието на буржоазията, със свободата на търговията, със световния пазар, с еднаквата форма на индустриално производство и съответстващите му условия на живот“*. Затова според Маркс и Енгелс *„господството на пролетариата още повече ще ускори тяхното изчезване“*, тъй като *„в същата степен, в която ще бъде премахната експлоатацията на един индивид от друг, ще бъде премахната и експлоатацията на една нация от друга“*.^[1]

Все пак дори и Маркс и Енгелс не са свършено чужди на известен национализъм. Това проличава във вярата им, че Германия щяла да се превърне в следващия революционен център на света: *„Комунистите насочват своето внимание главно към Германия, защото Германия се намира в навечерието на буржоазна революция и защото тя ще извърши този преврат при по-напреднали условия на европейската цивилизация въобще и с много по-развит пролетариат, отколкото Англия в XVII и Франция в XVIII век, така че германската буржоазна революция може да бъде непосредствена прелюдия към една пролетарска революция.“*^[2]

Германия не оправдава надеждите на Маркс и Енгелс. Революцията от 1848 г. пропада и след нея се забелязва дори втвърдяване на абсолютизма на пруските Хоенцолерни и на австрийските Хабсбурги. Това само засилва марксисткия интернационализъм и на пръв поглед Ленин го споделя, като посочва, че при *„зрелия и отиващ към своето превръщане в социалистическо общество капитализъм“* е налице *„развитие и засилване на най-различни сношения между нациите, разрушаване на националните*

прегради, създаване на интернационалното единство на капитала, на икономическия живот изобищо, на политиката, науката и т.н“. Нациите според него възникват при началното развитие на „капитализма“, когато се осъществява „пробуждане на националния живот и националните движения, борба против всяко национално потисничество, създаване на национални държави.“ С други думи, нациите са продукт на „капитализма“ и неизбежно ще изчезнат с ликвидирането на същия този „капитализъм“. [3]

Още през 1902 г. обаче, когато е главен редактор на в. „Искра“, Ленин ентусиазирано обнародва една статия на германския социалдемократ Карл Кауцки под наслов „Славяните и революцията“. Произведението може да се окачестви като класовопартийна разновидност на панславизма и на великоруския шовинизъм. Основната мисъл е, че „славяните не само са влезли в редовете на революционните народи, но че и центърът на тежестта на революционната мисъл и на революционното дело все повече и повече се премества към славяните. Революционният център се премества от запад на изток... в Русия“. В най-скоро време Русия щяла да стане „извор на революционна енергия“ за Запада. Според Кауцки, а оттам и според Ленин „в 1848 г. славяните бяха лют мраз, който попари цветовете на народната пролет. Може би на тях сега е съдено да бъдат оная буря, която ще разбие леда на реакцията и неудържимо ще донесе със себе си новата, щастлива пролет за народите...“ През 1920 г., когато е вече на власт, Ленин не се отказва ни най-малко от тези виждания, като не само цитира пространно статията на Кауцки, но и специално подчертава: „Хубаво пишеше преди 18 години Карл Кауцки!“ [4]

[1] К. Маркс, Фр. Енгелс. Манифест на комунистическата партия. София, „Гал-ико“, 1999, с. 53–54. ↑

[2] Пак там, с.74. ↑

[3] Й. Сталин. Въпросите на ленинизма. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1951, с.58. ↑

[4] В. И. Ленин. Цит.съч. Т.5, с. 102–103. ↑

4. СХЕМАТИЗАЦИЯТА НА СТАЛИН

Като верен ученик на Ленин Сталин, който го наследява като „вожд на руския и световния пролетариат“, уточнява, че комунистическа Русия, трансформирана през 1922 г. в „Съюз на съветските социалистически републики“, е „жив първообраз на бъдещото обединение на народите в единно световно стопанство.“ На първо време обаче Русия се нуждае от минимум производство на стоки за потребление, както и от грамотни специалисти. Това кара още Ленин да лансира на 17 март 1921 г. своята „нова икономическа политика“, която става известна под абривиатурата „НЕП“ (от руското „Новая экономическая политика“). На оцелелите собственици на национализираните предприятия им се позволява да ги вземат на концесия и да продават на свободния пазар излишъка от продукцията си, след като са се издължили към държавата. По подобен начин селяните, които са всъщност арендатори на държавна земя, могат също да продават на свободния пазар останалата част от изделията си, след като са изпълнили задължителните държавни доставки. Макар и в силно идеологизиран вид Сталин подновява на свой ред старата просветна система, съществувала в Русия до болшевишкия преврат от 1917 г. Докъм средата на 20-те години на XX в. университетите и училищата са едва ли не напълно унищожени като част от „реакционното“ наследство.^[1]

Разбира се, компромисът в икономиката е временен, докато дойде моментът за поредния скок напред не само към пълното премахване на всякаква индивидуална стопанска дейност, но и към физическото изстребване на нейните осъществители. Това се постига с индустриализацията и колективизацията, а целта на „Големия терор“ от 30-те години на XX в. е да се ликвидира всякаква възможност за инакомислие и дори всякаква възможност за съмнение в непогрешимостта на вожд.^[2]

Към 1939 г. Сталин вече дотолкова е раздухал култа към Александър Невски, Иван Грозни и грандиозността на руските добродетели, че в един момент Хитлер и Мусолини започват да се питат дали имат чак толкова сериозни причини да виждат в Москва

единствено враг, след като и Русия възхвалява „националните ценности“ и същевременно изпъква с непримиримостта си към западните демокрации. В тази връзка Мусолини споделя пред Херман Гьоринг, който е най-близкият сътрудник на Хитлер, че *„в идеологичната си борба срещу плутокрацията и капитализма държавите от Оста имат в известна степен същите цели като руския режим“*^[3].

Така или иначе, съюзът между Хитлер и Сталин, сключен с *„Пакта за ненападение“* от 23 август 1939 г. и потвърден с *„Договора за дружба и за границата между СССР и Германия“* от 28 септември същата година, се оказва нетраен не поради идеологичната несъвместимост между националсоциализма и комунизма, а поради факта, че и двамата диктатори се стремят да завладеят Земята, а планетата е само една. Любопитното е, че след като се съвзема от шока на изпреварващото нападение на Германия срещу Русия от 22 юни 1941 г. и след като нанася съдбоносен удар върху „вермахта“ при Сталинград в зимата на 1942–1943 г., Сталин изведнъж решава да възстанови Московската патриаршия. В действителност обаче това трудно може да се определи като неочакван изблик на религиозна толерантност, тъй като останалите вероизповедания не се признават, а в ръцете на руския диктатор патриаршията е само един от инструментите за атака срещу римокатолическата църква в страните, окупирани от „червената армия“, пък и не само там.^[4]

Подир победата си във Втората световна война Сталин започва да превъзнася Москва по начин, който силно напомня на средновековната догма за Москва като „Трети Рим“. През 1947 г. той определя в специално поздравително писмо Москва като *„носителка на движението за освобождаване на човечеството от капиталистическото робство“* и като *„знаме на борбата на всички трудещи се в света, на всички потиснати раси и народи за освобождение от властта на плутокрацията и империализма“*.^[5]

Задължителен елемент на всеки шовинизъм е стремежът да се унищожат или най-малкото да се асимилират религиозните и етническите малцинства. В комунистическия си вариант великоруският шовинизъм оправдава този стремеж с тезата за неизбежното заличаване на националните различия. Така в края на 60-те и началото на 70-те години на XX в. партийните идеолози на Леонид

Брежнев прогласяват, че сближаването на нациите в Съветския съюз породило „такава форма на общност на хора като многонационалния съветски народ“, който без оглед на своята многонационалност се опира обаче преди всичко на руския език и култура.^[6]

Както се вижда, противно на някои схващания, Сталин не внася кой знае какъв нов елемент във великоруския шовинизъм на Ленин и същото се отнася и за марксистката доктрина. Единственото, което Сталин прави, е да подреди многобройните писания на Маркс, Енгелс и Ленин в по-популярна и достъпна форма за недотам грамотните партийни апаратчици и да определи цялата идеология като „марксизъм-ленинизъм“. В тази схема „ленинизъмът“ се окачествява като „марксизъм в епохата на империализма и пролетарската революция“. В пълно съответствие с догмите на Ленин „империализъмът“ пък се дефинира като „последен стадий на капитализма“, като „всесилие на монополистическите тръстове и синдикати, на банките и финансовата олигархия в индустриалните страни“, поради което „империализъмът довежда работническата класа до революцията“. Между другото по този начин всички големи или напреднали държави, освен Русия, започват неизменно да се окачествяват като „империалистически“, макар че всесиλιето на монополите и съсредоточаването на собствеността във все по-малко ръце съществува единствено в ума на Ленин.^[7]

Сталин плътно се придържа и към еднолинейното схващане на Ленин за историята, според което цялото човечество задължително преминава през едни и същи „обществено-икономически формации“ — „първобитнообщинен строй“, „робовладелски строй“, „феодализъм“, „капитализъм“ и накрая, разбира се, „комунизъм“, при който „социализъмът“ е само първата му фаза. По друг начин просто не може да се оправдае налагането на комунизма в една страна, която далеч не е най-напредналата в света, тъй като според Маркс и Енгелс „пролетарската революция“ може да избухне само в най-индустриализираните държави, и то когато „пролетариатът“ или промишлените работници станат мнозинството от населението. В пряка връзка с това е и приписваната изключително на Сталин „оригинална“ идея, че „социализъмът“ като първа фаза на комунизма можел да победи първоначално и в една отделно взета страна: „По-рано се смяташе, че победата на революцията в една страна е

невъзможна, като се приемаше, че за победата на буржоазията е необходимо съвместното действие на пролетариата от всички напреднали страни. Сега това гледище вече не отговаря на действителността. Сега трябва да се изхожда от възможността на такава победа, защото неравномерният и скокообразен характер на развитието на различните капиталистически страни в условията на империализма, развитието на катастрофални противоречия в самия империализъм, които водят към неизбежни войни, растежът на революционното движение във всички страни на света — всичко това обуславя не само възможността, но и необходимостта от победата на пролетариата в отделни страни.“^[8]

Нещо повече, според Сталин е възможно „социализмът“ да победи в една отделно взета страна, без оглед на враждебното „империалистично обкръжение“: „Това ще рече възможност да бъдат разрешени противоречията между пролетариата и селяните с помощта на вътрешните сили на нашата страна, възможност да бъде взета властта от пролетариата и да бъде използвана тази власт за пълното построяване на социалистическото общество в нашата страна при съчувствието и поддръжката на пролетариата от другите страни, но без предварителната победа на пролетарската революция в другите страни.“^[9]

И наистина безогледният терор на определен режим върху собственото му население надали може да предизвика автоматично намесата на външния свят, още повече че когато Сталин пише всичко това (20-те години на XX в.), Съединените щати са се затворили в своя изолационизъм, а Европа е разкъсвана от непримиримостта между победителите и победените в Първата световна война. В пълен разрез с едно преднамерено погрешно становище обаче, тезата на Сталин за възможността от победа на „социализма“ в една отделно взета страна не означава ни най-малко отказ от завладяването и съветизацията на целия свят. Както ще се види по-нататък, разпадането на съветската империя след събарянето на Берлинската стена през 1989 г. нагледно посочва, че ако комунистическият режим се откаже от агресията, той просто спира да бъде комунистически режим.

^[1] Й. Сталин. Въпросите..., с. 58-59; R. Conquest. Op.cit., pp. 89–170. ↑

- [2] Р. Конкуест. Големият терор. Б.м., „Прозорец“, б.г. ↑
- [3] W. Shirer. Le Troisième Reich des origines à la chute. Vol.1. Paris, Stock, 1976, p.632. ↑
- [4] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 204–206 и сл.; R. Conquest. Op.cit., p.246. ↑
- [5] Й. Сталин. Речи, изказвания и приветствия 1946–1952. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1952, с. 66–67. ↑
- [6] Философски речник. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1968, с.363. ↑
- [7] Й. Сталин. Въпросите..., с. 1–3 и сл. ↑
- [8] Пак там, с.159. ↑
- [9] Пак там, с. 162–163. ↑

5. КОМУНИСТИЧЕСКИЯТ „РАЙ“ НА ХРУШЧОВ И „РАЗВИТОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО“ НА БРЕЖНЕВ

Непоклонимо убеден в крайната победа на комунизма върху цялата планета е и Никита Хрущов, който наследява Сталин начело на съветската държава след смъртта на вождя през март 1953 г. Това не му пречи да разобличи поне част от злодеянията на своя предходник, когото обвинява в погазване на *„ленинските норми“* и в *„култ към личността“*. Хрущов просто не може да отиде по-нататък, тъй като един сериозен анализ на безогледния терор на Сталин неминуемо би довел до извода, че периодичното масово изстребване на човешки същества произтича от самата същина на комунистическата система. Единственото, което Хрущов съумява да направи, е да смъкне режима на забележимо по-ниско тоталитарно равнище. Успоредно с това той засилва до карикатурни измерения една от основните тези на комунистическата пропаганда, а именно, че лишенията и драстичното насилие над личността са повече или по-малко временни и че народът трябва да ги изтърпи *„само“* дотогава, докогато се възцари съвършената и абсолютна справедливост на комунизма в неговата най-горна фаза. В този дух Хрущов си позволява да обрисова една картина на комунизма, която е сравнително по-малко отблъскваща от казармения идеал на Маркс и Енгелс. На XXII конгрес на комунистическата партия, проведен през 1961 г., триумфално се разгласява, че *„комунизмът е безкласов обществен строй с единна общонародна собственост върху средствата за производство, с пълно социално равенство между всички членове на обществото, където заедно с всестранното развитие на хората ще израснат върху основата на постоянно развиващата се наука и техника производителните сили, където всички източници на общественото богатство ще потекат като пълноводен поток и ще се осъществи великият принцип «от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите»»*^[1].

По този начин концлагерната същност на проекта е прикрита само дотолкова, доколкото се обещава, че лагеристите ще бъдат добре

нахранени. Отново се избягва проблемът кой ще определя потребностите на хората при липсата на пазар. Хрущовият комунизъм решително отдава предпочитание на държавната собственост — кооперативната се смята за по-нисша форма само поради това, че съдържа все пак някакви пазарни елементи. И наистина кооперативната собственост се дефинира като „собственост на колектив от хора“, но не и на цялата общност, което неизбежно внася известен индивидуализъм. Държавната собственост се окачествява от своя страна като „общонародна“, макар че народът, каквото и да означава „народ“, няма никакъв достъп нито до властта, нито до ръководството на стопанските работи, които са изцяло монополизирани от комунистическата номенклатура начело с нейния вожд. Така или иначе, кооперативната собственост няма друго бъдеще, освен да се слее с „държавната (общонародна) собственост“ в „единна комунистическа собственост“, като морковът в края на тоягата е обещанието да се ликвидират „социално-икономическите и културно-битовите различия между града и селото“, както и да се превъзмогнат „различията между умствения и физическия труд“.^[2]

На XXII конгрес на компартията през 1961 г. Хрущов осъжда практиките на Сталин по още по-остър и категоричен начин, сякаш за да се оправдае за кървавото потушаване на унгарската революция от 1956 г. Именно терорът на Сталин обаче е направил системата толкова непоклатима, че е затворен пътят за каквито и да било по-радикални реформи. Хрущов не посяга на живота на конкурентите си за властта, които се изпращат само в пенсия, но той често прибегва към уволнения и размяствания на партийнодържавния апарат и в крайна сметка е съборен от власт с преврат, извършен в нощта на 14 срещу 15 октомври 1964 г. Мястото му на партийен вожд се заема от близкия му сътрудник Леонид Брежнев, който заедно със самия Хрущов дължи кариерата си на масовите чистки по време на „Големия терор“ през 1936–1938 г.^[3]

За разлика от Хрущов Брежнев решава да не закача апарата и да остави нещата на самотек, благодарение на което може да властва спокойно до смъртта си. Тъкмо при Брежнев се утвърждава безвъзвратно системата на специален списък от проверени хора на режима, които имат гарантирано право да заемат един или друг ръководен пост. Кържавите чистки на Сталин са вече минало и дори

най-некадърният партийен функционер, администратор или стопански ръководител не рискува нещо повече от това да бъде освободен от даден конкретен пост само за да премине на друга ръководна длъжност. Самото освобождаване от длъжност може да стане само със съгласието на „номенклатурното лице“.^[4]

Когато Хрущов оповестява през 1961 г., че ще може за 20 години да изгради комунизма, руското промишлено производство все още нараства с високи темпове. При все това дори по негово време изравняването между битовите условия и изобщо условията на живот между града и селото са си реален факт в повечето напреднали държави, а програмата на комунистическата партия от 1961 г. изобщо не може да предвиди компютърната революция и предизвиканата от нея небивала интелектуализация и индивидуализация на труда. Полошото е, че броени години след шумно разгласената програма за „светло комунистическо бъдеще“ свръхцентрализацията на съветската икономика я вкарва в задънената улица на все по-видим застой. Поради колективизацията или фактическото одържавяване на земеделието селското стопанство пък изпада направо в колапс. Русия никога не надхвърля равнището на селскостопанско производство, което е имала през 1913 г., а при Брежнев започва да внася все по-големи количества зърно и храни от САЩ. По този начин се отдалечава безнадеждно всякаква перспектива да се постигне някога все по-пълно задоволяване на материалните потребности на населението. При тази ситуация идеолозите на Леонид Брежнев решават да разработят формулата за „развитото социалистическо общество“ като „най-висок и завършващ етап в развитието на първата фаза на комунистическата формация — социализма...“, „Развитото социалистическо общество“ се определя като „свързващо звено между низшата и висшата фаза на комунизма“, но за неговата продължителност се казва само, че „се обуславя от редица вътрешни и международни фактори.“ С други думи, комунистическият „рай“, когато материалните блага щели да потекат като „пълноводен поток“ и на всеки ще му се дава според потребностите, се отлага за неопределено време.^[5]

Израз на известна неувереност се забелязва и в поведението на властите спрямо религията. Тормозът срещу вярващите не спира, макар и не в такива драстични форми, както по времето на Ленин и

Сталин. Идеолозите на Хрушчов и Брежнев продължават да споделят убеждението за неизбежното „отмиране“ на религията, но са принудени да признаят, че *„изчезването на религията не е автоматичен процес“* и за неговото ускоряване трябва *„упорита работа по възпитанието на масите в атеистичен дух, широко пропагандиране на природонаучните и хуманитарните знания, на марксисткия мироглед“*.^[6]

[1] Философски речник..., с.495. ↑

[2] Политическа икономика. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1970, с. 395 и 751–777. ↑

[3] P. A. Smith. Leonid I. Brezhnev. Professional Politician, Soviet Style. — In: Leaders of the Communist World. New York, The Free Press, 1971, pp. 121-122; Р. Конкуест. Цит.съч., с. 257–264. ↑

[4] М. Восленски. Цит.съч. Т.1, с. 5–8. ↑

[5] История на Българската комунистическа партия. Кратък очерк. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1973, с. 319–320. ↑

[6] Философски речник..., с.464. ↑

6. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО НА КИТАЙ

За официално признатата от Русия несигурност в бъдещето несъмнено съдейства и надигането на нов претендент за завладяването на планетата в лицето на комунистически Китай. Като повечето изтъкнати комунисти китайският диктатор Мао Дзедун започва кариерата си като верен съветски поданик и коминтерновски емисар. През 1927 г. домогванията на Москва да подчини националните сили начело с Чан Кайши предизвикват отведен удар срещу комунистите, но на следната година Мао съумява да завладее с въоръжените си отряди района около планината Дзинган в южната част на страната, където е прогласена една „*Китайска република на Съветите*“. Веднага се пристъпва към национализация и колективизация и до 1931 г. са изстребени най-малко 186 000 инакомислещи. През 1934–1935 г. Мао вече има достатъчно въоръжени сили, за да предприеме *Дългия поход на север*, където също създава своя база. Комунистите продължават да контролират различни територии на Китай и в годините на Втората световна война, а подир капитулацията на Япония през септември 1945 г. предприемат повсеместна офанзива за завладяването на цялата страна. През октомври 1949 г., благодарение на масираното присъствие на „червената армия“ на Сталин Мао съумява да изтласка националните сили начело с Чан Кайши на остров Тайван и да прогласи „*Китайската народна република*“. Въоръжената намеса на Русия изиграва решаваща роля за победата на Мао, но той има под ръка своя собствена армия и свой собствен репресивен апарат, което предопределя и нарастващата му самостоятелност спрямо Москва^[1]

Конкретният повод за скъсването с Русия е половинчатата десталинизация на Хрушчов. Мао се прогласява за верен ученик на Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин и обвинява новото съветско ръководство в ревизионизъм, а по-късно — и в „*капиталистическа реставрация*“. През 60-те години на XX в. Мао вече решава, че като най-правовен комунист именно той е предопределен от съдбата да наложи „*най-справедливия строй*“ върху цялата планета и оповестява война на „*световното село*“ срещу „*световния град*“. Несъмнено нов момент е и „*Големият скок напред*“, прокламиран в края на 50-те

години на XX в., като целта е всички да бъдат вкарани в комуни, където дори дрехите и храната не са лична собственост. Следващият „оригинален“ момент е *„културната революция“*, която отрича много по-радикално цялата култура и изкуство, създадена преди завземането на властта от комунистите, отколкото това са си позволявали някога Ленин и Сталин. Едва ли не единствено четиво за всички китайци става една червена книжка с цитати от статиите, речите и изказванията на председателя Мао. Пристъпва се към пълното унищожение на храмовете, като в Тибет са съборени над 90% от будистките храмове. Всичко това се придружава от небивал терор, самото спиране на който би се посрещнало като истинско освобождение.^[2]

Още в първите месеци след победата си срещу националните сили Мао се нахвърля и срещу религията, като различните религиозни общности се смятат за *„феодални подмолни групировки“* и *„инструменти в ръцете на земевладелци, богатите фермери, реакционери“*. Вярващите са задължени да признаят, че Китайската комунистическа партия *„е над всички религии“*. Онези, които отказват да се подчинят, се наказват най-строго. Така от 1949 до 1957 г. са избити най-малко 11 хиляди религиозни привърженици, а в лагерите са хвърлени най-малко три милиона, като в повечето случаи лагерът е също равносilen на смърт. Еднакво жестока е разправата и с даоизма, и с будизма, и с малобройните мюсюлмански и християнски общности, тъй като според Мао Дзедун *„борбата с Небето е безкрайна радост, борбата със Земята е безкрайна радост, борбата с човечеството също е безкрайна радост“*. Дори и в периоди на сравнителна търпимост към религиозния живот най-строго се забраняват всякакви връзки със съответните духовни средища извън Китай.^[3]

Подобно на Русия след Сталин вълните от масов терор в Китай затихват едва подир смъртта на Мао през септември 1976 г. Начело на партията и държавата застава Дън Сяопин, който е горе-долу връстник на Мао, но решава да предприеме смели реформи в икономиката. Земята е върната на селяните, а в промишлеността започва да се насърчава и разгръща частната инициатива. Благодарение на тези реформи Китай може за пръв път от много години насам да изхранва собственото си население, но се задълбочават ускорено и социалните различия. Реабилитират се и все повече жертви на *„големия скок напред“* и на *„културната революция“*. Същевременно обаче

комунистическата партия запазва напълно монопола си върху властта, а през юни 1989 г. режимът смазва брутално една масова седяща демонстрация на пекинския площад „Тянанмън“ с искания за демокрация. Множеството е прегазено от танкове, убити са 1000 човека, ранени са около 10 000 и са екзекутирани още стотици.^[4]

След като през 1997 г. Великобритания връща на Китай Хонконг Пекин прогласява възможността в една държава да съществуват две системи — „капиталистическа“ и „социалистическа“. Всъщност икономиката ускорено се освобождава от „социализма“ и във вътрешността на страната, а Шанхай бързо се издига като един от най-големите финансови и технологични центрове на света. Правната система обаче е променена само дотолкова, доколкото обвиняемите вече имат право на адвокатска защита. Китай продължава да е сред страните с най-висок процент смъртни наказания. Зачестяват и случаите на безцеремонно отнемане на имотите за нуждите на една или друга голяма компания. Никак не са редки и произволните арести и убийства на инакомислещите.^[5]

Наред с Китай комунизмът продължава да властва във Виетнам и Лаос, а в Северна Корея и Куба дори е запазен повече или по-малко непокътнат във вида, в който е бил по времето на Ленин, Сталин, Хрущов и Брежнев. В Русия, Беларус, Азербайджан, Туркмения, Узбекистан, Казахстан, Киргизстан и Таджикистан комунизмът не е заменен с демокрация и правов ред, а с различни форми на авторитарна диктатура. Твърде крехки са демократичните основи и в страни като Украйна, Молдова, Грузия и Армения, където старата номенклатура има все още мощни позиции. Комунизмът продължава да има многобройни и влиятелни привърженици по целия свят. С други думи, историята на комунизма все още не е дописана.

[1] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 422–446. ↑

[2] Пак там, с.499; Девет коментара за Комунистическата партия. Б.м., „Епок Таймс“, [2005], с.66. ↑

[3] Девет коментара..., с. 45 и 58–68. ↑

[4] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 500–503. ↑

[5] Девет коментара..., с. 68–85. ↑

ГЛАВА ТРЕТА

НАЦИОНАЛСОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯТ МИТ

1. „НОРМАЛНИЯТ“ КОМУНИЗЪМ И „НАЛУДНИЧАВИЯТ“ НАЦИОНАЛСОЦИАЛИЗЪМ

Историята на комунизма като държавнополитически режим вече трае повече от осем десетилетия и все още не е привършила. Историята на националсоциалистическа Германия възлиза всичко на всичко на 12 години, но режимът на Хитлер и идеологичното му наследство като че ли имат несравнено по-малко привърженици, отколкото са носталгиците и поддръжниците на комунизма.

Често пъти се изказва съжалението, че за разлика от германския националсоциализъм руският комунизъм не е имал своя Нюрнбергски процес. Наистина осъждането на нацистките главатари въвежда за пръв път наказуемост за геноцида и престъпленията срещу човечността, но се забравя, че благородната идея, която довежда до процесите в Нюрнберг, е съдбоносно опорочена от участието на съветски „юристи“ в международния трибунал. Сред руските „съдии“ се мъдри например лицето И. И. Никитченко, който през 1936–1938 г. е пръв сътрудник на зловещия сталински прокурор Вишински в изфабрикуваните показни процеси в Москва, белязали *„Големия терор“*. Другояче казано, Никитченко е съучастник в изстребването на няколко милиона свършено невинни човешки същества в сталинска Русия.^[1]

За невъзможността комунизмът да бъде осъден като престъпна идеология и практика така, както това е направено с националсоциализма, си има ред причини. Най-очевидната е, че комунистическата номенклатура продължава да държи здраво в ръцете си държавата с най-многобройното население в света. Китай е хистоматиен пример за ловко съчетание на властовия и идеологичния монопол на компартията с пазарната икономика и частната инициатива. Не много по-различно от Китай е развитието на Русия

след края на т.нар. „Съюз на съветските социалистически републики“ през 1991 г. Съдбата на страната продължава да се определя от кадрите на КГБ начело с Владимир Путин, а десетилетия наред КГБ е бил гръбнакът на комунистическата система. Все още е мощна остатъчната власт на комунистическата партия и в повечето източноевропейски страни, а най-вече в България.

Газовата криза от началото на 2006 г. нагледно показва продължаващата зависимост на Европейския съюз от руски енергийни суровини и това също изпъква като сериозна пречка пред осъждането на комунизма. В исторически план нежеланието на Запада да даде категорична присъда срещу комунистическите злодеяния се дължи и на гузна съвест. В годините на Втората световна война САЩ трябва да избират между две злини — или да оставят японците да владеят Тихия океан, а Хитлер да контролира атлантическото крайбрежие на Европа, или да победят Япония и националсоциалистическа Германия с помощта на комунистическа Русия, като нахранят Сталин с Източна Европа.^[2]

Немаловажна роля играе и високомерието на западноевропейците спрямо събратята им от изток — някак си се приема за даденост, че православните християни, мюсюлманите и будистите са си поначало неподатливи на основните ценности на демокрацията и правата и свободите на личността. В такава плоскост крахът на иначе „добрата“ идея за социално равенство и „справедливо общество“ се приписва на принципната „нецивилизованост“ на руснаците и източноевропейците, да не говорим за народите от третия свят. Забравя се, че Хитлер и Мусолини също обещаваха абсолютна справедливост и „светло бъдеще“ и че западното християнство не е имунизирано срещу тоталитарното насилие, отколкото православната, мюсюлманската или будистката традиция. При това нито болшевиците на Ленин, нито привържениците на Мао са постигали някога онези 37,4% от подадените гласове, които националсоциалистите на Хитлер печелят в условията на свободни парламентарни избори през 1932 г.

Вярно е, че западната културноцивилизационна принадлежност на Германия не позволява на Хитлер да се развихри в такива мащаби, както това правят Ленин, Сталин и техните наследници. Това в никакъв случай не означава обаче, че Хитлер е по-малко чудовищен от Ленин и Сталин или че се е радвал на по-малка поддръжка. За

западния човек обаче самата възможност такова чудовище да вземе властта в Германия, без която световната култура и цивилизация са немислими, е много по-шокираща, отколкото властването на Ленин, Сталин и техните наследници в Русия. И наистина комунизмът се вписва много по-добре в московските колективистични и деспотични традиции, отколкото националсоциализмът отговаря на германското историческо наследство, включващо далеч не само пруския милитаризъм, но и *Реформацията*, а преди нея — и свободните градове републики от Ханзата.

Сериозна пречка пред категоричното осъждане на комунизма са и договореностите, които американският президент Джордж Буш-баща и последният съветски ръководител Михаил Горбачов постигат на срещата си край бреговете на Малта в началото на декември 1989 г. На пръв поглед Москва капитулира напълно, като възприема изцяло общочовешките ценности на Запада и обещава да не противодейства на самоопределението на източноевропейските народи. За да осигурят обаче един сравнително мирен преход от комунизъм към демокрация, САЩ „великодушно“ не посягат на капиталите, които червената номенклатура е натрупала в западни банки благодарение на нелегалната търговия с оръжие, на наркотрафика и на безогледното ограбване на народите, имали злополучието да бъдат окупирани от „червената армия“.^[3]

Днес Русия изпъква като основен опонент срещу всякакви мерки за осъждането на комунизма като теория и практика, а режимът на Путин не пести сили, за да поддържа мита за решаващия принос на Москва за освобождението на човечеството от „фашизма“. В действителност за източноевропейците това „освобождение“ се свежда до замяната на един тоталитаризъм — националсоциалистическия — с още по-ефикасния и смъртоносен комунистически тоталитаризъм на Сталин. Не по-малко съществено е и преднамереното вкарване на националсоциализма във фашисткия кюп, макар че различията между германския националсоциализъм и италианския фашизъм са забележимо по-дълбоки, отколкото между германския националсоциализъм и руския комунизъм.

[1] R. Conquest. *Stalin Breaker of Nations*. London, Weidenfeld, 1993, pp. 278–279. ↑

[2] Пл. С. Цветков. Европа през XX век. Ч.1. София, Нов български университет, 2002, с. 232–303. ↑

[3] Ст. Трендафилов. Малта '89. — В. „Про&Анти“, 12–18 април 2002 г. и 19–25 април 2002 г. ↑

2. АДОЛФ ХИТЛЕР КАТО ЛИЧНОСТ

Нацизмът е неотделим от Хитлер по същия начин, по който комунизмът или болшевизмът е неотделим от Ленин. Роден през 1889 г. в градчето Браунау ам Ин, в непосредствена близост до границата на Австрия с Германия, Адолф Хитлер е откърмен от най-крехка възраст във великогерманската идея. За разлика от Ленин обаче детството на Хитлер не е така безоблачно. Той е третото дете от третия брак на един митнически служител. При това баща му Алоис и майка му Клара са втори братовчеди и за женитбата си е трябвало да искат специално позволение от местния епископ, като бащата е извънбрачно дете и дълго време е носил фамилното име Шикългрубер. Едва когато истинският му баща и съответно дядо на Адолф, Йохан Хидлер, признава Алоис за свой син на престаряла възраст, Алоис Шикългрубер приема фамилното му име в леко променената форма Хитлер.^[1]

По-големият брат и по-голямата сестра на Адолф, както и по-малкият му брат умират още като деца. Бащата Алоис се пенсионира, когато Адолф е на 6 години и умира през 1903 г., когато Адолф е едва 13-годишен. Следващите години минават в недоимък, тъй като овдовялата му майка трябва да се грижи за него и за оцелялата му по-малка сестра. На 16 години Адолф се разболява тежко и отсъства цяла година от училище, където никога не е блестял с ученолюбив и интелигентност. След като завършва средното училище, заминава за Виена, където води мизерно съществуване с напразната надежда да бъде приет в художествената академия. Твърди се, че оттогава датира все по-ожесточеният му антисемитизъм, тъй като в изпитната комисия, която го отхвърля, е имало евреи. Национализмът му се изостря от факта, че след като в Австрия се въвежда всеобщото изборително право за всички пълнолетни мъже, австрийските немци, които са едва една трета от населението на австрийската част от двуединната австро-унгарска монархия, губят още повече политическото си влияние. Младият Хитлер е убеден, че демокрацията унищожава собствения му народ. Австро-Унгария е за него един умиращ конгломерат и той не вижда друго бъдеще освен обединението на Австрия с Германия.^[2]

След избухването на Първата световна война Адолф Хитлер се записва доброволец в германската армия и участва в боевете на западния фронт, където е ранен в крака през октомври 1916 г. Подир изключително мизерните години във Виена атмосферата на фронтовашкото другарство, но и на военната дисциплина импонират на Адолф, който има за пръв път възможност да се изяви — още през декември 1914 г. той е награден с железен кръст втора степен, а през август 1918 г. получава железен кръст първа степен, макар че е само ефрейтор. На 13 октомври 1918 г., само месец преди капитулацията на Германия, едва не загива отровен от боен газ по време на четвъртата битка при Ипър.^[3]

[1] W. Shirer. Le Troisième Reich des origines à la chute. Vol.1. Paris, Stock, 1976, pp. 15–16. ↑

[2] Пак там, с. 16–41. ↑

[3] Пак там, с. 42–44. ↑

3. НАЦИОНАЛСОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ГЕРМАНСКА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ

След катастрофата на Германия Хитлер се завръща през ноември 1918 г. в Мюнхен, където е прекарал известно време преди войната. Там той преживява и терора на *„Баварската съветска република“*, която е прогласена на 7 април 1919 г. и е ликвидирана на 1 май с не по-малко брутални средства. В следващите седмици е нает от военното разузнаване, за да следи за дейността на различни екстремистки групи в града. Още през януари 1919 г. две такива формации — *„Асоциацията за утвърждаване на мира според принципите на трудовите класи“* и *„Политическият работнически кръг“* са се обединили в *„Германска работническа партия“*. Идеите на кръжеца се оказват твърде близки до тези на самия Хитлер, който започва редовно да присъства на сбирките му. На една от тях кръвта му не издържа и той държи пламенна реч за расовото превъзходство на германците и срещу *„световния еврейски заговор“*. Впечатлените му слушатели го приемат през септември за свой член, а на 24 февруари 1920 г. Хитлер вече оповестява в една мюнхенска бирария програма на *„Германската работническа партия“* от 25 точки. Първата от тях се застъпва за обединението на всички немци в *„Голяма Германия“*, а втората — за отхвърлянето на Версайския и Сенжерменския договор, които забраняват съединението на Австрия с Германия. Наред с това се искат колонии, в които да се заселва *„излишъкът“* от германското население. Изтъква се също така, че поданик на държавата може да бъде само *„народният другар“*, а такива са единствено онези, които имат *„германска кръв“* — *„никой евреин не може да бъде народен другар“*. Този, който не е *„народен другар“*, няма да бъде и поданик на държавата и *„Може да живее в Германия само като гост и под нормите на законодателството за чужденците“*. В точка 11 е формулирана закана да се премахнат *„нетрудовите доходи“* и *„лихварското робство“* и да се отнемат всички военновременни печалби, тъй като *„всички поданици трябва да имат еднакви права и еднакви задължения“*, а *„първото задължение на всеки поданик трябва да бъде умственото или физическо творчество; дейността на*

индивида не може да уврежда интересите на общността“. В пълно съзвучие с това точка 12 предвижда национализация на тръстовете. Според точка 13 печалбите на едрата промишленост трябва да се делят с държавата. Точка 14 е за премахване на поземлената аренда и на спекулациите със земя. Донякъде антиколективистично звучене има единствено точка 16, която обещава „сздаването и поддържането на една здрава средна класа“, но веднага се изтъква, че големите магазини трябвало да бъдат конфискувани, за да се предадат в ръцете на дребни търговци. Точка 18 изисква възвръщането на смъртното наказание, и то за предателите, лихварите и изпольвачите. Предвижда се освен това участие на работниците в печалбите на предприятията, подпомагане при старост и държавни разноски за просветата на „даровити деца на бедни родители“. Държавата трябвало да подпомага и занаятчиите и да проведе аграрна реформа, а също така да се грижи „за подобренето на народното здраве чрез защита на майката и детето, чрез забраняването на детския труд, чрез създаване на телесна култура посредством законодателно установяване на задължително гимнастическо и спортно обучение, чрез най-голямо подкрепяне на всякакви дружества, които се занимават с телесното развитие на младежта“. Както може да се очаква, точка 23 от програмата се застъпва за държавен контрол върху печата и върху цялата издателска дейност, а точка 24 съдържа патриотичното искане за замяна на наемната армия, както е според Версайския договор, с „народна войска“. Най-сетне точка 25 е за „силна централна държавна власт“. Това означава да се премахне федералната уредба и Германия да се превърне в унитарна държава, което очевидно се вписва много по-лесно в тоталитарния свръхцентрализъм.^[1]

По инициатива на Хитлер „Германската работническа партия“ е преименувана на „Националсоциалистическа германска работническа партия“. На 29 юли 1921 г. Хитлер вече се налага официално за председател на партията с фактически диктаторски правомощия. В разрез с широкото убеждение, че националсоциализмът е един вид фашизъм, Хитлер не споделя идеите на Мусолини, но е впечатлен от начина, по който вождът на италианските фашисти се добира до властта и решава да последва примера му. На 8 ноември 1923 г. той и привържениците съумяват да

„арестуват“ (отново в една мюнхенска бирария!) местния министерски съвет на Бавария, за да убедят трима от министрите да тръгнат заедно с „многобройните патриоти“ на поход към Берлин, тъй като нито местното баварско, нито централното германско правителство били законни. „Биреният пуч“ е потушен за три дена и Хитлер е осъден на пет години затвор, като използва процеса, за да популяризира още повече идеите си. От петгодишната присъда той излежава само осем месеца, и то при твърде лек режим. Докато е в затвора, диктува на най-близките си сътрудници, между които на първо място Рудолф Хес, един текст, който по-късно е публикуван под наслова „Моята борба“.

[2]

[1] Пак там, с. 44-58; М. Семков. Европа и фашизмът. София, „Народна просвета“, 1979, с. 64–67 и 83–85. ↑

[2] W. Shirer. Op.cit. Vol.1, pp. 72–150. ↑

4. „МОЯТА БОРБА“ И „МИТЪТ НА ХХ ВЕК“

Още съвременниците определят „Моята борба“ като „Библията на националсоциализма“, но упоменаванията на Бога в тази книга създават впечатлението по-скоро за някакви рутинни обрати на речта, отколкото за искрена вяра. Главната идея е, че цялата история и битие на човечеството се свежда до безмилостна борба на видовете, до безмилостна борба между „висши“ и „нисши раси“. В тази насока Хитлер е също толкова ентузиазизиран от теорията на Чарлз Дарвин за естествения подбор, колкото са и Маркс и Енгелс, което кара редица автори да окачествяват националсоциалистическата доктрина като „социален дарвинизъм“. Сякаш Хитлер заменя марксистката догма за „класата“ със също толкова опростенческият постулат за „расата“, но по един, меко казано нелогичен начин облича този постулат в привидно християнска терминология. Оповестявайки безапелационно „ариеца“ за носител на „цялата човешка култура и цивилизация на нашата земя“, бъдещият диктатор на Германия заканително предупреждава, че „който вдигне ръка срещу висшето възплъщение на божиято подобие на тази земя, той се опълчва срещу всеблагия творец на всички чудеса на тази земя и с това съдейства за нашето изгонване от рая“^[1].

По такъв начин Хитлер откровено свързва архетипа на копнежа по „изгубения рай“ с мита за „съвършено общество“, като евреите безапелационно се смятат и за „богоборци“, които трябвало да бъдат изпратени „завинаги... в преизподнята“. При това „висшата раса“ се определя ни повече, ни по-малко като „висше възплъщение на божиято подобие на тази земя“. Подобно на „пролетариата“ на Маркс обаче, висшата „арийска раса“ на Хитлер е твърде откъсната от действителността. До времето на Хитлер самият термин „арийци“ се употребява от повечето учени като синоним на „индоевропейци“, а индоевропейците се обединяват в една фамилия по своите езици, произлизащи навярно от общ праезик, но в никакъв случай не и от расовите си белези. Достатъчно е в тази насока да се напомни за дълбоките различия във физическия облик на индийците, от една страна, и примерно на скандинавците, от друга. Шведите са очевидно

твърде близки, ако не и еднакви по външен вид с фините, макар че първите са индоевропейци, а вторите — уралоалтайци. Поради хилядолетни смесвания евреите, жигосвани от националсоциалистите като „*нисша раса*“, са на свой ред еднакви по физическия си облик с етническото мнозинство, с което живеят заедно. Така германските евреи не могат да бъдат различени от немците, а евреите в Етиопия имат същата външност, която е характерна за амхарското мнозинство. Показателно е и това, че сред нацисткия елит има немалко хора с евреи в родословието си. Такъв е между другото и Райнхард Хайдрих, който на всичкото отгоре се смята за пример за арийския расов „идеал“ поради сините си очи и русата си коса. По всичко личи, че както Ленин разбира под „*пролетариат*“ не промишлените работници, а шайката от най-верни свои последователи, така и Хитлер схваща „*арийците*“ не толкова като раса в антропологичния смисъл на думата, а е склонен да ги отъждестви с кръга от най-фанатичните си привърженици. Поради тази причина никак не е случайно, че когато Гьобелс иска да наеме талантливия филмов режисьор Фриц Ланг за целите на режима, а Ланг му напомня, че е все пак евреин, нацисткият големец отговаря с откровена бруталност: „*Ние решаваме кой да бъде евреин и кой не!*“^[2]

Темата за „*нисшите*“ и „*висшите раси*“ и за „*пъклените планове*“ на евреите да завладеят света се повтаря с досадна монотонност през цялата книга. Същевременно още в първите редове Хитлер недвусмислено се заканва да унищожи Австрия и показва учудващо съзвучие с идеите на Ленин за организиране на революционна партия. Единствената разлика е, че Хитлер предпочита да говори не за революционно, а за „*бойно движение*“: „*Нито един мироглед, дори да е хиляда пъти правилен и полезен за човечеството, не придобива практическо значение в живота на народите, докато неговите принципи не станат практически знаме на бойно движение. А това движение на свой ред ще остане партия дотогава, докато дейността на тази партия не доведе до пълна победа на нейните идеи и догмите на партията не наложат окраската си върху целия обществен живот на новата държава*“.^[3]

„*Новата държава*“, опряна на най-добрите „*расови елементи*“, е една от основните теми в „*Моята борба*“. За разлика от Маркс Хитлер като че ли не предсказва края на държавата, но той е твърде близък до Ленин по това, че и за него държавата не е цел, а само

средство за постигане на целта: „Народничеството принципно вижда в държавата само средство към целта, а самата цел вижда в запазването на расовите основи на човечеството.“^[4]

През призмата на расовата догма марксизмът се осъжда като „еврейско учение“, макар че самият Хитлер употребява с изненадваща непринуденост един типично марксистки термин като „буржоазия“. Определено марксистки привкус има и тезата, че „буржоазията вярва във възможността за господство на една групировка хора (на буржоазията)“. Според националсоциалистическия вожд обаче борбата на „буржоазията“ срещу марксизма е обречена поради това, че „самият буржоазен свят е подложен на марксизъм“. Светогледът на „буржоазията“ се различавал от марксизма „само по степените и лицата“ — „буржоазията“ искала господство за себе си, „докато марксистите се стремят да дадат цялата власт в ръцете на друга групировка — на евреите“.^[5]

Доктрината на Хитлер се покрива с марксизма-ленинизма и по непоклатимата си увереност, че историческото развитие се подчинява на обективни закони, които никоя воля не може да промени. Цивилизация и напредък според него е имало само там, където начело са се намирали германците като „най-чисти арийци“: „Неведнъж в историята сме виждали как народи с по-ниска култура, начело на които като организатори са стояли германци, са се превърнали в могъщи държави и след това са се държали здраво на краката си, докато се е запазвало расовото ядро на германците.“ Това се отнасяло и за историята на Русия, която също се свежда до борба между „висшата арийска раса“ и „нисшата еврейска раса“: „Не държавническите дарования на славянството са дали сила и здравина на държавата. Всичко това Русия дължи на германските елементи — превъзходен пример за онази огромна държавническа роля, която са способни да играят германските елементи, действайки вътре в една по-ниска култура.“ Болшеvizмът като форма на еврейска дейност, продължава Хитлер, е унищожил именно германското ядро, поради което Русия няма никакво бъдеще. „Краят на еврейското господство в Русия ще бъде също край на Русия като държава“ поради това, че след като е изтребено „германското ядро“, „руските не могат със собствените си сили да отхвърлят еврейския ярем“.^[6]

Като подчертава, че „наша пътеводна звезда трябва да бъде вечният идеал на човечеството“, вождът на германските националсоциалисти споделя и убеждението си в съществуването на „вечни закони на истината“. Проблемът според него е само как тази истина да стигне до колкото се може повече хора. Затова към опознаването на „вечните закони“ трябва да се прибавят и „усилията на великите познавачи на народната психология“. Само тогава „ние ще излезем от областта на вечно истинното и идеалното и ще съумеем да постигнем за смъртните хора онова, което човешки е възможно в нашия практически свят“^[7].

Сред близките сътрудници на Хитлер от самото начало на националсоциализма е и балтийският немец Алфред Розенберг, който е роден в естонската столица Талин и дълго време е възприеман от германците по-скоро като руснак. През 1930 г. Розенберг сглобява от многобройните си писания една книга под наслов „Митът на XX век“. Основната идея е, че немците и скандинавците са най-висшите представители на арийската раса и поради това трябва да създадат една голяма северна империя, която би могла да властва над целия свят под ръководството на германските националсоциалисти. За целта трябва не само да се изключат евреите и други „нечисти раси“, но и да се замени християнството със старата езическа вяра на германските племена. С други думи, за разлика от безкомпромисното безбожие на руските комунисти, германските националсоциалисти не отхвърлят религията изобщо, а са склонни да унищожат „само“ християнството.^[8]

Проблемът за това доколко комунистическото безбожие е съвместимо с руската среда и доколко националсоциалистическото езичество отговаря на германските културноцивилизационни традиции се нуждае от по-нататъшни проучвания. Факт е във всеки случай, че световната стопанска криза, която се разразява след краха на Нюйоркската борса през есента на 1929 г. и която се усеща с невероятна болезненост в Германия, дава златен шанс тъкмо на тоталитаризма. На изборите за Райхстаг, проведени на 31 юли 1932 г., „Националсоциалистическата германска работническа партия“ печели 13 746 000 гласа или 37,4% от подадените гласове, а местната секция на руския Коминтерн, наречена „Германска комунистическа партия“, се сдобива с 5 283 000 гласа, което прави 14,6% от пуснатите бюлетини. Така нацистите и комунистите, взети заедно, получават 52%

от гласовете, и то при извънредно висока избирателна активност, възлизаща на 84% от имащите право на глас. Следващите извънредни парламентарни избори, проведени на 6 ноември 1932 г., вече бележат известен спад за тоталитарните сили, тъй като нацистите и комунистите печелят общо 49,9% от гласовете. Този спад засяга обаче националсоциалистите, които се сдобиват с 11 737 000 гласа, или 33,1%, докато комунистите определено засилват влиянието си, като получават 5 980 000 гласа (16,8%).^[9]

[1] А. Хитлер. Моята борба. София, „Жар птица“, 2001, с.378. ↑

[2] Пак там, с.647; Х. Аренд. Тоталитаризмът. София, „Панорама“, 1993, с. 128–160. ↑

[3] А. Хитлер. Цит.съч., с. 26 и 375. ↑

[4] Пак там, с.378. ↑

[5] Пак там, с. 377–378. ↑

[6] Пак там, с. 639–640. ↑

[7] Пак там, с. 375–376. ↑

[8] W. Shirer. Op.cit. Vol.1, pp. 194, 310, 316 et 334; Vol.2, p.105. ↑

[9] М. Семков. Цит.съч., с. 174–182. ↑

5. ТРЕТИЯТ РАЙХ

През 1932 г. „Националсоциалистическата германска работническа партия“ се издига като първа политическа сила в страната, макар и да няма абсолютно парламентарно мнозинство. Напълно закономерно, след още един безплоден опит за стабилен кабинет без нацистко участие, имперският президент Хинденбург натоварва на 30 януари 1933 г. лидера на националсоциалистите Адолф Хитлер с формирането на следващото правителство, което е коалиционно. С други думи, Хитлер идва на власт в пълно съответствие с Ваймарската конституция и с обичайната парламентарна практика. На това се дължи и сравнителното безразличие, с което промяната се посреща първоначално както в Германия, така и от световната общественост. Трагедията на германците е, че партиите, привързани към парламентарната демокрация, не намират сили да потърсят общ език помежду си и да подновят голямата коалиция начело със Социалдемократическата и Народната партия, които са били заедно на власт от юни 1928 до март 1930 г., но са били безсилни да намерят общоприемлива формула за излизане от стопанската криза. Твърде разединени помежду си са и десните партии — след смъртта на Густав Щреземан на 3 октомври 1929 г. ръководената от него Народна партия се опитва да се сближи с още по-консервативната Национална народна партия, но на 30 януари 1933 г. Националната народна партия предпочита да влезе в самоубийствена коалиция с националсоциалистите.^[1]

Едва поел канцлерския пост, Хитлер прогласява началото на хилядолетен *Трети райх* или „Трета империя“. Първите две германски империи са „Свещената римска империя“ от средновековието и *Германската империя*, която се създава през 1871 г. в резултат на обединението под пруско надмощие и която пада след катастрофата на Германия в Първата световна война. По-същественото е, че тази декларация на новия канцлер недвусмислено изразява намерението му да увековечи властта си, което може да стане единствено, ако се ликвидира ваймарската конституционно-парламентарна система. Първата работа на новото правителство е да организира поредните

предсрочни избори за Райхстаг, тъй като дори и заедно с Националната народна партия нацистите нямат мнозинство. Хитлер пуска в ход цялата държавна машина, която има под ръка и изборителната кампания минава под знака на нацисткия терор. На 27 февруари 1933 г. е подпален Райхстагът и Хитлер се възползва от пожара, за да забрани местната комунистическа партия, повечето от активистите на която са арестувани. Така съветска Русия губи най-мощната си агентурна мрежа, но на изборите, проведени на 5 март, националсоциалистите получават по-малко от половината гласове — 44%, което им осигурява 288 депутатски места срещу 120 за социалдемократите, 81 за комунистите, 74 за партията „Център“, 52 за Националната народна партия и 23 за останалите. Заедно с Националната народна партия националсоциалистите все пак съумяват да скалъпят едно мнозинство, още повече че комунистическите депутати са отстранени. Скандалното и направо самоубийственото обаче е, че за извънредните пълномощия, поискани от Хитлер за следващите четири години, гласуват всички партии освен социалдемократите. На 1 април е оповестен бойкот на всички еврейски предприятия и професии, а на 7 април са уволнени всички държавни, общински и обществени служители от еврейско потекло, докато към провинциалните правителства са назначени специални комисари, които поемат цялата местна власт. На 10 май се забраняват социалистическите и социалдемократическите партии, а на 27 юни се „саморазпуска“ и коалиционният партньор на Хитлер в правителството, а именно Националната народна партия. На 5 юли идва ред на католическите партии, а на 11 юли всички реформирани църкви са обединени насилва в една обща Евангелска църква под надмощието на нацистки привърженици. На 14 юли 1933 г. *Националсоциалистическата германска работническа партия* е официално прогласена за единствената политическа партия в страната. На 30 януари 1934 г. е премахнат Имперският съвет, с което федералната уредба е унищожена и формално, а на 2 февруари 1934 г. извън закона попадат и всички монархически организации. На 3 май е учреден т.нар. „Народен съд“ („*Volksgericht*“) за съдене на всички „предатели“, а на 30 юни в „*Нощта на дългите ножове*“ Хитлер изстребва физически всичките си вътрешнопартийни конкуренти, голяма част от политическите си опоненти, както и „неудобните свидетели“ от ранните години на националсоциализма. На 24 октомври

1934 г. е доутвърден „Германският трудов фронт“ като единствена професионална организация на работниците, подчинена пряко на нацистката партия. С поредица от закони и декрети банките, промишлеността и селското стопанство попадат под контрола на националсоциалистическото правителство, което определя до най-малки подробности паричния поток, производството и разпределението, като закупуването на чужда валута от частни предприятия и лица става на практика невъзможно. Изцяло подвластни на националсоциалистическия партийно-държавен апарат са и всички средства за масова информация, както и книгопечатането, киното, театърът и изкуствата.^[2]

Това драстично насилие над личността, невиджано в дотогавашната история на Германия, се оправдава с борбата срещу комунизма, разглеждан от Хитлер като главното средство, с което евреите се опитвали да завладеят света: „Руският болшевизъм е само нов, присъщ на XX век, опит на евреите да постигнат световно господство. В други исторически периоди същият стремеж на евреите се е обличал само в друга форма.“^[3]

[1] W. Shirer. Op.cit. Vol.1, pp. 9-13; D. Abraham. The Collapse of the Weimar Republic. Political Economy and Crisis. Princeton, Princeton University Press, 1981, pp. 288–291. ↑

[2] W. Shirer. Op.cit. Vol.1, pp. 247–365. ↑

[3] А. Хитлер. Цит.съч., с.647. ↑

6. АНТИКОМУНИЗМЪТ НА ХИТЛЕР И „АНТИФАШИЗМЪТ“ НА СТАЛИН

Поначало всеки, който опростява историята като поредица от заговори за световно господство, обикновено прикрива собствените си амбиции за завоюване на планетата. Марксизмът също се опира на конспиративното мислене и руският комунизъм се стреми да подчини цялото човечество, за да бъде спасено от „империалистическия заговор“. По подобен начин германският националсоциализъм оправдава собственото си намерение да се натрапи на всички останали народи. Другояче казано, Хитлер се бори срещу комунизма с комунистически средства. Това е може би една от причините антикомунизмът му да не е толкова праволинеен, колкото изглежда на пръв поглед. Още през 1930 г. например той признава, че *„ако е необходимо, за известно време ще има мир дори и със Сталин“*^[1].

През пролетта и лятото на 1939 г. националсоциалистическа Германия направо влиза в преговори с комунистическа Русия, които завършват със сключването на *„Пакт за ненападение“* на 23 август. Съветско-нацистският съюз е доутвърден с *„Договора за дружба и за границата“* от 28 септември същата година. Това е времето, когато Хитлер не се скъпи на хвалебствия по адрес на Сталин като „мъдър национален вожд“. На 20 септември 1939 г. централният орган на руската комунистическа партия в. „Правда“ със задоволство информира как *„германското население единодушно поздравява решението на съветското правителство да вземе под закрила сродното на съветския народ белоруско и украинско население на Полша“*. Берлинчани радостно и оживено се струпвали около окачените на публични места карти на Полша, където *„придвижването на поделенията на Червената армия се отбелязва... с червени съветски флагчета“*. По повод на *„Договора за дружба и за границата“* от 28 септември германският външен министър Йоахим фон Рибентроп изтъква на свой ред, че *„сега германско-съветското приятелство е постигнато веднъж завинаги“* и специално подчертава *„приятелската и прекрасна атмосфера“* на преговорите, довели до подписването на договора: *„Преди всичко обаче бих искал да*

отбележа извънредно сърдечния прием, който ми оказа съветското правителство, а най-вече господата Сталин и Молотов.“^[2]

Наистина Хитлер продължава да споменава от време на време за „различията“ между националсоциализма и комунизма, но това не му пречи да възхвалява двете тоталитарни държави като бранители и гаранتي на мира. В реч, която произнася пред Райхстага на 6 октомври 1939 г., „фюрерът“ на Третия райх разгласява, че „различието в режимите не може да пречи на общата дейна борба за мир“. Договорът с Москва бил „основа за продължително и щастливо сътрудничество между Германия и Русия, за да се ликвидират огнищата на войната и за да се обезпечи сигурността на народите“. Нацистките големци неизменно окачествяват Франция и Великобритания като „подпалвачи на война“. Пред японски журналист германският външен министър фон Рибентроп например изтъква също на 6 октомври, че с ликвидирането на полската държава, поделена между Третия райх и Съветския съюз, било отстранено едно „размирно огнище в Европа“, с което „ще бъде направена решителна крачка за уреждането на всеобщ мир... Мисля освен това, че такова уреждане на проблема е поука за всички подпалвачи на войната и ще бъде искрено поздравено от всички миролюбиви народи. В общата си декларация Германия и съветска Русия предложиха на Англия и Франция да избират — дали искат война или мир. Решението зависи от западните държави.“ С други думи, двете западни демокрации трябва не само да се примирят с унищожаването на Полша, но и да капитулират напълно пред двете тоталитарни сили.^[3]

Многобройни са и клетвите във „вечна дружба“. На 17 октомври 1939 г. германският външен министър фон Рибентроп телеграфира на посланика на Третия райх в Москва фон Шуленбург, че „съществуващите по-рано традиционни приятелски връзки между Германия и Русия сега са възвърнати“ и че „тези връзки ще стават все по-здрави и по-здрави“. При това общуването между Москва и Берлин се опира на „здравия фундамент на сродни интереси“ между „двете най-големи европейски държави“.^[4]

В тази насока Сталин и помощниците му не остават по-назад. През 1939 г. те бързо забравят за декларацията на коминтерновския апаратчик от българско потекло Георги Димитров, оповестена през лятото на 1935 г., че „най-реакционната разновидност на фашизма —

това е фашизмът от германски тип“, който „действа като ударен юмрук на международната контрареволуция, като главен подпалвач на империалистическата война, като подстрекател на кръстоносния поход против Съветския съюз“^[5].

На 1 ноември 1939 г. руският премиер Вячеслав Молотов, който е тогава вторият човек на режима след самия Сталин, разгласява пред съветското подобие на парламент, че с „Пакта за ненападение“ от 23 август „враждата, разпалвана с всякакви средства от някои държави, бе заменена от сближаване и създаване на приятелски връзки между СССР и Германия. По-нататъшното подобряване на тези нови, добри връзки намери своя израз в германско-съветския договор за дружба и за границата между СССР и Германия, подписан на 28 септември в Москва.“ В същото изказване Молотов се нахвърля върху Великобритания и Франция заради намерението им да воюват за унищожаването на хитлеризма. Това според него била „идеологична война“, „напомняща на старите религиозни войни“. „Но тези войни, продължава руският премиер, бяха по време на средновековието. Нима господстващите класи на Англия и Франция ни дърпат отново към времената на средновековието, към времената на религиозните войни?“ Една идеология можела да се харесва или не, но като всяка друга идеология хитлеристката „не може да се унищожи със сила, с нея не може да бъде привършено по пътя на войната“. Непоклатимият извод на върховния комунистически апаратчик е, че „притесненията да не би да загубят световното си господство диктуват на управляващите кръгове в Англия и Франция политиката на разпалване на война срещу Германия“. За сметка това връзките на Русия с Германия „се подобриха коренно“. Съветската външна политика тръгнала „по линията на заздравяване на приятелските връзки, на разгръщане на практическото сътрудничество и на политическата поддръжка за Германия в стремежа ѝ към мир.“^[6]

В същия дух е и една заповед на руския военен министър и верен сталински апаратчик Климент Ворошилов от 7 ноември 1939 г. В заповедта се подчертава, че „Договорът за дружба и за границата между СССР и Германия отговаря възможно най-добре на интересите на народите на двете най-големи държави в Европа. Той е изграден върху здравата база на общите интереси на Съветския съюз и Германия и в това е могъщата му сила.“ Не са подминати и

„подпалвачите“ и „агресорите“: „Европейската война, в която Англия и Франция изпъкват като нейните инициатори и усърдни продължители, още не се е разгоряла в бушуващ пожар, но като не показват воля за мир, англо-френските агресори правят всичко, за да засилят войната.“^[7]

[1] G. Weinberg. The Foreign Policy of Hitler's Germany: starting World War II, 1937–1939. Chicago, University of Chicago Press, 1980, p.568. ↑

[2] СССР — Германия. Т.1. Vilnius, „Mokslas“, 1989, с. 103 и 114.

↑

[3] Пак там. Т.2, с. 13–14. ↑

[4] Пак там, док. №12, с.19. ↑

[5] Г. Димитров. Настъплението на фашизма и задачите на Комунистическия интернационал в борбата за единството на работническата класа против фашизма. Доклад пред VII световен конгрес на Комунистическия интернационал, 2 август 1935 г. — В: Г. Димитров. Съчинения. Т.10. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1954, с. 27–131. ↑

[6] СССР-Германия... Т.1, с. 116–119. ↑

[7] Пак там, с.21. ↑

7. „КРАЙНОТО РЕШЕНИЕ“ И КАТАСТРОФАТА НА НАЦИОНАЛСОЦИАЛИСТИЧЕСКА ГЕРМАНИЯ

Разбира се, и Хитлер, и Сталин си дават много добре сметка, че домогванията им да завладеят света предопределят временния характер на съюза помежду им. Маските падат с изпреварващото нападение, което националсоциалистическа Германия предприема срещу комунистическа Русия на 22 юни 1941 г. За броени седмици „вермахтът“ нахлува дълбоко в руската територия и репресивните служби на Третия райх, пък и не само те, имат пълна възможност да осъществят на практика плановите на своя „фюрер“ за прочистването на Земята от „нисшите раси“. По всичко личи, че зловещото „*крайно решение*“ за физическото изстребване на цялата еврейска общност в Европа е взето именно след началото на нацистко-съветската война, тъй като през лятото на 1940 г. все още се умува по един план за преселването на 4 милиона европейски евреи на остров Мадагаскар. Около година по-късно този план вече се смята за „остарял“ и на 31 юли 1941 г. Гьоринг, който е вторият човек в Третия райх след самия Хитлер, издава заповед до началника на Главната служба за сигурност Райнхард Хайдрих да започне да изпълнява мерките по осъществяване на „*крайното решение*“. На 20 януари 1942 г. в берлинското предградие Ваанзее се провежда специална конференция за координиране на работата на отделните служби по изстребването на евреите. Като основен метод изпъкват фабриките на смъртта, които започват да се изграждат най-вече в Полша, но някои от мерките болезнено напомнят на комунистическите похвати. До края на 1941 г. наред с масовите разстрели се прилага „*бавното убиване чрез насилствен труд и недояждане*“, тъй като на нацистките власти им трябва известно време, за да изградят лагерите със съответните газови камери и крематориуми. Дори и след като фабриките на смъртта заработват с пълна пара, гладът и насилственият труд си остават широко употребявани средства за геноцид.^[1]

Твърде много се е разисквало по проблема за причините, поради които Хитлер решава безвъзвратно да унищожи физически евреите едва след като се счепква в борба на живот и смърт със Сталин. Както

изглежда, решението е взето подир японското нападение срещу Пърл Харбър на 7 декември 1941 г., тъй като чак тогава войната става наистина световна и Хитлер ще да си е дал сметка за това. На всичкото отгоре в същия момент руснаците съумяват не само да спрат германците, но и да преминат за пръв път в контраофанзива. Твърде е възможно перверзната логика на националсоциалистическия вожд да е възприела тези кардинални събития за поредна агресия на световното еврейство. От друга страна, при напредването си в руска територия германците се натъкват на не един сталински лагер или затвор и тъкмо те намират и масовия гроб на 17-те хиляди пленени полски офицери, избити по заповед на Сталин непосредствено след нацисткото нахлуване в Русия. По всичко личи, че именно в този момент Хитлер може да е решил, че ще съумее да победи болшеvizма, ако прибегне до неговите методи и тъй като болшеvizмът според него е еврейско дело, то евреите стават и главната жертва на развихрилата се националсоциалистическа месомелачка. Факт е във всеки случай, че Третият райх настига и задминава комунистическите мащаби на масово изстребване на човешки същества едва след началото на войната срещу Съветския съюз.^[2]

Както и при Първата световна война, победата във Втората световна война е на страната на онази коалиция, в която участват Съединените щати. Американците се съюзяват със Сталин срещу Германия и Япония поради простата причина, че контролът на националсоциалистическа Германия върху източното атлантическо крайбрежие и евентуалното завладяване на тихоокеанския басейн от японците биха застрашили самото съществуване на САЩ като държава. Без гигантската помощ, оказана от Вашингтон в храни, оръжие и техника, Москва надали би се справила с „вермахта“. Съществена роля за катастрофата на Третия райх изиграва и това, че националсоциализмът е всъщност краткотрайно умопомрачение в хилядолетната история на Германия, макар че десетилетия след края на войната твърде много автори се мъчат да намерят корените на „германската лудост“ в Тридесетгодишната война и дори в картините на Албрехт Дюрер.^[3]

Хитлер си има своите екзотични, но истерични привърженици и днес. Националсоциалистическият мит не е напълно погребан и поради това, че и сега е сравнително лесно една общност от хора да се

насъска срещу друга по-малобройна общност, като се използва дълбоко вкорененото недоверие към всеки, който се различава по нещо от мнозинството. В такъв смисъл историята на националсоциализма също си остава недовършена така, както не е дописана и историята на комунизма.

[1] М. Майер. Райхът и Холокост. София, Нов български университет, 2005, с. 51–68. ↑

[2] Пак там, с. 57-58; Н.-У. Wehler. Entsorgung der deutschen Vergangenheit? München, C.H. Beck, 1988, S.147-154. ↑

[3] К. Кларк. Цивилизацията. Едно лично гледище. София, „Български художник“, 1977. ↑

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ФАШИСТКИЯТ МИТ

1. МУСОЛИНИ КАТО СОЦИАЛИСТ

Терминът „фашизъм“ е станал нарицателен за едва ли не всички диктаторски и недемократични режими, включително за комунистическия и конкретно за съветския. Твърде много факти говорят обаче в полза на тезата на италиански историци като Ренцо де Феличе и Мариано Амбри за фашизма като специфично италиански феномен, неотделимо свързан с личността на Мусолини. Показателно е, от друга страна, че подобно на Ленин Мусолини започва политическата си кариера в редиците на социалдемокрацията и по-точно на Италианската социалистическа партия.^[1]

На 29 юли 1883 г. на селския ковач Алесандро Мусолини, живеещ в бедно планинско селце между миниатюрната република Сан Марино и град Флоренция, се ражда момче. Младият баща е вдъхновен от революционни идеи и затова кръщава сина си, който е при това първото му дете, Бенито Амилкаре Андреа. Бенито е малкото име на мексиканския революционер Хуарес, който през 1857 г. предизвиква с радикалните си реформи гражданска война, но триумфира през 1867 г., като смъква от трона и екзекутира натрапения от Франция император Максимилиан (1863–1867). Другите две имена принадлежат на изтъкнати дейци на италианския анархосоциализъм — Амилкаре Чиприани и Андреа Коста, които споделят до голяма степен анархизма на Бакунин. Самият Алесандро Мусолини също принадлежи на анархистичното крило на Социалистическата партия.^[2]

След като изкарва началните класове в местното селско училище, малкият Бенито е изпратен от майка си в едно католическо училище в град Фаенца, където трябва да живее в интернат. Майката се е надявала да поусмири по този начин все по-бурния му характер, но едва подир две години Бенито се нахвърля с джобно ножче върху един от съучениците си, заради което е наказан доста жестоко за едно 11-

годишно дете — оставен е в двора с пуснатите на свобода кучета. Отървава се само със силна уплаха, но оттогава му остава непоклатимият атеизъм и дълбоката му омраза към клира.^[3]

През следващите няколко години Бенито Мусолини изкарва криво-ляво прогимназията и през 1901 г. завършва едно педагогическо училище. Към това време седемнадесетгодишният Бенито е вече убеден анархосоциалист. След половин година търсене намира работа като заместник-учител в Гуалтиери Емилия, на стотина километра северозападно от родното му село, но там предизвиква скандал заради връзката си с една омъжена жена и през юни 1902 г. заминава за Швейцария. Там се присъединява към емигрантската секция на Италианската социалистическа партия, започва да пише статии за различни партийни издания, да пропагандира социалистически идеи и да си изкарва прехраната като надничар на различни строежи в Лозана и Берн. Съумява да намери време, за да научи френски и дори да издържи изпит по езика. Статиите му пък се отличават със своя атеизъм, антиклерикализъм и антимонархизъм, както и с убеждението, че в борбата срещу „буржоазията“ са позволени насилствени средства. Според младия Бенито Мусолини църквата и монархията са се преплели тясно с реакцията на либералния капитализъм и при тази ситуация „социализмът“ не може да се осъществи с помощта на избирателната бюлетина, а по пътя на безкомпромисната борба срещу управниците. Социалреформизмът се осъжда категорично като сметкаджийство и търгашество, а парламентаризмът се отхвърля като „фалшив“. Основна цел на социализма трябвало да бъде изграждането на „новия човек“, който да поведе масите на революция. Подобно на Ленин Мусолини също разгръща идеята, че масовото съзнание трябва да се отгледа от един ръководен и деен елит.^[4]

Мусолини активно участва в различни стачки на италианските работници в Швейцария и крайните му позиции насочват към него погледа на полицията. Краткотрайното му арестуване заради неговата революционна дейност само покачва авторитета му сред неговите съмишленици. През 1903 г. превежда от френски на италиански един сборник от статии на руския анархист и последовател на Бакунин, Пьотър Кропоткин, според когото обществото е също такъв организъм, какъвто е природата и се подчинява на също толкова точни закони. В разрез с Дарвин обаче Кропоткин не абсолютизира борбата между

видовете, а е убеден, че и в природата, и в обществото действат две основни сили, тъй като борбата между видовете се допълва от инстинкта на сътрудничеството, който е също толкова силен — иначе и природата, и обществото щели да се разпаднат и да се самоунищожат. Инстинктът на сътрудничеството щял неизбежно да доведе до безкласово общество, но най-същественото според Кропоткин не е да се преразпредели собствеността, а на първо място да се премахне държавата като орган на властта и принудата. Мусолини видимо споделя напълно тези идеи, тъй като през април 1903 г. изтъква в една своя статия следното: *„Революцията, която наближава сега, ще се различава от предишните по това, че ще бъде всеобща и трябва да доведе както до експроприацията на буржоазията, така и до ликвидирането на държавата.“* Същевременно обаче Мусолини твърде много прилича на Ленин в надеждата и очакванията си, че бленуваната революция ще бъде предизвикана от опустошителна война. Според Мусолини революцията щяла навярно да *„започне с разпадането на централната власт след такава война, която ще бъде провокирана от взаимната ревност за стопанско господство върху международните пазари“*^[5].

[1] R. de Felice. Comprendre le Fascisme. Paris, „Seghers“, 1975; M. Ambri. I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919–1945. Roma, „Jouvence“, 1980. ↑

[2] M. Ormos. Mussolini. Politikai életrajz. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987, 5–112.old. ↑

[3] Пак там, с. 13–15. ↑

[4] Пак там, с. 15–27 ↑

[5] Пак там, с. 27–29. ↑

2. МУСОЛИНИ И ЛЕНИН

На 18 март 1904 г. Мусолини е един от ораторите на международна сбирка на социалистическата емиграция в Женева в чест на годишнината от Парижката комуна от 1871 г. На тази сбирка присъства и Ленин, който също държи реч. По всичко личи, че дребният на ръст руски революционер не е направил никакво впечатление на Мусолини, но и бъдещият диктатор на Русия не е запомнил с нещо по-младия си високопарен италиански „колега“. Много по-същественото събитие за Мусолини на женевската сбирка е запознанството му със социалистката Анджелика Балабанова, с която започва поредната си любовна връзка. Под закрилата и напътствията на Анджелика Мусолини чете произведенията на Маркс и Енгелс и научава немски. Благодарение на това Мусолини превежда от немски на италиански някои работи на германските социалдемократи Карл Кауцки и Вилхелм Либкнехт. С помощта на Балабанова Мусолини слуша и някои лекции в Женевския университет, включително и на италианския философ Вилфредо Парето.^[1]

Това е времето, когато Мусолини започва да се самоопределя като марксист. Той възприема с ентузиазъм преди всичко преклонението на Маркс и Енгелс пред революционното насилие и в тази насока също попада в съзвучие с доктрината на Ленин, макар че самият Ленин има към това време твърде слабо влияние в Социалистическия интернационал. По-специално във Франция и Италия социалистическият екстремизъм се оформя в началото на XX в. като *анархосиндикализъм*. Главната идея е, че бъдещата революция трябва да се подготви от синдикатите, които трябва да се организират като кълновете на бъдещото „безкласово общество“. Сред най-изтъкнатите теоретици на анархосиндикализма са италианецът Антонио Лабриола и французинът Жорж Сорел. Според Сорел няма обществено действие без мит и митът на „работническото движение“ трябвало да бъде насилието и всеобщата стачка. Тъкмо тези идеи започва да споделя и Мусолини.^[2]

Под непрекъснатата заплаха да бъде арестуван и екстрадиран, Мусолини решава да се върне в края на 1904 г. в Италия, като се

възползва и от една амнистия по случай раждането на италианския престолонаследник Умберто за онези, които са избягали от военна служба. От януари 1905 до септември 1906 г. Мусолини служи в армията и стига до идеята, че войската може да се присъедини към една революция само ако самите революционери са добре въоръжени. В момента, когато узреят условията за революция, анархосиндикалистите трябва вече да са изградили свои собствени партийни милиции. От този период са останали някои негови писма и изказвания, възхваляващи героите на националното обединение на Италия и изтъкващи нуждата италианците да се подготвят за ефикасно противодействие срещу щурма на „северните варвари“. В статия, която публикува, след като вече е отбил военната си служба, той с гордост подчертава, че гениалните световни творци винаги са имали две родини — тяхната собствена и Италия като втора творческа родина. Както се вижда, подобно на Ленин социализмът на Мусолини не е ни най-малко интернационален. Нещо повече — според Мусолини не „пролетариатът“ няма отечество, както твърди Маркс, а „буржоазията“ няма отечество, докато „пролетариатът“ не може да очаква нищо само от отечеството в сегашния му вид.^[3]

Подир казармата Мусолини отново учителства известно време, като и този път учителската му кариера е прекъсната от женски скандал. Заради участието си в едни вълнения в родния му край е арестуван и осъден на три месеца затвор. След като е освободен, заминава за Тренто, което се намира тогава под австро-унгарска власт, за да поеме ръководството на тамошния *Секретариат по труда* и за да стане главен редактор на местния социалистически седмичник. За шест месеца написва над сто статии и дори се пробва в белетристиката, като публикува две новели. През септември 1909 г. е арестуван само поради подозрение, че е получил пари от обира на една банка, за да се организират демонстрации срещу Хабсбургите за съединението на Тренто с Италия. Съдът го оправдава, но австро-унгарската полиция го експулсира, което предизвиква и една стачка на солидарност с Мусолини в Тренто.^[4]

През 1910 г. Мусолини се жени за Ракеле Гуиди — момиче от село, което е близо до родното му място. Още предната година е натоварен с редакторството на местния социалистически вестник в град Форли, който също е в непосредствена близост до родното му

село. Мусолини сам избира името на вестника — „*La lotta di classe*“ („Класова борба“). В статиите, които пише през този период, се нахвърля между другото и срещу франкмасонството. Според него масоните са свързани с едрия капитал и буржоазията и поради това е недопустимо те да членуват в Социалистическата партия, която трябва да бъде авангардът на „пролетариата“. Идеята за партията като авангард несъмнено също е в съзвучие с вижданията на Ленин по този проблем. На партийния конгрес, който се провежда обаче в Милано през пролетта на 1910 г., привържениците на революционното крило са само една четвърт от делегатите, като при това не смеят засега да скъсат напълно с партията, както иска Мусолини. Отхвърлена е и проекторезолюцията му срещу масоните в партията.^[5]

През 1911 г. в Италия избухва остра полемика между различните политически сили, както и вътре в тях, относно назряващата война срещу Османската империя за завладяването на Триполитания (Либия). Разпокъсана е и левицата, тъй като републиканците, революционните синдикалисти и умерените социалисти се застъпват в полза на войната, докато Мусолини категорично я осъжда. По този повод той цитира във вестника си една мисъл на руския анархист Кропоткин, която по-късно ще бъде подета и от Ленин: „*И така войната между народите се превръща във война между класите.*“ Заради организирането на една всеобща политическа стачка Мусолини е арестуван и осъден на пет месеца затвор, което го прави доста популярен сред революционните социалисти.^[6]

От 1912 г. нататък Мусолини започва да споделя и още един основен принцип на Ленин, а именно, че синдикатите трябва да бъдат подчинени на партията, тъй като макар и да има нужда от стопанска борба, основното е идейното и политическото ръководство на революцията. Мисията на Социалистическата партия според Мусолини е „да изпълни стопанските организации със социализъм, да обхване надигащото се пролетарско движение с една героичнорелигиозна атмосфера, да създаде от главните сили на пролетарската армия авангард дотогава, докато тази пролетарска армия ще може вече да оформи от собствените си недра будния авангард на мисълта и социалистическото действие“_. Всъщност подобно на Ленин Мусолини се интересува от промишлените работници само дотолкова, доколкото революционният авангард или

„аристокрацията“ (по израза на Мусолини) има нужда от армия, а „без войници... няма армия, без клетки няма организъм“. Иначе работниците според Мусолини са си „стадо овце“, а според Ленин, както се видя, те са просто, „хулигани“.^[7]

Изцяло в съзвучие с ленинските концепции е и тезата на Мусолини, че парламентарната група на Социалистическата партия трябва да се подчинява на партията, а не на избирателите си. Той предлага резолюция в този смисъл на партийния конгрес, който се провежда през юли 1912 г. Към това време партията вече доста се е радикализирала и конгресът не само одобрява предложената резолюция, но избира Мусолини в *Управителния комитет*, където революционните социалисти се сдобиват с мнозинство. През ноември същата година Управителният комитет единодушно избира Мусолини за главен редактор на централния партийен всекидневник „*Avanti*“ („Напред!“). Ленин ентусиазирано поздравява промяната, изтъквайки, че Италианската социалистическа партия „*стъпи на верния път, като отстрани от редиците си синдикалистите и десните реформисти*“. Показателно е, че младите сътрудници, с които Мусолини бърза да измести старите членове на редакцията, по-късно ще станат или фашисти, или комунисти. Не по-малко показателно е и това, че следващият конгрес, проведен две години по-късно, одобрява и резолюцията на Мусолини за изключването на франкмасоните от Социалистическата партия.^[8]

Ситуацията коренно се променя след избухването на Първата световна война с нападението на Австро-Унгария срещу Сърбия на 28 юли 1914 г. Както се знае, Италия отказва да изпълни задълженията си по съюзния договор с Германия и Австро-Унгария и оповестява неутралитет. Твърде скоро обаче италианското общество се разделя на две непримирими части — „интервенционисти“ и „неинтервенционисти“. „Интервенционистите“ искат Италия да се намеси колкото се може по-скоро във войната, за предпочитане на страната на Антантата, докато „неинтервенционистите“ държат неутралитетът да се запази до края. Италианската социалистическа партия застава решително на страната на „неинтервенционистите“, като подчертава, че неутралитетът означава „*да не се напада и да не се саботира*“.^[9]

Тази позиция задоволява повече реформистите, отколкото радикалните елементи в партията. Някои анархосиндикалистки среди напускат партийните редици и създават *„Револуционно фашио за интернационално действие“* („*Fascio rivoluzionario dell'azione internazionale*“). На италиански **„fascio“** означава „сноп, връзка“, но думата напомня и за античния Рим, когато консулите и други върховни сановници били придружавани от специални служители — ликторите, носещи сноп от пръчки с брадвичка в тях. Може би по-същественото в случая е, че по-късно повечето дейци на *„Револуционното фашио за интернационално действие“* ще се присъединят към Мусолини и неговите фашисти.^[10]

На пръв поглед становището на Италианската социалистическа партия, както между другото и на тесните социалисти начело с Димитър Благоев в България, съвпада с позицията на Ленин. Вождът на руските болшевици обаче отива далеч по-нататък, като направо обвинява ръководителите на Социалистическия интернационал в предателство за това, че повечето членуващи в интернационала партии са гласували в полза на военните кредити. Според него това бележи ни повече, ни по-малко краха на Втория интернационал. Този крах трябвало да се признае от всички, за да се пристъпи към изграждането на нова международна организация, на нов интернационал, който щял да бъде *„освободен от опортюнизма“* или, с други думи, който ще споделя идеите на Ленин и неговите болшевици. Нещо повече: *„Превръщането на съвременната империалистична война в гражданска война е единствено правилният пролетарски лозунг, който... произтича от всичките условия на империалистичната война между високоразвитите буржоазни държави.“*^[11]

Пасивният неутралитет на Италианската социалистическа партия не е по вкуса и на Мусолини. Официално той се солидаризира с тази позиция, но видимо не е забравил прогнозата на Кропоткин, че една война между народите лесно може да прерасне във война между класите. В частни разговори Мусолини споделя виждането си, че Социалистическата партия не трябва да затваря вратата пред възможността Италия да влезе във войната на страната на Франция срещу Австро-Унгария, още повече че Рим има териториални претенции именно към Хабсбургската монархия заради земите, населени с италианци. След като Германия погазва белгийския

неутралитет, Мусолини вече открито прави разлика между двете воюващи коалиции, като изтъква на страниците на вестник „*Avanti*“, че от едната страна се намира „*бруталният милитаризъм*“ на „*тевтонската орда*“, а от другата — онези, които се бият за „*собственото си отечество*“. Най-сетне на 18 октомври 1914 г. той разкрива напълно картите си в една статия, публикувана отново в „*Avanti*“ под надслов „*От абсолютен неутралитет към активен и резултатен неутралитет*“. Отново в съзвучие със схващанията на Ленин Мусолини напомня за пореден път тясната връзка между войната и революцията: „*За да избегнем войната, трябва да съборим по революционен начин държавата.*“ В такъв случай обаче войната трябвало да бъде започната от революцията най-малкото поради нуждата от отбрана срещу реставрационните усилия на Централните сили. Така или иначе, имало два пътя — или да се вземе страната на правителството в името на една национална война с надеждата, че по-късно ще избухне революция, или да се пригответи революция, която щяла да направи войната неизбежна, но щяла също така да застраши националната победа.^[12]

С други думи, за разлика от Ленин Мусолини държи на победата на собствената си страна във войната. Същевременно той е твърде близо до Ленин по своята увереност, че дори ако победи, Италия надали ще се спаси от революцията, която войната твърде вероятно ще предизвика. Повече или по-малко е очевидно, че и Ленин, и Мусолини преценяват Първата световна война преди всичко през призмата на шансовете, която тя им дава за щурмуване и завземане на властта. Именно от такава гледна точка Мусолини ще да е стигнал до извода, че пасивният неутралитет на Италианската социалистическа партия не води до властта, дори ако той самият се окаже начело на тази партия. Това го кара да си подаде на 20 октомври 1914 г. оставката като главен редактор на „*Avanti*“.^[13]

Идеята му е да започне да издава свой собствен вестник, с който да събере верни привърженици за нова политическа организация. Тъй като вече е доста известна фигура, той съумява да получи немалка сума от редица едри предприемачи и банкери, заинтересувани най-вече от по-нататъшното разпокъсване на левицата, както и от съществуването на един ляв център, който да пропагандира за влизането на Италия във войната. Дори и този епизод не е без аналог с

Ленин, комуто германското военно командване също заплаща обилни парични средства, за да извади Русия от войната. Както и да е, на 15 ноември 1914 г. Мусолини издава първия брой на вестник „*Il popolo d'Italia*“ („Италиански народ“) с поднаслов: „социалистически всекидневник“. За мотото си избира девиза на френския революционер и социалист Луи Огюст Бланки „Който има меч, има и хляб“, както и мисълта на Наполеон „Революцията е идеята, спечелила щикове“. На 24 ноември социалистите го изключват формално от редовете си, макар че Мусолини всъщност вече е напуснал партията. До май 1915 г. го следват още няколко хиляди „интервенционисти“_.^[14]

Още през януари 1915 г. Мусолини създава първото „фашо“ под свое ръководство, а на 23 май същата година Италия влиза в Първата световна война на страната на Антантата. Мусолини участва във войната като пехотинец и е ранен на 23 февруари 1917 г. Това несъмнено му създава авторитет сред демобилизираните фронтови подир края на войната. През цялото това време „*Il popolo d'Italia*“ не спира да излиза, но през август 1918 г. поднасловът „социалистически всекидневник“ е заменен с „всекидневник на бойците и производителите“_.^[15]

Очевидно и с тази промяна Мусолини е в синхрон с Ленин, като наместо към „пролетариата“ решава да се обърне към „всички класи“, за да набере сред тях свои фанатични привърженици. На 18 март 1919 г. той откровено декларира новото си кредо на страниците на „*Il popolo d'Italia*“ по следния начин: „Това, което различава партиите, не е програмата, точката на тръгване и точката на пристигане... Ние тръгваме от почвата на нацията, на войната, на победата... Искामе материалното и духовното издигане на италианските граждани (не само на онези, които се наричат пролетарии...) и величието на нашия народ в света. Колкото до средствата, ние нямаме предразсъдъци — приемаме онези, които са необходими, законните и т.нар. незаконни.“^[16]

Също подобно на Ленин и Хитлер, големият час за Мусолини настъпва благодарение на отчайващата социална, политическа и духовна криза, в която Италия изпада след войната. Страната започва да се тресе от стачки и окупации на фабрики и имения, усещането за хаос и безпътица е едва ли не повсеместно. В тази атмосфера Мусолини започва да подготвя учредяването на нова организация, за

която оповестява, че няма да бъде партия, а „антипартия“. Видимото му намерение е да се възползва от всеобщото разочарование от традиционните партии, без оглед на това дали са леви, или консервативни. В тази връзка посочва следното: „Ние си позволяваме лукса да бъдем аристократи и демократи, консерватори и прогресисти, реакционери и революционери, спазващи и неспазващи закона според условията на времето, мястото и средата.“^[17]

[1] Пак там, с.29. ↑

[2] Пак там, с. 29–36. ↑

[3] Пак там, с. 36–39. ↑

[4] Пак там, с. 39–49. ↑

[5] Пак там, с. 49–52. ↑

[6] Пак там, с. 52–55. ↑

[7] Пак там, с. 55–61. ↑

[8] Пак там, с. 61–64 и 72. ↑

[9] Пак там, с. 76 и 87; D. M. Smith. Italy. A Modern History. Ann Arbor, 1969, pp. 77-93; F. Marzari. Italian Foreign Policy 1870–1940. London, 1974, pp. 89–123. ↑

[10] М. Ormos. Mussolini..., 87.old. ↑

[11] В. И. Ленин. Избранные произведения в двух томах. Т.1. Москва-Ленинград, Государственное издательство политической литературы, 1946, с. 719–725. ↑

[12] М. Ormos. Mussolini..., 76–80.old. ↑

[13] Пак там, с. 80–87. ↑

[14] Пак там, с. 88-90; М. Семков. Европа и фашизмът. София, „Народна просвета“, 1979, с.10. ↑

[15] М. Семков. Цит.съч., с.11. ↑

[16] L. Salvatorelli, G. Mira. Storia d'Italia nel periodo fasciste. Torino, „Giulio Einaudi“, 1957, p.53. ↑

[17] Пак там. ↑

3. ФАШИСТКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

На 21 март 1919 г. Мусолини събира около 70-ма свои милански привърженици, за да им изтъкне нуждата да се учреди една група от решителни хора, които да продължат вътре в страната войната, водена дотогава срещу външния враг. Два дена по-късно в Милано вече се събират около 120 човека — анархосиндикалисти, доскорошни социалисти и футуристи, за да формират *„Италианските снопове за борба“* (на италиански *„Fasci italiani di combattimento“*). 23 март 1919 г. се смята за рождената дата на италианския фашизъм, чиято предистория е неразделна част от историята на радикалния социализъм в Италия.^[1]

На 6 юни 1919 г. *„Il popolo d'Italia“* обнародва програмата на фашите, която има подчертано ляво звучене. Предлага се всеобщо избирателно право да бъде дадено и на жените с пропорционална избирателна система. Горната камара или Сенатът трябва да се премахне, а едно специално национално събрание трябва да определи формата на управление (на този етап Мусолини е все още непоклатим републиканец). Препоръчва се също така формирането на *„Национални технически съвети на труда“*, които щели да се избират от трудовите колективи и щели да имат законодателни и правителствени правомощия. Максималният работен ден трябва да се ограничи на осем часа и да се въведе задължително минимално заплащане. В техническото функциониране на промишлеността трябва да участват работнически делегати, като на пролетарските организации, които са достойни за това от морална и техническа гледна точка, трябва да им се повери ръководството на занаятите и комуналните служби. На всеки италианец, навършил 55 години, трябва да се обезпечат осигуровки за инвалидност и старост. Досегашната армия трябва да се замени с *„национална милиция“* с кратки периоди на обучение и с изцяло отбранителни функции, а заводите за оръжие и експлозивни трябва да се национализират. Външната политика трябва да бъде национална по характер и да цели да издига достойнството на италианската нация в света посредством мирна и цивилизована надпревара. Капиталът трябва да бъде натоварен с тежък извънреден

данък от прогресивно-подоходен тип, който да има характера на истинска частична експроприация на всички богатства. Предвидено е да се конфискува и цялото имущество на религиозните конгрегации, както и да се ликвидират всички епископски доходи. Трябва да се преразгледат и всички договори за военни доставки и да се конфискуват 85% от военновременните печалби. Може би най-точно тази програма е синтезирана от самия Мусолини: „Нашата програма е проста: ние искаме да управляваме Италия.“^[2]

Още с първите си действия фашистите показват революционните си методи, като нападат и опустошават редакцията на централния всекидневник на Социалистическата партия „Avanti“, на който Мусолини е бил главен редактор само преди пет години. Ситуацията се изостря още повече, след като на конгреса, проведен в Болоня от 5 до 8 октомври 1919 г., социалистите взимат самоубийственото решение да се присъединят към Третия или „Комунистическия интернационал“, прокламиран от Ленин също през март 1919 г. Коминтернът обаче е съветски партиен и държавен орган и на руския диктатор не му трябват просто съмишленици, колкото и близки да са до болшеvizма, а безпрекословно подчиняваща се агентурна мрежа, която с терористичната си дейност да разложи отвътре страните, набелязани за поглъщане от комунистическа Русия. Наистина на конгреса, който се провежда в Ливорно от 13 до 22 януари 1921 г., Социалистическата партия решава да излезе от Коминтерна, тъй като не е съгласна с формулираните от Ленин 21 условия за членство в тази структура. Москва съумява обаче да вербува част от социалистите, с които формира т.нар. „Италианска комунистическа партия“ като дисциплинирана и неделима секция на Комунистическия интернационал. По този начин Социалистическата партия е фатално отслабена и изолирана, а промосковският ѝ завой предварително е изключил всякаква възможност за единодействие срещу фашизма с останалите политически сили, привързани към парламентарната демокрация и към правовата държава в Италия. Мусолини от своя страна започва да изпъква и в очите на по-умерените и консервативни среди като последна преграда срещу болшевишката агресия.^[3]

В следващите месеци Италия е изправена на ръба на гражданската война, като е залята от все по-кървави улични боеве между фашисти и комунисти. Същевременно, след пълния провал на

парламентарните избори от 16 ноември 1919 г., когато не съумява да спечели нито едно депутатско място, Мусолини започва да търси съюзници вдясно. За целта той рязко притъпява своята антикапиталистическа, антиклерикална и републиканска риторика. Това намира благоприятен отзвук сред определени среди на Либералната партия, която непрекъснато е печелила изборите и управлявала страната от 1861 г. насам. На изборите от 16 ноември 1919 г. обаче либералите са получили едва 93 парламентарни места срещу 160 за социалистите, 103 за Народната партия, която след фашисткия период ще бъде подновена като Християндемократична партия и 58 за радикалите. С други думи, либералите изпитват остра нужда от коалиционни партньори, а някои либерални среди са готови да се съюзят и с дявола, само и само да запазят позициите си и да спасят страната от болшевизация. Така в навечерието на предсрочните парламентарни избори, предвидени за 15 май 1921 г., десните либерали формират „национален блок“ с фашистите на Мусолини и с „Италианската националистична асоциация“. Италианската националистична асоциация е създадена през 1910 г. също предимно от анархосиндикалисти и свежда световната история и политика до борба на „пролетарските нации“ като италианската срещу „гнилите западни плутокрации“ в лицето главно на Франция, Великобритания и САЩ.^[4]

Заедно с „националния блок“ действат и Демократическата и Консервативната партия. Демократите се намира по-близо до центъра, отколкото либералите, докато консерваторите са вдясно от либералите. Така или иначе, на парламентарните избори от 15 май 1921 г. тази безпринципна и твърде разнопосочна коалиция печели 275 депутатски места, от които за либералите са едва около 80, срещу около 60 за демократите, около 40 за консерваторите, 35 за фашистите, между които и Мусолини и 10 за *Италианската националистична асоциация*. Изборите бележат сериозен спад за социалистите, които печелят 122 мандата срещу 156 в предишния парламент. Избрани са и 16-ма комунисти, седмина републиканци, четирима „германци“ и четирима „славяни“. Народната партия леко засилва влиянието си, тъй като съумява да вкара в камарата 107 човека срещу 100 на предишните избори.^[5]

Еуфорията на Мусолини от това, че най-сетне се е добрал до депутатско място и е направил от организацията си парламентарна сила, се придружава от нови мерки, привидно насочени към „опитомяването“ на фашизма. От 7 до 10 ноември 1921 г. фашистите провеждат в Рим третия си конгрес, на който приемат официално името „*Национална фашистка партия*“. Членската маса възлиза на 320 000 човека, идващи фактически от всички слоеве на италианското общество. В устрема си към властта Мусолини прави още един компромис, като забравя за своя антимонархизъм и дава съответните гаранции на крал Виторио Емануеле III. Не липсват помирителни жестове и към църквата, още повече че новият папа Пий XI оттегля поддръжката си за Народната партия, която обвинява в политизиране на вярата.^[6]

В действителност предсрочните парламентарни избори не носят на Италия нито политическа стабилност, нито социално помирение. Дотогавашният премиер Джолити си подава оставката, но заместилият го Иваное Бономи се задържа на поста си само няколко месеца, за да бъде заменен през февруари 1922 г. от Луиджи Факта. С неотслабваща сила продължават и кървавите сблъсъци между фашисти и комунисти. На 27 октомври 1922 г., след като предварително са си осигурили „благосклонния неутралитет“ на краля, армията и полицията, въоръжени фашистки отряди започват да превземат местната власт. В нощта на 28 срещу 29 октомври фашистката милиция тръгва от Перуджа на около двестакилометров „поход към Рим“. Премиерът Факта иска да оповести извънредно положение, но кралят отказва да подпише съответния указ, тъй като се страхува да не стане личен враг на фашистите. Тогава Факта си подава оставката и на 30 октомври 1922 г. Виторио Емануеле III поверява на Мусолини формирането на следващия кабинет. Новото правителство става факт на следващия ден под формата на коалиция от Националната фашистка партия и Италианската националистична асоциация, които общо имат едва 45 депутатски места. Останалите парламентарни сили обаче са толкова парализирани от терора на фашисти и комунисти, че безропотно гласуват на Мусолини диктаторски правомощия до 31 декември 1923 г. Надеждата им е, че след като усмири страната, Мусолини и фашистите ще се завърнат към нормалната парламентарна практика. В първите месеци на 1923 г. *Италианската националистична асоциация* се

„влива“ в *Националната фашистка партия*, като признава безусловно водачеството на Мусолини и се подчинява изцяло на стратегията, тактиката, идеологията и организационната структура на фашистите. На 13 ноември 1923 г. Мусолини „предлага“ и парламентът послушно гласува нов изборителен закон, който цели на пръв поглед да осигури по-голяма политическа стабилност, но всъщност нанася фатален удар върху парламентаризма. Според закона партията, която спечели най-много гласове, но не по-малко от 25% от пуснатите бюлетини, автоматично получава две трети от депутатските места.^[7]

В кампанията за поредните предсрочни избори фашистите пускат в ход цялата машина на терор и сплашвания, която имат под ръка като управляващи. Главен прицел на нападенията от страна на фанатизирани фашисти са кандидатите и ръководителите на Социалистическата партия, като не са малко и убийствата на опозиционни дейци, някои от които са извършени и в деня на гласуването. На много места въоръжени фашисти нахлуват в изборителните бюра и изискват от изборителите да гласуват явно. Към това се прибавят и фалшификациите при преброяването на бюлетините. В резултат на всичко това Националната фашистка партия „печели“ на 6 април 1924 г. 64,9% от гласовете срещу само 3,3% за либералите, 9% за Народната партия, 5,9% за обединените социалисти, 5% за комунистите, 1,6% за социалната демокрация и 3,7% за останалите. Показателно е, че тези избори се окачествяват от антифашистите като „балкански“, а по своята обреченост опозицията сякаш предизвестява съдбата на некомунистическите сили след изборите, проведени под съветска окупация в Източна Европа след Втората световна война.^[8]

Терорът продължава и след изборите, макар че фашистите са си осигурили желязно мнозинство. На 10 юни 1924 г. разярени фашисти убиват социалистическия депутат Джакомо Матеоти, който е съумял да публикува цяла книга за изборните насилия на фашистите. В отговор опозицията решава да бойкотира парламентарните заседания, а Мусолини става жертва на няколко атентата, поне част от които са инсценирани. Това е достатъчно, за да се забранят всички политически партии, освен фашистката, за да се въведе отново смъртното наказание и за да се арестуват едва ли не всички по-изтъкнати опозиционни дейци. На 12 май 1928 г. вече изцяло фашизиращият парламент

одобрява на бърза ръка нов изборителен закон, който премахва всеобщото изборително право, като го ограничава за мъжете над 21 години, плащащи синдикален членски внос или данъци в размер на най-малко 100 лири. Така броят на имащите право на глас е намален от 10 на 3 милиона. На 15 ноември същата година *Големият фашистки съвет*, който е поначало партийен орган, получава изключителното право да предлага кандидатурите за парламента и да координира правителствените дейности. На 24 март 1929 г. ограниченият брой италиански изборители трябва да гласуват, но не и да избират, тъй като им се предлага една-единствена листа от кандидати на Националната фашистка партия. От общо 9 673 000 записани изборители само 136 198 се осмеляват да отхвърлят тази листа. Към това време е премахнато и всякакво местно самоуправление, като общинските съвети направо се назначават от местните фашистки организации. Най-сетне на 21 април 1929 г. режимът създава един *Национален съвет на корпорациите*, като всяка корпорация обединява работодателите и работниците от даден клон на производството, селското стопанство и услугите с идеята правителственият пратеник в съответната структура да налага решенията на фашисткия партийно-държавен апарат и на неговия вожд или „дуче“.^[9]

Мусолини несъмнено впечатлява италианската общественост и с решителните си мерки срещу традиционна рана на страната като мафията, но продължава да е твърде далече от абсолютната власт. Никак не е за подценяване и това, че жертвите на фашисткия терор са несравнено по-малко от броя на изстребените от комунизма и националсоциализма. Самото запазване на монархията силно ограничава контрола на Мусолини върху Сената и армията. В католическа Италия той не може да си позволи и някакви по-сериозни антирелигиозни изблици. Нещо повече, на 11 февруари 1929 г. „дучето“ е принуден да подпише с папата в палата Латерано споразумение, с което *„Италия признава на Светия Престол пълната собственост и изключителна и абсолютна власт и суверенна юрисдикция върху Ватикана“*... Така е утвърден статутът на Ватикана като суверенна държава. Освен това режимът признава римокатолицизма за единствената държавна религия, оставя бракосъчетанията и разводите изцяло в компетенцията на църквата и допуска католически училища. Срещу всичко това папата признава

официално Рим за столица на Италия, както и Савойската династия за италианска династия. Днес Савойската династия я няма и Италия е вече над половин век република, но Латеранските договори продължават да са в сила.^[10]

[1] Пак там, с. 53-56; М. Семков. Цит.съч., с. 14–15. ↑

[2] L. Salvatorelli, G. Mira. Op.cit., pp. 56-77 ↑

[3] Пак там, с. 77–167. ↑

[4] Пак там, с. 167-176; М. Ormos. Nácizmus — fasizmus. Budapest, Magvető kiadó, 1987, 174–210.old. ↑

[5] L. Salvatorelli, G. Mira. Op.cit., pp. 176–179. ↑

[6] М. Семков. Цит.съч., с. 20–21. ↑

[7] L. Salvatorelli, G. Mira. Op.cit., pp. 180-290; H. Finer. Mussolini's Italy. London, 1964, p.377. ↑

[8] L. Salvatorelli, G. Mira. Op.cit., pp. 290–305. ↑

[9] Пак там, с. 306–331. ↑

[10] Пак там, с. 450–453. ↑

4. „УЧЕНИЕТО НА ФАШИЗМА“

Допускането на католически училища не пречи на Мусолини да премахне всякакви религиозни и консервативни елементи в държавната просветна система. Всички подрастващи от най-крехка възраст до 21 години са обхванати в разгърната мрежа от детски, юношески и младежки организации, пряко подчинени на Националната фашистка партия. В началото на 30-те години режимът вече контролира доста ефикасно своите поданици, макар и далеч не в онзи размер, в който би му се искало на вожд. При все това Мусолини вече има достатъчно самочувствие, за да се опита да обобщи всичките си зигзази през изминалите двадесетина години в нещо като единна фашистка теория, което той прави в една статия за поредното издание на италианската енциклопедия. Томът със статията на „дучето“ излиза през 1932 г., а по-късно същата статия е преведена на български като отделна брошура под надслов „Учението на фашизма“.^[1]

Още в бележките към първите редове на статията си Мусолини се мъчи да докаже, че фашизмът може да е италиански феномен, но има универсален характер: *„Днес аз твърдя, че фашизмът като идея, учение, осъществяване е универсален; италиански в своите особени учреждения, той е универсален в духа, а не би могло да бъде инак. Духът е универсален по самата си природа. Следователно може да се предвиди една фашистка Европа, една Европа, която да вдъхновява своите учреждения от доктрините и практиката на фашизма.“*^[2]

Както се вижда, в началото на 30-те години Мусолини вече се е отдалечил твърде много от „героичния материализъм“ на марксизма. Според него фашизмът е духовно схващане, породено *„от общото противодействие на нашия век срещу немощния и материалистичен позитивизъм на 19 столетие.“* Фашисткото учение, продължава „дучето“, отхвърля доктрините, които *„поставят центъра на живота върху човека“*, тъй като човекът *„свс свободната си воля може и трябва да създава своя свят“*. При това *„ако е вярно, че материята бе останала за един век върху олтарите, днес духът заема нейното място.“* На пръв поглед Мусолини отива дори още по-нататък, като пише, че *„когато се казва, че Бог се връща, това ще рече, твърди се,*

че се връщат ценностите на духа“, но веднага след това уточнява: „За себе си аз не вярвам твърде на тия идеали, но не ги изключвам, защото аз не изключвам нищо.“^[3]

Това не е пречка за категоричното отхвърляне на всякакви блянове за „рай на земята“: „Ние не вярваме на програми, на схеми, на светци, на апостоли; и особено не вярваме на щастието, на спасението, на обетованата земя.“ Единственото, в което фашизмът вярва, единствената му програма била: „О, другари, да се борим“. Мусолини подчертава, че за него и фашистите „животът е непрестанна борба, която ние приемаме с голяма сърчност, с голяма смелост, с необходимата неустрашимост“. Обикновено тезата за живота като непрекъсната борба се приписва на влиянието на германския философ Ницше, когото Мусолини е чел на младини, но тя като че ли се вписва и в максимата на германския социалдемократ и зет на Маркс Едуард Бернщайн, че „крайната цел е нищо, движението е всичко!“^[4].

След такава възхвала на свободната воля и на вечната борба, „дучето“ с един замах ликвидира всякаква възможност за лична свобода, като подчинява личността изцяло на държавата: „Фашизмът отново затвърдява Държавата като истинска действителност на индивида... Щом като за фашиста всичко е в Държавата, нищо човешко или духовно не съществува, и толкова по-малко има стойност извън Държавата.“ Нещо повече: „Ние първи почнахме да твърдим срещу демолибералния индивидуализъм, че индивидът не съществува, ако не е в държавата и подчинен на нуждите на държавата, и че както цивилизацията постепенно взема все по-сложни форми, все повече се ограничава свободата на индивида.“ На тази база, едва ли не по ленински, Мусолини отхвърля демокрацията, „която изравнява народа с най-големия брой, като го принизява до равнището на множеството“, но същевременно тръби, че фашизмът „е най-чистата форма на демокрация, понеже народът бива схващан както трябва да бъде, качествено, а не количествено...“ Фашизмът можел дори да се определи като една „организирана, централизирана, властна [всъщност «авторитарна» — П.Ц.] демокрация“^[5].

Донякъде е парадоксален начинът, по който в обожествяването на държавата италианец като Мусолини стига дотам да твърди, че „не нацията ражда Държавата, както е според старото

натуралистично схващане, което послужи за основа на публицистиката на националните държави в XIX век. Напротив, нацията е създадена от Държавата, която дава на народа, съзнаващ своето собствено нравствено единство, една воля и, следователно, едно действително съществуване.“ Историята на Италия, да не говорим за тази на Средна, Източна и Югоизточна Европа е нагледен пример за това как нацията се оформя далеч преди съответната държава именно като проект за създаване на национална държава било като се отхвърли чуждата власт, било като се постигне политическо обединение. Приведените мисли са като че ли в съзвучие с някои модерни теории за нацията като измислена общност, която непрекъснато трябва да се поддържа от държавата. По всяка вероятност обаче Мусолини е имал предвид Римската империя, която наистина създава по чисто държавен път единна общност, говореща на един език. Като се има предвид, че идеалът на „дучето“ е да върне по някакъв начин към живот старата Римска империя, не е изключено той да е смятал, че италианската нация не е продукт на Ренесанса, а просто римска нация, чиято държава е била разпокъсана през средновековието. Във всеки случай идеята за империя заема централно място в „Учението на фашизма“.^[6]

Статията на Мусолини за италианската енциклопедия изобилства от оправдания за твърде многото компромиси, които е направил с църквата и монархията, за да се добере до властта. Не на едно място той отхвърля социализма заради стремежа му към „икономическо щастие“, тъй като „уравнението благосъстояние=щастие... би превърнало хората в животни, мислещи само за едно нещо: да бъдат хранени и угоявани, следователно сведени до чистия и прост вегетативен живот.“ С известно право „дучето“ обобщава, че „в 1919, след войната, социализмът беше вече мъртъв като учение“^[7].

И наистина, към това време, както се видя, и Ленин вече се е отказал напълно от утопичния идеал за абсолютно благосъстояние. Блянът за неограничено материално благополучие ще бъде отново съживен едва от Хрущов през 1961 г. При целия си параден антисоциализъм обаче Мусолини не се е освободил от социалистическия радикализъм дори и през 1932 г. Това проличава най-вече в настървения, с което се нахвърля срещу либерализма и „плутокрацията“, както и в претенцията, че фашизмът къса

решително и напълно с цялата история на човечеството след Френската революция от 1789 г.: „Ние представяме един нов принцип в света, ние представяме ясната категорична, окончателна антитеза на целия свят на демокрацията, на плутокрацията, на масонството, на целия свят, казано с една дума, на безсмъртните принципи на '89.“^[8]

[1] Н. Finer. Op.cit., pp. 123-124; М. Семков. Цит.съч., с. 47–48. ↑

[2] Б. Мусолини. Учението на фашизма. Търново, „Абагар“, [1994], с.54. ↑

[3] Пак там, с. 33 и 55–56. ↑

[4] Пак там, с. 56-57; М. Ormos. Mussolini..., 31–32.old. ↑

[5] Б. Мусолини. Цит.съч., с. 35–36, 46 и 58. ↑

[6] Пак там, с. 36–37 и 52. ↑

[7] Пак там, с. 40 и 44. ↑

[8] Пак там, с.60. ↑

5. МУСОЛИНИ И ХИТЛЕР

Универсалистките претенции на създателя и вожда на италианския фашизъм го карат в първия момент да търси в германската националсоциалистическа революция доказателство за правотата на своята теза за неизбежното бъдеще на тоталитаризма. Мусолини е склонен да вижда в Хитлер сродна душа, а и Хитлер симпатизира на „дучето“ още от времената на „бирения пуч“ в Мюнхен. Същевременно обаче „фюрерът“ си дава сметка, макар и може би неохотно, за дълбоките идеологични различия между националсоциализма, който се опира на догмата за „висшите“ и „нисшите раси“ и фашизмът, чиито категории може да са израз на патология, но са все пак много по-духовни от нацистките. Във всеки случай още в „Моята борба“, когато анализира кои могат да бъдат евентуалните съюзници на Германия, Хитлер казва за Мусолини следното: *„Борбата, която фашистка Италия води, може би в основата си несъзнателно (макар че лично аз не смятам това да е така), срещу трите главни оръжия на еврейството, е най-добрата поличба, че дори и по непряк начин ще бъдат избити отровните зъби на тази наддържавна сила. С течение на годините забраната на масонските тайни общества, преследването на наднационалния печат, както и последователното подкопаване на международния марксизъм, а от друга страна, непрекъснатото заздравяване на фашисткото схващане за държавата ще дава на фашисткото правителство възможност да служи все повече на интересите на италианската нация, без да се притеснява от съскането на световната еврейска хидра.“*^[1]

На този етап обаче Мусолини е далече от мисълта да се бори срещу „световната еврейска хидра“ и дори приема евреи в партията си. Неведнъж той с право изтъква също така, че по никакъв начин „не може да бъде посочено съществуването на биологично чисти раси“. Наистина „дучето“ посреща идването на Хитлер на власт като „триумф на фашизма“, но старите му страхове от „тевтонското варварство“ не отслабват. Тези страхове се подхранват и от все по-очебийните намерения на Хитлер да осъществи по всякакъв начин

„аншлус“ или съединение на Австрия с Германия. В тази връзка германският и италианският диктатор решават да опипат почвата и Хитлер се съгласява да предприеме едно от редките си пътувания извън границите на Третия райх на територия, която не е предварително окупирана от „вермахта“. На 14 юни 1934 г. Мусолини и Хитлер водят разговори във Венеция на четири очи без присъствието на преводачи, тъй като „дучето“ смята, че може да се разбере с госта си и на немски. Дали немският на Мусолини не е бил достатъчно убедителен, или поради някаква друга причина впечатлението на двамата един от друг се оказва твърде погрешно — Хитлер остава с убеждението, че Италия ще реагира само на пряко поглъщане на Австрия от Германия, но ще приеме националсоциалистическо участие в правителството във Виена при формално запазване на австрийската независимост. Мусолини пък придобива усещането, че в Берлин ще се въздържат от категорични действия спрямо австрийците.^[2]

На 25 юли 1934 г. обаче въоръжени австрийски националсоциалисти превземат сградата на националното радио във Виена и оповестяват, че правителството начело с Енгелберт Долфус, който е консерватор и антинацист, е свалено. Самият Долфус е убит, но неговият съпартиец Курт фон Шушниг поема канцлерския пост в Австрия и съумява да овладее ситуацията. Мусолини изпраща незабавно четири дивизии на австрийската граница и е готов да воюва срещу Германия с довода, че *„независимостта на Австрия... е една максима, която се отбранява от Италия и ще се отбранява още по-решително.“* „Дучето“ на бърза ръка забравя и за всякаква „тоталитарна солидарност“ и започва да тръби наляво и надясно, че *„идеологията на Хитлер има малко общо с идеологията на фашизма“*^[3].

Мусолини не се ограничава само с декларации. През април 1935 г. той изпраща в Амстердам своите емисари Еудженио Козелски и Гуидо Барони, за да присъстват на един конгрес на холандското „Националсоциалистическо движение“, което дотогава изразява шумни симпатии и към Хитлер, и към Мусолини. Целта на „дучето“ обаче е да се възползва от събитието, за да създаде нещо като фашистки интернационал. Гост на конгреса е също така ръководителят на норвежкото „Национално обединение“ Видкун Куислинг, чието име ще стане по-късно нарицателно за марионетните режими под

окупацията на някоя тоталитарна сила. Наред с него холандските „националсоциалисти“ посрещат в Амстердам лидерите на още редица сродни организации като вожда на женевската „Родна защита“ Артюр Фонжала, водача на ирландските „синьоризци“ О’Дъфи, датчаните Д. Смит и Фриц Клаузен, както и Марсел Бюкар от Франция. Повечето изказвания се отличават с критиките си срещу теорията и практиката на германския националсоциализъм. В тази връзка пратеникът на фашистка Италия Козелски изтъква в реч следното: *„Решително сме срещу всякакви расови теории. Универсалният фашизъм и националсоциализмът се различават дълбоко не само по име, но и по същина. Фашизмът противодейства на всякакви схващания за екзалтиран национализъм, за расово превъзходство и за изключителното господство на една раса.“*^[4]

Разбира се, Италия няма нито силите, нито средствата, за да създаде мащабна подривна мрежа от типа на коминтерновската. При това гореизброените организации, които са си поначало твърде малобройни и слаби, се ориентират според отпусканите им пари или към Мусолини, или към Хитлер. Тъй като Германия е и по-мощна, и по-богата от Италия, повечето „партии“ от фашисткия „интернационал“ ще се надпреварват в следващите години да доказват преди всичко верността си към Берлин. Хитлер няма от своя страна голямо доверие към тези формации поради простата причина, че те не са негови творения и никога не усвояват докрай расовите му догми. Между другото, подобни лъкатушения извървява и „Народното социално движение“ на Александър Цанков в България. Съществена разлика е, че през втората половина на 30-те години на XX в. цанковистите започват да се борят заедно с останалите опозиционни сили срещу безпартийния режим, за пълното възвръщане на Търновската конституция и на осветената от нея парламентарнодемократична система. През 1943 г. Александър Цанков, който има и непростимия в очите на Хитлер и Мусолини грях да е масон, участва и в акцията за спасяването на българските евреи.^[5]

Всъщност Мусолини сам дава решителен принос за скоропостижната смърт на фашисткия „интернационал“. Той дълго време се разкъсва между стремежа да възпре по някакъв начин германската стопанска и политическа експанзия в Средна и Югоизточна Европа и собствената си амбиция да превърне

Средиземно море във вътрешно италианско езеро. В крайна сметка надделява второто и от 1935 г. нататък „дучето“ трябва да стигне до горчивата истина, че не може да осъществи „римския“ си блян без помощта на Хитлер. Резултатът е, че Мусолини все повече се подчинява на волята на „фюрера“, а това неизбежно води до все побезвъзвратното обезличаване на фашизма пред националсоциализма. През 1938 г. италианският диктатор не само се примирява с поглъщането на Австрия от Германия, но натрапва на сънародниците си един *„манифест за защита на расата“*, насочен срещу 50 000 евреи, които са едва една хилядна от населението на страната. В навечерието на нацистко-съветското нахлуване в Полша Италия е вече фатално обвързана с Германия и единствено военната неподготвеност на Мусолини го кара да изчака до юни 1940 г., за да се присъедини към „вермахта“ в удара срещу Франция, и то броени дни преди капитулацията на Третата република. Единственото, което „дучето“ си позволява, е да предприема понякога солови акции като войната срещу Гърция през октомври същата година, което само обърква планове на Хитлер, принуден да отсрочи нападението срещу комунистическа Русия, за да спасява непохватния си съюзник от поредното тресавище.

[6]

Подир японското нападение срещу Пърл Харбър на 7 декември 1941 г. Мусолини послушно следва Хитлер, като оповестява война на Съединените щати. Така той хвърля Италия под прицела на най-мощната държава в света, която всъщност се е превърнала в свръхсила още към края на XIX в. Катастрофата не закъснява. На 10 юли 1943 г. американците слизат на остров Сицилия заедно с британски и канадски войски и започват да напредват на север под командването на генерал Дуайт Айзенхауер. На 19 юли е бомбардиран град Неапол. На 25 юли *Големият фашистки съвет* принуждава Мусолини да си подаде оставката, а крал Виторио Емануеле III подписва указ за ново правителство начело с генерал Пиетро Бадольо, който дълги години е бил един от най-верните сътрудници на „дучето“. Самият Мусолини е арестуван, а на 28 юли Бадольо прокламира разпускането на Националната фашистка партия и започва да преговаря за примирие. Примирието е подписано на 8 септември, но германците съумяват да окупира по-голямата част от континентална Италия, включваща столицата Рим.

[7]

[1] A. Hitler. *Mein Kampf*. München, Zentralverlag der NSDAP, 1942, S.721; A. Hitler. *Mein Kampf*. New York, Reynal&Hitchcock, 1939, pp. 927–928. ↑

[2] H. Finer. *Op.cit.*, p.221; G.L. Weinberg. *The Foreign Policy of Hitler's Germany: diplomatic revolution in Europe, 1933–36*. Chicago, University of Chicago Press, 1970, pp. 99–101. ↑

[3] Bundesarchiv. Bern, Bestands-Nr.: 2300 Wien, Archiv-Nr.: 49, 14 August 1934, Wien. ↑

[4] Magyar országos levéltár. A Külügyminisztérium Levéltára. Politikai osztály. Budapest, 1935-14/1, f.17 (Hága, 1935, április 15-én). ↑

[5] М. Ормос. *Nâcizmus...*, 334–366.old.; М. Бар-Зоар. Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999, с. 143–152 и 275–276. ↑

[6] L. Salvatorelli, G. Mira. *Op.cit.*, pp. 776–1039. ↑

[7] Пак там, с. 1040–1067. ↑

6. „ИТАЛИАНСКАТА СОЦИАЛНА РЕПУБЛИКА“

Начинът, по който пада фашисткия режим, доказва за пореден път нетоталитарния му характер. От съвършено друг тип е марионетният режим, който е натрапен на италианците, имали злополучието да попаднат под нацистка окупация. На 12 септември германски командоси начело с Ото Скорцени извършват зрелищна операция, за да освободят Мусолини от затвора и да го откарат в Германия. От 15 до 17 септември, след като е разговарял с Хитлер, Мусолини издава шест нареждания. В първото той информира *„верните другари“*, че е поел отново върховното ръководство на фашизма в Италия. Във второто се съобщава, че фашистката партия е подновена под името *„Републиканска фашистка партия“*. В третото нареждане се оповестява, че се възвръщат партийните организации и партийната милиция. Четвъртото нареждане съдържа закана, че ще се разгледа *„позицията на партийните членове във връзка с поведението им спрямо държавния преврат на капитулацията и безчестието“*. С останалите нареждания за секретар на Републиканската фашистка партия е назначен Алесандро Паволини, а за командир на партийната милиция — Ренато Ричи.^[1]

Същевременно Мусолини се обръща към италианците с реч по мюнхенското радио, която бележи завръщането му към антимонархизма и социализма на ранния фашизъм. Кралят и династията са обвинени, че са били главните агенти на дефетизма и на антигерманската пропаганда и че са съборили режима, който ги е спасил преди двадесет години. „Дучето“ обещава да създаде *„една национална и социална държава“* и оповестява първите *„постулати“* за постигането на тази цел: *„1) да се вземе отново оръжието на страната на Германия, Япония и останалите съюзници; 2) незабавно да се подготви реорганизацията на въоръжените ни сили около формированията на милицията; 3) да се премахнат предателите; 4) да се унищожат паразитните плутокрации, а трудът да се превърне най-сетне в субект на икономиката и в ненакърнима основа на държавата“*^[2].

На 23 септември 1943 г. Мусолини разгласява в Мюнхен формирането на фашистко правителство под собственото си ръководство, като поема лично и министерството на външните работи. Вътрешните работи са поверени на Буфарини Гуиди, а „народната култура“ — на Фернандо Медзасома. Секретарят на Републиканската фашистка партия Алесандро Паволини, както Гуиди и Медзасома изпъкват като непоклатими привърженици на отъждествяването на партията с държавата. Правителството е „признато“ на бърза ръка от Хитлер. На 27 септември Мусолини и министрите му са вече в Северна Италия и се събират на първото си заседание в един частен замък на „дучето“. Вземите решения предвиждат тясно сътрудничество с Германия, учредяването на извънредни съдилища за съдене на „предателите“ и свикването на учредително събрание. Наместо в Рим обаче за временно седалище на правителството е избрано градчето Сало на брега на езерото Гарда близо до Бреша. Причината е, че по молба на папата Рим е прокламиран за открит град, който не бива да се бомбардира и в който не бива да се водят боеве и поне на първо време Хитлер смята да спазва това, макар че фронтовата линия не е много по на юг от „вечния град“.^[3]

В средата на ноември 1943 г. във Верона е свикан първият конгрес на Републиканската фашистка партия. На него секретарят на партията Паволини прочита едно писмо на Мусолини, който не присъства лично. В писмото специално се подчертава, че *„народът, който е отново на оръжие, трябва да стане кръстник на социалната република, ще рече на фашистката република в първоначалния смисъл на революцията“*. С акламация е приета и една програма от 18 точки, която става известна като *„Геройския манифест“*. Първата точка предвижда да се свика *„Учредително събрание, суверенна власт, произлизаща от народа, което прогласява падането на монархията, осъжда тържествено последния крал предател и беглец, прокламира социалната република и назначава държавния глава“*. В Учредителното събрание щели да участват пратениците на синдикатите и административните райони, на борците и военнопленниците, на италианците от чужбина, на съда и на университетите. Номинацията на членовете на събранието не е без аналог с демократичния централизъм на Ленин — изборът трябва да става, като се съчетава йерархичната система на посочване отгоре с

народната система на издигане отдолу (всъщност в рамките на еднопартийния монопол единствено партията и нейният вожд решават кой за какво да бъде „избиран“). Според петата точка партията щяла да бъде „орден на борци и вярващи“, който трябва да се осъществи като „организъм на абсолютна политическа чистота, достоен да бъде пазител на революционната идея.“ Осмата точка формулира като цел извоюването на „жизнено пространство“, елиминирането на „вековните британски интриги“ от европейския континент, премахването на капиталистическата система и борбата срещу световните плутокрации. Следващите десет точки от „Геройския манифест“ утвърждават труда като основа на социалната република и гарантират частната собственост, но само онази, която е плод на труда и на спестяванията. Прави се и уточнението, че частната собственост не бива да бъде „разложителна за физическата и моралната личност“ посредством експлоатацията на труда на ближния. Освен това се посочва, че всичко, което е от колективен интерес, трябва да бъде одържавено. Предвижда се също така „близко сътрудничество“ на техниците и работниците във всяко предприятие при определянето на заплатите и при разпределянето на печалбите. Заканата, отправена към селското стопанство, е да се експроприират необработваните земи и лошо стопанисваните имоти в полза на ратаите и кооперативите. Синдикатите трябва да бъдат задължителни за всички работници и да се обединят в една-единствена *Обща конфедерация на трудещите се и техниците*. Оповестява се и нуждата от умножаване на предприятията и на кооперативните земи и се обещава смъртно наказание за спекулантите на черния пазар. Евреите се прогласяват за „раса“ от чужденци и дори за врагове до края на войната. Единствените по-умерени елементи в програмата са обещанията никой да не бъде задържан за повече от седем дена без съответното съдебно решение и да се зачитат религиите, като римокатолицизмът се прокламира за религия на републиката.^[4]

На 8 януари 1944 г. един набързо скалъпен съд във Верона осъжда на смърт за предателство току-речи всички членове на Големия фашистки съвет, които са гласували на 25 юли 1943 г. за отстраняването на Мусолини. В лапите на „Италианската социална република“ са попаднали обаче само шестима от тях, между които и зетят на „дучето“ и дългогодишен негов външен министър Галеацо

Чано. Роднинството на Чано с диктатора не го спасява и два дена след подобие то на процес той е разстрелян заедно с още четирима „предатели“.^[5]

На 13 януари 1944 г. правителството в Сало оповестява решението си да одържави всички предприятия, които са решаващи за стопанската и политическата независимост на страната. На първо време това включва мините, производството на суровини и електроцентралите. Макар и да остават частни, останалите предприятия трябва да се „социализират“. Ако са акционерни дружества, те трябва да се ръководят от съвети с по равен брой работнически делегати и пратеници на акционерите. В администрацията на предприятията, които са собственост на едно лице, но имат поне 50 работника, трябва да участва един съвет на работниците, служителите и техниците от най-малко трима души. Подробно се определят и отговорностите на шефа на предприятието, назначаването му и евентуалното му отстраняване. Вътрешният ред и възможните разногласия трябва да се решават от избран фабричен съвет. Част от печалбите трябва да отива за капитала на самото предприятие, друга — за работниците, а останалото, ако има излишък, трябва да се предава на държавата.^[6]

За късмет на италианците под нацистка окупация краткото време до края на войната, както и бойните действия на територията на страната просто не позволяват на режима да осъществи кой знае какво от своите намерения. До края на 1944 г., с оттеглянето на германците границите на „социалната република“ се свиват до областите на север от Равена, като по този начин в ръцете на Обединените нации пада и родният край на Мусолини. Наистина през февруари и март 1945 г. „дучето“ съумява да „социализира“ металургичните, машиностроителните, химическите и хартиените заводи, които са все още под властта му, но все по-масова става и въоръжената и невъоръжената съпротива на италианците както срещу фашизма, така и срещу нацистките окупатори. На 28 април 1945 г., когато американците, британците и канадците вече са стигнали до Алпите, Мусолини е хванат от партизаните, докато се опитва да избяга на север и е незабавно разстрелян заедно с поредната си любовница Клара Петачи. Подобна е и съдбата на повечето от останалите върховни фашистки апаратчици.^[7]

Краткотрайната история на „Италианската социална република“ нагледно показва, че завоят на Мусолини в консервативна посока през 1922 г. е един временен компромис, макар и да е продължил 20 години. Подобно на Ленин с неговата „нова икономическа политика“ и подобно на Сталин, който възвръща традиционната просветна система, съвместното съществуване на фашизма с монархията и църквата е само крачка назад, за да може скокът към тоталитарния „идеал“ да бъде по-голям и необратим. Основната цел и на Ленин, и на Мусолини е абсолютната власт. Мусолини не може да получи такава власт в рамките на Социалистическата партия, а още по-малко в рамките на комунистическата мрежа — подчинението на една чужда централа е несъвместимо със стремежа към неограничена лична власт. Тъкмо това предопределя и антикомунизма на Мусолини, а не някакво принципино различие между комунистическата и фашистката идеология и практика, която придобива своя чист вид именно през 1943–1945 г. Разбира се, Мусолини трябва да се примири в крайна сметка с настояничеството на Хитлер, но дори в рамките на „Италианската социална република“ под нацистка окупация той има забележимо по-голяма свобода на действие, отколкото който и да било от емисарите на Сталин в Източна Европа под съветска окупация.

[1] Пак там, с. 1068–1069. ↑

[2] Пак там, с. 1069. ↑

[3] Пак там, с. 1070–1071. ↑

[4] Пак там, с. 1073–1075. ↑

[5] Пак там, с. 1076–1077. ↑

[6] Пак там, с. 1075. ↑

[7] Пак там, с. 1104–1121. ↑

ГЛАВА ПЕТА

ТОТАЛИТАРИЗМЪТ КАТО ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

1. ЛЯВАТА ОСНОВА НА ТОТАЛИТАРИЗМА

Още в годините непосредствено след Втората световна война все повече учени започват да си дават сметка, че германският националсоциализъм и италианският фашизъм са генетично свързани с руския комунизъм. Така се стига до идеята, че поне между комунизма и националсоциализма обединяващото е тоталитаризмът. Парадоксът е, че идеалът за „тоталитарна държава“ и самият термин „тоталитарен“ е формулиран за пръв път от Мусолини, макар че до 1943 г. фашизмът не съумява да премине „тоталитарния праг“. Така или иначе, усилията за обобщаване на „фашисткия феномен“ на базата на режимите на Хитлер и Мусолини неизбежно водят до схема, в която напълно се вписва също така теорията и практиката на Ленин и на неговите наследници в Русия.^[1]

Всяка тоталитарна идеология черпи постулати предимно от лявата политическа традиция. Ленин започва политическата си дейност като член на *Руската социалдемократична работническа партия* с претенциите, че познава най-добре марксизма. До 1912 г. болшевизмът е само едно от теченията в руската социалдемократия. Дори и след като Руската социалдемократична работническа партия се разцепва на две, болшевиците съумяват на първо време да запазят членството си в *Социалистическия интернационал*, макар че той не допуска членуването на повече от една партия от една и съща страна. Фактически Ленин къса връзките си с Втория интернационал едва в годините на Първата световна война, а формално — чак с учредяването на *Комунистическия интернационал* през март 1919 г.^[2]

Мусолини също започва политическата си кариера като деец на *Италианската социалистическа партия*, а едва ли не всички учредители на фашисткото движение на 23 март 1919 г. са доскорошни социалисти и анархосиндикалисти, напуснали Социалистическата

партия поради несъгласие с нейната позиция за абсолютен неутралитет в Първата световна война. На самата война се гледа като на задължително предварително условие за предстоящата революция. Съучредители на фашизма са и неколцина футуристи, а футуризмът също е определено ляво естетическо течение.^[3]

За разлика от Ленин и Мусолини Хитлер никога не е бил нито социалист, нито социалдемократ, но партията му също има определена родствена връзка с левия радикализъм. *Германската работническа партия*, на която Хитлер става член през 1919 г., за да я преименува на „*Националсоциалистическа германска работническа партия*“, има за прототип едноименна организация от времето на Австро-Унгарската империя, а идеологията на австрийската „*Германска работническа партия*“ се изгражда на базата на анархосиндикализма. Анархосиндикалистката традиция присъства силно и във формираната през 1918 г. в Австрия „*Германска националсоциалистическа работническа партия*“, чийто ръководител Валтер Рил е бил доскоро социалдемократ. На австрийската „*Германска националсоциалистическа работническа партия*“ Хитлер дължи и такава основна нацистка емблема като пречупения кръст.^[4]

Подобно на Хитлер създателят и вождът на унгарските „кръстосани стрели“ Ференц Салаши също не е бил никога социалдемократ, но е изучавал подробно идеите на Маркс, Кропоткин и Ленин. В „*Партията на националната воля*“, която Салаши учредява през 1935 г., влизат немалко дотогавашни социалисти, а и организацията веднага започва да се бори срещу съществуващия авторитарен ред начело с регента Миклош Хорти. Твърде скоро Партията на националната воля е забранена, като конкретният повод е една антисемитска статия в централния партиен орган „*Нов унгарски работник*“. Самият Салаши е осъден на три месеца затвор, но той използва процеса, за да пропагандира шумно доктрината си, което го прави и забележимо по-разпознаваем от преди. Веднага след като излиза от затвора, той легализира формацията си под името „*Партия на кръстосаните стрели*“, но и тя е забранена в началото на 1938 г., а Салаши е осъден този път на 3 години затвор. Това не пречи на привържениците му да спечелят на поредните парламентарни избори 31 места и да се превърнат по този начин в най-голямата опозиционна сила. Освободен от затвора през есента на 1940 г., Салаши получава

възможност да осъществи програмата си след окупацията на Унгария от нацистите през март 1944 г. и най-вече след арестуването на Хорти заради опитите му да сключи сепаративен мир с *Обединените нации* през октомври същата година. Дори и в този момент обаче Хитлер поверява на Салаши премиерския пост на един марионетен режим не толкова поради идеологична близост, колкото поради липсата на избор. [5]

Салаши сам определя доктрината си като „*унгаризъм*“ или дори като „*унгаросоциализъм*“ и основните му постулати действително имат подчертано ляво звучене. Трудно е наистина да се окачестви другояче освен като леворадикален проектът на Салаши за „*високо развита и индустриализирана селска държава*“, която щяла да се основава върху „*националния капитализъм*“ без привилегировани класи и без класова борба. Според Салаши тази безкласова държава щяла да се опира на три стълба — селяните, „*които хранят нацията*“, работниците, „*които градят нацията*“ и интелектуалците, „*които ръководят нацията*“ (любопитното е, че без оглед на селската ориентация, около половината от членовете на „*кръстосаните стрели*“ са промишлени работници, което процентно е повече, отколкото при социалдемократите и комунистите). Идеалът за една „*Дунавско-Карпатска федерация*“ с Будапеща за столица може да се сметне и за далечен отглас от унгарската революция от 1848–1849 г., когато в навечерието на нейното потушаване лидерите ѝ начело с Лайош Кошут приемат мисълта за Дунавска федерация. Ляво е и програмното искане за мораториум върху всички дългове на бедните, като изплащането им трябвало да се поеме от държавата. В същия дух се осветлява и унгарската история — в началото на 1938 г. идеологът на „*кръстосаните стрели*“ Йодьон Малнаши попада в затвора заради книгата си под надслов „*Истинската история на унгарската нация*“, където се нахвърля срещу унгарската аристокрация за това, че взима 20% от националния доход, а е само 0,6% от населението. Показателно е най-сетне и това, че „*кръстосаните стрели*“ посрещат съветско-нацисткия пакт за ненападение от 23 август 1939 г. с масово ликуване, като носят на организирани по този повод манифестации портретите на Хитлер, Сталин и Салаши. Самият пакт е поздравен като „*общ фронт на пролетарските държави срещу плутокрациите*“. [6]

Култът към селянина е присъщ и на румънския „Легион на архангел Михаил“, учреден от Корнелиу Зеля Кодряну през 1927 г. По-късно организацията, която е забранявана няколко пъти заради терористичната си дейност, става известна като „Желязната гвардия“ по името на партийната си милиция. За Кодряну селянинът е „същинската“ румънска класа, а абсолютизацията на дадена социална прослойка в ущърб на останалите е типично лява идея: „Ние ще дадем на трудовите хора нещо много повече от една програма, нещо много повече от по-бял хляб и по-добро мляко. Ние ще им дадем правото да се усещат господари на Румъния заедно с другите румънци.“ За целта легионерите обикалят селата и пропагандират идеите си по начин, който напомня на леворадикалното руско народничество от XIX в. Централно място в легионерската идеология е и обещанието или поточно заканата да се създаде „нов тип човеци“. Новият човек щял да бъде „най-гордият, най-силният, най-умният, най-чистият, най-смелият и най-трудолюбивият, който нашето общество може да даде“. В следващите години „Легионът на архангел Михаил“ започва систематично да изстребва всички по-изтъкнати инакомислещи, но часът му настъпва едва след абдикацията на румънския крал Карол II през септември 1940 г., когато Корнелиу Кодряну е вече убит в затвора при „опит за бягство“. Властта се поема от маршал Йон Антонеску, който е традиционен военен диктатор, но първоначално трябва да търпи в правителството си и легионерите начело с Хория Сима, наследил Кодряну начело на организацията. Легионерите са отстранени от държавното кормило, а голяма част от тях са и избити, след като през януари 1941 г. се опитват да завземат цялата власт по пътя на въоръженото въстание. Бунтът е потушен и Хитлер дава убежище на оцелелите водачи на Легиона, но предпочита Румъния да продължи да бъде управлявана от традиционен и предвидим диктатор като Антонеску.^[7]

За разлика от Салаши и Кодряну норвежецът Видкун Куислинг започва политическата си кариера като комунист. На младини Куислинг прекарва известно време в Петроград (Санкт Петербург) като военен аташе в норвежката легация и е дълбоко впечатлен от победата на болшевиците в Русия. Според някои автори това е и времето, когато е бил завербуван от съветското разузнаване. Във всеки случай, след като се завръща в страната си, Куислинг става член на норвежката

секция на *Коминтерна*, но не след дълго е изключен от редовете на компартията. Като много други амбициозни, но разочаровани комунисти, той се ориентира все по-определено към германския националсоциализъм. През 1933 г. Куислинг учредява т.нар. „национално обединение“, но не съумява да спечели достатъчно гласове, за да влезе в парламента, което го кара да се обърне към Алфред Розенберг за помощ и да се обвърже още по-тясно с Третия райх. На 9 април 1940 г., когато „вермахтът“ започва да нахлува в Норвегия, а кралят и правителството бягат на север, Куислинг се самопрогласява с неколцина свои привърженици за „национално правителство“, но на този етап Хитлер не се нуждае от него и подир няколко дена новоскалъпеното правителство си подава оставката. Все пак „*Националното обединение*“ остава единствената политическа партия в Норвегия под нацистка окупация, а на 2 февруари 1942 г. „фюрерът“ позволява на Куислинг да стане премиер, след като се оказва, че сред норвежците в служба на нацистката окупационна администрация има дейци на антинацистката съпротива.^[8]

Подобно на останалите тоталитарни идеолози Куислинг се застъпва за радикална смяна на съществуващия ред и смята да изгради държава от съветски тип. Все пак програмата му съдържа обещанието, че частната собственост щяла да бъде запазена. Другояче не може и да бъде, тъй като Норвегия се отличава с равномерното разпределение на земята между свободни частни фермери и една програма за национализация и колективизация би отблъснала и малкото хора, които се ползват да влязат в партията Куислинг до началото на Втората световна война.^[9]

Войнстващо радикален е и социалният и политически проект на аятолах Рухолах Хомейни, вождът на ислямската революция, която избухва в Иран през 1979 г. Целта на Хомейни, както и изобщо на съвременния ислямски фундаментализъм е да възроди халифата като световна държава на всички „правоверни“, управлявана от Аллах. В рамките на такава държава подчинението спрямо управника се възприема от мюсюлманина като религиозно задължение.^[10]

[1] Пл. С. Цветков. *Болшеvizъм, националсоциализъм, фашизъм 1917–1939* (второ преработено и допълнено издание). Варна, „Зограф“, 2000, с. 3–30. ↑

[2] R. Conquest. Stalin Breaker of Nations. London, Weidenfeld, 1993, pp. 27-49; История на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики). София, Издателство на Българската работническа партия (комунисти), 1947, с. 5–289. ↑

[3] М. Ormos. Mussolini. Politikai életrajz. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987, 76–91.old. ↑

[4] М. Ormos. Nácizmus–fasizmus. Budapest, Magvető kiadó, 1987, 277–278.old. ↑

[5] М. Ambri. I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919–1945. Roma, „Jouvence“, 1980, pp. 92–121. ↑

[6] Пак там, с. 92–112. ↑

[7] Пак там, с. 222–271. ↑

[8] И. Бунич. Пирът на хищниците. Б.м., „Прозорец“, 1994, с.102; W. Shirer. Le Troisième Reich des origines à la chute. Vol.2. Paris, „Stock“, 1976, pp. 104-105; T. K. Derry. A History of Scandinavia. Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1990, pp. 340–345. ↑

[9] М. Ormos. Nácizmus..., 308–311.old. ↑

[10] Вл. Чуков. Ислямският фундаментализъм. София, „Изток-Запад“, 2004, с. 111–112. ↑

2. ТОТАЛИТАРИЗЪМ И КОНСЕРВАТИЗЪМ

Със стремежа си да скъса напълно с миналото и да унищожи едва ли не всякакви традиции тоталитаризмът несъмнено има повече допирни точки с левия радикализъм, отколкото с консерватизма. При все това тоталитарните доктрини не са чужди и на някои типично консервативни идеи. Прогласявайки Русия за новия център на „световната революция“, Ленин очевидно придава класово-партийно тълкуване на старата руска догма за Москва като „Трети Рим“. Сталин пък направо раздухва един култ към Московската държава, като на моменти възхвалята му към Москва съдържа и някои типично фашистки термини: *„Москва е... знаме на борбата на всички трудещи се в света, на всички потиснати раси и народи за освобождение от плутокрацията и империализма“* (подчертаното от мен — П.Ц.).^[1]

Леворадикалната основа не пречи нито на Хитлер, нито на Мусолини да търсят на моменти сътрудничество с десни партии, макар че тези партии са предварително осъдени на унищожение. Както се видя, коалиционен партньор на националсоциалистите в първото правителство на Хитлер е дясната Национална народна партия на Хугенберг, а в парламентарните избори през 1921 г. фашистите на Мусолини участват в общи листи с десните либерали. Наистина, преди да ликвидира всички партии освен болшевишката, Ленин включва в правителството си и хора на лявото крило на Социалреволюционната партия, но в псевдокоалициите, които Сталин създава в страните, окупирани от „червената армия“ в края на Втората световна война, неизменно присъстват и пратеници на десни партии — *Либералната партия* в Румъния, *Политическия кръг „Звено“*, а донякъде и *Радикалната партия* в България, *Демократическата партия* в Полша, *Националната селска партия* в Унгария, *Народната партия*, *Католическата група* и *Словашката демократическа партия* в Чехословакия и *Християндемократичния съюз* и *Либералнодемократичната партия* в съветската окупационна зона на Германия. Разбира се, още от самото начало ключови места в тези формации се държат от „криптокомунисти“, които осигуряват подчинението им на режима, а по-късно — и „саморазпускането“ им.

В случаите, когато тези подобия на партии все пак се запазват и по-нататък, то е, за да обезпечат още един инструмент за контрол и за промиване на мозъците.^[2]

Любопитни са в тази връзка и упътванията, които Сталин дава на своя емисар в България Георги Димитров на 2 септември 1946 г. Инструкциите се отнасят за новата конституция, която съветският окупационен режим се кани да натрапи на българите: *„Нашата конституция трябва да има народен характер — конституция на народнорепубликанска държава с парламентарен режим... Направете своята конституция по-дясна от югославската. В последната видимо... има излишно подражаване на съветската конституция, чак до петолъчната звезда и пр.“*^[3]

След катастрофата на даден тоталитарен режим неговите апаратчици обикновено се стремят да се наместят в лявото пространство на възродената многопартийна система. Така след прогласяването на Федерална република Германия през 1949 г. националсоциалистите учредяват една *Социалистическа имперска партия*, която съумява да прескочи четирипроцентовата бариера и да формира своя парламентарна група в *Бундестага*. Социалистическата имперска партия се отличава между другото и с войнстващата си враждебност към обединението на Европа и нейните депутати гласуват срещу *Договора за Европейската общност за въглища и стомана*. През 1952 г. Социалистическата имперска партия е забранена от Федералния конституционен съд заедно с компартията като организации, които не зачитат основните човешки права, имат подчертано недемократична структура и се борят за премахването на демократичния и правов ред в страната. В тази насока източноевропейските комунистически партии, които набързо се преобладават в „социалистически“ след падането на Берлинската стена през 1989 г., имат несравнено по-добра съдба, като периодично печелят изборите и поемат управлението на съответните страни. За разлика от тях италианските неофашисти, които формират след 1945 г. един *Национален съюз*, се ориентират към десните партии и участват в десноцентристката коалиция на Силвио Берлускони през 1994–1997 и през 2002–2006 г. Подобни случаи има обаче и поне при някои източноевропейски комунисти — например *Хърватският демократичен съюз*, който е приет след 1990 г. за наблюдател в

Европейската народна партия, е дело на местната комунистическа номенклатура начело със стария титовистки апаратчик Франьо Туджман.^[4]

Подчертано консервативно звучене имат и претенциите на всеки тоталитарен режим за ред и стабилност, както и един привиден аскетизъм, изразяващ се в периодични кампании срещу по-ексцентрично облекло или прически сред младите, както и напъните да се ограничат всякакви извънбрачни връзки. Най-сетне православният фундаментализъм на Корнелиу Кодряну и ислямският фундаментализъм на аятолах Хомейни също влизат в резонанс с консервативна ценност като вярата в Бога. Между другото Кодряну отхвърля не само комунизма, но и националсоциализма и фашизма заради тяхната нерелигиозност: *„Фашизмът обожава държавата, а националсоциализмът — расата и нацията. Нашето движение не се бори само за да изпълни предопределението на румънския народ, а иска да го осъществи по пътя на Спасението.“*^[5]

[1] Й. Сталин. Речи, изказвания и приветствия 1946–1952. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1952, с. 66–67. ↑

[2] R. J. Crampton. Eastern Europe in the Twentieth Century. London, Routledge, 1994, pp. 211–239. ↑

[3] Г. Димитров. Дневник (9 март 1933 — 6 февруари 1949). София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1997, с.534. ↑

[4] Krieg und Frieden. T.I. Zwischen Bangen und Hoffen. Weltgeschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Bd.2. Hamburg, Jahr Verlag, 1976, S.351, 395, 483 und 524; R.J. Crampton. Eastern Europe..., pp. 401-402; Dictionnaire „Hachette“ encyclopédique illustré. Paris, „Hachette“, 1998, p.993. ↑

[5] M. Ambri. Op.cit., p.226. ↑

3. ТОТАЛИТАРНИЯТ АНТИИНДИВИДУАЛИЗЪМ

Привидната отвореност на тоталитаризма и към някои консервативни идеи се дължи предимно на тактически мотиви. Поначало всяка тоталитарна идеология се гради върху една-единствена централна догма, която свежда човека до някакво едноизмерно същество. Опирайки се на марксистките постулати, Ленин дефинира безапелационно човека като класово и нищо друго освен класово същество и отрича човешката личност. Богатството, многопосочието и непредвидимостта на историята и цивилизацията се опростяват до формулата на Енгелс, че *„от момента на разлагането на първобитното общинно земевладение цялата история е история на класовата борба“*^[1].

На свой ред Хитлер подчинява историческия процес на догмата за борбата между *„висши“* и *„нисши раси“*. От такава гледна точка очевидно несъвместими категории и процеси се определят по абсурден начин като различни страни на един и същ феномен. В този дух социалистическите и социалдемократичните партии например се окачествяват като *„марксисткия боен отряд на международния еврейски борсов капитал“*^[2].

В основата на фашистката доктрина пък стои държавата, макар че Мусолини извървява сравнително дълъг път, преди да стигне до този постулат. На младини, когато е все още анархосиндикалист, той отхвърля държавата и вярва във възможността човечеството и обществото да се организират и без държава. Едва в навечерието на Първата световна война, когато е главен редактор на централния социалистически всекидневник *„Avanti“*, Мусолини всъщност се отказва от анархистичния идеал и възприема идеята за *„безкласова държава“*, макар че според него това нямало да бъде държава в стария смисъл на думата. В статията за фашизма, поместена в италианската енциклопедия през 1932 г., *„дучето“* вече прокламира, че държавата е *„универсална съвест и воля на човека в историческото му съществуване“*^[3].

Наблягайки на класата и на евентуалната *„безкласовост“*, Мусолини сякаш остава (поне до 1938 г.) по-близо до руския

комунизъм, отколкото до германския националсоциализъм. В известен смисъл същото би могло да се каже и за вождя на легионерите Кодряну, който издига в култ селянина като „*същинската румънска класа*“. Именно от нея той смята да създаде и бъдещия „нов човек“, който щял да се вдъхновява от вярата на дедите и да я пази непокътната. В бъдещата легионерска държава мястото на всеки щяло да се определя „*не на базата на културата му, а преди всичко на базата на характера и вярата му*“. Гражданските и политическите права пък щели да се разпределят на трудовите хора според количеството и качеството на труда им и според броя на децата им.^[4]

Останалите тоталитарни течения в Европа между двете световни войни сякаш са по-близо до Хитлер, тъй като обикновено включват и някои расови елементи в централната си догма. Например Ференц Салаши дефинира своя „унгаризъм“ като „*единствената биологична физика на нацията*“, а създателят и вождът на „Националното обединение“ Куислинг възприема делението на човечеството на различни „раси“ и прогласява, че бъдещата норвежка национална държава щяла да осъществи вижданията на северната раса.^[5]

Едноизмерен е човекът и неговата история и при ислямския фундаментализъм на аятолах Хомейни, който в действителност вулгаризира присъщото на всяка религия деление на хората на вярващи и невярващи. Ислямските фундаменталисти преднамерено игнорират онези текстове от *Корана*, които предписват толерантност спрямо народите, познаващи свещените книги, а именно евреите и християните и абсолютизират до абсурд делението на човечеството на „правоверни“ и „неверници“. Във връзка с това аятолах Хомейни изтъква следното: „*Има две партии в света — Хизб алла, Партия на Аллах и Хизб аш шейтан, Партия на сатаната.*“ Тази схематизация лесно води до непоклатимото убеждение на фундаменталистите, че са спасители на света, поради което са им позволени всякакви средства за борба, включително проливането на кръв, макар че това е в крещящ разрез с десетте Божии заповеди.^[6]

Както се вижда, централната догма на отделните тоталитарни доктрини се опира на русоисткото схващане за масите като някакво монолитно цяло, лишено напълно от индивидуални различия. В тази насока първенството принадлежи несъмнено на руския комунизъм, който отрича самата възможност за съществуване на неповторими

човешки личности. В култ се издига тезата на Маркс, че по своята същност човекът е „свкупност от обществени отношения“^[7].

[1] Й. Сталин. Въпросите на ленинизма. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1951, с.459. ↑

[2] Hitler, A. Mein Kampf. München, Zentralverlag der NSDAP, 1942, S. 702. ↑

[3] M. Ormos. Mussolini..., 71.old.; B. Mussolini. Fascisme Domina. — In: Enciclopedia italiana. Vol.14. Milano, 1932, p.848. ↑

[4] M. Ambri. Op.cit., pp.222-230. ↑

[5] Пак там, с.96; M. Ormos. Nâcizmus..., 309.old. ↑

[6] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 30–31 и 159. ↑

[7] Философски речник. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1968, с.532. ↑

4. ТОТАЛИТАРНИЯТ МИЛИТАРИЗЪМ

Хитлер също отрича личността, тъй като свежда човека до изцяло биологичен индивид, а за Мусолини личността е немислима извън държавата. Това логично води до характерния за всяка тоталитарна доктрина милитаризъм. Още през 1905 г. Ленин гледа на болшевишката дейност като на *„енергично и успешно събиране на една армия“* с цел да се завземе властта. Проблемът обаче не е само да се завземе властта, но и да се задържи. Руският комунистически вожд видимо е убеден, че това може да се постигне единствено с война. През 1920 г. той разгласява, че *„победата над буржоазията е невъзможна без дълга, упорита, отчаяна война не на живот, а на смърт — война, която изисква самообладание, дисциплина, твърдост, непреклонност и единство на волята“*^[1].

В тези рамки армията се радва на специален култ. За Хитлер *„организираните въоръжени сили на нацията“* са институцията, в която нито за момент не е спрял да доминира *„най-естественият принцип“* на власт от горе на долу и отговорност от долу на горе, а Мусолини възхвалява войната сама по себе си: *„Само войната изопва максимално всички човешки енергии и бележи с благородство народите, които имат смелостта да я посрещнат.“* След победата си във Втората световна война Сталин като че ли повтаря Мусолини: *„Но войната беше не само проклятие. Тя беше заедно с това велика школа на изпитание и проверка на всички сили на народа. Войната разголи всички факти и събития в тила и на фронта, тя безжалостно разкъса всички завеси и покривала, които скриват истинското лице на държавите, правителствата, партиите, и ги изложи на сцената без маска, без подправки, с всичките им недостатъци и достойнства.“*^[2]

Свещената война или джихадът заема централно място и в доктрината на ислямския фундаментализъм. И в тази насока аятолах Хомейни и други фундаменталистски теоретици подминават онова тълкуване на Корана, според което джихадът е също така чисто духовна, лична война срещу собствените пороци. Поради качествено по-слабите позиции на Иран спрямо водещите световни държави начело със САЩ джихадът във фундаменталистката си разновидност

неизбежно придобива характера на партизанска война и на поредица от самоубийствени, но изключително смъртоносни терористични удари.^[3]

[1] В. И. Ленин. Избрани произведения в пет тома. Т.2. София, „Партиздат“, 1977, с.93, Т.5, с.104. ↑

[2] А. Hitler. Mein Kampf. München..., S.496-498; В. Mussolini. Op.cit., p.850; И. Сталин. Речи..., с.7. ↑

[3] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 146–180. ↑

5. ТОТАЛИТАРНИЯТ АНТИДЕМОКРАТИЗЪМ И АНТИПАРЛАМЕНТАРИЗЪМ

Тоталитарният милитаризъм е неотделим от антидемократизма и антипарламентаризма. В съответствие с марксизма Ленин смята парламентарната демокрация за разновидност на „буржоазната диктатура“: „В скоби казано, «чиста демокрация» е не само невежествена фраза, която разкрива неразбиране както на борбата на класите, така и на същността на държавата, но и тройно празна фраза, защото в комунистическото общество демокрацията, прераждайки се и превръщайки се в привичка, ще отмира, но никога не ще бъде «чиста» демокрация.“^[1]

Както се видя, тоталитарният антидемократизъм се придружава от претенцията, че натрапената диктатура е „истинска“ или дори „най-съвършена“ форма на демокрацията. Дефиницията на Мусолини за фашизма като „организирана, централизирана, авторитарна демокрация“ е в съзвучие с не по-малко абсурдното твърдение на Ленин, че „няма абсолютно никакво принципино противоречие между съветския (т.е. социалистическия) демократизъм и упражняването на диктаторска власт от отделни лица“, тъй като „съветската власт не е нищо друго освен организационна форма на диктатурата на пролетариата, на диктатурата на авангардната класа, която издига до нов демократизъм, до самостоятелно участие в управлението на държавата десетки и десетки милиони трудещи се и експлоатирани, които от своя страна се учат да виждат в дисциплинирания и съзнателен авангард на пролетариата своя най-надежден водач“. Подобни са и „откровенията“ на Хитлер: „Като арийци можем да си представим живия организъм на народността единствено под такава държава, която не само осигурява опазването на тази народност, а също така я води до върховна свобода, като усъвършенства духовните и идеалните ѝ способности.“^[2]

Тоталитарният антипарламентаризъм не се изразява в премахването на парламента, а в превръщането му в орган за акламиране. Конституцията, която Ленин налага на 10 юли 1918 г.,

възпроизвежда в много по-лош вариант системата на многостепенните избори, практикувана в царска Русия. Самото гласуване е явно и по местоработата, като от избирателни „права“ са лишени „експлоататорските класи“, което означава всички по-грамотни слоеве. Избирателите гласуват за местни съвети, делегатите на местните съвети излъчват помежду си членовете за околийските съвети, околийските съвети избират помежду си депутатите за областните съвети, областните съвети посочват пратениците за републиканските съвети и едва републиканските съвети изпращат свои делегати във Всеруския или Всесъюзния конгрес на съветите. *Конгресът на съветите* гласува на свой ред за „Съвет на народните комисари“ (един вид министерски съвет) и *Изпълнителен комитет*, който замества конгреса между сесиите му. Като се има предвид, че цялата икономика се притежава от държавата и че контролът на органите за сигурност е повсеместен, тази система е сама по себе си достатъчна, за да обезпечава безотказно на *Конгреса на съветите* непоклатимо комунистическо мнозинство. Премахнато е и разделението на властите — *Съветът на народните комисари* управлява с декрети, имащи силата на закон.^[3]

Хитлер също дава неведнъж израз на враждебността си към представителната демокрация. В „*Моята борба*“ той изтъква, че „националсоциалистическият светоглед се стреми да даде Земята на най-добрия народ“ и отхвърля „демократичната масова мисъл“. След като поема обаче властта, „фюрерът“ дори не си прави труд да отмени Ваймарската конституция и формално продължава да действа в нейните рамки, като не среща конституционни пречки дори и за да ликвидира всички политически партии освен нацистката. Макар че има под ръка желязно мнозинство от две трети, Хитлер решава да инсценира нови парламентарни избори, още преди да изтече 1933 г. Поводът е излизането на Германия от *Обществото на народите*. На 12 ноември 1933 г. германците трябва да потвърдят това решение с референдум, като същевременно те трябва да се произнесат върху една-единствена официозна листа от кандидати на Националсоциалистическата германска работническа партия. С други думи, поданиците на Третия райх вече не избират, а само гласуват. Според официалните информации във вота участват 96% от записаните избиратели. В спектакъла са включени дори затворниците,

като е разгласено, че който не гласува, се смята за дезертьор. По този начин от подадените гласове 92% са в полза на хитлеристките кандидати.^[4]

Изглежда, че Сталин е бил впечатлен от тези парламентарни „подвизи“, тъй като през 1936 г., в атмосферата на развихрящия се „Голям терор“, той дарява поданиците си с нова конституция, която е забележимо по-либерална от ленинската. Многостепенните и явни избори по месторабота за органите на властта са заменени с пряко и тайно гласоподаване по местоживее, въведено е всеобщо избирателно право, с което се премахва лишаването от избирателни права на „експлоататорските класи“. Конгресът на съветите е заменен с *Върховен съвет* от две камари, като на всяка съюзна „съветска социалистическа република“ се дава правото да се отделя от „Съюза на съветските социалистически републики“, прокламиран през декември 1922 г. Потвърдена е обаче системата за едно депутатско място да се определя само една кандидатура, а *Всесъюзната комунистическа партия (болшевици)*, която запазва изцяло многостепенния си централизъм, изрично се определя не само като единствената партия, но и като ръководната сила на държавата и обществото. Одобрените от Политбюро кандидати се представят от името на „блока от комунисти и безпартийни“ и най-редовно получават минимум 99% от подадените гласове. Също толкова висок е и процентът на гласувалите. Тази система на „всенародно одобрение“, грижливо режисирана от вожда и репресивните му служби, остава непроменена до времената на Михаил Горбачов.^[5]

Многопартийното представително управление се отхвърля по най-категоричен и недвусмислен начин и от Мусолини. Според него „фашизмът отрича, че бройката може да ръководи човешката общност само поради простия факт, че е бройка, и утвърждава безвъзвратното, плодно и благотворно неравенство на хората, които не могат да бъдат нивелирани с един механичен и външен факт като всеобщото избирателно право“.^[6]

За разлика от Ленин, Сталин и Хитлер обаче Мусолини трябва да търпи краля и църквата, което е може би една от причините за наличието на някои консервативни елементи във фашисткия антипарламентаризъм. Подобно на Хитлер „дучето“ не отменя формално италианската конституция, но за разлика от Германия при

Хитлер и за разлика от Русия при Сталин той ограничава изборителното право с имотен ценз. На 19 януари 1939 г. на италианците е натрапен нов закон, който заменя дотогавашния парламент с два нови органа на „национално представителство“ — *Националния съвет на Националната фашистка партия* и *Националния съвет на корпорациите*. И двата съвета се определят като държавни органи, което бележи още по-тясното сливане на партийния с държавния апарат. *Националният съвет на корпорациите* включва членовете на съветите на 22-те корпорации, както и на *Централния корпоративен комитет*. Общият им брой възлиза на 500 човека. Националният съвет на корпорациите и Националният съвет на Националната фашистка партия формират заедно *„Камарата на фашиите и корпорациите“*. Всъщност членството в Националния съвет на корпорациите е по право според заеманата длъжност в системата на корпорациите, като тези длъжности не са изборни, а съответните лица се назначават отгоре с личното одобрение на „дучето“. Същото се отнася и за членовете на Националния съвет на фашистката партия. Това означава, че системата е по-скоро авторитарна, отколкото тоталитарна. Може само да се предполага, че Мусолини е възнамерявал да въведе гласуването от тоталитарен тип едва с обещанието си за Учредително събрание при прогласяването на *„Италианската социална република“* през 1943 г. Така или иначе, на „дучето“ просто не му стига времето, за да изпълни това си обещание или по-точно закана.^[7]

Либерализмът и парламентарната демокрация се отричат и от вождя на румънските легионери Корнелиу Кодряну: *„Ако една вярна и една фалшива идея се сблъскат на избори..., допустимо ли е 50 гласа да решат кое е истина и кое — лъжа?“* Звучи логично, но без отговор остава питането кой ще решава коя идея е вярна и коя — фалшива. Очевидно Кодряну, за когото *„либерализъм“* е еднакво по смисъл с *„корупция“*, има предвид себе си и своя легион.^[8]

Най-сетне антидемократизмът на ислямския фундаментализъм е предопределен от факта, че за разлика от юдео-християнската традиция халифатът не познава нито корпоративното представителство, нито разделението на властите. Правото има за извор единствено Аллах и неговия пророк, откъдето произтича и цялата власт. На тази база съвременната демократична и правова

държава се отхвърля като измислица на „неверниците“, които според аятолах Хомейни принадлежат поначало на световната „Партия на сатаната“?^[9]

[1] В. И. Ленин. Избрани... Т.5, с.18. ↑

[2] В. Mussolini. Op.cit., p.849; В. И. Ленин. Избрани... Т.4, с. 332 и 335; А. Hitler. Mein Kampf. München..., S.434. ↑

[3] Fl. Elliott. A Dictionary of Politics. Harmondsworth, Penguin Books, 1977, p.430. ↑

[4] G. L. Weinberg. The Foreign Policy of Hitler's Germany: diplomatic revolution in Europe, 1933–36. Chicago, University of Chicago Press, 1970, pp. 165-167; A.J. P. Taylor. The Origins of the Second World War. Harmondsworth, Penguin Books, 1963, pp. 104–107. ↑

[5] История на Всесъюзната..., с. 422-424; Р. Медведев. О Сталине и сталинизме. — Знамя, 1989, №.1, с. 176–209, №2, с. 174–222, №3, с. 168–192, №4, с. 165–174. ↑

[6] В. Mussolini. Op.cit., p.849. ↑

[7] L. Salvatorelli, G. Mira. Storia d'Italia nel periodo fascista. Torino, „Giulio Einaudi“, 1957, pp. 956–958. ↑

[8] М. Ambri. Op.cit., pp.224-261. ↑

[9] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 111–112 и 159. ↑

6. ТОТАЛИТАРНИЯТ ВОЖДИЗЪМ

Според тъжно ироничното определение на Чърчил демокрацията е най-лошата форма на управление с изключение на всички останали и нейните пороци придават немалко убедителност на тоталитарния антидемократизъм. На мястото на демократичната и правовата държава обаче тоталитаризмът не може да предложи нещо друго освен вождизъм. Теорията за вожд като най-автентичния и „гениален“ изразител на стремежите на масите логично произтича от антииндивидуализма, който отрича всякакви личностни различия и така отрича и самата личност. Още през 1902 г. Ленин пише, че без *„изпитани, професионално подготвени и обучени чрез дълга школовка водачи, превъзходно споени един с друг, не е възможна в днешното общество твърда и последователна борба на нито една класа.“* През 1918 г., след като вече е заграбил властта, той уточнява, че *„най-строго единство на волята“* може да се осигури *„с подчиняване волята на хилядите на волята на един“*^[1].

Според Хитлер националсоциалистическата народна държава трябва да *„Подчинява масите на главите“*, а нейният фундаментален закон щял да има следния вид: *„Власт на всеки водач от горе на долу и отговорност от долу на горе.“* На свой ред Мусолини отново сякаш повтаря Ленин, твърдейки, че народът трябвало да се възприема *„качествено, а не количествено“*, като в него *„се осъществява съвестта и волята на малцина, дори на един“*. Вождът на унгарските *„кръстосани стрели“* Ференц Салаши тръгва на свой ред от постулата, че националната воля била нещо много повече от механичния сбор от индивидуални избори, тя била глас, който идва от дълбините на *„Светата Троица на Кръвта, на Земята и на Труда“*. Без излишна скромност Салаши определя сам себе си за носител на този глас, който нямал нужда от посредници, нито дори от партия, а сътрудниците му били само *„експерти“*. С други думи, той претендира да е единствен и предопределен тълкувател на народния дух, което между другото прави извънредно трудно намирането на евентуални коалиционни партньори.^[2]

Най-сетне ислямският фундаментализъм се опира на традиционното мюсюлманско схващане за „уммата“, която се разбира като единна общност от „правоверни“, без национални, етнически или индивидуални различия. На тази база аятолах Хомейни се определя като автентичен изразител на Божията воля: *„Ислямската революция е победоносна благодарение на Аллах, помощта, любезността и великото ръководство на имам Хомейни, както и на усилията на уммата.“*^[3]

Култът към диктатора е присъщ на всяка тоталитарна система. Идолопоклонството пред балсамирания труп на мъртвия вожд обаче е чисто комунистическо изобретение. В рамките на един тоталитарен режим издигането в партийната йерархия зависи пряко от верността към вожда и Сталин е един от първите, които са разбрали тази истина. Именно Сталин е и този, който раздухва култа към Ленин, канонизиран като *„творец на теорията и практиката на пролетарската революция“* и като *„вожд на руския и на международния пролетариат“*. Годици подир смъртта на Ленин Сталин продължава да тръби, че непогрешимостта на създателя на съветската държава е *„аксиома за большевизма“*.^[4]

Конкурентите на Сталин в борбата за върховния пост също се надпреварват в клетвите си за вяност към починалото божество. По всичко личи, че все пак главно на Сталин принадлежи идеята трупът на Ленин да бъде балсмиран и изложен за поклонение в специален мавзолей, за да бъде *„вечно жив“*. В следващите години и десетилетия боготворенето на Ленин се съпровожда от още по-истерично боготворене на Сталин и подир смъртта му през 1953 г. наследниците му балсмират и неговия труп и го турят до този на Ленин в същия мавзолей. Подобно трупопоклонство се организира и около балсамираните тела на някои сталински заместници в Източна Европа като Георги Димитров в България през 1949 г. и Клемент Готвалд в Чехословакия през 1953 г. Такава е и съдбата на трупа на Мао подир смъртта му през 1976 г. „Свежестта“ на трупа се поддържа със специална технология, а мавзолеят в съответната страна става център на цяла система от ритуали, възхваляващи комунизма и неговите идеолози и осъществители. Същевременно трупът може да стане и „жертва“ на нови сблъсъци за властта. Хрушчов например решава в един момент да развенчае „култа към личността“ на Сталин, като го

„наказва“ през 1961 г. с изваждането на трупа му от мавзолея, където остава обаче мумията на Ленин. Всичко това се придружава от нов култ — този път към Хрушчов като носител на „чистото“ ленинско наследство. В известен смисъл Хрушчов има късмет, че е свален от власт с преврат — това му осигурява нормално погребение, когато умира през 1970 г. Най-сетне Брежнев също се изкарва за най-автентичен ленинист, а към края на царуването си е възхваляван като „крупен теоретик“ на марксизма-ленинизма, като пръв „борец за мир“ и като един от най-бележитите стратегии във войната срещу националсоциалистическа Германия. При все това, когато Брежнев умира през 1982 г., трупът му вече няма съмнителната чест да бъде балсамиран, тъй като в агония изпада и съветската империя като цяло. И днес обаче мавзолеят на Ленин в центъра на Москва и мавзолеят на Мао в центъра на Пекин продължават да бъдат сакрално средоточие на комунистическата „политестестика“, макар и с все по-видимите функции на обикновена туристическа атракция.^[5]

Пътят до върха и съответно до балсамирането се предопределя от централната догма, според която вождът трябва да притежава възможно най-високото класово съзнание. За разлика от комунизма, който не спира да властва върху различни краища на планетата близо век след своя създател, Хитлер, а още по-малко Мусолини имат възможност да изпитат продължителността на своята система, тъй като тя свършва със собствената им смърт. Това не им пречи да се притесняват за трайността на собственото си дело и да се опитват да предписват съответните рецепти за подбор на бъдещите вождове, които трябва да ги наследят. В тази насока Хитлер е по-праволинеен, тъй като е уверен, че „фюрерът“ винаги ще бъде „най-чистият“ индивид на висшата „арийска раса“. За разлика от него Мусолини е някак си по-прагматичен, признавайки, че фашистският режим ще трябва тепърва да формира онази „нова властваща класа“, от която с последователен подбор ще се издигат новите ръководители.^[6]

Разбира се, при всички тоталитарни партии и режими основният критерий в подбора на бъдещите ръководители си остава сляпата вярогност към живия вожд. Типичен пример в тази насока е принципът на „демократичния централизъм“, който Ленин натрапва най-напред върху привържениците си, а по-късно — и върху създадената от него съветска държава. Най-кратката формула на този принцип е изборност

отдолу нагоре и непрекословно подчинение от горе на долу. В действителност, наред с гореописаната система от многостепенни избори, която предварително изключва „неприятните“ изненади, демократичният централизъм дава на ръководството неограничената власт да налага най-подробни критерии за кандидатите за членуване в партията, както и за кандидатите за постове на всички равнища в партийната йерархия. Между другото именно в качеството си на генерален секретар на Централния комитет на Всесъюзната комунистическа партия (болшевици) Сталин получава пълна свобода да определя местните партийни секретари, делегатите на районните, областните и републиканските партийни конференции, както и делегатите за конгреса. Това е и решаващата предпоставка за победата му в борбата срещу останалите претенденти за наследството на Ленин.

[7]

Водаческата система на румънския „Легион на архангел Михаил“ е донякъде подобна, но все пак сравнително „по-демократична“. Легионерите се групират в „гнезда“, чиито членове не бива да са повече от тринадесетима. Водачът на „гнездото“ нито се избира от останалите, нито се посочва отгоре, а трябва да се утвърди по естествен начин като най-честния и най-почитания, който трябва да изпълква при това с най-изразените качества да командва. В „гнездото“ може да се разисква по конкретните проблеми на групата и по практическите методи за решаването им. Политическата и изборната тактика се определят обаче отгоре, а от членската маса се изисква непрекословно да изпълнява взетите решения. Началата, които всеки член на „гнездото“ трябва да спазва, са дисциплина, труд, мълчание, усъвършенстване на собствения характер и подготовка, сътрудничество и чест. В тези рамки всяко двоумение, всяко усъмняване в мъдростта на заповедите отгоре се смята за предателство и се наказва със смърт от създадената за целта „полиция“. Така например е убит един от близките сътрудници на Кодряну — Николае Стелеску — заради опита му да учреди конкурентна организация.

[8]

Очевидно е, че критериите за издигане на вождя са несъвместими с аристократичния принцип на наследствената монархия, а и един диктатор трудно би понесъл настояничеството на някакъв владетел, колкото и да е теоретично това настояничество. Както се видя, една от първите мерки на Хитлер, след като става

канцлер, е да разтури монархическите организации, а за Мусолини съжителството с краля е един мъчителен компромис, от който той се освобождава едва по време на „Италианската социална република“. Така или иначе, дори до преврата от юли 1943 г. Мусолини неведнъж е подчертавал, че компромисът му с кралската институция в Италия е временен. Болшевишката революция на Ленин в Русия и ислямската революция на аятолах Хомейни в Иран пък изпъкват направо с войнстващ антимонархизъм, който в комунистическия си вариант стига до екзекуцията не само на владетеля, но и на цялата му фамилия.

[9]

[1] В. И. Ленин. Избрани... Т.1, с.123, Т.4, с.335. ↑

[2] A. Hitler. Mein Kampf. München..., S. 497 und 501; B. Mussolini. Op.cit., p.848; M. Ambri. Op.cit., pp.101-102. ↑

[3] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 394. ↑

[4] Й. Сталин. Въпросите..., с. 9 и 409. ↑

[5] Вл. Тодоров. Въведение в политестетиката на комунизма. — Избор, 1990, кн.1, с. 36–47. ↑

[6] R. de Felice. Mussolini il duce. T.I. Gli anni del consenso 1929–1936. Torino, „Giulio Einaudi“, 1974, pp. 229–230. ↑

[7] В. И. Ленин. Избрани... Т.1, с. 240-267; R. Conquest. Op.cit., pp. 52–170. ↑

[8] M. Ambri. Op.cit., pp.226-243. ↑

[9] L. Salvatorelli, G.Mira. Op.cit., pp. 1068-1070; Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Черната книга на комунизма. София, „Прозорец“, 1999, с.680. ↑

7. ТОТАЛИТАРНИЯТ АНТИКАПИТАЛИЗЪМ

Стремежът към тотална власт не само в държавата, но и върху всеки неин поданик логично води и до антикапитализъм. Като форма на стопанска дейност капитализмът се опира на частната собственост и на индивидуалната инициатива — все неща, които са абсолютно несъвместими с тоталитарния „идеал“. Омразата на Ленин към всякакъв вид лична икономическа инициатива е направо патологична. Дори национализацията на земята, която той осъществява с един от първите си декрети, след като завзема властта, за него не е достатъчна, тъй като *„селското стопанство продължава да си остава дребно стоково производство“*, а *„върху тази база капитализмът се запазва и възражда отново — в най-ожесточена борба с комунизма“*. Затова, за да се ликвидират класите докрай, трябвало *„да се унищожи разликата между работника и селянина, всички да се направят работници.“* Не по-малка е непримиримостта към селяните на Сталин: *„Селяните са такава класа, която отделя от своята среда, поражда и отхранва капиталисти, кулаци и изобщо разни експлоататори.“*^[1]

С национализацията на земята на 8 ноември 1917 г. Ленин превръща с един замах селяните в арендатори на държавна земя, които веднага са натоварени с непосилни доставки за държавата. През първата половина на 1918 г. са одържавени заводите и по-големите фабрики, банките, железниците, търговският флот и е въведен държавен монопол върху външната търговия. Цялата икономика на страната се подчинява на най-строга и детайлна отчетност и контрол. Както вече се каза, системата на НЕП е временен компромис, който се прекъсва брутално от Сталин с индустриализацията и колективизацията. Наемателите на държавни предприятия са изгонени, ако не и направо изстребени, а през април 1929 г. се въвежда практиката стопанското развитие да се определя най-подробно с помощта на петилетни планове. Арендаторите на държавна земя пък са натикани в колхози, които са фактически държавни стопанства, обсебили цялата земя и едва ли не целия добитък и инвентар. С *„големия скок напред“* в края на 50-те години на XX в. Мао отива още по-нататък, тъй като в рамките на *„комуната“* хората са лишени дори и от собствени

жилища и дрехи. Така комунизмът ликвидира частната собственост и в трите ѝ функции — *влaдeенe, ползване и разполагане*, което несъмнено се улеснява и от слабото присъствие на частната собственост в колективистичната традиция на Русия и Китай още преди комунизацията.^[2]

Дълбоко недоверие към капитализма изпитва и Хитлер, който приписва на *„международния еврейски борсов капитал“* някакви пъклени планове за завладяването на света. Все пак в националсоциалистическа Германия партийнодържавният контрол върху икономиката се осъществява с несравнено „по-меки“ средства, отколкото в комунистическа Русия или в маоистки Китай. Една от първите мерки е да се одържавят компаниите, притежавани от евреи. За останалите фирми се използва заварената мрежа от картели, тръстове, акционерни дружества и асоциации. Със закон от 15 юли 1933 г. картелите стават задължителни, като през февруари 1934 г. те са подчинени на най-строга йерархия, начело на която се намира *„Стопанската камара на Райха“*. Президентът на камарата, който се назначава пряко от Хитлер, контролира 7 национални икономически групи, 23 стопански, 100 търговско-промишлени и 70 занаятчийски камари. През 1936 г. *„Стопанската камара на Райха“* налага на подопечните си структури изпълнението на един четиригодишен стопански план, чиято цел е автаркията — германската икономика трябва да стане *„самозадоволяваща се“* или, с други думи, да не зависи изобщо от външния свят с оглед на готвения поход за завладяването му. От този момент нататък всеки промишленник получава от държавата точни инструкции какво и колко да произвежда, на каква цена да го продава и кому да го продава. Той е задължен освен това да дава периодично солидни суми като *„специална контрибуция“* за националсоциалистическата партия. Никак не е за завиждане и съдбата на по-дребните предприемачи. През октомври 1937 г. са разтурени всички дружества с капитал под 20 000 долара. Така многобройни акционери са превърнати изведнъж в обикновени наемни работници.^[3]

Не по-малко драстични са и мерките в селското стопанство. Законът за наследственото стопанство от 29 септември 1933 г. забранява продажбата, разделянето и ипотекирането на имоти под 125 ха. При смърт на стопанина имотът му задължително преминава в

ръцете на най-близкия мъжки наследник, който трябва да поеме издръжката за прехраната и просветата на непълнолетните членове на фамилията. Право да притежава земя има само германецът, който може да докаже чистотата на *„арийската“* си кръв най-малко от 1800 г. насам. Германският селянин е прикрепен към земята, както през средновековието. Създадената също през септември 1933 г. *„Администрация за прехрана на Райха“* взема в свои ръце всички възможни клонове на селското стопанство, като определя дори методите на работа, както и покупко-продажбата и на най-дребните животни и изделия. Така от трите функции на частната собственост — *влaдeенe, ползване и разполагане* — Хитлер премахва фактически две, а именно *ползването и разполагането*, като запазва на теория *влaдeенeтo*.^[4]

Мусолини осъжда от своя страна либералния капитализъм заради стремежа му максимално да ограничи ролята на държавата. В реч от ноември 1934 г. той самодоволно изтъква, че с въведената от него корпоративна система *„начинът на капиталистическото производство е заменен, а заедно с него и теорията за икономическия либерализъм.“* Дори и корпорациите обаче не могат да заменят напълно частното пазарно стопанство, което изпъква като още един белег за нетоталитарния характер на фашисткия режим. Едва през септември 1943 г. Мусолини получава възможност да предприеме под нацистка окупация една реална антикапиталистическа офанзива, но поради краткото време на *„италианската социална република“* мерките му в тази насока си остават повече пожелание, отколкото действителност.^[5]

Корпоративната система на Мусолини се одобрява като антикапиталистическо средство и от вожд на норвежкото *„Национално обединение“* Видкун Куислинг, както и от лидера на унгарските *„кръстосани стрели“* Салаши. Според Куислинг посредством корпорациите правителството щяло да може да закриля интересите на дребните производители и да се занимава със стопанските проблеми. Наред с въвеждането на корпоративния модел Салаши пък се заканва да експроприира националната банка и да вкара дребните селяни в кооперативи, след като земята се разпредели в тяхна полза, а земеделското производство щяло да бъде ръководено отгоре с планове.^[6]

При водача на румънските легионери Корнелиу Кодряну антикапитализмът прераства в антииндустриализъм. Според него индустриализацията била главната причина за зависимостта на Румъния от чужденците и изтръгвала селяните от земята им и от начина им на живот, разкъсвайки солидарността, която по-рано ги била обединявала в селото. „Религиознокласовият национализъм“ на Кодряну го кара да стигне до извода, който прави и Хитлер, а именно, че капитализмът и комунизмът били различни форми на една и съща еврейска дейност. Според легионерските виждания на първо място трябва да се извърши „румънизация“ на собствеността на нерумънците, след което „новата държава“ трябва да поеме всички лостове на икономиката и на обществения живот.^[7]

За разлика от европейските тоталитарни идеолози антикапитализмът на аятолах Хомейни се опира на Корана, който определя лихварството като грях, а лихварството е може би най-старата форма на капитализъм. При това в ислямския свят надмощието на държавата в икономиката е по-скоро традиция и подобно на болшеvizма, ислямската революция в Иран не среща кой знае какви трудности, за да възвърне държавния контрол върху стопанската дейност.^[8]

[1] В. И. Ленин. Избрани... Т.5, с. 220-223; И. Сталин. Въпросите..., с.224. ↑

[2] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 99–142 и 436–457. ↑

[3] W. Shirer. Op.cit. Vol.1, pp. 345–346. ↑

[4] Пак там, с. 340–341. ↑

[5] Н. Finer. Mussolini's Italy. London, 1964, p.501; L. Salvatorelli, G. Mira. Op.cit., pp. 1040–1121. ↑

[6] М. Ormos. Nâcizmus..., 309.old.; М. Ambri. Op.cit., pp. 98–99. ↑

[7] М. Ambri. Op.cit., pp. 223 и 261. ↑

[8] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 123–135. ↑

8. АНТИСОЦИАЛИЗЪМ И АНТИСОЦИАЛДЕМОКРАТИЗЪМ

Антикапитализмът не пречи ни най-малко на дълбоката враждебност на тоталитаризма към социалистическите и социалдемократичните партии, макар че те на пръв поглед се стремят към същото, а може би именно поради това. Работата е там, че партиите на *Втория интернационал* смятат да осъществяват програмите си, като се придържат непоклатимо към принципите на парламентарната демокрация. Според доминиращото гледище условията за „*пролетарска революция*“ ще назреят едва тогава, когато се пролетаризира мнозинството от населението — нещо, което никога не се случва. Още в началото на XX в. германският социалдемократ Едуард Бернщайн, който е на всичкото отгоре зет на Маркс, има сериозни причини да се усъмни в предсказанията на своя тъст. Бернщайн констатира, че капитализмът е по-жизнен и по-гъвкав, отколкото е предполагал Маркс. Едно достатъчно високо равнище на производството можело да наведе на мисълта, че е възможно да се стигне до постепенното изчезване на класовите различия. При тази ситуация „пролетариатът“ трябвало да се насочва не към революционна катастрофа, а към подобряване на ситуацията му посредством реформите, благодарение на които „*работническата класа*“ щяла да се сдобива с все по-голямо влияние, докато започне на края да играе ръководна роля в държавата и обществото. Както Ленин, така и младият Мусолини настъргено отхвърлят обаче реформизма като недопустим компромис с „буржоазията“ и като търгашество с революционните идеи.^[1]

Освобождението на социалдемократията от марксизма е твърде бавен и продължителен процес, който завършва едва с официалния отказ на *Германската социалдемократична партия* от доктрината на Маркс през 50-те години на XX в. Прави обаче впечатление, че все по-истеричните изблици на Ленин и Мусолини срещу социалреформизма започват още при първите опити да се намерят по-компромисни решения. Това навежда на мисълта, че революционният патос на екстремистите се дължи на тяхната безпомощност пред масовата демокрация. Работата е там, че умерените социалисти и

социалдемократите търсят поддръжка в същите среди, от които набират фанатичните си привърженици и тоталитарните партии. Неслучайно именно през август 1917 г., когато шансовете на Русия да се превърне в действаща демокрация стават все по-реални, Ленин бичува доскорошните си съпартийци заради това, че са забравили Маркс и неговата *„забележителна критика на парламентаризма“*. Вождът на руските болшевици отдава тази *„забрана“* на *„господството на социалшовинизма и опортюнизма“*, както и на *„министрите и парламентаристите по професия, изменниците на пролетариата и «практичните» социалисти“*.^[2]

Както се вижда, от март 1919 г. нататък Мусолини и неговите фашисти атакуват с подчертано настървение не само комунистите, но и социалистите, а убийството на социалистическия депутат Матеоти става повод за забраната не само на социалистическата, но и на всички останали партии без фашистката. За Хитлер пък социалдемократията не е нищо друго освен форма на *„разложителната еврейска дейност“* и германските социалдемократи също стават едни от първите жертви на националсоциалистическия терор. На пръв поглед Ленин е в тази насока по-гъвкав. В първото си правителство след 7 ноември 1917 г. той допуска и хора на ляворадикалната *Социалреволюционна партия* (т.нар. *„леви есери“* от руския изговор на абревиатурата СР) и не бърза да забрани *Руската социалдемократична работническа партия*, известна като партията на *„меншевиците“*. Пълното ликвидиране на Социалреволюционната и меншевишката партия или по-точно на онова, което е останало от тях, настъпва чак през 1921 г. След като наследява Ленин, Сталин неизменно окачествява социалдемократите като *„социалфашисти“*. През лятото на 1935 г. той изведнъж решава, че те са му потребни като съюзници срещу германския националсоциализъм, но това сътрудничество предварително обрича партиите на *Втория интернационал*. Показателен за впечатлението от *„единните фронтове“* между комунисти и социалисти, които се създават от 1935 г. нататък по директивата на Москва, е по-късният коментар на Чърчил, че *„съветските комунисти мразят крайнолевите политици дори повече от торите или либералите“* и че *„колкото по-искрено човек споделя идеите на комунизма, толкова по-ненавистен е той за съветските държавници, освен ако стане партиен член.“*^[3]

Подир Втората световна война онези социалисти и социалдемократи, които оцеляват от сталинската месомелачка в страните, окупирани от „червената армия“, имат привилегията да се влеят в съответните компартии, но като се подчинят изцяло на марксистко-ленинските догми. В Полша и в руската окупационна зона на Германия това „сливане“ или по-точно поглъщане се придружава от преименуването на местната комунистическа структура. Разбира се, това в никакъв случай не прави *„Полската обединена работническа партия“* или *„Германската единна социалистическа партия“* по-малко комунистически.^[4]

[1] M. Ormos. Mussolini..., 31–32.old. ↑

[2] В. И. Ленин. Избрани... Т.4, с. 162. ↑

[3] У. Чърчил. Втората световна война. Мемоари. Т.2. София, „Труд“, 1994, с.125. ↑

[4] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 52-118; R. J. Crampton. Eastern Europe..., pp. 211–239. ↑

9. СТРЕМЕЖЪТ КЪМ УВЕКОВЕЧАВАНЕ И ЕДНОПАРТИЙНИЯТ МОНОПОЛ

Дълбоката омраза на комунистите, националсоциалистите и фашистите към социалистите и социалдемократите може би се дължи и на социалния детерминизъм на традиционната левица. Усилията на социалдемократията да „предвижда“ историята очевидно са несъвместими с напъните на комунизма, националсоциализма и фашизма да се изкарат за единствените откриватели и тълкуватели на абсолютната историческа истина. Именно тази убеденост е и в основата на стремежа на всеки тоталитарен режим към увековечаване. При това колкото един режим е по-тоталитарен, толкова по-безгранични стават и претенциите му за продължителност. За Ленин комунизмът е ни повече, ни по-малко вечното бъдеще на човечеството. При идването си на власт Хитлер не дава на прокламирания от него Трети райх повече от хиляда години, докато Мусолини „скромно“ ограничава „фашистката ера“ с XX в.: *„Ако всяка епоха си има своя доктрина, то от хиляди белези си личи, че доктрината на днешната епоха е фашизмът.“*^[1]

В рамките на едно плуралистично общество това самохвалство е смехотворно, но тоталитаризмът се отличава и със своя идеологичен и еднопартиен монопол. Една от първите мерки на всеки тоталитарен режим е да затвори плътно границите както за собствените си поданици, така и за проникването на хора и идеи отвън. На Мусолини му трябват четири години, за да забрани всички останали партии освен своята собствена, а на Хитлер — само няколко месеца. В „нощта на дългите ножове“ на 29 срещу 30 юни 1934 г. е ликвидирана и вътрешнопартийната опозиция начело с Ернст Рьом.^[2]

Ленин официално разтуря всички партии освен комунистическата едва през 1921 г., но към това време повечето неболшевишки политици са изтребени физически или в най-добрия случай доживяват дните си в някой концлагер, ако не са се спасили с бягство зад граница. Създателят и вождът на съветска Русия също елиминира вътрешнопартийната опозиция, макар и първоначално не с такива драстични средства, както прави това Хитлер. През март 1921 г.

Ленин натрапва на X конгрес на Всеруската комунистическа партия (болшевици) резолюция, изтъкваща „вредата и недопустимостта на каквато и да е фракционност, която на практика неизбежно отслабва дружната работа и води към нови по-решителни опити на промъкналите се в правителствената партия нейни врагове да задълбочат разделението (в партията) и да го използват за целите на контрареволуцията“. В друга резолюция опозиционната пропаганда пък се прогласява за несъвместима с членството в болшевишката партия. При Ленин изключването от партията обикновено предхожда изпращането на лагер или в заточение, докато при Сталин това е само първата крачка към сигурна смърт. Така се премахват всякакви опити за инакомислие и в рамките на монополната партия.^[3]

В комунистическа Русия партията е над държавата и е основната, ако не и единствената структура на властта. Още в първите дни на болшевишкия режим Ленин прокламира правото на неруските народи на самоопределение, включително и на отделяне от Русия, но уточнява, че това право трябва да отговаря на „народната воля“, а единствен изразител на тази воля може да бъде само комунистическата партия. До декември 1922 г. т.нар. „Украинска съветска социалистическа република“, както и Белоруската и Закавказката „съветска социалистическа република“ са формално независими държави, но се намират под здравия контрол на пирамидалната и строго централизирана Всеруска комунистическа партия. Всички решения се взимат от Политбюро на Централния комитет на партията, ще рече от Ленин, след което те се свеждат до Съвета на народните комисари на Русия и съответно на Украйна и Белорусия, които ги обличат във формата на правителствени декрети. Така през 1919 г. Ленин експедира в Украйна съветския поданик от българско потекло Кръстю Раковски, за да оглави тамошния Съвет на народните комисари и да осъществи между другото не само комунизацията, но и русификацията на страната. „Съюзът на съветските социалистически републики“ (СССР), прокламиран на 30 декември 1922 г. обединява в едно „Руската съветска федеративна социалистическа република“, „Закавказката съветска федеративна социалистическа република“, „Украинската съветска социалистическа република“ и „Белоруската съветска социалистическа република“. По-късно Сталин уголемява

боя на „съветските социалистически републики“ на 15, но за федерализъм и дума не може да става, тъй като с властия си монопол комунистическата партия, която продължава да се подчинява неотклонно на принципа на „демократичния централизъм“, налага и върху Съветския съюз като цяло собствената си свръхцентрализирана и пирамидална структура, безпрекословно подчинена на волята на вожд. До май 1941 г. Сталин грижливо избягва да заема каквито и да е държавни постове, а е „само“ генерален секретар на Централния комитет на Всеруската (от декември 1922 г. — Всесъюзна) комунистическа партия. Това му осигурява удобната позиция на върховен арбитър без никаква политическа отговорност — отговорни пред партията са единствено държавните служители, като се започне от формалния държавен глава — председателя на Президиума на Върховния съвет на СССР и се стигне до председателите на селските съвети. Самата партия обаче е непогрешима, а това означава, че е непогрешим и нейният вожд.^[4]

Наддържавният характер на болшевишката партия в съветска Русия, както и изключителният ѝ организационен и идеологичен монопол са формулирани в следния текст на конституцията от 1936 г.: „Най-активните и съзнателни граждани из редовете на работническата класа и другите слоеве на трудещите се обединяват във Всесъюзна комунистическа партия (болшевици), която е преден отряд на трудещите се в борбата им за затвърдяване и развитие на социалистическия строй и ръководно ядро на всички организации на трудещите се, както обществени, така и държавни.“^[5]

В ислямистки Иран идеологичният и организационният монопол има малко по-специфична форма. На пръв поглед чл.26 на иранската конституция дава свобода за формирането на партии, макар и в твърде тесни рамки: „Партии, движения, политически и професионални дружества, ислямски дружества и дружества на признатите религиозни малцинства са свободни, при условие че не нарушават принципите на независимост, свобода, национално единство, ислямските норми и основите на Ислямската република.“ Според чл.3 обаче „иранското правителство е длъжно да използва всичките си възможности чрез следните действия: ... създаване на ефективна небюрократична система и премахване на ненужните организации“.

Това изключва възможността за учредяването на партии в класическия смисъл на думата.^[6]

Всъщност действителната власт в Иран е в ръцете на Духовния съвет от аятоласи начело с *Духовния наставник*, чиято воля, подобно на волята на генералния секретар на партията в Русия, е над конституцията и над държавата. Аятоласите са юристи богослови, които според теорията *уилят ал факиф* познавали най-добре исляма и каноните му. Поради това решенията на Духовния съвет, а най-вече на Духовния наставник, имат задължителна сила за „светските“ държавни институции — президент, министерски съвет, министерства, парламент и всякакви агенции. Духовният съвет следи също така дали изборите за парламент, президент и правителство са в съответствие с догмите на исляма. Аятолах Хомейни е Духовен наставник на Иран до смъртта си през 1989 г., но още преди смъртта си посочва за свой приемник аятолах Али Хаменей, който и го наследява начело на ислямската република.^[7]

Еднопартийната система е присъща и на някои нетоталитарни или авторитарни режими. От 20-те до втората половина на 40-те години на XX в. единствената партия в Турция е *Народнорепубликанската*, учредена от създателя на турската република Мустафа Кемал Ататюрк. В Португалия Салазар пък формира *Националния съюз*, като останалите партии са забранени още през 1926 г. Победителят в испанската гражданска война през 1936–1939 г. Франсиско Франко също налага на страната своята *Испанска фаланга на традиционалистите и на хунтите за национал-синдикалистко настъпление*. Разликата е, че тези партии или подобия на партии се създават едва след като съответният диктатор вече е поел държавното кормило, докато тоталитарните партии се създават като дисциплинирана държава в държавата именно с цел да щурмуват властта.^[8]

[1] B. Mussolini. Op.cit., p.851. ↑

[2] W. Shirer. Op.cit. Vol.I, pp. 281–298. ↑

[3] В. И. Ленин. Избрани... Т.5, с.279. ↑

[4] История на Всесъюзната..., с. 316–323 и 418-424; М. Станчев. Д-р Кръстьо Раковски — държавник, политик и дипломат (1918–1941). Автореферат за присъждане на научната степен „Доктор на

историческите науки“. София, 2000, с. 29-40; R. Conquest. *Op.cit.*, pp. 96–104. ↑

[5] История на Всесъюзната..., с.424. ↑

[6] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 188–189. ↑

[7] Пак там., с. 189–190, 207–208 и 389–390. ↑

[8] Др. Драганов. Франкизмът. История и политика. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 17–148.

↑

10. ЧОВЕКОЯДСТВОТО КАТО ПОЛИТИЧЕСКО ИЗКУСТВО

Главното средство, за да се наложи еднопартийният и идеологичният монопол и за да се превърне оповестената дълговечност в действителност е повсеместният терор. Гражданската война в Русия е предизвикана от физическото изстребване на всякакви частни собственици, стачкуващи работници и лица, които не се вписват в комунистическото схващане за „новия човек“. „Неблагонадеждните“ просто нямат друг избор, освен да се хванат за оръжието, за да спасят живота си. Броят на убитите от 1918 до 1921 г. се пресмята на около 13 милиона души. На моменти антикомунистическите сили също прибегват до масови екзекуции, но това са по-скоро изключения от правилото, тъй като средно на един убит болшевик се падат по хиляда убити антикомунисти. Селяните пък са подложени на преднамерен глад, като им се изземват насилствено всички налични храни. Така към началото на 1924 г., когато умира Ленин, в Русия са ликвидирани вече 25 милиона човека. След като побеждава конкурентите си в борбата за наследството на Ленин, Сталин лансира през 1929 г. колективизацията, която може да се окачестви като едно от най-големите злодеяния срещу човечеството. Разкулачванията и депортациите в Сибир причиняват смъртта на най-малко 6 милиона човека. Около 13 милиона пък са умъртвени отново с грижливо планиран глад през 1932–1934 г. „Големият терор“ от 1936 до 1938 г. засяга върховете на партийнодържавния апарат, но и този път под удара попадат най-вече обикновените съветски поданици, от които загива поредната квота от няколко милиона. Също толкова кървави и мащабни са и кампаниите подир Втората световна война, когато Сталин започва да наказва цели народи като чеченците, татарите, калмиците, балкарците и много други, обвинени, че са сътрудничили на Хитлер по време на нацистката окупация. С претекста, че трябва да се накажат всички „фашисти“ и „колаборационисти“, специалните части на *Народния комисариат на вътрешните работи*, както и местната московска агентура в лицето на съответната компартия, причиняват смъртта на 3 500 000 германци при „етническото прочистване“ на Източна Прусия и на Судетския район, а

други милион и половина германски военнопленници загиват в сибирските лагери на смъртта. Подобна е и съдбата на над 500 000 румънски и на над 500 000 унгарски военнопленници. На този фон 30-те хиляди българи, избити в първите месеци и години след съветското нахлуване през септември 1944 г., изглеждат наистина като твърде скромна цифра. Общият брой на избитите от руския комунизъм в периода от болшевишкия преврат на 7 ноември 1917 г. до смъртта на Сталин на 5 март 1953 г. възлиза според някои автори на 85–90 милиона човешки същества, като тук не влизат загиналите в резултат на военни действия.^[1]

В Китай пък жертвите на комунизма се пресмятат на около 65 милиона човека. При това Мао доразгръща практиката на Сталин от годините на *„Големия терор“*, като хвърля *„неблагонадеждните“* не в *„обикновени“* фабрики на смъртта, а в *„лагери за превъзпитание“*. Това означава, че преди да бъде умъртвена физически, жертвата трябва да бъде всъщност лишена от собствената си личност посредством мъчения, които са невероятни по своята садистична изобретателност. Притиснат от половинчатата десталинизация, предприета от Хрущов, Мао признава публично на 12 юни 1957 г., че за времето от 1949 до 1954 г. са били ликвидирани „само“ около 800 000 души. Китайският комунистически вожд стига дотам да прикани към повече свобода на изразяване и оповестява лозунга: *„Кека цъфнат сто цветя, нека се надпреварват сто школи на мисълта.“* В действителност кампанията за *„стоте цветя“* цели да разкрие потенциалните противници на режима, за да бъдат по-лесно унищожени, което се осъществява в астрономични мащаби с *„Големия скок напред“* от края на 50-те години нататък, а най-вече по време на *„Културната революция“* през втората половина на 60-те години на XX в.^[2]

В тази насока Хитлер е сравнително „по-скромен“, тъй като организираната от него индустрия на смъртта покосява живота „само“ на 25 милиона човека. От друга страна обаче, в мнозинството си тези жертви, в които също не се включват загиналите от военни действия, са унищожени чак след нападението на Хитлер срещу Сталин на 22 юни 1941 г., а това означава, че близо двадесет милиона човешки същества са били изтребени само за три-четири години. Все пак в самата Германия умъртвените като *„непълноценни“* индивиди или като

възможни и действителни опоненти на режима са едва 200 000 човека — Хитлер просто не е имал време за повече.^[3]

За периода от 31 октомври 1922 до 25 юли 1943 г. толерантността на Мусолини към политическите опоненти може да се сравни с тази на Хрушчов и Брежнев през 1953–1982 г. и едва „Италианската социална република“ под крилото на Хитлер започва да напомня в някои свои аспекти на терора на Ленин, Сталин и на германския „фюрер“. Когато унгарските „кръстосани стрели“ начело със Салаши се добират най-сетне до властта през октомври 1944 г., голяма част от мръсната работа вече е свършена от местните структури на *Гестапо* срещу волята на регента Хорти. Единственото, което Салаши съумява да направи, е да започне една „социална революция“, която ще бъде довършена от съветския окупационен режим. Колкото до румънските легионери, цялата им революция, докато са на власт под шапката на маршал Йон Антонеску, се изчерпва с кървавата баня за всичките им политически опоненти. Сред многобройните им жертви е и прочутият историк Николае Йорга, лидер на дясната и антисемитска Националдемократична партия.^[4]

[1] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 67–223 и 356–420; М. Восленски. Номенклатурата. Т.2. София, „Христо Ботев“, 1993, с.162. ↑

[2] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 9 и 422–446. ↑

[3] Пак там, с. 7–32. ↑

[4] М. Ambri. Op.cit., pp. 118–123 и 244–271; G. Magherescu. Adevărul despre Mareșalul Antonescu. Vol. 1. București, Editura Păunescu, 1991, pp. 117–471. ↑

11. ТОТАЛИТАРНИЯТ АНТИСЕМИТИЗЪМ

Масовите избивания на съвършено невинни човешки същества се дължи между другото и на крайната нетърпимост на всеки тоталитарен режим към естествените индивидуални различия. Тази нетърпимост се подсилва спрямо евреите до краен предел и поради социални различия. В повечето европейски страни евреите нямат векове наред правото да притежават недвижими имоти, което ги ориентира предимно към индивидуална трудова дейност — занаяти, промишленост, но и наемна работа. Твърде малка част от тях съумяват да заемат влиятелни позиции във финансовия свят, но то е достатъчно, за да бъде набедена цялата еврейска общност в безогледно лихварство и експлоатация. На свой ред технологията на оцеляването, разработвана от евреите в течение на най-малко две хилядолетия в крайно враждебна среда, се възприема от по-примитивните умове като стремеж към завладяване на света. Резултатът е, че всеки тоталитарен режим изпъква със своя унищожителен антисемитизъм. В пълен разрез с някои панславистки и великоруски клишета, с антисемитизъм се отличава и комунистическият режим на Ленин, без оглед на присъствието на доста евреи в правителството му след преврата от 7 ноември 1917 г. Още първите большевишки удари срещу частните собственици със сигурност са помели и немалко евреи единствено поради това, че имат нещо свое — може да не са банки и фабрики, но е достатъчно да са дюкяни и будки. При Сталин евреите вече стават прицел на терора именно като евреи, а не като част от някаква „нежелателна“ социална прослойка. От 1928 г. нататък все повече евреи, включително и фанатични комунисти, се депортират в Далечния изток на една малка територия откъм руската страна на река Амур. През 1934 г. този край, който се намира в непосредствена близост до най-студената точка на планетата, е превърнат с декрет в „Еврейска автономна област“ с постоянно население от около 100 000 души, макар че към тях непрекъснато се прибавят нови маси от „доброволни заселници“. Все още не се знае колцина от тях са загинали от нечовешки суровите условия.^[1]

Показателно е, че подир подялбата на Полша между националсоциалистическа Германия и комунистическа Русия през септември 1939 г. полските евреи имат всъщност еднаква съдба, без оглед на това дали са попаднали в нацистката, или в съветската зона. Най-малко 400 000 полски евреи от руската окупационна зона загиват в различни лагери на смъртта в Сибир или на север от полярния кръг. Най-сетне в началото на 50-те години на XX в. Сталин подхваща една кампания срещу „безродните космополити“ и срещу „ционистко-империалистичния заговор“. Единствено смъртта на „бащата на народите“ през март 1953 г. спасява руските евреи от едва ли не пълно унищожение, тъй като планове са предвиждали те да бъдат или незабавно изтребени, или хвърлени в ГУЛаг, което е щяло само да удължи предсмъртната им агония.^[2]

Антисемитизмът на германския националсоциализъм произтича логично от централната му догма за борбата между „висшите“ и „нисшите раси“. Както Сталин тръгва на световна война, за да ликвидира „експлоататорските класи“, така и Хитлер воюва до самия си край за ликвидирането на „еврейската раса“. От 25-те милиона мирни жертви на германския националсоциализъм най-малко 6 милиона са евреи. Все по-усърден в тази насока става и Мусолини. Според „расовата програма“, която той оповестява през август 1938 г., чуждите евреи са изключени от училищата, а всички евреи, настанили се в Италия след 1919 г., трябва да напуснат страната в рамките на шест месеца. Всички преподаватели, ученици и студенти от еврейско потекло са изключени от учебните заведения и са забранени женитбите между италианци и „неарийци“. И подир този декрет мнозина италианци, включително фашисти, продължават да правят каквото могат, за да спасят еврейските си сънародници, но така или иначе, 20 000 италиански евреи от общо 50 000 загиват в нацистките газови камери.^[3]

Подобно на руските комунисти и италианските фашисти румънските legioneri също не споделят расовите догми на Хитлер. Според Корнелиу Кодряну евреите не са „раса“, но са главните носители на индустриализацията и комунизма, с което застрашават цвета на нацията — румънския селянин и неговата автентична християнска вяра, наследена от дедите. Кодряну допуска обаче „румънизацията“ на евреите, което е абсолютна ерес от гледна точка на

хитлеристкия канон за „расова чистота“. Така или иначе, след като получават част от властта за периода от септември 1940 до януари 1941 г. легионерите съумяват да изтребят немалко евреи. В съответствие със заканите на Кодряну еврейските притежания са „румънизирани“, което се осъществява като най-обикновен грабеж.^[4]

Подобно на православния фундаментализъм, антисемитизмът на ислямския фундаментализъм също се корени в схващането за евреите като „греховен и продажен народ“, което е залегнало както в християнската, така и в мюсюлманската традиция. С други думи, и ислямистите не третират евреите като „нисша раса“, но това не им пречи да бъдат истерични в омразата си към евреите и да не виждат друго решение на близкоизточния проблем, освен унищожението на израелската държава. Разбира се, това също е в пълен разрез с предписанията на Корана относно народите, познаващи свещените книги.^[5]

Терорът, а най-вече периодичните вълни на масово изстребване на човешки същества не само осигуряват на тоталитарния вожд едва ли не безгранична власт, но са може би и един от най-ефикасните начини да се придаде на режима му завидна трайност и стабилност. Когато наследниците на починалия диктатор решат да преминат към сравнително „по-меки“ методи, това се възприема от твърде широки маси като един вид „освобождение“. Подобно на Уинстън — главния персонаж от романа на Джордж Оруел „1984“ — някаква част от преминалите през ада на репресивните служби стават предани поданици на системата. Твърде много са примерите с жертви, оцелели по чудо в лагерите на смъртта на Сталин и Мао, които и преди, и след освобождаването си остават най-фанатични комунисти. Разбира се, повсеместното следене от страна на службите за сигурност и масовото доносничество продължават и подир смъртта на Сталин, но наказанията са вече предимно административни. Благодарение на умелото съчетание на голямата тояга с един малък морков комунизмът и съветската държава все пак съумяват да надживеят Сталин с цели 38 години, а комунистическата партия запазва властта си в Китай вече над 30 години след смъртта на Мао.

Тоталитаризмът не е нито ляв, нито десен поради простата причина, че левица и десница има в рамките на конституционнопарламентарната система, а тоталитаризмът е

абсолютно несъвместим именно с демокрацията. В крещящ разрез с революционния дискурс тоталитаризмът е в същината си дълбоко ретрограден. Унищожавайки частната собственост, Ленин връща Русия във времената на Великото московско княжество, когато всичката земя е държавна собственост, а църквата е подчинена изцяло на владетеля. В средновековието попада сякаш и Германия при Хитлер, който всъщност прикрепва селяните към земята и иска да възроди старата германска експанзия в източна посока. Същото се отнася и за фундаменталисткия режим в Иран, където за броени месеци е ликвидирана цялата културна и обществена модернизация, постигната при царуването на Мохамад Реза Пахлави.

[1] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 217-218; R. Conquest. *Op.cit.*, pp. 290-291; Большая советская энциклопедия. Т.15. Б.м., Государственное научное издательство „Большая советская энциклопедия“, 1952, с. 379–381. ↑

[2] R. Conquest. *Op.cit.*, pp. 304–311. ↑

[3] L. Salvatorelli, G. Mira. *Op.cit.*, pp. 937-953; М. Майер. Райхът и Холокост. София, Нов български университет, 2005, с.6. ↑

[4] М. Ambri. *Op.cit.*, pp. 226 e 244–271. ↑

[5] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 51–64. ↑

ГЛАВА ШЕСТА

МИТЪТ ЗА „ОСВОБОДИТЕЛНАТА БОРБА“ И ТОТАЛИТАРНАТА АГРЕСИЯ

1. СТРАТЕГИЧНАТА ЦЕЛ НА СЪВЕТСКАТА ДЪРЖАВА

Не само учените, но и широката общественост вече от дълго време са забелязали, че колкото един режим е по-потиснически, толкова той е и по-агресивен спрямо останалите страни. С най-пълна сила това се отнася за тоталитарната диктатура, която е и най-ефикасната. Всекидневното и дори всекичасно насилие над личността диктува нуждата от непрекъснатото търсене на външен отдушник в лицето на някакъв чужд враг. На този враг се приписват и всичките, чисто стопански несполуки на системата, както и нуждата от драстично ограничаване на всякакви права и свободи поради „външната заплаха“. От друга страна, няма завоевател, който да признава, че е завоевател — обикновено завоевателят се изкарва за „освободител“ или в най-лошия случай за „обединител“. На това се дължи и освободителната риторика, с която се оправдава тоталитарната агресия. Ленин твърди, че иска да освободи света от „експлоататорите“, Хитлер се смята за „освободител“ на човечеството от евреите, Мусолини се самоопределя като борец срещу „плутократиите“ и т.н.

Обсебването на човешката личност от партийнодържавния апарат неизбежно поражда все по-силен стремеж да се избяга от страната, попаднала в смъртоносните лапи на „непогрешимия вожд“ и неговата номенклатура. Плътното затваряне на границата срещу чуждата пропаганда се оказва недостатъчно, тъй като самото съществуване на свят, различен от тоталитарния, е един вид „чужда пропаганда“. Единственото трайно решение за режима е да направи така, че хората „да няма къде да избягат“, а това означава да се завладее целият свят и да се унищожат всички останали общественополитически уредби. Ако комунизмът,

националсоциализмът или фашизмът се откажат от агресията, те просто спират да бъдат комунизъм, националсоциализъм или фашизъм.^[1]

На 7 ноември 1917 г. Ленин заграбва властта с мисълта да направи от Русия център на *„световната пролетарска революция“*. Един от първите му декрети — *„Декретът за мира“* — се подчинява на идеята му да превърне световната война в гражданска. Той се обръща както към правителствата, така и към народите на воюващите страни. *„Пролетариатът“* от Великобритания, Франция и Германия пък направо се насъсква да помогне *„с всестранната си, решителна и беззаветна енергична дейност“*, за да доведе *„успешно докрай делото на мира и заедно с това делото за освобождаване на трудещите се и експлоатирани маси от населението от всякакво робство и всякаква експлоатация“*.^[2]

Наистина, Първата световна война завършва с твърде дълбоки катаклизми за Австро-Унгария, Турция и Германия, а донякъде и за България, но резултатите са далеч под очакванията на Ленин. Затова той решава да форсира събитията, учредявайки през март 1919 г. *Комунистическия интернационал*. Към този момент болшевишката партия вече се е утвърдила като наддържавна структура и Коминтернът се създава като партиен и държавен орган на комунистическа или *„съветска“* Русия с широко разгърната терористична мрежа в чужбина. Комунистическият интернационал се определя според собствения му статут като *„организация на комунистическите партии от различните страни в една единна световна комунистическа партия“*, която трябва да действа с всички възможни средства *„за създаването на Световен съюз на съветските социалистически републики“*. Комунистическите партии в отделните страни не са партии в истинския смисъл на думата, а дисциплинирани секции на Коминтерна, подчиняващи се безпрекословно на заповедите от Москва. Ако не се смята гореописаният завои към Русия на Италианската социалистическа партия, както и на някои други леви организации, комунистическите „партии“ се формират от емисари, специално изпратени в съответните страни от централата на Ленин.^[3]

В напъните да разшири властта си Москва съчетава подривната дейност на коминтерновската си мрежа с преки офанзивни на *„червената армия“*, създадена като масова въоръжена сила на

болшевишкия режим, но това не води до очакваните резултати. Полските национални сили начело с Юзеф Пилсудски съумяват да отблъснат офанзивата на руските войски под командването на Тухачевски, а *„съветските републики“* в Унгария и Бавария са пометени за не повече от един до три месеца. При тази ситуация Ленин формулира външнополитическата стратегия на руските комунисти, които той все още нарича *„социалисти“*, по следния начин: *„... докато не е избухнала международната, обхващаща няколко страни социалистическа революция, толкова силна, че да може да победи международния империализъм, дотогава пряк дълг на социалистите, победили в една (особено изостанала) страна, е да не приемат боя, да изчакват, докато схватката на империалистите помежду им още повече ги отслаби, още повече приближи революцията в другите страни.“*^[4]

Както се вижда, през декември 1922 г. Ленин премахва формалната независимост на Украйна, Беларус и Задкавказието, за да трансформира Русия като цяло в *„Съюз на съветските социалистически републики“*. В декларацията по този повод се изтъква, че това било само първата крачка към създаването на *„Световна съветска социалистическа република“*, като непрекъснато се *„присъединяват“* нови *„съветски републики“*, докато СССР обхване цялата планета.^[5]

Наред с тази стратегична цел комунистическа Русия има и някои конкретни териториални претенции, които възнамерява да осъществи в по-близка перспектива. Те се изразяват в повторното завладяване на страните, които са съумели да се освободят от руска власт в резултат на Първата световна война — Полша (или поне източните ѝ краища), Литва, Латвия, Естония, Финландия и Бесарабия, която се е присъединила към Румъния през 1918 г. За болшевишкия режим загубата на всичките тези земи е *„капиталистическа реставрация“*, която трябва да бъде ликвидирана колкото се може по-скоро. Още на 7 февруари 1919 г. до Парижката мирна конференция е адресирана една протестна радиograma. Нотата не е от името на Москва, а от името на *„Временното работническо-селско правителство на Украйна“* или, с други думи, от името на наложената от Ленин администрация в Киев начело с Кръстю Раковски: *„Работническото и селско правителство на Украйна... заявява, че то няма да се спре пред никакви средства, за*

да освободи от игото на румънската олигархия работническа и селска Бесарабия, че то няма да допусне в изстрадалата и съсипана от войната Буковина да се установи власт, омразна на самия румънски народ.“^[6]

За отбелязване е, че дотогава Буковина никога не е била в границите на Русия и домогванията към този край са продиктувани от конкретни стратегични мотиви. Така или иначе, през целия период между двете световни войни Москва категорично отказва да признае бесарабските и буковинските граници на Румъния. За сметка на това през 1920–1921 г. съветската държава сключва мирни договори с Естония, Литва, Финландия и Полша, с които признава независимостта им. В следващите години обаче Русия дава под една или друга форма израз на претенциите си както към териториите им, така и към самата им държавност. Например литовската, латвийската и естонската компартия, учредени като отделни секции на Коминтерна, издигат за крайна цел на програмата си „присъединяването“ на Литва, Латвия и Естония към „Съюза на съветските социалистически републики“, ще рече към Русия. От своя страна западнобелоруската и западноукраинската компартия, които действат като „автономни“ организации на „Полската комунистическа партия“ (също секция на Коминтерна), оповестяват, че Западна Белорусия и Западна Украйна трябва също да бъдат включени в СССР. Най-сетне ръководителят на финландската секция на Коминтерна Ото Куусинен открито тръби, че независимостта на Финландия е „крайно временен феномен“.^[7]

[1] В. Суворов. Последната република. София, „Факел експрес“, 1996, с. 25–31. ↑

[2] В. И. Ленин. Доклад за мира, четен на 26 октомври (8 ноември). — В: В.И. Ленин. Съчинения. Т.26. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1953, с. 241–244. ↑

[3] История на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики). София, Издателство на Българската работническа партия (комунисти), 1947, с.284; Magyar országos Levéltár. A Külügyminisztérium Levéltára. Politikai osztály. Budapest, 1940-4/1-943, f.7 (Bruxelles, 1940, február 17-én). ↑

[4] В. И. Ленин. За „лявата“ детинщина и за дребнобуржоазността. — В: В. И. Ленин. Съчинения... Т.27, с.319. ↑

[5] В. Суворов. Ледоразбивачът. Русе, „Стодис“, 1993, с.21. ↑

[6] Документы внешней политики СССР (ДВП СССР). Т.2. Москва, Издательство политической литературы, 1958, док. №48, с.66.

↑

[7] J. Buszko. Historia Polski 1864–1948. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, s. 295; A. Czubinski. Najnowsze dzieje Polski 1914–1983. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987, s. 184-185; E. Jutikkala, K. Pirinen. Histoire de la Finlande. Neuchâtel, Editions de la Baconnière, 1978, p.318. ↑

2. РУСКИЯТ ЕКСПАНЗИОНИЗЪМ В СТАЛИНСКИ ВАРИАНТ

Както вече се каза, с теорията си за възможността „социализмът“ да победи и в една отделна страна Сталин не се отказва ни най-малко от крайната цел, тъй като такъв отказ би означавал и край на самия комунистически режим. Новото, което наследникът на Ленин внася, е, че тежестта се премества от Коминтерна към редовната армия като главен инструмент за завладяването и комунизацията на света. На Коминтерна започва да се отрежда спомагателна и предимно пропагандна роля. През 1935 г. Сталин решава да използва каналите му, за да лансира една тактика на „единни“ и „народни фронтове“, която бележи рязко смекчаване на тона спрямо европейската социалдемократия. Генералният секретар на Коминтерна Георги Димитров не оставя обаче никакво съмнение относно това, че и новата тактика е подчинена на същата стратегична цел: *„Само по такъв начин работническата класа начело на всички трудещи се, сплотявайки се в милионна революционна армия, ръководена от Комунистическия интернационал и имайки такъв велик и мъдър кормчия, като нашия вожд другаря Сталин, ще успее несъмнено да изпълни своята историческа мисия — да помете от лицето на земята фашизма и заедно с него капитализма.“*^[1]

Наред с безвъзвратната консолидация на безграничната власт на Сталин, „Големият терор“ от 1936 до 1938 г. цели да превърне комунистическа Русия в безотказен механизъм за завладяването на света. В разрез с едно широко разпространено, но недотам вярно гледище, чистките във въоръжените сили не намаляват боеспособността на „червената армия“, тъй като местата на избитите командири се заемат от млади и амбициозни офицери, които не се спират пред нищо, за да докажат качествата си, както и безпрекословната си вярност към вожд. Готовността на съветската военна машина за нова световна война проличава през август 1939 г., когато руските войски атакуват Шестата японска армия при река Халхин-Гол в Монголия. Операцията е блестящ пример за „светкавична война“ с помощта на моторизирани части, танкове и авиация, като 153 бомбардировача се прикриват от сто изстребителя. За

първ път в световната история на войните руски самолети използват ракети в бойни условия. Целта е не отблъскването, а ликвидирането на японските сили, с оглед на което ударните руски съединения заобикалят противника от двете му страни и проникват дълбоко в тила, докато центърът трябва само да задържа японците. Така Шестата японска армия е унищожена напълно, което изиграва решаваща роля за отказа на японския генералитет от всякакви планове за война срещу Съветския съюз.^[2]

Не е изключено тази победа също да е една от причините, поради които Сталин не крие много-много крайната си цел, дори след като влиза във временен съюз с Хитлер през септември 1939 г. Подир подялбата на Полша Русия насочва погледа си към Литва, Латвия, Естония и Финландия, които са й отстъпени по силата на „Договора за дружба и за границата“ от 28 септември 1939 г. Наистина опитът да бъде завладяна Финландия удря на камък, но това се дължи на нечовешкия студ и на крайно неблагоприятните географски условия, в които се водят бойните действия. Сталин решава да отложи унищожението на Финландия за по-добри времена и през лятото на 1940 г. пристъпва към последната фаза в поглъщането на Литва, Латвия и Естония. В края на юни руският премиер и външен министър Вячеслав Молотов направо казва на литовския министър-председател Винцас Креве-Мицкевичюс, че поглъщането на собствената му страна от Русия е само дребен епизод в мащабната схема, която се следва от Москва във войната: *„Трябва да погледнете истината в очите и да разберете, че в бъдеще малките нации трябва да изчезнат. Заедно с останалите балтийски нации, включително и Финландия, вашата Литва трябва да се присъедини към славното семейство на Съветския съюз... Днес сме още по-твърдо убедени, че другарят Ленин не е грешал в своята гениалност, когато ни уверяваше, че през втората световна война ще вземем властта в цяла Европа така, както през първата световна война съумяхме да вземем властта в Русия.“* Още по-откровен е заместникът на Молотов Деканозов: *„Втората световна война ще даде в ръцете ни цяла Европа, която ще падне в скута ни като зрял плод. Третата световна война, която е неизбежна, ще ни даде победата в целия свят.“*^[3]

По редица причини, които се разглеждат на друго място, Сталин не съумява да завладее цяла Европа, но „червената армия“ стига все

пак до сърцето на Германия. Подир края на Втората световна война руският диктатор се нуждае от известно време, за да асимилира завоеванията си, още повече че в течение на няколко години Съединените щати са единствената държава, притежаваща атомно оръжие. Несъмнено нов фактор е и победата на комунистите начело с Мао Цзедун в Китай през 1949 г. Сталин е достатъчно предпазлив, за да не повтори с него грешката, която допуска с Тито, но още от самото начало се разбира, че и Мао е твърде самостоятелен и при това потенциално много по-могъщ фактор от югославския вожд. Това проличава още на следната година, когато избухва войната в Корея, тъй като агресията на комунистическия Север е много повече инициатива на Пекин, отколкото на Москва.^[4]

[1] Г. Димитров. Настъплението на фашизма и задачите на Комунистическия интернационал в борбата за единството на работническата класа против фашизма. Доклад пред VII световен конгрес на Комунистическия интернационал, 2 август 1935 г. — В: Г. Димитров. Съчинения. Т.10. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1954, с.131. ↑

[2] Вл. Карпов. Маршал Жуков, его соратники и противники в годы войны и мира. — Знамя, 1989, кн. 10, с.53; В. Суворов. День-М. Когда началась Вторая мировая война? Москва, АО „Все для вас“, 1994, с. 32–33. ↑

[3] E. Bojtár. Európa megrablása. A balti államok bekebelezésének története dokumentumok tükrében 1939–1989. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1989, 141–174.old. ↑

[4] E. Winhold. Der Unmögliche Sieg. — In: Krieg und Frieden. T.I. Zwischen Bangen und Hoffen. Weltgeschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Bd.1. Hamburg, Jahr Verlag, 1976, S.163-170, 206–214 und 232–241. ↑

3. „МИРНОТО СЪВМЕСТНО СЪЩЕСТВУВАНЕ“ И ДОКТРИНАТА БРЕЖНЕВ

Комунизацията на целия свят се оказва не така гладка, както си е мислил Ленин. За това си дава много добре сметка Хрущов, който побеждава в борбата за наследството на Сталин подир смъртта на диктатора през март 1953 г. Хрущов не пести сили, за да върне Югославия в съветската империя и за целта пристига в Белград на 26 май 1955 г. Той се извинява на Тито за начина, по който Москва се е отнесла към Югославия през 1948–1949 г. Резултатът от визитата обаче е една съветско-югославска декларация, която задължава двете страни към взаимно зачитане и към *„ненамеса във вътрешните работи на другата“*. С други думи, Тито дава на своя гост да разбере, че предпочита да запази цялата си свобода на действие, макар и в рамките на приятелски връзки с Русия.^[1]

На всичкото отгоре Мао, както се видя, реагира на плахата десталинизация, предприета от Хрущов, с все по-враждебно държане спрямо Москва. Все пак Русия смогва да компенсира до голяма степен тези несполуки, като влиза в крак със Съединените щати в надпреварата за ядрено въоръжаване. Макар че *„взаимно осигуреното унищожение“* прави невъзможна агресията от класически тип, Съветският съюз съумява да се сдобие със свой плацдарм в Куба. Островът се намира в непосредствена близост до САЩ и поредният кубински диктатор — Фидел Кастро — не вижда друга възможност, за да се задържи на власт, освен като се подчинява все по-безпрекословно на волята на Москва. През 1961 г. Хрущов е принуден да изтегли ядрените си ракети от Куба, но американците трябва да се примирят със съседството на един марионетен съветски режим.^[2]

Това дава на новия руски вожд достатъчно високо самочувствие, за да лансира доктрината за *„мирното съвместно съществуване“* като нова тактика за завладяването и комунизацията на целия свят. *„Мирното съвместно съществуване“* на съветската империя с останалите държави начело със САЩ се определя като *„специфична форма на класовата борба“*, тъй като *„признаването на потребността и възможността от мирно съвместно съществуване“*

не означава отказ от класовата борба, от идеята за неизбежната победа на комунизма над капитализма.“ За целта Москва продължава да се опира на комунистическата си мрежа по целия свят, но насочва погледа си и към „новите държави, които се родиха в резултат на националноосвободителната борба“. Имат се предвид онези диктаторски режими, които се натрапват в твърде много страни подир освобождението им от колониална зависимост и които изпъкват с войнстващата си враждебност към западните демокрации.^[3]

Хрущов разгласява тактиката на „мирното съвместно съществуване“, след като „червената армия“ вече е потушила не едно масово надигане срещу комунизма в Източна Европа — работническите протести в Чехословакия и въстанието в Източна Германия през 1953 г., унгарската революция през есента на 1956 г., както и подобни широкообхватни вълнения в Полша също през 1956 г. Макар че отстранява Хрущов с преврат през октомври 1964 г., Брежнев следва повече или по-малко неговата линия. Това не му спестява поредната застрашителна „неприятност“ в лицето на „Празката пролет“ през 1968 г., която е смазана в резултат на най-голямата военна операция в Европа подир Втората световна война с участието на 29 дивизии със 7500 танка и повече от 1000 самолета.^[4]

На 26 септември 1968 г. в централния съветски орган „Правда“ е поместена редакционна статия, която очевидно е продиктувана от Брежнев и става известна като доктрината на „ограничения суверенитет“ или „доктрината Брежнев“. Основната мисъл е, че всяка „социалистическа страна“ е независима само дотолкова, доколкото се придържа към основните черти на комунизма. С други думи, никоя подопечна територия на Москва в Източна Европа няма право да избира дори и с мирни средства друга общественopolитическа уредба, след като веднъж е била вече съветизирана. Освен това в статията се изтъква, че нормите на международното право били подчинени на „законите на класовата борба и на общественото развитие“. Интересите на „световния социализъм“ стоели над суверенитета на отделните страни. Брежнев не се отказва ни най-малко от по-нататъшна агресия, но все пак твърдението, че в рамките на съветската империя никой няма право да отхвърля модела на руския комунизъм, сякаш съдържа и един отбранителен елемент.^[5]

[1] П. Кенеди. Възход и падение на великите сили. Т.2. София, Издателство на Министерството на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1997, с.61; R. Crampton. Eastern Europe in the Twentieth Century. London, Routledge, 1994, p.281. ↑

[2] P. E. Hadley. Fidel Castro. Communist Caudillo. — In: Leaders of the Communist World. New York, The Free Press, 1971, pp. 473–478. ↑

[3] Дипломатический словарь. Т.2. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1961, с. 297–300. ↑

[4] R. J. Crampton. Eastern Europe..., p.336. ↑

[5] П. Кенеди. Цит.съч. Т.2, с.175. ↑

4. ВОЙНАТА НА МАО СРЕЩУ „СВЕТОВНИЯ ГРАД“

Подобно на времето отпреди Втората световна война, през 60-те години на XX в. претендентите за завладяването на цялата планета са отново двама, но борбата за световно господство вече не се води между Русия и Германия, а между Русия и Китай. Любопитното е, че поне някои от организаторите на преврата срещу Хрущов през октомври 1964 г. са се надявали, че отстраняването му може да доведе до подобряване на връзките с Пекин, но към това време Мао Цзедун вече твърдо и системно се готви за *„война на световното село срещу световния град“*. Още през 50-те години на XX в., благодарение на нарастващата руско-китайска непримиримост, севернокорейският комунистически вожд Ким Ир Сен съумява да си извоюва все по-независима позиция спрямо двата си могъщи съседа, макар че е започнал кариерата си като офицер в армията на Ленин и Сталин. Много по-притеснителни за Москва обаче са все по-видимите усилия на Пекин да подкопае съветската империя в Източна Европа. След като Хрущов тръгва на сближаване с Тито, албанският комунистически диктатор Енвер Ходжа, който дължи позицията си на собствените си въоръжени сили, а не на окупацията на страната му от „червената армия“, решава да скъса с Русия, изпъкваща дотогава като най-надеждния гарант срещу експанзионистичните домогвания на Белград. От края на 50-те години Енвер Ходжа се обвързва все по-тясно с маоистки Китай и отказва категорично да предприеме дори и символични мерки на десталинизация. През 1961 г. той разгласява, че марксизмът-ленинизмът е застрашен както от западния *„империализъм“*, така и от руския *„ревизионизъм“*. В края на същата година Албания къса връзките си със Съветския съюз и изпъжда руската флота от адриатическите ѝ бази.^[1]

Отново в края на 50-те години Вълко Червенков, който до април 1956 г. е бил местният комунистически ръководител в България, започва открито да хвали китайския опит и по-специално предприятия от Мао Цзедун *„голям скок напред“*. Това само улеснява кариерата на Тодор Живков, който през 1962 г. е доутвърден като новия наместник на Москва в страната. През април 1965 г. обаче в България е разкрит

заговор за преврат, чиито организатори изглежда са решили да се възползват от събарянето на Хрущов от власт в Русия. Показателно е, че заговорниците са обвинени в прокитайски уклон, а цялото предварително следствие се извършва направо от съветското КГБ, като българското му подразделение — „Държавна сигурност“ — дори не е информирано за резултатите. Впечатлява и твърде мекият характер на присъдите, произнесени срещу съзаклятниците два месеца по-късно — най-тежките наказания не надхвърлят 15 години затвор.^[2]

Засилващата се борба между Русия и Китай за световно господство несъмнено улеснява и сравнително по-независимата линия, която се подема от румънския комунистически вожд Георге Георгиу-Деж и от неговия наследник Николае Чаушеску. Румънската „независимост“ обаче е строго дозирана от Москва, която вижда в Румъния полезен посредник в общуването с Югославия, а по-късно — и за контакти с Израел, след като Съветският съюз къса дипломатическите си връзки с Тел Авив заради „седемдневната война“ през 1967 г. По-тревожното за Брежнев е, че дори и източногерманската администрация се осмелява да изрази загрижеността си от прекалено острите критики в съветския печат срещу китайския комунизъм.^[3]

Опитите на новото съветско ръководство да намери общ език с Мао подир отстраняването на Хрущов завършват обаче с пълен крах. Още на 16 октомври 1964 — един ден след преврата срещу Хрущов — Пекин разтръбвява, че е изпробвал първата си атомна бомба, което веднага се придружава от конкретни териториални претенции към Русия. От 5 до 13 ноември китайският премиер и външен министър Чжоу Енлай е на официална визита в руската столица и дава на домакините си да разберат, че Мао иска ни повече, ни по-малко всички азиатски територии, които Китай е загубил в полза на Русия през XIX в. При това Пекин порицава Москва, че през Втората световна война е отнела на Япония Курилските острови, че е погълнала съществени части от Полша и Румъния и че е анексирала също така Източна Прусия. Съветският съюз трябвало да намали размерите си до милион и половина квадратни километра. Така гостуването на Чжоу в Кремъл бележи началото на все по-остър конфликт, който не прераства в широкомащабна война само поради страха от ядрено самоунищожение.^[4]

Този страх не пречи на двете комунистически държави да изпробват силите си в цяла поредица от погранични сблъсъци, които рязко зачестяват в края на 60-те и началото на 70-те години. Същевременно Москва и Пекин се опитват да печелят влияние в Индокитай и руско-китайското съперничество позволява на северновиетнамския комунистически вожд Хо Ши Мин също да започне да се утвърждава като все по-независим диктатор. През 1974–1975 г. той печели войната срещу САЩ благодарение на военната помощ както на Русия, така и на Китай. В Камбоджа обаче властта попада в ръцете на Пол Пот, който е човек на Пекин и е научил добре урока на Мао, че *„политическата власт израства от дулото на пистолет“*. В пълно съответствие с догмата на Мао за *„войната на световното село срещу световния град“* Пол Пот решава да изтреби цялото градско население на страната си. Така за около три години са избити между два и три милиона човешки същества, което е от една трета до близо половината от цялото население на Камбоджа. С други думи, от процентна гледна точка Пол Пот бие всички рекорди на Ленин, Сталин и Хитлер.^[5]

От 1975 г. нататък комунистически Китай съумява да проникне и в Ангола, където подчинява на целите си партизанската армия на Савимби УНИТА, биеща се все по-ожесточено срещу руския марионетен режим начело с Агушину Нету. Благодарение на китайската поддръжка гражданската война в Ангола продължава години след смъртта на Мао. Подобна е и ситуацията в Етиопия и Мозамбик, където московските наместници се опират на кубински войски и няколко хиляди „експерти“, главно от Източна Германия. В Етиопия местните комунисти начело с Менгисту Хайле Мариам смъкват от трона и убиват дългогодишния император Хайле Селасие., а в Мозамбик човекът на Москва е Самора Машел, но срещу Мариам и Машел се надига все по-масово противодействие, като поне някои от най-ефикасните съпротивителни организации са подчертано маоистки.^[6]

От гледна точка на днешния ден лесно се вижда, че това са били сетните агресивни напъни на една умираща *„империя на злото“*, по израза на американския президент Роналд Рейгън. В края на 70-те години на XX в. обаче московските управници начело с все по-дебилния Брежнев продължават да живеят с непоклатимото убеждение

в неизбежната победа на комунизма по целия свят. За целта Москва решава да дестабилизира западния свят посредством създаването на все по-тесни връзки на КГБ с различни терористични организации и с организираната престъпност. Като гъби започват да никнат различни търговски дружества на „мирни съветски граждани“, чиято цел не е, разбира се, търговията, а разгръщането на наркотрафика, на незаконната търговия с оръжие и на повсеместното пране на пари от нечисти операции.^[7]

Хората от репресивните служби са несъмнено най-информирания част от съветските поданици и още в края на 70-те години на XX в. те знаят много добре, че комунистическа Русия вече няма боеспособна въоръжена сила. Това проличава и при поредната криза в Индокитай, която отново изправя Москва и Пекин пред военен сблъсък. През декември 1978 г. между Виетнам, който е вече изцяло комунистически и „червените кхмери“ на Пол Пот избухват погранични сблъсъци. С одобрението и поддръжката на Съветския съюз виетнамците нахлуват в Камбоджа и натрапват свой собствен марионетен режим, който бърза да тури край на геноцида. Комунизмът се запазва, но в много по-мек вариант, което се посреща от повечето камбоджанци едва ли не като освобождение. През февруари 1979 г. Китай отвърща на удара, като напада виетнамците откъм север, но подир около два месеца китайските войски са отблъснати.^[8]

[1] R. J. Crampton. Eastern Europe..., p.311. ↑

[2] Пак там, с. 314-315; Вл. Костов. Българският чадър. София, „Репортер“, 1990, с. 85–94. ↑

[3] R. J. Crampton. Eastern Europe..., pp. 311–316. ↑

[4] П. Кенеди. Цит.съч. Т.2, с.70; W. Langer. An Encyclopedia of World History. Boston, Houghton Mifflin Company, 1980, p.1341. ↑

[5] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Черната книга на комунизма. София, „Прозорец“, 1999, с. 509-593; Девет коментара за Комунистическата партия. Б.м., „Епок Таймс“ [2005], с. 125–126. ↑

[6] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 637–656. ↑

[7] Я. Бугайски. Студен мир. Новият империализъм на Русия. София, „Гутенберг“, 2006, с. 79-81; Вл. Костов. Цит.съч., с. 162–163. ↑

[8] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 592–593. ↑

5. РУСКИЯТ ЕКСПАНЗИОНИЗЪМ ПРЕДИ И СЛЕД ПАДАНЕТО НА БЕРЛИНСКАТА СТЕНА

За слабостта на Китай несъмнено допринасят и борбите, които са се разгорели подир смъртта на Мао през 1976 г. Твърде слаба е обаче и позицията на Русия, но това не пречи на московските стратегии да организират на 27 април 1978 г. поредния преврат, този път в Афганистан, за да наложат и там един марионетен режим. Местната съветска агентура обаче видимо се престарава, като забранява всички религии и изстребва за няколко месеца най-малко 250 000 човека. Ситуацията става неудържима и на 27 декември 1979 г. в Афганистан нахлуват редовни съединения на „червената армия“. Ожесточеното противодействие на муджахидините (бойци на джихада), подпомагани обилно с оръжие и военни материали от САЩ, бележи края не само на комунистическата агресия, но и на многовековната московска експанзия, а това предопределя и края на съветската империя.^[1]

Един от последните ритници на агонизиращия режим в Русия е нанесен на Никарагуа в Централна Америка. През юли 1979 г. там побеждава *Сандинисткият фронт* подир дългогодишна партизанска война срещу Анастасио Сомоса, който е типичен наследствен латиноамерикански диктатор, но чийто антикомунизъм не му е попречил да обсеби повече от половината от икономиката на страната. Ръководителят на *сандинистите* Даниел Ортега се оказва обаче човек на Москва и се заема с все по-безогледни средства да натрапи на страната комунизъм от руски тип. Надеждите за демокрация след ерата на Сомоса са попарени и срещу режима тръгва и една съществена част от дотогавашните бойци и командири на *Сандинисткия фронт*. В следващите години в Никарагуа също се заражда все по-мощна антимосковска съпротива, като никарагуанските „контри“ получават съществена помощ от САЩ по частни канали.^[2]

Москва е вече безсилна да се справи и с вълненията в Полша, довели до създаването на първия независим профсъюз в една комунистическа страна и дори не реагира на все по-видимото отдалечаване на Унгария от еднопартийния монопол. От 1986 г. нататък новият съветски партиен вожд Михаил Горбачов предприема

поредица от реформи, които стават известни като *„гласност и преустройство“*. През 1988 г. започват да се оттеглят и руските войски от Афганистан. Горбачов прави всичко това обаче не за да демонтира комунизма, а за да го спаси. Стремешът му да извади Русия от стагнацията и да заздравя икономиката е подчинен на надеждата, че само така може да се *„ускори историческият прогрес на СССР към комунизма“*. Същевременно той си дава много добре сметка, че съветската държава просто няма вече никакви ресурси, за да поддържа властта си в Източна Европа с военна сила. Оставени сами на себе си, московските наместници в Полша, Унгария, Източна Германия, Чехословакия и България падат от власт, без да се пролее кръв. Единственото изключение е Николае Чаушеску, убит в резултат на нещо, което изглежда на пръв поглед като спонтанна революция, но може да е било и добре режисиран спектакъл. В редица случаи Горбачов и тайните служби не пестят усилия, за да наложат *„реформирани“*, но лоялни комунисти на мястото на отиващите си динозаври. Така или иначе, Москва трябва да преглътне обединението на Германия през 1990 г., а през 1992–1994 г. оттегля съединенията на *„червената армия“* от Източна Европа, както и от Литва, Латвия и Естония, тъй като по-нататъшното им поддържане в тези страни би предизвикало в самата Русия още по-страшна стопанска катастрофа. От лапите на Москва се измъква и Никарагуа, където още през февруари 1990 г. Даниел Ортега е принуден да се съгласи на свободни президентски избори, спечелени от демократката Виолета Чаморо.^[3]

През декември 1991 г. спира да съществува официално и *„Съюзът на съветските социалистически републики“*, като Литва, Латвия, Естония, Беларус, Молдова, Украйна, Грузия, Армения, Азербайджан, Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, Киргизстан и Таджикистан стават напълно независими страни. Москва се опитва да запази позициите си, като шантажира новите държави със зависимостта им от руски суровини и енергийни източници. Така се формира *Общността от независимите държави*, но Литва, Латвия и Естония категорично отказват да членуват в нея и се ориентират все по-необратимо към членство в НАТО и в Европейския съюз. Сякаш за да компенсира тези загуби, Русия съживява старите връзки на КГБ с мафията, за да оказва решаващо влияние не само върху средноазиатските правителства, които са си поначало диктаторски и

корумпирани, но и за да възвърне решаващата си роля в Източна Европа и на първо място на Балканите. И при президента Елцин, и при наследилia го Путин, който е кадър на комунистическото КГБ, Русия неизменно поддържа диктаторите по целия свят — Кастро в Куба, Лукашенко в Беларус, Ким Чен Ир, наследил Ким Ир Сен в Северна Корея и т.н.^[4]

Трагедията на Русия е, че тя категорично отказва да скъса не само с комунистическото си минало, но и с имперския си начин на мислене. Освен на всичко друго това се дължи и на сравнително мирния начин, по който се разпада съветската империя. И досега няма международна институция, която да е осъдила руския комунизъм така, както след края на Втората световна война е осъден германският националсоциализъм. Болезненото пречистване, през което минава германското общество през втората половина на XX в. е обаче онова предварително условие, осигурило бързото превъзможване на стопанската разруха и изграждането на една примерна демокрация. Днес Германия е сред най-благоденстващите държави в света, докато Русия не може да обезпечи на повечето си граждани дори прилично жизнено равнище.^[5]

[1] Пак там, с. 661–674. ↑

[2] Пак там, с. 621–630. ↑

[3] Я. Бугайски. Цит.съч., с.18; Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 630–631. ↑

[4] Я. Бугайски. Цит.съч., с. 20–343. ↑

[5] Пак там, с. 13–17. ↑

6. НАЦИОНАЛСОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯТ ЕКСПАНЗИОНИЗЪМ

В началото на ХХІ г. Русия напомня по твърде много белези Германия от 20-те и 30-те години на ХХ в. Подобно на повечето руснаци днес, мнозина германци са дълбоко наранени от катастрофата в Първата световна война и са твърде безразлични към личните права и свободи, което до голяма степен улеснява пътя на Хитлер към властта. Още докато е в затвора заради злополучния „бирен пуч“ в Мюнхен през ноември 1923 г., вождът на *Националсоциалистическата германска работническа партия* разработва в „Моята борба“ подробна програма за „освобождаването“ на света от „еврейската заплаха“ или, с други думи, за завладяването на планетата от Германия. В борбата срещу „еврейския заговор“, изтъква Хитлер, Германия има да играе специална роля — ако се освободи от „игото на еврейските световни финанси“, можело да се смята, че „тази най-голяма заплаха за народите“ щяла да бъде „пречупена за света изобщо“. Тази мисия предопределя изключителното място на бъдещата „народностна държава“ и в по-нататъшната съдба на човечеството: „Една държава, която в епохата на расово отравяне се посвещава на грижата за най-добрите си расови елементи, трябва един ден да стане господар на Земята.“^[1]

Първата крачка към тази цел трябва според Хитлер да осигури „съществуването на обединената от държавата раса“. Това щяло да се осъществи с поддържането на „здрава, жизнена и натурална съразмерност между броя на нарастване на народността, от една страна, и големината и качеството на територията и земята, от друга“. Новите земи трябвало да се търсят „не в колониални придобивки“, а „в райони за колонизиране, които уголемяват повърхнината на самата метрополия“. Така на „новите колонисти“ се обезпечава „най-тясна общност с родната страна“, а „цялата пространствена маса“ получава „онези предимства, които се намират в обединената големина“.^[2]

Това териториално разширение на Германия трябва да се направи за сметка на Русия: „Ако... днес говорим в Европа за нова земя и територия, ние мислим преди всичко за Русия и подвластните ѝ

крайгранични държави“, тъй като „в руския болшевизъм трябва да виждаме предприятия в двадесетия век опит на еврейството за световно господство“. Експанзията на Изток трябва да се предхожда от „уреджането на сметките“ с Франция, която била „неумолимият смъртен враг на германския народ“ поради съществуващото там „вътрешно съгласие между целите на борсата, на поддържащите я евреи и на желанията на шовинистично ориентираното национално държавничество“. Разширяването в източна посока не било възможно без „премахване на френския стремеж към хегемония в Европа“^[3].

Макар че замислената от Хитлер „народностна държава“ мъчно би намерила общ език с останалия свят, той е убеден, че в похода си за завладяването на света Германия може, поне на първо време, да има за съюзници Великобритания и Италия. Все пак евентуален съюз с британците щял да бъде възможен само дотолкова, доколкото френските хегемонистични домогвания щели неминуемо да се „кръстосат един ден с английските интереси.“ Обединеното кралство „не желае Германия като световна сила“, изтъква Хитлер в „Моята борба“, а и в тази страна на „най-свободната демокрация по обиколния път на общественото мнение еврейният днес диктува току-речи неограничено“. За сметка на това в началото на 20-те години на XX в. Хитлер видимо вече е убеден, че фашистка Италия неизбежно щяла да се обвърже с германците, тъй като тя „не ще поиска понататъшното заздравяване на френската хегемония в Европа“. Действително през втората половина на 30-те години Мусолини ще се обвърже с националсоциалистическа Германия, но не поради „несъзнателната си борба срещу еврейството“, а поради липсата на избор с оглед на собствените му агресивни намерения. Така или иначе, в името на съюза с Италия Хитлер е готов да жертва съдбата на южнотиролските немци, макар че те са подхвърлени на все по-жестока асимилация от страна на фашисткия режим.^[4]

За разлика от Ленин, но подобно на Сталин, Хитлер знае, че програмата му не може да бъде постигната с „износ на революция“, а „само с военна сила“. Мирът е нужен на Германия единствено докато се подготви за „уреджане на сметките“ с Франция. Съюзът с Италия и Великобритания щял да позволи на Германия да се приготви за това „в пълно спокойствие“. „Световният мир“ щял да бъде обаче

осигурен едва „с победоносния меч на господстващия народ“, ще рече, чак подир пълната победа на „арийската раса“.^[5]

Идеите на Хитлер за възможността от вечен мир са твърде близки до изказването, което съветският външен министър Максим Литвинов прави през 1932 г. Единствената разлика се изразява в държавата, която трябва да осигури този мир. При Литвинов това е, разбира се, комунистическа Русия: „... *най-високата гаранция за мира ще бъде само пълната победа на социалистическите принципи, които ще отстранят причините, предизвикващи въоръжени конфликти. Докато тези принципи обаче тържествуват едва на една шеста от земното кълбо, има само едно средство да се организира предпазването от войната — това е пълното и всеобщо разоръжаване.*“^[6]

След като става канцлер на 30 януари 1933 г., Хитлер се заема да осъществява методично и неотклонно програмата, която е начертал още в „*Моята борба*“. Наистина съмненията му относно Великобритания се оправдават и от 1935 г. нататък той изоставя всякаква идея за съюз с Обединеното кралство, а първоначално дори и фашистка Италия реагира твърде враждебно към опитите му да погълне Австрия. С влизането на Италия в *Антикоминтерновския пакт* през 1937 г. и със сключването на германско-италианския „*Стоманен пакт*“ през май 1939 г. блокът между Берлин и Рим става обаче факт. Благодарение на парализата на Франция и Великобритания и на изолационизма на САЩ Хитлер не среща кой знае какви спънки и за да отхвърли през март 1935 г. военните ограничения на Версайския договор, за да ремилитаризира Рейнската зона през март 1936 г., за да постигне *Аншлуса* с Австрия през март 1938 г. и за да унищожи Чехословакия през 1938–1939 г. *Пактът за ненападение* и *Договорът за дружба и за границата* със Сталин му позволява не само да поделени Източна Европа с руския диктатор, но и да си „*разчисти сметките*“ с Франция през юни 1940 г. Едва към края на 1940 г. Хитлер си дава сметка, че е попаднал в капан, но и изпреварващият удар, който той нанася на комунистическа Русия на 22 юни 1941 г., му носи отначало нови зрелищни победи, макар че „*фюрерът*“ е бил готов да воюва срещу Съветския съюз не по-рано от 1943–1945 г. Фаталният обрат настъпва едва на 7 декември 1941 г., когато японците провокират САЩ с нападението срещу Пърл Харбър, а Хитлер бърза да се солидаризира

с японските си съюзници. Както и през Първата световна война, намесата на Съединените щати предопределя изхода на конфликта в полза на държавите, поддържани от Вашингтон, а това неизбежно води и до катастрофата на националсоциалистическия Трети райх.^[7]

[1] А. Hitler, A. Mein Kampf. München, Zentralverlag der NSDAP, 1942, S. 703 und 782. ↑

[2] Пак там, с. 728 и 741. ↑

[3] Пак там, с. 699–757. ↑

[4] Пак там, с. 699–700, 711 и 721. ↑

[5] Пак там, с. 708-755; М. Ormos. Nâcizmus — fasizmus. Budapest, Magvető kiadó, 1987, 126.old. ↑

[6] ДВП СССР. Т. 15. Москва, 1969, док. №73, с. 110–111. ↑

[7] Пл. С. Цветков. Европа през XX век. Ч.1. София, Нов български университет, 2002, с. 122–303. ↑

7. АМБИЦИИТЕ НА ФАШИСТКА ИТАЛИЯ

Заедно с Хитлер пада и фашисткия режим в Италия, макар че агресивните амбиции на Мусолини са несравнено по-скромни от тези на Ленин или Хитлер. При все това и фашизмът, подобно на комунизма и националсоциализма, не оправдава намерението си да завоюва нови земи със стопански, търговски или стратегични интереси, а аргументира замислената експанзия преди всичко с идеологични доводи. Още през 1923 г. във фашисткия орган „*Impero*“ („Империя“) се изтъква следното: „... за имперска нация като Италия решението е и трябва да бъде само едно — една извъневропейска империя върху народи, които не могат да се управляват сами... Империята ще спoi всички италианци в «една класа»... работниците ще станат работодатели, собственици или при всички случаи членове на господстващата класа. Класовата борба ще спре да бъде вътрешен проблем и ще стане едва ли не проблем на външната политика между италианците и жителите на Империята.“^[1]

В статията си за доктрината на фашизма, обнародвана в италианската енциклопедия през 1932 г., Мусолини подчертава, че държавата можела да съществува само като се разгръща, „спирането ѝ е нейната смърт“. Тя била „сила, която изтъква волята си навън, като кара да я признават и почитат“. С други думи, държавата е „организация и поне предполагаема експанзия“. За фашизма „тенденцията към империя, ще рече, към експанзия на нациите, е израз на жизненост“, а обратното е „белег на упадък... Народите, които се издигат или възраждат, са империалистични, а тези, които умират, са отказващи се народи.“ Под „империя“ Мусолини разбира не само „териториален, военен или меркантилен израз“. Империята била „нация, която пряко или непряко води други нации, без да има нужда да завладява дори и един квадратен километър територия“^[2].

Поради недоволството си от твърде скромната плячка, която получава в резултат на Първата световна война, Италия изпъква като една от големите държави, които се застъпват за преразглеждане (ревизия) на следвоенното статукво. Някои автори определят обаче фашисткия ревизионизъм като „подривен“, тъй като Мусолини

открито възхвалява войната като едва ли не единственото средство за отхвърляне на Версайската система от договори. С оглед на това той не само се солидаризира с ревизионистичните искания на Унгария и България, но дейно поддържа подривните мрежи на хърватските „усташи“ и на „вътрешната македонска революционна организация“. Крайната цел на „дучето“ е да превърне Средиземно море във вътрешно италианско езеро, в „*mare nostrum*“ („наше море“). Това той смята да постигне, като ускори с всички възможни методи разпадането на Югославия, като завладее Албания, Гърция и Източна Африка и като натрапи поне хегемонията си върху Турция и Близкия изток.^[3]

Още през 1921 г. Великобритания и Франция признават на Италия изключителното право да „гарантира“ териториалната цялост на Албания. След като завзема властта, Мусолини започва да гледа на тази страна като на отправна точка за експанзия на Балканите. През 20-те години на XX г. Италия залага на албанския диктатор Ахмет Зогу, който през 1928 г. се самокоронува за крал под името Зог I. На новоизлюпения крал му се натрапва поредица от обвързващи договори, които фактически превръщат Албания в италиански протекторат.^[4]

Мусолини е изправен обаче пред мъчителния избор между френското и германското надмощие в Европа. Франция се застъпва безкомпромисно за увековечаването на версайското статукво, а ревизионизмът на Германия неизбежно застрашава не само италианските позиции в Дунавския басейн, но и териториалната цялост на самата Италия заради включения в границите ѝ Южен Тирол, населен предимно от немци. Нацистският пуч в Австрия, довел до убийството на канцлера Долфус през юли 1934 г. и въвеждането на редовна армия в Германия през март 1935 г. бутат Италия в ръцете на Великобритания и Франция. През април 1935 г. трите сили дори формират общ фронт срещу Третия райх, но фронтът е обречен, тъй като поради самия характер на режима си Мусолини не може да се откаже от бляна за нова „Римска империя“. В началото на октомври същата година фашистка Италия предприема първата си агресия, насочена срещу Етиопия. Великобритания и Франция преглъщат завладяването на Етиопия и короноването на италианския крал за „император“, но санкциите, които британският и френският делегат в

Обществото на народите са принудени да гласуват срещу Италия под натиска на обществеността в собствените си страни, пък и в цяла Европа, погребват всякаква възможност за по-нататъшна солидарност срещу Германия. Хитлер се възползва от възродената враждебност на Мусолини срещу западните „плутокрации“, за да подчини Италия на собствената си стратегия. През лятото на 1936 г. „дучето“ се хвърля в помощ на „динамичните национални фактори“ в Испания, които се вдигат под командването на Франко на метеж срещу народофронтския режим. Надеждата на Рим е да включи и Испания в замислената имперска структура, но победата на Франко не се дължи на неефикасната въоръжена помощ на Мусолини, а е предрешена от намерението на Сталин да постигне сделка с Хитлер. Дискретно, но неотклонно Франко отказва да се подчини на оста Рим-Берлин-Токио и запазва страната си от пожара на Втората световна война. За разлика от франкистка Испания фашистка Италия обвързва изцяло съдбата си с националсоциалистическа Германия и пропада заедно с нея.^[5]

[1] C. J. Lowe, F. Marzari. Italian Foreign Policy 1870–1940. London and Boston, 1975, p.241. ↑

[2] B. Mussolini. Fascisme Dottrina. — In: Enciclopedia italiana. Vol.14. Milano, 1932, pp. 848 e 851. ↑

[3] C. J. Lowe, F. Marzari. Op.cit., pp. 213–256. ↑

[4] A. Logoreci. The Albanians. Europe's Forgotten Survivors. London, 1977, pp. 47–58. ↑

[5] Пл. С. Цветков. Европа... Т.1., с. 122–303. ↑

8. ТОТАЛИТАРНАТА АГРЕСИВНОСТ В НЯКОИ МАЛКИ ЕВРОПЕЙСКИ СТРАНИ

В сравнение с Мусолини много по-подчинени на Хитлер са унгарските „кръстосани стрели“ и румънските легионери. В случая със Салаши това се дължи и на императивния факт, че Унгария не може да осъществи ревизионистичните си планове без решаващата помощ на Германия. Програмата максимум на унгарския ревизионизъм предвижда страната да си възвърне границите, които е имала по времето на своя крал-кръстител Свети Ищван (997–1038) и които са включвали днешните земи на Словакия, Хърватия, Войводина и Банат, както и цяла Трансилвания. На земите под короната на Св. Ищван отговаря и идеалът на Салаши за „Голямо дунавско-карпатско отечество“ като федерация на подкарпатските украинци, словаците, румънците, сърбите, хърватите и бургенландските немци под унгарско надмощие. Проблемът е, че Салаши сякаш изобщо не се интересува дали посочените народи биха поискали да влязат в такава федерация, което най-малкото предполага, че тази цел може да бъде постигната предимно, ако не и изключително с насилие и война.^[1]

Твърде специфичен е експанзионизмът на румънските легионери, тъй като териториалното разширение, което Румъния постига в резултат на Първата световна война, надхвърля и най-смелите очаквания на Букурещ. Мирните договори не само потвърждават румънската власт върху Южна Добруджа, но включват в границите на страната Трансилвания, източния дял на Банат, Бесарабия и Буковина. При тази ситуация румънците нямат друг избор, освен да се солидаризират изцяло с линията на Франция за увековечаване на версайското статукво. Отначало Корнелиу Кодряну одобрява тази линия и дори препоръчва да се задълбочи сътрудничеството между държавите, стремящи се да опазят съществуващите граници „с всякакви средства“. Същевременно обаче той се нахвърля върху демократичното идеологично покритие на френската система от съюзи — договорите за подпомагане между Франция и Чехословакия и Франция и Полша, както и *Малката антанта* между Чехословакия, Югославия и Румъния. За продукт на френската дипломатия се смята и

Балканската антанта, учредена през февруари 1934 г. от Румъния, Югославия, Гърция и Турция, макар че това всъщност не е така. Във всеки случай според Кодряну демократичната фразеология, с която се оправдават тези съюзи, била главната причина за тяхната неефикасност. Безсилието на западните демокрации пред Третия райх и пред Съветския съюз сякаш придават меродавност на критиките му. В края на 30-те години на XX в., когато всички средни и малки източноевропейски страни, включително и Румъния, са притиснати между националсоциалистическата и комунистическата агресия, легионерският вожд започва решително да се застъпва за безусловна прогерманска ориентация: „Аз съм срещу западните демокрации..., срещу Малката и Балканската антанта и смятам Обществото на народите за безполезно. Четиридесет и осем часа подир победата на Легиона Румъния ще бъде в тесен съюз с Рим и Берлин.“^[2]

През 1936 г. легионерите изпращат с шумни манифестации десетина доброволци за армията на Франко в помощ на кръстоносния му поход срещу „либерализма, социализма, комунизма и анархизма“. През март 1938 г. Кодряну пък телеграфира лично на Хитлер, за да го поздрави за поглъщането на Австрия от Германия. Другояче казано, в случай, че страната е слаба и териториално задоволена, тоталитаризмът изисква от нея съучастие в агресията на големите тоталитарни държави.^[3]

[1] М. Ambri. I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919–1945. Roma, „Jouvence“, 1980, pp. 96–97. ↑

[2] Пак там, с. 239–240. ↑

[3] Пак там, с. 240–241 и 248. ↑

9. ДЖИХАДЪТ НА АЯТОЛАХ ХОМЕЙНИ

За разлика от унгарските „кръстосани стрели“ и румънските легионери експанзионистичните амбиции на ислямистки Иран надхвърлят неизмеримо възможностите на страната. Иранците дори не са най-многобройният мюсюлмански народ, а според традиционните схващания халифатът, предопределен да завладее света за Аллах, трябва да се оглавява от арабин, тъй като арабин е и пророкът Мохамед. Не по-малко съществена пречка пред завоевателните планове на аятолах Хомейни е и фактът, че иранците са шиити, а тази секта включва само 10% от всички мюсюлмани.^[1]

Както вече се каза, ислямският фундаментализъм тълкува по твърде изопачен и едностранен начин кораническото разбиране за джихада, но същото се отнася и за препоръчваната от *Корана* толерантност спрямо *ахл ал китаб* или народите, познаващи свещените книги, ще рече, християните и евреите. В крещящ разрез с тази препоръка ислямистите прогласяват *ахл ал китаб* за „нови татари“ като символ на унищожението и безредието. Срещу „новите татари“ трябвало да се води безогледна „свещена война“ до крайната победа на исляма. Тази деформация на *Корана* намира място и в конституцията на аятолах Хомейни, според която „едновременно с въздържането от всяка намеса във вътрешните работи на други народи“ Ислямската република Иран „поддържа справедливата борба на потиснатите и онеправданите народи срещу завоевателите във всяка точка на света“.^[2]

Приведеният текст е твърде близък до конституционния „почерк“ на Ленин, Сталин, Брежнев и техните източноевропейски наместници, чиито твърде идеологизирани конституции също обезсилват всяко право и всяка свобода със съответните уточнения за вярност към марксизма-ленинизма. В пълно съзвучие с „революционно-освободителната“ риторика на Москва са и разпоредбите на иранската конституция за „религиозно-мохамеданската армия“, чиято „задача не е само охрана и защита на границите, но и тежестта на религиозната мисия — джихад в името на Бога и борбата за разпространение на божия закон в света“. Домогванията на аятолах

Хомейни за световно господство намират място и в чл.11 от конституцията му, според който „*правителството на Ислямската република Иран е длъжно да постави своята обща политика на основата на съюза и коалицията на ислямските нации за осъществяване на политическото, икономическото и културното единство на ислямския свят*“^[3].

Парадоксът е, че единствената война, която Иран води след ислямската революция от 1979 г., е с една мюсюлманска държава, а именно Ирак. Войната завършва през 1988 г. без победител, но изпъква с това, че са употребени бойни отровни вещества за пръв път подир Първата световна война. С други думи, аятолах Хомейни надминава в тази насока Сталин и Хитлер, които все пак не прибегват до отровни газове поне в чисто военните операции. Иранският вожд е като че ли по-ефикасен от руските комунистически диктатори и в терористичната си дейност. През 80-те и 90-те години на XX в. 90% от всички атентати в света са дело на ирански органи и организации. Това се отнася и за първия широкомащабен самоубийствен удар в Ливан през 1983 г., когато са убити над 200 американски морски пехотинци. Обект на атаките, организирани от Техеран, е на практика целият свят — Бейрут, Париж, Рим, Атина, Кувейт, Тунис, Мека, Виена, Локърби, Анкара, Токио, Цариград, Берн, Буенос Айрес, Осло, Манама, Душанбе и къде ли още не. Пряка заплаха за цялото човечество се създава и от амбициите на иранския режим да се сдобие с ядрено оръжие. Под специален прицел са Северна Африка и Средна Азия подир разпадането на СССР, като стремежът на Иран е да вкара средноазиатците в един „*Съюз на ислямските републики*“ под свое ръководство. Сред жертвите на атентатите, стъкмени и финансирани от Техеран, има твърде много мюсюлмани, което само потвърждава още веднъж, че ислямският фундаментализъм е абсолютно несъвместим с вярата в Бога.^[4]

Би могло да се перифразира една прочута сентенция на Ленин за империализма, като се каже, че тоталитаризмът означава война. Без оглед на различните становища за причините, довели до Втората световна война, надали има съмнение, че тази война е преди всичко продукт на тоталитаризма. В нея от преки бойни действия загиват над 50 милиона човешки същества. Броят на загиналите в корейската война от 1950–1953 г. в двете виетнамски войни през 1946–1954 и през

1964–1975 г. и в афганистанската война от 1979 до 1988 г. пък възлиза на още няколко милиона човешки същества. Би трябвало да е очевидно, че без тоталитаризма и вътрешноприсъщия му стремеж към „освободителна“ агресия заради самата агресия светът би бил поне с една идея по-мирен и по-сигурен.

[1] Вл. Чуков. Ислямският фундаментализъм. София, „Изток-Запад“, 2004, с. 64–82. ↑

[2] Пак там, с. 159 и 392. ↑

[3] Пак там, с.402. ↑

[4] Пак там, с. 402–407. ↑

II.

МИТОВЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ПАМЕТ

ГЛАВА СЕДМА

МИТЪТ ЗА „СПРАВЕДЛИВИТЕ“ И „НЕСПРАВЕДЛИВИТЕ“ ВОЙНИ

1. „СПРАВЕДЛИВИТЕ“ И „НЕСПРАВЕДЛИВИТЕ“ ВОЙНИ В СТАРИ ВРЕМЕНА

Войните възникват заедно със зараждането на човечеството, а може би и преди това. Както всяка отделна човешка личност, така и всяка война е неповторима, поради което е невъзможно да се обобщят различните оправдания, освен с детското *„Той почна пръв!“*. И наистина, поне в новото и най-новото време нападателят обикновено е в по-слаба морална позиция от нападнатия. Ако си спомним обаче за *„Илиадата“* на Омир, ще видим малко по-различна аргументация — агресори са ахейците, но троянците са виновни за това, че Парис е откраднал чужда жена.

Всъщност Омир е типичен пример за това как се оправдава агресията на своите. От неговата епоха ни делят близо три хилядолетия, но нещата не са се променили съществено оттогава насам. В това ни убеждава и родната историография, с която ни закърмят от ранна училищна възраст. Твърде удобна в тази насока е легендата за *„коварните византийци“*, на които Аспарух натрил *справедливо* носа, за да може да основе далеч по-свободната си и простосърдечна държава. Колцина от нас си дават сметка, че във войната от 680–681 г. нападатели са българите и че заграбват земи, които никога не са им принадлежали и които до този момент са били неразделна част от Източната Римска империя или Византия? Трябва ли да се напомня, че до момента, когато българите получават територията между Дунава и Балкана, реките Дунав и Рейн са били в течение на най-малко осем столетия северната граница на Рим?

Падането на България под византийска власт през 1018 г. се рисува неизменно в трагични багри, като се подчертава героичната

отбрана на редица воеводи. Василий II е заклеявяван от българите и съответно възхваляван от гърците като „българоубиец“, но без оглед на емоциите спрямо този византийски император фактът е, че той си възвръща териториите, които българите са отнели от ромеите за времето от 681 до 927 г.^[1]

Една от най-големите трагедии на християнския свят е падането на Цариград под османска власт през 1453 г. От гледна точка на турците обаче това бележи първата им голяма крачка към европейската цивилизация — толкова голяма и необратима, че днес турците са най-европеизираният мюсюлмански народ, който има достатъчно причини да смята, че е достоен и за Европейския съюз.^[2]

[1] Г. Острогорски. История на византийската държава. Б.м., „Прозорец“, 1998, с. 167–411. ↑

[2] St. J. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vols. 1–2. Cambridge University Press, 1976; Вл. Чуков. Ислямският фундаментализъм. София, „Изток-Запад“, 2004, с. 335–362. ↑

2. ПОБЕДИТЕЛИ И ПОБЕДЕНИ ВЪВ ВОЙНАТА СРЕЩУ ТУРЦИЯ ПРЕЗ 1877–1878 Г.

Войната, която избухва срещу Турция през април 1877 г., неизменно се окачествява като „освободителна“, а твърде често — и като руско-турска, с което безцеремонно се игнорират останалите участници. Заедно с руснаците се бият обаче и румънците, за които това е „войната за независимост“, тъй като именно в резултат на този конфликт Румъния отхвърля васалната си зависимост спрямо Високата порта и става напълно суверенна държава. От самото начало воюват и българските опълченци и четници, които просто продължават борбата, започната с Априлското въстание през 1876 г., като целта им е също независимост под гаранцията на водещите европейски държави.^[1]

Всичко това не променя факта, че агресорите в тази война са руснаците, румънците, черногорците, българите, сърбите и гърците, докато турците бранят своето отечество. За отбелязване са и действията на четите, които българите формират на много места, за да се пазят от репресиите на редовните турски войски и на башибозука, но същевременно четниците се нахвърлят върху мюсюлманите, за да си отмъстят за кланетата от 1876 г. Многобройни мюсюлмански маси хукват на юг, докато земите им са заграбени и разпределени между християните.^[2]

Мотивите и целите на Русия се разглеждат на друго място, но далеч не са „освободителни“ и действията на Сърбия, Черна гора и Гърция. Черногорците са непрекъснато във война срещу Османската империя още от лятото на 1876 г., а сърбите подновяват военните действия срещу турците подир падането на Плевен на 10 декември 1877 г., където най-много жертви дават румънците. На 14 декември сръбските войски завземат Нишко и Поморавието, които дотогава са част от територията на Българската екзархия и са признати за български земи още през 1870 г. със султанския ферман за учредяването на Екзархията.^[3]

През януари 1878 г. сърбите навлизат в Косово, населено предимно от албанци, докато черногорците се устремяват към албанския град Шкодра. При това целта е не само да се завладеят тези

територии, но и да се подхвърли на геноцид местното мюсюлманско население. В заповедите, които се дават на сръбските и черногорските войници, се изтъква между другото и следното: „*Колкото по-малко албанци и турци оставите, толкова по-голяма ще бъде заслугата ви към отечеството.*“^[4]

През февруари 1878 г. от юг срещу Османската империя, но всъщност срещу албанците, нахлуват и гръцки войски, като целта на Атина е да завладее Македония, Епир, Тесалия и Тракия, смятани за чисто гръцки земи. Тези планове са осуетени от примирието, сключено на 31 януари 1878 г. На 3 март се подписва предварителният *Санстефански договор*, който признава Румъния за независима държава, но ѝ отнема Южна Бесарабия, населена от румънци и българи. В замяна на Бесарабия на Румъния ѝ се обещава Добруджа, където има най-вече турци и българи и твърде малко румънци. Най-отчайваща е съдбата на албанците, повечето от чиито земи трябва да се поделят между Сърбия, Черна гора и руската окупационна администрация на България. На 10 юни 1878 г. в град Призрен се събират делегати от всички албански краища, които формират *Централен комитет* с правото да събира данъците от албанците и да организира войска за противодействие срещу сръбските, черногорските, руските и гръцките домогвания. На този етап албанските ръководители не искат повече от автономия под върховенството на Османската империя и Високата порта ги поддържа като фактически съюзници срещу Русия, Сърбия, Черна гора и Гърция. Благодарение на този отпор *Берлинският конгрес* и последвалите го споразумения запазват османската власт върху повечето албански земи, което задоволява турците и през април 1881 г. те превземат град Призрен и разтурят *Призренската лига*, като арестуват редица от ръководителите ѝ. През същата година европейските сили решават да предадат на Гърция Тесалия, както и района на град Арта в Епир.^[5]

Резултатите от войната от 1877–1878 г. никак не са „освободителни“ и за победителите. Босна и Херцеговина, населена от славяни мюсюлмани и от сърби, минава под „временната“ администрация на Австро-Унгария, която получава правото да окупира и Новопазарския санджак, отделящ Сърбия от Черна гора. Със силно орязани граници, Княжество България и Източна Румелия попадат под руска хегемония, и то със съгласието на европейските сили. Събитията

от следващите десетилетия са до голяма степен предопределени от териториалните разпоредби на Берлинския договор — Съединението на Княжество България и Източна Румелия и сръбско-българската война от 1885 г., борбата на българите за национална самостоятелност срещу завоевателните домогвания на Русия през 1886–1894 г., гръцко-турската война от 1897 г., Илинденско-Преображенското въстание в Македония и Одринска Тракия през 1903 г., младотурската революция, анексията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария и прогласяването на България за независимо царство през 1908 г. Логичен завършек на тези развития са Балканската и Междусъюзническата война през 1912–1913 г.^[6]

[1] C. Giurescu, D. Giurescu. Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă azi. Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1975, pp. 505-537; Пл. С. Цветков. България и Балканите от древността до наши дни. Варна, „Зонара“, 1998, с. 346–367. ↑

[2] Б. Йелавич. История на Балканите. Т.1. София, „АМАТ-АХ“, 2003, с.371. ↑

[3] Пак там, с. 362–363. ↑

[4] Histoire de l'Albanie. Roanne, Editions Horvath, 1974, p.138. ↑

[5] Б. Йелавич. Цит.съч. Т.1, с. 368–371. ↑

[6] Пак там. Т.1, с. 364–366 и 371–380, Т.2, с. 85–101. ↑

3. БАЛКАНСКАТА И МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА

През 1912 г. се формира Балканският съюз, като се сключват двустранни договори между България и Сърбия, България и Гърция, България и Черна гора и Черна гора и Сърбия. Именно четирите страни от Балканския съюз са и нападателите в Балканската война. Те мобилизират още на 30 септември 1912 г., на 8 октомври Черна гора оповестява война на Турция, а на 18 октомври същото правят и останалите три държави, след като турското правителство отхвърля един проект за реформи в Македония и Одринска Тракия. Още при връчването на проекта обаче сърбите, българите и гърците само търсят повод за война, тъй като са нетърпеливи да се възползват от удара, който понася Турция от Италия във войната за Триполитания (Либия).
[1]

Много е писано за ентузиазма на балканските християни във войната срещу Османската империя, но и досега се премълчават издевателствата, които се извършват върху мюсюлманското население. Например мюсюлманите от Струмица, която попада под смесена сръбско-българска администрация, са изправени пред някаква пародия на съд — за всекиго от тях насъбралите се свидетели трябва да кажат дали е „добър или лош“. Достатъчно е един да каже, че е „лош“, за да бъде „обвиняемият“ убит, а имуществото му — присвоено от съответния „доброжелател“. Все пак българите, които участват в това злодеяние, са осъдени по-късно от български съд на 15 години затвор, докато сръбските съучастници остават ненаказани.
[2]

Само за един ден войводата Дончев от *Вътрешната македоно-одринска революционна организация* подпалва 345 къщи в Кукушко. Оцелелите мъже са затворени в джамиите и изгорени живи, а Дончев се забавлява, стреляйки собственоръчно по онези, които се опитват да избягат. Заради тези престъпления Дончев е ликвидиран по решение на ВМОРО, но в редица случаи злосторниците се разминават с наказанието, тъй като са действали в отговор на подобни зверства от мюсюлманска страна. Така например една чета на македоно-одринското опълчение намира в Гюмюрджина труповете на около 50-ма български селяни, включително една млада майка с кърмаче, чиито

очи са избодени. При тази гледка четата се втурва да избива всички мюсюлмани, които ѝ се изпречат на пътя и също изстребва по този начин около 50-на човека, като сред жертвите отново има и три жени. На 19 ноември 1912 г. пък едно поделение на македонно-одринското опълчение превзема Дедеагач, изколва около 350–500 мюсюлмани, а останалите са хвърлени в затвора.^[3]

През зимата на 1912–1913 г. в Пиринския край и Западните Родопи се предприемат масови „покръствания“ на българи мюсюлмани, които нерядко трябва да избират между християнството и смъртта. Задължителен елемент на ритуала е парче салам от свинско месо, което попът държи заедно с кръста и от което „новопокръстените“ трябва да отхапват, докато са ръсени със светена вода. В интерес на истината повечето свещеници „кръстителни“ са изпъдени от довоенните предели на България заради пиянство и престъпно поведение. Едва на 30 септември 1913 г., след като русофилите падат от власт поради тоталния крах на политиката си, новоизбраното правителство начело с Васил Радославов издава заповед до всички военни и граждански власти да се държат най-доброжелателно спрямо жителите от новоприсъединените земи, да почитат вярата и народността им, да не посягат по никакъв начин на личната им свобода и строго да пазят ненакърнимостта на жилищата и имотите им. Без оглед на верската или етническата си принадлежност гражданите на нова България трябва да се ползват от същите права, които Търновската конституция осигурява за всички български граждани.^[4]

До ден-днешен твърде много български историци като че ли не са се освободили от синдрома на песента „Съюзници разбойници“, която ни е останала в наследство от времето на Междусъюзническата война. Действително в масовите изстребвания на мирното население, които се развихрят с още по-страшна сила, главната жертва този път са българите. Българите в Одринска Тракия са подхвърлени от турците на системен геноцид, сърбите разстрелват в Македония едва ли не всеки, който е дал по някакъв начин израз на българското си самосъзнание или просто е отказал да даде искания откуп. В Беломорска Тракия са налице обаче и случаи, когато и българи, и гърци насъскват местни мюсюлмани срещу „вражеския етнос“, без изобщо да се замислят, че жертвите са православни единоверци.^[5]

Амбициите на едва ли не всички политически партии в България да видят Фердинанд да влиза на бял кон в Цариград, както и несполучливият опит на българите да влязат в Солун преди гърците имат за логичен резултат договора, който Атина и Белград сключват на 31 май 1913 и който е насочен изключително срещу България. Поначало *Балканският съюз* е предварително обречен поради дългогодишния стремеж на Сърбия да компенсира загубата на Босна и Херцеговина в полза на Австро-Унгария с Македония за сметка на българите. Агресорът в Междусъюзническата война е България, но българското командване надали е имало друг избор пред очевидното намерение на гърците и сърбите да ударят българските позиции, като сърбите са просмукани от панславистките теории, според които Словения, Хърватия, България и дори Южна Бесарабия и Унгария са все сръбски земи. Проблемът е бил, кой ще атакува пръв. Колкото до Румъния, тя е насъскана да нападне България в гръб от Русия, но начинът, по който правителствата на Гешов и Данев допускат да се третират чуждите народности, дава известно оправдание на претенциите на Букурещ за обезщетение заради куцовласите в Македония.^[6]

[1] Б. Йелавич. Цит.съч. Т.2, с. 103-104; Стр. Димитров, Кр. Манчев. История на балканските народи 1879–1918. София, „Наука и изкуство“, 1975, с. 368–369. ↑

[2] Carnegie Endowment for International Peace. Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars. London, Hazell Watson&Viney Ltd, Aylesbury, Bucks, 1914, pp. 73–74. ↑

[3] Пак там, с. 74-76; L'Orient des Provençaux dans l'histoire. Marseilles, Archives départementales: Chambre de Commerce et d'industrie. Archives de la Ville, 1984, pp. 84–85. ↑

[4] Carnegie Endowment..., pp. 155–157. ↑

[5] Пак там, с. 78–147. ↑

[6] Н. Станев. История на нова България. Б.м., „Хераклит“, б.г., с. 178–207. ↑

4. ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА — БОРБАТА СРЕЩУ РУСКИЯ ДЕСПОТИЗЪМ И СРЕЩУ ГЕРМАНСКИЯ ИМПЕРИАЛИЗЪМ ДО 1917 Г.

За страните и народите от Югоизточна Европа *Първата световна война* е естествено продължение на Балканската и Междусъюзническата война. В историческата памет на повечето от останалите европейски нации агресорите, разпалили Първата световна война, са несъмнено Австро-Унгария и Германия, а жертвите са предимно малки държави. Конфликтът започва на 28 юли 1914 г. с нападението на Австро-Унгария срещу Сърбия, а през август германците нахлуват в Белгия, след като белгийците са отхвърлили искането им да ги пропуснат през своя територия, за да ударят Франция. Погазването на белгийския неутралитет от страна на Германия пък става непосредствената причина за влизането на Великобритания във войната на страната на Франция и Русия.^[1]

Към това време обаче светът е станал вече прекалено тесен, а съобщенията — извънредно бързи. Германия е малка по територия, но гъсто населена страна и в никакъв случай не може да си позволи военни действия на собствена територия. Още в края на XIX и началото на XX в. това кара германското командване да разработи радикално нова военна доктрина, която се свежда до прочутата сентенция на Клаузевиц, че „най-добрата отбрана е нападението“. Според военнооперативните планове на Берлин в момент на остра международна криза Германия, която е притисната между Русия от изток и Франция от запад, трябва да удари най-напред французите, тъй като лошите пътища и обширните дистанции ще забавят забележимо мобилизацията на руската армия. Надеждата на германското командване е, че докато Русия смогне да събере достатъчно сериозна военна сила, Франция ще бъде вече елиминирана и тогава армията на кайзер Вилхелм II ще може да се стовари върху североизточната империя с цялата си мощ. Струва си да се отбележи в тази връзка, че след Втората световна война никоя държава вече не си позволява отбранителна военна доктрина в тесния смисъл на думата.^[2]

На свой ред Австро-Унгария бомбардира Белград едва след като сърбите отхвърлят ултиматума, който им е предаден един месец по-рано. Самият ултиматум пък е предизвикан от нечуван терористичен акт на крайни сръбски националисти, които убиват австро-унгарския престолонаследник Франц Фердинанд заедно със съпругата му. При това Сърбия категорично отказва да допусне участието на австро-унгарски полицаи в разследването на убийството, тъй като в терористичната организация, извършила атентата, участват и видни офицери от сръбската армия. Тази неотстъпчивост е допълнително насърчена от дипломацията на руския самодържец Николай II, който си помисля, че е дошъл моментът да осъществи заветния блян за завладяването на Цариград, Босфора и Дарданелите. Фатална роля изиграва и липсата на съгласуваност между германското командване и император Вилхелм II — поради ексцентричния му характер и едноличния му режим военните често пъти действат на своя глава и неведнъж изправят своя кайзер пред свършен факт.^[3]

Малка Сърбия учудва целия свят с ефикасното си противодействие срещу нахлуващите австро-унгарски войски. Симпатиите на световната общественост и изключително критичната ситуация, в която изпада страната, не отклонява ни най-малко Белград от панславистките му блянове. Както правителството на стария радикал Никола Пашич, така и едва ли не всички опозиционни сили в *Скупщината* са убедени, че е дошъл мигът за „освобождение и обединение на сръбско-хърватско-словенския народ“. Никой не се интересува дали самите словенци и хървати искат да се обединят под сръбско надмощие. За Белград започналата война е „свещена“, тъй като тя трябвало да се слее „с борбата за освобождение и обединение на всички наши неосвободени братя сърби, хървати и словенци“.^[4]

Сърбия и Черна гора са унищожени едва след влизането на България във войната през октомври 1915 г. В началото на 1916 г. сръбската и черногорската армия намират убежище на остров Корфу в Адриатическо море, а територията на двете страни попадат под австро-унгарска и българска окупация. До края на войната от глад умират според някои пресмятания около един милион сърби, което е близо една четвърт от цялото население. На всичкото отгоре български поделения под командването на генерал Александър Протогеров потушават жестоко едно сръбско въстание, след като Антантата се

опитва да направи десант в района на бунта. В очите на сърбите българите стават синоним на абсолютно варварство и започват да се определят като „най-ниския антропологичен тип в Европа, с изключение на албанците, но по доблест стоящи далеч зад тях“. Както ще се види, правителството на САЩ има по-друго становище за българите.^[5]

Военната пропаганда на Берлин също е изцяло „освободителна“, като основната идея е, че Германия води борба за освобождението на източноевропейските народи от потисничеството на руския царизъм. Действително, след като руските войски са отблъснати от Прибалтика и от руския дял на Полша, германското правителство пристъпва към организирането на независима полска държава, за което се застъпва, между другото, и българският цар Фердинанд. На 5 ноември 1916 г. Германия и Австро-Унгария прокламират създаването на „самостоятелна държава в рамките на полските земи, отнети изпод руска власт“ и на 14 януари 1917 г. във Варшава се учредява *Временен държавен съвет*. И дума не може да става за освобождението на онези полски краища, които в резултат на подялбите от края на XVIII и началото на XIX в. са се паднали на Австрия и Прусия. Юзеф Пилсудски, който оглавява *Военната комисия* към *Временния държавен съвет*, се опитва обаче да поведе легионите си както срещу Русия, така и срещу Германия и в крайна сметка германските окупационни власти го арестуват. На 26 август 1917 г. е разтурен и Временният държавен съвет, но на 12 септември мястото му се заема от един *Регентски съвет*, който назначава и съответното правителство. За разлика от Полша, германската администрация парира всякакви опити за формиране на национални правителства в Литва, Латвия и Естония до завършека на войната.^[6]

Претенцията на Берлин да се бори срещу руския деспотизъм олеква още повече поради факта, че политическата система в самата Германия не е демократична, тъй като според имперската конституция от 1871 г. изпълнителната власт не носи никаква отговорност пред парламента (Райхстага). Това придава известна тежест на твърденията в Лондон и Париж, че британците и французите се бият срещу пруския милитаризъм и че избухналата световна война щяла да бъде „война на войната“. Очакванията са, че победата на Антантата ще тури веднъж завинаги край на всички войни. По този повод, малко преди да загине

на фронта, френският писател Шарл Пеги пише следното: „*Ние тръгнахме за всеобщото разоръжаване и последната от всички войни*“. Някои ентусиасти стигат дори дотам да разглеждат бъдещата победа на Антантата като триумф на идеалите на френската революция от 1789 г., без изобщо да се замислят, че тези идеали са абсолютно несъвместими както с царизма на Николай II, така и със завоевателните амбиции на Русия.^[7]

[1] Histoire universelle illustrée. T.3. Zurich, Editions Stauffacher S.A., 1965, pp. 360–365. ↑

[2] Пак там, с. 366–367. ↑

[3] Пак там. ↑

[4] М. Лалков. Югославия (1918–1992). Драматичният път на една държавна идея. София, „Даниела Убенова“, 2000, с.10. ↑

[5] Н. Станев. Цит.съч., с. 313-325; Кр. Манчев. Националният въпрос на Балканите. София, „Ланс“, 1995, с.282; История на България през погледа на историците Иван Божилов, Вера Мутафчиева, Константин Косев, Андрей Пантев, Стойчо Грънчаров. София, „Христо Ботев“, 1993, с.534. ↑

[6] Е. Дамянова. България и Полша 1918–1941. София, „Наука и изкуство“, 1982, с.20; W. Roszkowski. Historia Polski 1914–1993. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994, ss.12-13; G. von Rauch, R. J. Misiunas, R. Taagepera. A balti állumok története. Budapest, Osiris-Századvég 2000, 1994, 35–36.old. ↑

[7] У. Чърчил. Втората световна война. Мемоари. Т.1. София, „Труд“, 1993, с.25; П. Микел. История на Франция. София, „Кама“, 1999, с.390; P. Gaxotte. Histoire d'Allemagne. Vol.2. Paris, 1963. ↑

5. ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА — БОРБАТА НА ДЕМОКРАЦИЯТА СРЕЩУ АБСОЛЮТИЗМА, ВТОРА ЧАСТ (1917–1918 Г.)

На пръв поглед световният сблъсък се превръща в борба на демокрациите срещу абсолютизма след революцията в Русия през март 1917 г. и най-вече след влизането на САЩ в конфликта през април същата година. Наистина първият ръководител на временното правителство в Санкт Петербург княз Георгий Львов искрено вярва, че ще може да направи от Русия „най-свободната страна в света“. Американският президент Уудроу Уилсън обаче е твърде щедър още към царска Русия. През февруари 1916 г. той предлага да се възвърне независимостта на Белгия и Сърбия и да се даде суверенитет на поляците, но също така да се позволи на руснаците да присъединят Цариград. Все пак след април 1917 г. Съединените щати оповестяват война на Германия, Австро-Унгария и Турция, но не и на България, тъй като преценяват, че стремежът на българите да довършат националното си обединение не влиза в разрез с американските интереси.^[1]

Подир болшевишкия преврат от 7 ноември 1917 г. САЩ вече далеч не са така благосклонни към Русия и това проличава и от 14-те точки за бъдещия мир, които президентът Уилсън оповестява пред Конгреса на 8 януари 1918 г. Според тази програма мирните договори трябва да се сключат в резултат на открити преговори. За корабоплаването се предвижда да стане напълно свободно както в мирно, така и във военно време, а стопанските прегради трябва да се отстранят. Въоръженията пък трябва да се сведат до възможно най-ниското равнище за нуждите на вътрешната сигурност. Всички колониални проблеми, изтъква Уилсън, ще се решат според принципа на равенство на интересите между населението и правителството. Всички чужди сили трябва да се изтеглят от територията на Русия и руснаците да бъдат оставени свободно да определят политическата си уредба и националната си политика. Белгия, Сърбия и Черна гора трябва да си възвърнат независимостта, като на сърбите им се осигури излаз на море. Елзас и Лотарингия трябва да бъдат дадени обратно на Франция, докато границите на Италия е нужно да се очертаят по

народностен белег. Централните сили са длъжни да напуснат и територията на Румъния. Неавстрийските и неунгарските народности на Двуетдинната монархия, както и нетурските народи на Османската империя трябва да получат възможност за самостоятелно развитие. Полша трябва да се сдобие с пълна независимост и да обхване всички доказано полски земи заедно със свободен и обезпечен излаз на море. Най-сетне четиринадесетата точка предвижда да се учреди една световна организация, която да гарантира политическата независимост и териториалната цялост на великите сили и на малките държави една спрямо друга.^[2]

14-те точки на Уилсън биха могли да се определят и като програма за разширяване на пространството на свободата и тъкмо преднамереното отхвърляне на свободата като универсална човешка ценност е една от основните причини за истеричния антиамериканизъм на всички диктатори. Разбира се, това не означава ни най-малко, че външнополитическите виждания на САЩ са подчинени единствено на идеализма. Например предлаганото премахване на стопанските прегради очевидно би било от полза най-вече за американския бизнес, тъй като към това време САЩ вече държат една трета от цялото световно промишлено производство.^[3]

Не е твърде чиста и съвестта на американците по колониалния проблем, тъй като в края на XIX и началото на XX в. САЩ завладяват Пуерто Рико в Карибско море и Хавай и Филипините в Тихия океан. Наистина Пуерто Рико и Филипините са били дотогава под пряка испанска власт и едва Съединените щати им осигуряват все по-широка автономия. През 1935 г. пуерториканците стават по свое собствено желание пълноправни граждани на САЩ, а през 1946 г. Филипините получават пълна независимост, което пък отговаря на волята на мнозинството от филипинците. За разлика от Пуерто Рико и Филипините обаче Хавай е независимо кралство, което в един момент американците завладяват и заселват до степен, че да станат забележимо повече от завареното население. Все пак през 1959 г. Хавай става петдесетия щат на САЩ и този статут задоволява и мнозинството от коренните хавайци.^[4]

Критиците на 14-те точки на Уилсън често изтъкват невъзможността държавните граници да се очертаят в точно съответствие с етнонационалните и за Франция, а до голяма степен и

за Великобритания това става удобен довод срещу прилагането на принципа на националното самоопределение спрямо нациите, загубили Първата световна война. Тази привилегия е запазена само за народите, които се освобождават от германска, австро-унгарска и руска власт. Така в Средна и Източна Европа възникват редица нови държави — Полша, Чехословакия, Литва, Латвия, Естония и Финландия — макар че тяхната независимост е призната от Антантата след известно двоумение поради напразната надежда, че болшевишкият режим няма да се задържи дълго време в Русия. В очите на Антантата поляците, литовците, латвийците, естонците и финландците трябва да бъдат спасени не толкова от руско, колкото от комунистическо господство. Същевременно на сърбите им се позволява да осъществят най-дръзките си експанзионистични планове, като погълнат Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, както и твърде обширни земи с българско население, само и само за да запълнят вакуума, оставен подир разпадането на Австро-Унгария.^[5]

Целите на САЩ във войната се разминават напълно и с домогванията на Франция да си осигури надмощие спрямо Германия едва ли не за вечни времена. Френската непримиримост спрямо победените се дължи несъмнено и на отказа на САЩ и Великобритания да запазят военнополитическия си съюз с Франция и след края на войната, но безцеремонният диктат спрямо *Централните сили* разбива на пух и прах мита за войната на демокрацията срещу абсолютизма. Твърде показателен в тази насока е случаят с Унгария. Подир разпадането на Хабсбургската империя страната е прогласена за република и правителството на Михай Карои въвежда всеобщото избирателно право и насрочва избори за учредително събрание. На 20 март 1919 г. обаче Франция изисква ултимативно от унгарците да оттеглят войските си едва ли не до река Тиса и Карои си подава оставката, което разчиства пътя на местната комунистическа мрежа към властта. На 21 март Унгария е прогласена за „*съветска република*“. Оповестената „*пролетарска диктатура*“ трае 132 дена, което е достатъчно, за да бъдат публично екзекутирани 585-ма души и избити още около 2000 човешки същества. В началото на август „съветската власт“ е съборена от националните сили начело с Миклош Хорти, който изстребва на свой ред около 1500 привърженици на комунизма и налага едноличния си режим.^[6]

Показателно за атмосферата, която царува сред победителите, е и поведението на някои крайно националистични белгийски кръгове. Тези среди решават да се възползват от отказа на Нидерландия да предаде на Антантата укрилия се там германски император Вилхелм II и издигат искания за присъединяването на нидерландската част от Лимбург и Фландрия, на левия бряг на Рейн, както и на Люксембург. В следващите години тези страсти поутихват, а безпомощността на Франция и Великобритания пред Хитлер кара белгийците да се ориентират към цялостен неутралитет, като късат всякакви съюзни връзки с французите.^[7]

Белгийският максимализъм се отхвърля и от САЩ, но трагичният парадокс е, че и самите американци се мъчат да се завърнат към неутралитета си отпреди Първата световна война, макар че към това време светът вече зависи прекалено много от тях. След като Съединените щати се самозатварят в своя *изолационизъм*, на света не остава сила, която да може да попречи на големите диктатори да разпалят нов световен сблъсък. Втората световна война е резултат от безогледния диктат на победителите спрямо победените дотолкова, доколкото той улеснява съществено пътя на Хитлер към властта в Германия. Принципно обаче войната от 1939–1945 г. е пряк продукт на тоталитаризма и става възможно благодарение на американския изолационизъм.

[1] Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Черната книга на комунизма. София, „Прозорец“, 1999, с.43; Histoire universelle... Т.3, р.379; А. Пантев, П. Петков. САЩ и България по време на Първата световна война. София, „Наука и изкуство“, 1983, с. 58–85. ↑

[2] Encyclopedia of American Foreign Policy. Vol.2. New York, Charles Scribner's Son, 1978, p.380. ↑

[3] П. Кенеди. Възход и падение на великите сили. Т.1. София, Издателство на Министерството на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1997, с.232. ↑

[4] A. Nevins, H. St. Commager, J. Morris. A Pocket History of the United States. New York, Pocket Books, 1992, pp. 193, 358–359, 364–495, and 541–542. ↑

[5] Пл. С. Цветков. Между руския комунизъм и германския националсоциализъм. Средните и малките държави в европейската политика до Втората световна война. София, „Херон Прес“, 1998, с. 17–63. ↑

[6] M. Ambri. I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919–1945. Roma, „Jouvence“, 1980, pp. 66–71. ↑

[7] E. H. Kossmann. The Low Countries 1780–1940. Oxford, At the Clarendon Press, 1978, pp. 532–565. ↑

6. ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА — „НАРОДЪТ БЕЗ ЖИЗНЕНО ПРОСТРАНСТВО“ И БОРБАТА СРЕЩУ „ЗАПАДНИТЕ ПЛУТОКРАЦИИ“ (1937–1941 Г.)

За разлика от Първата световна война, която още с избухването си придобива планетарни размери, Втората започва като два унищожителни регионални конфликта, първоначално без пряка връзка помежду им. Колкото и да е мащабно, нахлуването в Китай, което японските военни предприемат на 7 юли 1937 г., си остава в следващите четири години един по-скоро местен сблъсък. Макар че от ноември 1936 г. Германия и Япония са свързани помежду си с *Антикоминтерновския пакт*, Хитлер няма никакво намерение да помага на японците и дори е склонен да симпатизира на китайците. *Пактът Молотов-Рибентроп* от 23 август 1939 г. пък сякаш изправя Япония и Германия една срещу друга — още на 21 август руснаците се нахвърлят срещу японците при река Халхин-Гол в Монголия, на 1 септември Германия нахлува в Полша, на 16 септември японската квантунгска армия е ликвидирана, а на 17 септември войските на Сталин се присъединяват към „вермахта“, за да доунищожат Полша, като я нападат от изток. Войната става световна с недвусмислено очертани коалиции едва след намесата на САЩ, предизвикана от японското нападение срещу Пърл Харбър на 7 декември 1941 г.^[1]

Японската агресивност е от традиционен, имперски тип. Закъснялата, но и бурна модернизация на страната я изправя пред един свят, който вече е поделен до голяма степен между Великобритания, Франция и някои по-малки европейски страни като Нидерландия и Белгия. Бързо разгръщащата се японска промишленост се натъква на високите митнически бариери, които са издигнати от съответните колониални империи и трудно може да се конкурира с американското производство, още повече че подир Първата световна война Съединените щати също въвеждат убийствени вносни мита. Успоредно с това в междувоенния период японският парламентаризъм, който поначало е нововъведение, без никаква връзка с традициите, бързо изпада в криза и реалната власт се поема от армията. През 30-те години на XX в. правителствата продължават формално да се сменят

по волята на парламентарното мнозинство, но в действителност съдбата им зависи от надмощието на една или друга фракция на генералитета. Това е и атмосферата, в която на Източна Азия започва все по-масово да се гледа като на жизненото пространство, запазено за Япония, още повече че традиционната *шинтоистка* религия придава на императора божествено потекло и определя японците като богоизбран народ.^[2]

Както се видя, идеята за германците като „народ без жизнено пространство“, което трябва да бъде завоювано за сметка на Русия, е една от основните и в доктрината на националсоциализма, а с формирането на временния съветско-нацистки съюз към тази идея се прибавя и пропагандната тема за солидарността на Берлин и Москва срещу „западните плутокрации“. Тристранният пакт, сключен между Германия, Япония и Италия на 27 септември 1941 г., когато Хитлер все още вярва в съюза си със Сталин, съдържа в себе си както тезата за „жизненото пространство“, така и войнстващата омраза срещу западните демокрации начело със САЩ. Според чл.1 „Япония признава и уважава ръководството на Германия и Италия в създаването на нов ред в Европа“, а според чл.2 „Германия и Италия признават и уважават ръководството на Япония в създаването на нов ред във великото източно-азиатско пространство“. Чл.3 задължава националсоциалистическа Германия, фашистка Италия и Япония „да си сътрудничат на посочената по-горе основа“ и „да се поддържат взаимно с всички политически, стопански и военни средства, в случай че една от трите договарящи се страни е нападната от която и да е държава, която в момента не участва в европейската война и в китайско-японския конфликт“. Този текст дава възможност за всякакви тълкувания, тъй като е трудно да се определи дали Москва вече „участва в европейската война и в китайско-японския конфликт“ или не. Със сигурност може да се каже, че трите сили се задължават да воюват заедно срещу Съединените щати при евентуална намеса на американците в сблъсъка, макар че САЩ не се споменават изрично. Чл.5 пък отваря вратата за влизане и на сталинска Русия в Тристранния пакт: „Германия, Италия и Япония заявяват, че това споразумение по никакъв начин не засяга политическите отношения, съществуващи в момента между всеки от трите участници в споразумението и Съветския съюз.“^[3]

[1] Пл. С. Цветков. Европа през XX век. Ч.1. София, Нов български университет, 2002, с. 232–268. ↑

[2] Histoire universelle... Т.3, pp. 578–586. ↑

[3] W. Shirer. Le Troisième Reich des origines à la chute. Vol.2. Paris, Stock, 1976, pp. 256–257. За българския превод на Тристранния пакт вж. М. Семков. История 10 клас. София, „Свят. Наука“, 1995, с.178. ↑

7. ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА — БОРБАТА СРЕЩУ „ФАШИСТКАТА АГРЕСИЯ“ (1941–1945 Г.)

Едва след нападението на Хитлер срещу Сталин на 22 юни 1941 г. и след японската атака срещу Пърл Харбър на 7 декември същата година се оформят и двете основни коалиции на Втората световна война — *Обединените нации* начело със САЩ, Великобритания и Русия, от една страна и *Оста* начело с Германия, Япония и Италия, от друга. Американската, британската и руската пропаганда започват да разкрасяват войната като борба срещу „фашистката агресия“, макар че единствената фашистка държава в Оста е Италия. Сталин позира с видимо удоволствие като „антифашист“ и преднамерено подхранва самоизмамите на Запад, че след като участва в една справедлива кауза, той рано или късно ще „демократизира“ и собствения си режим. Още на 14 август 1941 г. американският президент Франклин Д. Рузвелт и британският премиер Уинстън Чърчил излизат със съвместна декларация, която става известна като *Атлантическата харта* и която е нагледно свидетелство за илюзиите на двете водещи западни демокрации. Рузвелт и Чърчил се застъпват за мир без териториални промени, „които не съответстват на свободно изразената воля на заинтересованите народи“. Признато е и „правото на всички народи да избират формата на управление“ и се изтъква желанието да се „видят суверенните права и самоуправление възвърнати на онези, които са били силно лишени от тях“. САЩ и Великобритания се задължават също така „да подпомогнат всички държави, големи или малки, победители или победени, в получаването им на равни начала на достъп до световната търговия и суровини, необходими за икономическото им благополучие“. Бъдещият свят трябва да се опира на „подобри условия на труд, икономически напредък и социална сигурност за всички“. Подчертава се освен това надеждата, че „след окончателния крах на нацистката тирания“ ще се възцари мир, „който да осигури на всички народи средства да живеят в сигурност в границите на собствената си страна и да им вдъхне увереност, че всички хора по всички краища на земята ще могат да изживеят живота си освободени от страха и нищетата“. Накрая се изтъква,

че „до създаването на една по-широка и постоянна система за обща сигурност“ трябва на първо време да се разоръжат народите, „които застрашават или могат да застрашат с агресия извън своите граници“^[1].

Както се вижда, в Атлантическата харта изобщо не се споменава за доскорошния съюз между Сталин и Хитлер, нито има какъвто и да било намек за евентуални гаранции срещу бъдещи съветски агресии. В пълен разрез с обещанията за свобода и сигурност е и поведението на американските власти към гражданите на САЩ от полско потекло. По доста безцеремонен начин се задушават всякакви критични бележки към злодеянията на съветския окупационен режим в Полша. Общо взето американската администрация се сееща за грижите и притесненията на американополяците само по време на поредната изборна кампания.^[2]

Всъщност Съединените щати се съюзяват с един диктатор срещу друг — със Сталин срещу Хитлер. За източноевропейците Втората световна война завършва със замяната на германския националсоциализъм с руския комунизъм. При това Румъния, България и Унгария, които са се ползвали все пак с някаква самостоятелност като съюзници на Хитлер, са превърнати с един замах в обикновени подопечни територии на Москва, а Тито като някакъв Франкенщайн възкресява Югославия под собствената си тоталитарна власт. Демокрацията се възвръща само върху половината от Германия, докато останалата част също е включена в съветската империя. Единствено следвоенното развитие на страни като Италия и Австрия и освобождението на Франция, Белгия, Нидерландия, Люксембург, Дания и Норвегия от нацистка окупация изпълняват поне донякъде обещанията, съдържащи се в Атлантическата харта от 14 август 1941 г.^[3]

Някои американци са твърде скептични към „освободителната роля“ на страната си във Втората световна война. В романа „Параграф 22“ Джоузеф Хелър приписва на съдържателя на един публичен дом в Сицилия мисълта, че американците нито са първите, нито са последните освободители, които идват по тези места, но винаги е имало, има и ще има заведения като неговото. Направо зловещи пък са сетнините от двете атомни бомби, които американската авиация пуска над Хирошима и Нагасаки през август 1945 г. и които причиняват

смъртта на повече от 100 000 човешки същества. И до днес не са стихнали дебатите за това дали първата и да се надяваме, последната употреба на ядрено оръжие в историята на войните е оправдана — привържениците на атомните бомби изтъкват, че по този начин бил спасен животът на поне един милион американски войници, но от лицето на земята са заличени цели два града, а жертвите са предимно цивилни.^[4]

Германският националсоциализъм е победен, но влиянието му продължава дълги години след самоубийството на Хитлер и катастрофата на Третия райх. По-специално антисемитизмът намира благоприятна почва сред редица арабски диктатури. Интересна е в тази връзка историята на Ялмар Шахт, който е смятан за „икономическото чудо“ на националсоциалистическа Германия. Без да е нацист, Шахт споделя антисемитизма на Хитлер и след като е оправдан на Нюрнбергския процес през 1946 г., заминава за Египет, за да стане стопански съветник на Гамал Абдел Насър, който налага едноличната си власт през 1954 г.^[5]

[1] У. Чърчил. Цит.съч. Т.3, с. 420–421. ↑

[2] J. E. Haynes. „Freedom... Everywhere in the World“, Roosevelt’s War Aims and the Arousal of Postwar Anticommunism: Poland and Polish-Americans (материал, представен на годишната конвенция на Американската историческа асоциация в град Вашингтон, САЩ, декември 1992). ↑

[3] Пл. С. Цветков. Европа... ЧЛ, с. 284–303, Ч.2, с. 5–115. ↑

[4] A. Nevins, H. St. Commager, J. Morris. Op.cit., pp. 466–467. ↑

[5] М. Майер. Райхът и Холокост. София, Нов български университет, 2005, с.202. ↑

8. ИЗРАЕЛСКО-АРАБСКАТА НЕПРИМИРИМОСТ

Израелско-арабската непримиримост не е продукт на нацистко влияние, а се дължи преди всичко на дълбоки и трайни културноцивилизационни различия, които често пъти стигат до несъвместимост. През 1948 г., благодарение на гузната съвест на Западна Европа заради *Холокоста* и благодарение на поддръжката на САЩ и комунистическа Русия евреите се сдобиват отново с държава 2000 години подир унищожението на Юдейското царство от римляните. Завръщането на евреите в Палестина започва още от края на XIX в., засилва се в периода между двете световни войни и става неудържимо през 40-те години на XX в. Още през VII в. сл.Хр. обаче Палестина е завладяна и заселена от араби. Както може да се очаква, след тринадесет столетия те гледат на Палестина като на свое собствено отечество и не могат да възприемат завръщащите се евреи другояче освен като чужди натрапници.^[1]

Поддръжката на САЩ за Израел несъмнено е повлияна от еврейското лоби, но по-същественото е, че американската позиция се вписва в традиционния за страната антиколониализъм. Москва също вижда в реставрацията на еврейската държава и допълнителен удар върху британската колониална империя, но не е изключено Сталин да е търсил в самото съществуване на Израел повод да се справи с еврейската общност в самата Русия. Във всеки случай евреите от източноевропейските страни, окупирани от „червената армия“, получават възможност да се преселят в Палестина, което е немислимо за поданиците на самия Съветски съюз. За отбелязване е също така, че когато започва кампанията си за изтребване на еврейската общност в европейската част на Русия, Сталин окачествява жертвите като „безродници“ и „космополити“, обвинявайки ги, че били организирали „мащабен еврейски националистически заговор“ и дори „терористична троцкистко-титовистко-ционистка група“?^[2]

Израел се ражда във война, а и току-речи цялата му история досега е ако не непрекъсната война, то най-малкото въоръжен мир, разтърсван от кървави бунтове и терористични актове. Гамал Абдел Насър, а и други арабски диктатори неведнъж се заканват да

ликвидират израелската държава и да издавят евреите в морето, но антисемитизмът им е по-скоро традиционен. Подобно на християните, които са отхранвани от крехка детска възраст с мита за вината на евреите, предали Исус на смърт, арабите също виждат в евреите изменници на първоначалната чиста вяра поради враждебното им поведение спрямо Мохамед.^[3]

Така или иначе, в Палестина се създава уникална ситуация, тъй като два народа — израелците и палестинските араби — имат за свое отечество една и съща територия. Атмосферата е благоприятна както за ислямския, така и за еврейския фундаментализъм, не признаващ никакви други граници за Израел освен онези, които са имали Израелското и Юдейското царство през античността. Все пак влиянието на еврейските фундаменталисти е сравнително по-слабо и съвременната израелска държава изпква със стабилността на парламентарнодемократичните си институции. Готовността за компромис на Египет след смъртта на Гамал Абдел Насър пък прави възможни и историческите споразумения в Кемп Дейвид през 1978 г., които бележат началото на един продължителен и мъчителен път към някаква нормализация. Победата на фундаменталистката и терористична организация Хамас на парламентарните избори в палестинската автономия през 2006 г. отново рискува обаче да върне нещата към изходната точка от 1948 г.^[4]

[1] Д. Шнапер. Общността на гражданите (върху модерната идея за нация). София, ЕОН, 2000, с. 66–69 и 114. ↑

[2] R. Conquest. Stalin Breaker of Nations. London, Weidenfeld, 1991, pp. 307–311; Ст. Куртоа, Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Цит.съч., с. 221–222. ↑

[3] И. Бибо. Еврейският въпрос в Унгария след 1944 година. — В: И. Бибо. Политика, морал, демокрация. Избрани студии 1942–1957. София, „Ерго“/„Огледало“, 2003, с. 169–312. ↑

[4] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 51–64. ↑

9. КОРЕЙСКАТА ВОЙНА И ВИЕТНАМСКИЯТ СИНДРОМ

Макар че дълги години арабите се поддържат от Москва, а Израел — от САЩ, израелско-арабската непримиримост не се вписва в глобалния конфликт между руския комунизъм и западните демокрации начело със Съединените щати. Жертвите, които американците дават във войните за възпиране на комунистическата агресия, са сравними с броя на загиналите по време на Втората световна война — през Втората световна война са убити 397 000 американски войници, а в Корея през 1950–1953 г. и във Виетнам през 1961–1975 г. загиват общо 190 000 американци. Авиацията на САЩ пуска в Индокитай повече бомби, отколкото за целия период на Втората световна война, и то в Европа и Азия взети заедно.^[1]

Корейската война започва на 25 юни 1950 г. с мащабната агресия на комунистическия север. В последвалите военни действия се намесват и над един милион „доброволци“ от маоистки Китай. След няколко критични момента комунистите са отблъснати на север, като дават милион и половина убити и ранени срещу 400 000 загинали и ранени от страна на американците и техните съюзници, които воюват от името на ООН. Примирието е подписано на 27 юни 1953 г., като в по-голямата си част границата между комунистическия Север и некомунистическия Юг минава на север от 38-ия паралел, който е бил дотогава демаркационната линия между двете корейски държави. За пръв път подир Втората световна война комунизмът е принуден да отстъпи някои територии.^[2]

Корейският конфликт е война от класически тип с редовни армии и фронтова линия. Победата на САЩ и техните съюзници създава измамното впечатление, че комунизмът може да бъде надвит с традиционни военни средства, но възниква проблемът дали това е едностранно в полза на демокрацията. До 80-те години на XX в. Южна Корея се управлява от авторитарни режими, които се радват на безрезервна поддръжка от страна на Съединените щати. С други думи, отново е приложена схемата за съюз с едни диктатори срещу други, но може би най-същественото е, че американците се оказват съвършено неподготвени за война срещу въоръжени терористи, които избягват

фронталните битки. Именно такава е обаче ситуацията, която се създава във Виетнам.

От 1954 г., в пълен разрез с постигнатите договорености комунистическият диктатор на Северен Виетнам Хо Ши Мин и неговите въоръжени формирования проникват все по-масово в южната част на страната с притегателния лозунг за национално обединение. В името на това обединение се изстребват всички „колаборационисти“ и дори се ампутират ръцете на деца единствено заради това, че са били ваксинирани от американски лекари. На всичкото отгоре, подобно на Южна Корея, южновьетнамският режим не може да се определи като демократичен, а все повече американци стигат до идеята, че комунистите могат да бъдат победени само със същите безогледни методи. Зачестяват случаите на масови избивания на цивилно население и все по-широки кръгове от обществеността в самите Съединени щати се надигат срещу намесата на страната им в един конфликт, който изглежда неморален и безперспективен. В крайна сметка САЩ губят може би единствената война в своята история и през 1975 г. целият Индокитайски полуостров попада под различни комунистически режими, чиято чудовищна изстребителност е необичайна, ако не за Ленин и Сталин, то поне за техните наследници.

[3]

През втората половина на 70-те години на XX в., а най-вече по време на двата президентски мандата на Роналд Рейгън от 1981 до 1989 г. американците не само превъзмогват травмата от виетнамската война, но и правят първите сериозни опити да се измъкнат от капана, който често пъти ги е принуждавал да поддържат една диктатура срещу друга. Така например с дискретното насърчение на Вашингтон президентските избори в Салвадор се печелят през 1984 г. от умерения Хосе Наполеон Дуарте, който постига мир с въоръжените комунистически групировки и създава условията за по-трайна демокрация в страната. Подобно въздействие има и намесата на САЩ на Филипините, чийто диктатор Фердинанд Маркос „печели“ поредния си президентски мандат, като безпардонно фалшифицира изборните резултати. Срещу него се изправя Корасон Акино, вдовица на лидера на филипинската опозиция Б. Акино, убит от хората на Маркос. Американците дават да се разбере, че трябва да се спазват правилата на демокрацията и през 1986 г. Фердинанд Маркос се оттегля от поста

си под натиска на все по-масови протести. Постът му се поема от Корасон Акино, чието президентство бележи завръщането на демокрацията във Филипините, но не и края на ислямския и комунистическия тероризъм. Подобен е най-сетне и подходът на САЩ към чилийския диктатор Агусто Пиночет, който през 1973 г. е извършил с американско одобрение преврат срещу комунизиращото се правителство на Салвадор Алиенде. След изключително кървава разправа с привържениците на Алиенде, при която са избити най-малко 2000 човека, Пиночет все пак създава условията за развитието на една все по-благоприятстваща частна пазарна икономика. През 1989 г. той се оттегля без много шум от властта, като запазва контрола си върху армията, но същевременно позволява на чилийците да утвърдят отново демокрацията и правовата държава.^[4]

[1] A. Nevins, H. St. Commager, J. Morris. Op.cit., pp. 512 and 565-569; Histoire universelle... T.3, p.452. ↑

[2] A. Nevins, H. St. Commager, J. Morris. Op.cit., pp. 506–518. ↑

[3] Пак там, с. 562–574. ↑

[4] Пак там, с. 638–639. ↑

10. ВОЙНИТЕ СРЕЩУ ДИКТАТОРИТЕ И ТЕРОРИЗМА В КРАЯ НА XX И НАЧАЛОТО НА XXI В.

След Виетнам САЩ вече не правят грешката да се вмъкнат в конвенционална война срещу неконвенционален противник. При това високите технологии, които навлизат през 80-те години на XX в. все по-масово и в бита, внасят коренна промяна в самия начин на водене на една война, като фактически я компютризират и правят до голяма степен излишни оръжията за масово поразяване, включително ядрените. Първият тест за новата стратегия става островната държава Гренада в Карибско море. Гренада, чието население възлиза на 113 000 човека, е британски доминион и държавен глава е английската кралица, представяна от генерал-губернатор. В един момент изборите се печелят от умерения марксист Морис Бишоп, който прави самоубийствената грешка да допусне на острова все повече въоръжени „съветници“ от комунистическа Куба. През октомври 1983 г. Кастро и руските му настойници решават, че са на зряла възраст за „пролетарска революция“. Бишоп е убит, като е застрашен и животът на намиращите се там около 1000 млади американци, учещи се в местното медицинско училище, ръководено също от американци. В отговор на молбата на *Организацията на източнокарибските държави* 4600 американски войници слизат на острова, арестуват превратаджиите и смазват противодействието на местните комунисти, както и на около 700 добре въоръжени кубински „строителни работници“. Операцията привършва през декември същата година, когато американските съединения се изтеглят, като оставят една малобройна мироопазваща сила.^[1]

В редица случаи американците предпочитат да подпомагат — къде по-открито, къде по-дискретно — различни антикомунистически партизански формации. Така „контрите“, воюващи срещу комунистическия режим на Даниел Ортега в Никарагуа, получават на пръв поглед помощи единствено от неправителствени организации, но администрацията на президента Рейгън е пряко ангажирана в тази операция, като осигурява за антикомунистите парични суми, получени от продажбата на оръжие за фундаменталистки Иран. За сметка на това

афганистанските *муджахидини*, борещи се срещу съветската окупация, се поддържат официално от Съединените щати, които ги снабдяват с модерно и ефикасно оръжие. Бедата е, че антикомунизмът на *муджахидините* се съчетава с не по-малко фанатична омраза към западните ценности и именно от техните среди се формира терористичната организация *Ал Кайда* начело с Осама бен Ладен.^[2]

Промяната на световния баланс на силите подир разпадането на съветската империя далеч не се изчерпва с често повтаряния банален факт, че САЩ остават единствената свръхсила. Качествено нова форма придобива и хилядолетната несъвместимост между индивидуализма и колективизма, между демокрацията и терора. През август 1990 г. иракският диктатор Садам Хюсеин решава да се възползва от объркването, предизвикано от „*нежните революции*“ в Източна Европа, за да завладее Кувейт. Съветът за сигурност на ООН предупреждава ултимативно Ирак, че ако до 15 януари 1991 г. не се изтегли от Кувейт, в помощ на кувейтците ще бъдат изпратени войски на ООН. Пратеникът на съветския ръководител Горбачов в ООН не налага вето, макар че от дълги години Москва поддържа тесни връзки със Садам Хюсеин.^[3]

Операция „*Пустинна буря*“ започва на посочената дата, като и този път основните тежести и отговорности се поемат от САЩ, подпомагани военно от Великобритания, а политически и дипломатически — от Белгия, Дания, Испания, Франция, Гърция, Италия, Норвегия, Нидерландия, Португалия, Чехословакия и Турция. Това е може би първата компютърна война в историята на човечеството и една от първите, които се предават пряко по телевизията. Военните цели на Садам Хюсеин се поразяват с невероятна точност, така че да предизвикат минимални материални щети и възможно най-малък брой човешки жертви. На 24 февруари, след като антииракската коалиция елиминира авиацията и противовъздушната отбрана на Садам Хюсеин, започват сухопътните действия и Кувейт е освободен за четири дена.^[4]

Това освобождение не спомага обаче кой знае колко за либерализирането на режима в самия Кувейт, а в Ирак става повод за нови кървави репресии срещу инакомислещите. Още по-трагично е развитието на Афганистан, където след изтеглянето на руската армия избухва продължителна гражданска война, а към 1996 г. едва ли не

цялата страна попада в ръцете на *талибаните* начело с молла Омар. Под страх от най-сурови наказания жените са задължени да се покриват изцяло. Задължителни стават и брадите при мъжете и ако политическата полиция на *талибаните* прецени, че дадена брада не е достатъчно дълга, несретникът се хвърля в затвора и се държи там докато брадата му порасне. Безогледно се изстребват всички действителни и възможни опоненти. Именно под крилото на *талибаните* саудитецът Осама бен Ладен започва да изгражда терористичната мрежа на Ал Кайда и да влиза в контакт с редица арабски диктатори, между които и Садам Хюсеин.^[5]

Докато Осама бен Ладен тъкми страшния си удар срещу американците, САЩ се намесват срещу опита на сръбския комунистически вожд Слободан Милошевич да организира поредния геноцид, този път спрямо косовските албанци. През април 1999 г. Сърбия е парализирана от въздушните нападения на американската авиация, а Косово минава под администрацията на ООН. Милошевич пада обаче от власт едва през есента на 2000 г., докато международният контрол в Косово се оказва недостатъчно ефикасен, за да възпре цяла серия от албански нападения срещу мирното сръбско население в областта.^[6]

Атентатите на 11 септември 2001 г. срещу Световния търговски център в Ню Йорк и срещу Пентагона край Вашингтон, причинили смъртта на 3000 човека, са организирани в пустините на Афганистан. Още преди да изтече годината, САЩ предприемат поредната си военна операция, насочена този път срещу режима на *талибаните*. Режимът е съборен и е постигнат впечатляващ напредък в утвърждаването на многопартийно представително управление в Афганистан, но Осама бен Ладен така и не е заловен. През 2003 г. американците започват втората си война срещу Садам Хюсеин, който е заловен. Тренираните от него специални части обаче попълват все по-многобройната нелегална армия от терористи, които изпъкват като главната заплаха за нормализацията на живота в Ирак. За отбелязване е също така, че американците дават във всичките тези операции учудващо малък брой жертви, докато загиналите сред цивилното население са поне десет пъти повече.^[7]

Атентатите от 11 септември 2001 г. посочват, че на света вече няма сигурно място и че тероризмът на ислямските фундаменталисти

застрашава самите основи на цивилизацията. Победоносните войни на САЩ срещу Слободан Милошевич, афганистанските *талибани* и срещу Садам Хюсеин сякаш доказват за сетен път, че диктаторите разбират единствено от удар с юмрук по зъбите. Дали и доколко са оправдани обаче хилядите невинни жертви, неизбежни при всяка военна операция?

Във всяка война участват най-малко две страни, което означава, че за всяка война има най-малко две несъвместими гледни точки. Би могло да се допусне, че войната е оправдана само като крайно средство за самозащита. Проблемът е, че никой никога не е могъл да определи с точност докъде е позволена самозащитата и откъде започва касапницата. По всичко личи, че чисто морални категории като „справедливост“ и „несправедливост“ са неприложими, когато става дума за война.

[1] Пак там. ↑

[2] Пак там, с. 617; Вл. Чуков. Цит.съч., с. 209–213. ↑

[3] К. О. Morgan. The People's Peace. British History 1945–1990. Oxford University Press, 1992, p.506. ↑

[4] Пак там. ↑

[5] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 214–216. ↑

[6] Е. Никова. Войната в Босна и Балканите. — В: „Особеният случай“ Босна. Изследвания. София, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 2001, с.279. ↑

[7] Вл. Чуков. Цит.съч., с. 214–215. ↑

ГЛАВА ОСМА

КОЙ РАЗПАЛИ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА?

1. НЕУДОБНИТЕ ИСТИНИ ЗА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Половин век след Втората световна война се оказва недостатъчен, за да се освободи поне историята като наука от дълбоко вкоренените клишета за виновниците и агресорите. Колкото до учебниците, те неизменно натрапват мисълта, че главни виновници за войната са Хитлер и японският милитаризъм. По също толкова категоричен начин се твърди, че с *„Големия терор“* от 1936–1938 г. Сталин бил съсипал армията си, поради което трябвало да заглуши експанзионистичните си домогвания, ако изобщо бил имал такива и да прави всякакви маневри, за да отдалечи войната от границите на своя Съветски съюз. Слабостта на „червената армия“ била доказана и по време на *Зимната война* през 1939–1940 г., когато малка Финландия съумява да окаже достатъчно твърд отпор на комунистическа Русия, за да я накара да се откаже от плановете за поглъщане и съветизация.

В книгата си *„Последната република“* нашумелият руски автор Виктор Суворов смята обаче, че Сталин е бил съвършено добре подготвен и за войната срещу Финландия през зимата на 1939–1940 г. И действително „червената армия“ съумява да пробие финландските отбранителни линии, което е наистина чудо, като се имат предвид полярните условия и прочутата *„линия Манерхайм“*. Остава все пак питането поради какви причини Сталин не завладява Финландия и не я превръща в *„съветска република“*, макар че очевидно е имал такива намерения, след като скалпва „правителство“ начело с коминтерновския апаратчик Куусинен. Според Суворов след изтощителната кампания Сталин решил, че е по-благоразумно *„да не затъва в продължителна партизанска война“*.^[1]

Тезата на Суворов е, че Сталин никога не се е готвил за отбрана, а единствено за агресия в избран от него момент. Освен това „червената армия“ далеч не е била така съсипана от сталинските

чистки, както изглежда на пръв поглед. Всъщност още в началото на 60-те години на XX в. британският историк А. Дж. П. Тейлър изказва становището, че съветската военна доктрина се опира изцяло на нападението, а не на отбраната. Тейлър обаче не е първият, тъй като десетина години преди него френският му колега М. Морис пише, че националсоциалистическа Германия е предпочела „да ускори нападението срещу СССР, преди самият той да е готов да удари“^[2].

Главният опонент на Суворов е професионалният историк от Израел Габриел Городецки, но веднага трябва да се изтъкне, че руските власти са му отпуснали специална стипендия, за да напише книгата си „Митът за ледоразбивача“. Прави впечатление също така, че по изпитания съветски маниер Городецки често пъти премълчава някои съществени страни на даден факт или направо отрича очевидното. Такова е например твърдението му, че шумно афишираната заявка на Хитлер за завладяването на целия свят е реалната крайна цел на режима му, докато при Сталин непрекъснато разгласяваният стремеж на руския комунизъм да покори и съветизира планетата се бил свеждал до чиста пропаганда.^[3]

В рамките на един тоталитарен режим обаче пропагандата е едно от най-мощните средства за промиване на мозъците. Не може поколения наред поданиците на съветската империя да се подхранват с догмата за неминуемата победа на комунизма в целия свят и сетне в един момент на същите тези поданици да им се каже, че всичко това било само прах в очите. Още от втората половина на 20-те години военачалниците на комунистическа Русия разработват подробни планове за завладяването и съветизацията на все по-обширни територии, докато болшевишката система бъде натрапена на цялото човечество. В тези планове се засягат и такива детайли като това кому да бъде поверена съветизацията на определена страна. Изрично се посочва, че на местните елементи трябва да им се отрежда най-скромната спомагателна роля, докато по-отговорните длъжности се предвиждат за съветски поданици от съответното народностно потекло, а най-съществената работа се поверява, разбира се, на репресивните органи на болшевишката държава.^[4]

Твърде ценни за намеренията на Сталин по време на Втората световна война са свидетелствата на политиците и държавниците именно от малките европейски страни като Литва, България и т.н.

Както се видя, Москва гледа на унищожението на Литва, Латвия и Естония само като на епизод от завладяването и съветизацията на Европа, което според руския диктатор и неговите помощници е целта на Втората световна война, докато Третата световна война щяла да доведе до болшевизацията на целия свят. При тези необорими доказателства са направо учудващи опитите на Городецки да ни убеди, че поглъщането на Литва, Латвия и Естония от сталинска Русия през юни 1940 г. било в отговор на падането на Франция под ударите на Хитлер и че не *Пактът Молотов-Рибентроп* е отворил вратата за съветизацията на трите балтийски страни.^[5]

Общото впечатление от произведението на Городецки е, че той всъщност повтаря с привидно „по-интелигентни“ изрази и словосъчетания старите пропагандни тези на комунистическия режим. Разбира се, не малка вина за това имат и редица автори от напредналите западни демокрации, които преднамерено си затварят очите пред изначалната агресивност на съветската държава, за да оправдаят съюза на своите страни със Сталин по време на Втората световна война. Такива изкривявания се забелязват дори и в труда на американския журналист Уилям Шайрър „*Възход и падение на Третия райх*“, който се смята за класическо проучване на историята на германския националсоциализъм. Като цяло Шайрър е обективен и подробен в разказа си и осветлява по логичен начин стъпките на Хитлер по пътя му към голямата война. Когато обаче се спира на решението на германския диктатор да нападне комунистическа Русия, Шайрър сякаш изневерява на логиката си и търси в тази фатална крачка някаква налудничава самоувереност и наранено самолюбие от сполуките на Сталин. Тези схващания залягат дълбоко в историографията за Втората световна война, но с тях не може да се отговори на питането защо германският генералитет се страхува от война на два фронта при чехословашката криза през септември 1938 г., а възприема безпрекословно решението на Хитлер да нападне Съветския съюз преди да се е справил с Великобритания. Очевидно е имало твърде силни и неотложни причини, които са накарали Хитлер и военачалниците му да се решат на такава авантюра, но Шайрър не казва на практика нищо във връзка с това.^[6]

[1] В. Суворов. Последната република. Ч.1. София, „Факел експрес“, 1996, с. 155–171. ↑

[2] В. Суворов. День-М. Москва, АО „Все для вас“, 1994; А. J. P. Taylor. The Origins of the Second World War. Harmondsworth, Penguin Books, 1963, pp. 312-313; М. Maurice. Histoire d'Angleterre. Paris, Librairie Arthème Fayard, 1955, p.416. ↑

[3] Г. Городецкий. Миф „Ледокола“. Москва, „Прогресс-Академия“, 1995, с. 33–93. ↑

[4] В. Суворов. Ледоразбивачът. Русе, „Стодис“, 1993, с. 58-59; Пл. С. Цветков. Между руския комунизъм и германския националсоциализъм (средните и малките държави в европейската политика до Втората световна война). София, „Херон-Прес“, 1998, с. 40–43 и сл. ↑

[5] Г. Городецкий. Цит.съч., с.127. ↑

[6] W. Shirer. Le Troisième Reich des origines à la chute. Vol.2. Paris, Stock, 1976, pp. 244–317. ↑

2. ДИПЛОМАТИЧЕСКАТА СТРАТЕГИЯ НА ЛЕНИН

В действителност Втората световна война е един вид „програмирана“ още от Ленин. През 1920 г. той изтъква пред група московски комунисти, че с оглед на замисления поход за съветизацията на цялата планета Русия трябва да се възползва максимално от непримиримостта между победителите и победените в Първата световна война: „... Трябва да се използват противоположностите и противоречията между двата империализма, между двете групи капиталистически държави... Докато не сме завоювали целия свят, докато си оставаме от икономическа и военна гледна точка по-слаби от останалия капиталистически свят, дотогава трябва да се придържаме към правилото: трябва да умеем да използваме противоречията и противоположностите между империалистите.“^[1]

Освен всичко останало това означава, че комунистическа Русия трябва да пречи по всякакъв начин на каквито и да било опити за помирение между победители и победени. Характерният стил на ленинската дипломация си проличава и в поведението спрямо страните, които току-що са се освободили от руска власт. През 1920 г. Москва признава официално независимостта на Естония, Литва, Латвия и Финландия, но се опитва по думите на съветския военачалник Тухачевски да разпали „световния пожар... през трупа на Полша“. При това в договора с Литва Русия потвърждава литовската принадлежност на Вилнюс, макар че градът е присъединен към Полша. Вилнюският проблем отравя фатално литовско-полските връзки през целия период между двете световни войни, а Ленин очевидно не пести сили, за да направи двете страни още по-непримирими една спрямо друга.^[2]

Първоначално Москва дава вид, че се солидаризира преди всичко с победените страни и оказва дейна поддръжка на турските национални сили начело с Мустафа Кемал в борбата им срещу Гърция и срещу диктата на Антантата. На 16 март 1921 г. пратеникът на Мустафа Кемал в Москва подписва договор „за дружба и за братство“ със съветска Русия. Благодарение на руските пушки,

куршуми, снаряди и злато Мустафа Кемал може да премине в контраофанзива срещу силите на Антантата и главно срещу гърците. С тясното сътрудничество на кемалистите „червената армия“ на Троцки пък завладява и съветизира Армения, Грузия и Азербайджан.^[3]

През април 1922 г. Ленин изпраща делегат на международната конференция в Генуа, която трябва да реши поне някои от остриите стопански проблеми, стоварили се върху Европа подир края на Първата световна война. Руският пратеник категорично отхвърля френското искане Москва да признае дълговете на царския режим, анулирани едностранно от Ленин още в първите дни след болшевишкия преврат. За сметка на това руснаците бързо намират общ език с германските си колеги и на 16 април двете страни подписват в курортното градче Рапало недалече от Генуа договор, с който се отказват от всякакви финансови и други претенции една спрямо друга. Берлин признава официално комунистическия режим и двете държави си разменят посланици. Постигната е и главната цел на болшевишкия диктатор, тъй като Рапалският договор разкъсва *„некомунистическия единен фронт“*. Започва и все по-тясно сътрудничество между Русия и Германия не само в стопанската, но и във военната сфера. Благодарение на Москва германците могат да заобиколят забраната на Версайския договор да се превъоръжават, разгръщайки свое военно производство на руска територия с руски суровини.^[4]

Рапалският договор се възприема от твърде много съвременници като военнополитически съюз между Германия и Русия, но това не спасява ни най-малко германците от подривните действия на Коминтерна. През 1923 г., в условията на галопираща инфлация, предизвикана от окупацията на Рур от Франция и Белгия, Москва започва да формира в Германия малки терористични групи под наименованието *„подразделение 7“*. Определен е и денят за поредния метеж. В сетния момент Коминтернът отлага насрочената дата, но хамбургските комунисти начело с Ернст Телман не получават навреме новото нареждане и се бият с полицията и войската от 23 до 26 октомври 1923 г.^[5]

[1] В. И. Ленин. Реч на събранието на актива на Московската организация на РКП(б), 6 декември 1920 г. — В: В. И. Ленин.

Съчинения. Т.31. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1953, с. 450–451. ↑

[2] A. E. Senn. The Great Powers, Lithuania, and the Vilna Question 1920–1928. Leiden, 1966, pp. 2-85; Archiv Ministerstva zahraničnich věcí, Tallin 1934, č. 14 (Tallin, dne 12. dubna 1934); M. Mourre. Dictionnaire encyclopédique d'histoire. Paris, 1978, p.3601. ↑

[3] Дж. Хаков. История на Турция през XX век. София/Анкара, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия/Център за проучвания „Ататюрк“, 2000, с. 65–66. ↑

[4] H. Graml. Europa zwischen den Kriegen. Lausanne, 1969, S. 147-154; А.А. Ахтамзян. Советско-германские экономические отношения в 1922–1932 гг. — Новая и новейшая история, 1988, кн. 4, с. 42–46. ↑

[5] В. Кривицки. Аз бях агент на Сталин. София, „Български писател“, 1992, с. 47–51. ↑

3. ТАКТИКАТА НА СТАЛИН

Смъртта на Ленин през януари 1924 г. и острата борба за това кой да го наследи начело на партията и държавата не отслабват тероризма на московската мрежа, сред чиито най-кървави „подвизи“ през този период са метежът в естонската столица Талин на 1 декември 1924 г. и атентатът в софийската катедрала „Св. София“ на 16 април 1925 г. Талинският метеж е потушен обаче за няколко часа, а ответните мерки на българското правителство начело с Александър Цанков нанасят сериозен удар върху коминтерновската мрежа в България.^[1]

Временната слабост на Русия проличава и в неумението ѝ да попречи на френско-германското сближаване, което намира израз в сключването на Рейнския гаранционен пакт в швейцарския град Локарно на 17 декември 1925 г. Това е крайно неблагоприятен резултат за предписаната от Ленин тактика за максимално разпалване на непримиримостта между победители и победени. Все пак Сталин решава на този етап да демонстрира отново сравнително по-голяма близост с победените страни, като оповестява, че една от външнополитическите цели на комунистическата партия и на съветската държава трябва да бъде сближаването с победените страни, които *„се намират в опозиция спрямо господстващия съюз на големите държави.“*^[2]

Интересна е в тази връзка декларацията на Сталин, че *„Локарно ще роди нова война в Европа“*. На пръв поглед това е сякаш безсилна злоба, предизвикана от факта, че традиционни врагове като Франция и Германия са смогнали да намерят общ език помежду си. Както посочва обаче Хана Аренд, пророчествата на един тоталитарен вожд всъщност разкриват намеренията му. Ако Хитлер казва, че нова световна война, предизвикана от *„еврейските финансисти“*, щяла да доведе до *„изтребване на еврейската раса в Европа“*, той разгласява собствения си замисъл да унищожи евреите в Европа. Ако за Ленин предприемачите и частните собственици са *„отмиращи класи“*, то това е израз на собственото му намерение да ликвидира физически представителите на тези слоеве. Така и убеждението на Сталин, че Локарнските споразумения щели да породят нова война в Европа, е

публично признание за собствените му планове да разпали такава война.^[3]

След като побеждава конкурентите си, новият вожд на комунистическа Русия пристъпва към конкретни действия. През 1930 г. той все още окачествява Франция като „най-агресивната и милитаристична страна от всички агресивни и милитаристични страни по света“. През 1932 г. обаче Москва сключва с Третата република и с повечето ѝ източноевропейски съюзници „пактове за ненападение“, а същевременно хвърля немалко усилия, за да улесни пътя на Хитлер към властта в Германия. С оглед на това комунистите в Германия са инструктирани в един момент да действат заедно с националсоциалистите в стачка срещу социалдемократичната администрация в Източна Прусия.^[4]

Ленинската тактика е застрашена отново в края на 1932 г., тъй като на 11 декември САЩ, Великобритания, Франция, Италия и Германия подписват специална декларация, с която германската страна изразява готовност да продължи участието си в *Световната конференция за разоръжаване*, заседаваща в Женева. В замяна на това Обединеното кралство, Франция и Италия се съгласяват „да се дадат на Германия и на другите разоръжени по договор сили равни права“. В отговор руският външен министър Максим Литвинов бърза да одобри на 6 февруари 1933 г. съществени елементи от френските виждания за европейската и световната сигурност и дори излиза с „Проектдекларация за дефиниция на агресията“, която получава поддръжка от страна на Франция, но предизвиква резерви в Германия.^[5]

Горе-долу по същото време обаче фашистският диктатор Мусолини излиза с нова инициатива за споразумение между водещите западноевропейски държави, като предлага „*Политически пакт за разбирателство и сътрудничество*“ между Италия, Германия, Великобритания и Франция. Пактът предвижда някои възможности за преразглеждане на статуквото и Сталин доста умело се възползва както от притесненията във Франция, породени от националсоциалистическата революция в Германия, така и от страховете на френските съюзници в Източна Европа от исканията за ревизия. В крайна сметка *Пактът на четирите* е осуетен, а през юли 1933 г. комунистическа Русия сключва поредица от конвенции за

определяне на агресията с Полша, Румъния, Югославия, Чехословакия, Турция, Персия, Афганистан, Литва, Латвия и Естония.^[6]

След като Германия излиза през октомври 1933 г. от Обществото на народите, Франция вече се поддава едва ли не изцяло на съветските интриги, като лансира идеята за подновяване на стария френско-руски съюз отпреди Първата световна война. Френската дипломация е толкова заслепена, че фактически не реагира спрямо една съвършено публична резолюция на XVII конгрес на Всесъюзната комунистическа партия (болшевици), проведен през януари 1934 г., когато Съветският съюз вече е съобщил на Третата република съгласието си да влезе в Обществото на народите. Резолюцията се отнася за всички държави, с които Русия контактува под една или друга форма, а в този момент това е най-вече Франция: *„Конгресът специално подчертава, че на Централния комитет се дават пълномощия във всеки момент да скъса всички съюзи и мирни договори с империалистическите и буржоазни държави, както и да им обяви война.“*^[7]

Последвалите преговори завършват през май 1935 г. със сключването на един руско-френски и един руско-чехословашки пакт за подпомагане, привидно насочен срещу Германия. Новият съюз е не само чудовищен поради несъвместимостта на френската и чехословашката демокрация с комунистическия тоталитаризъм на Русия. Той е предварително обречен поради диаметрално срещуположните цели на Франция и Съветския съюз. В Париж се надяват, че договорът с Москва е само „обиколен път“ към евентуално разбирателство с Берлин, а Сталин се стреми тъкмо към обратното, а именно да попречи на всякакви опити за споразумение между Франция и Германия. Реакциите на Хитлер спрямо руско-френско-чехословашката система от съюзи оправдават напълно очакванията на съветския диктатор.^[8]

Сталин не се спира обаче дотук. Както вече се каза, през лятото на 1935 г. той лансира една стратегия на „единни“ и „народни фронтове“, която трябва да се осъществи по каналите на Коминтерна. Идеята е комунистическата мрежа във всички страни, където това е възможно, да инициира коалиции от предимно леви партии, които да се борят за спечелване на изборите, за да противодействат на „фашистката заплаха“. Очевидно е обаче, че към 1935 г., когато Хитлер е нанесъл унищожителен удар върху коминтерновската мрежа

в Германия, такава директива може да се изпълни само в държави с действащо многопартийно представително управление. От друга страна, в новосъздалата се атмосфера едно правителство с участието на комунисти по никакъв начин не би могло да намери общ език с Хитлер. Новата тактика на Сталин доказва своята ефикасност през май 1936 г., когато скалъпеният набързо *„Народен фронт“*, включващ и комунистите, печели парламентарните избори във Франция. По директива от Москва френската компартия отказва да поеме министерски постове, но премиер става Леон Блум, който е не само социалист, но и евреин, а това премахва дори и теоретичните възможности за разбирателство с Хитлер. На всичкото отгоре правителствената смяна в Париж предизвиква такова недоверие сред средните и малките европейски държави, че всъщност бележи и края на френската система от съюзи в Европа.^[9]

Все пак французите са си изградили достатъчно силни парламентарнодемократични навици, за да преглътнат и експеримента с *„Народния фронт“*, докато победата на подобен *„Народен фронт“* в Испания предизвиква през лятото на 1936 г. военен метеж, който туря началото на извънредно кървава и продължителна гражданска война. Първата работа на Сталин е да елиминира анархистките и троцкистките елементи и да подчини народофронтовския режим на волята си посредством все по-разгърната и ефикасна репресивна мрежа под прякото ръководство на кадри от съветския комисариат на вътрешните работи. Прави впечатление обаче, че след като е натрапил контрола си върху своята част от Испания, руският диктатор не бърза да осигури победата срещу силите на Франко, поддържани от Мусолини и Хитлер. Сякаш Сталин държи Испания като някакъв резерв за сделка с Третия райх.^[10]

Чехословашката криза от лятото и ранната есен на 1938 г. убеждава Москва, че на този етап Франция и Великобритания не са готови да воюват срещу националсоциалистическа Германия. В самото навечерие на Мюнхенския диктат, след като на няколко пъти Съветският съюз гръмогласно е съобщавал, че може да се намеси и с армията си в помощ на Прага, руският външен министър Литвинов неочаквано дава да се разбере, че Русия не възнамерява да воюва заради Чехословакия. В нощта на 29 срещу 30 септември 1938 г. „фюрерът“ на Третия райх, италианският диктатор Мусолини,

британският премиер Невил Чембърлейн и френският му колега Едуар Даладие подписват договор, задължаващ Чехословакия да отстъпи на Германия Судетския район, който е населен предимно от немци, но включва също така отбранителните линии срещу Третия райх, както и твърде съществен дял от чехословашката промишленост. Непосредствено след френско-британската капитулация пред Хитлер сталинските дипломати бързат да намекинат по достатъчно прозрачен начин, че са намислили да се отдалечат от Париж и да потърсят споразумение с Берлин: „*Ние без малко не стъпихме на гнила дъска. Сега отиваме другаде.*“^[11]

[1] Пак там, с. 50-51; Е. Bojtár. Európa megrablása. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1989, Ю.о.д.; П. Семерджиев. Руската империя и Съветският съюз в съдбата на България. Т.2. Ерусалим, Институт за историята на българската емиграция в Северна Америка „Илия Тодоров Гаджев“, 2005, с. 181–205. ↑

[2] И. В. Сталин. Сочинения. Т.7. Москва, ОГИЗ — Государственное издательство политической литературы, 1947, с.297. ↑

[3] Пак там, с.274; Х. Аренд. Тоталитаризмът. София, „Панорама“, 1993, с. 75–76. ↑

[4] И. В. Сталин. Сочинения. Т.12 (1949), с. 255-256; В. Суворов. Последната република..., с. 90–97. ↑

[5] Documents on German Foreign Policy. Series C. Vol.1, London, Her Majesty's Stationary Office, 1957, pp. 19-20; Документи внешней политики СССР. Т.16. Москва, Издательство политической литературы, 1970, док. №32, с. 80–83, док. №73, с.161. ↑

[6] Пл. С. Цветков. Европейските сили, Балканите и колективната сигурност 1933–1935. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990, с. 49–68. ↑

[7] В. Суворов. Ледоразбивачът..., с.43. ↑

[8] G. Kennan. Soviet Foreign Policy 1917–1941. Princeton, 1960, pp. 45-79; Пл. С. Цветков. Мъртвородените съюзи. Средните и малките държави в европейската политика октомври 1933 — октомври 1935. София, „Херон Прес“, 1999, с. 105–145. ↑

[9] Пл. С. Цветков. Колективна сигурност или неутралитет. Средните и малките държави в европейската политика октомври 1935 — март 1938. София, „Херон Прес“, 1999, с. 28–122. ↑

[10] В. Кривицки. Цит.съч., с. 68-95; В. Bolloten. The Spanish Civil War. Revolution and Counterrevolution. New York, Harvester Wheatsheaf, 1991. ↑

[11] A. J. P. Taylor. Op.cit., p.237. ↑

4. ЦЕЛИТЕ И СРЕДСТВАТА НА ХИТЛЕРИСТКАТА ДИПЛОМАЦИЯ

По всичко личи, че под „гнила дъска“ трябва да се разбира пропуснатата възможност за разпалване на общоевропейски сблъсък. Във всеки случай, за разлика от Ленин и Сталин Хитлер не иска да предизвиква нова световна война поради очевидния факт, че Германия няма ресурсите за такъв конфликт. По принцип „фюрерът“ възнамерява да осъществи целите си, като завладява страните една подир друга, след като е изолирал жертвата си до степен, че със сигурност никоя държава не би се притекла в нейна помощ. Когато обаче Хитлер идва на власт на 30 януари 1933 г., Германия е съсипана от „Голямата депресия“ и има под ръка всичко на всичко 100 000 професионални войници. Най-вече на това се дължи и първоначалната предпазливост на Хитлер, стигаща дотам, че той оставя по местата им едва ли не всички дипломати от старата пруска и ваймарска школа. Така в повечето европейски държави без комунистическа Русия се създава илюзията, че националсоциалистическият режим няма да надхвърли рамките на традиционната политика на Ваймарската република за ревизия на Версайския договор.^[1]

Още на този ранен етап обаче Хитлер е склонен да прибегва и към някои революционни методи, които напомнят на подривно-терористичните похвати на комунистическа Русия. Такъв е например случаят с пуча на австрийските националсоциалисти през юли 1934 г., когато е убит канцлерът Енгелберт Долфус. Рязката реакция на фашистка Италия, която показва готовност да воюва срещу Германия заради Австрия, убеждава Хитлер, че най-непосредствената цел трябва да бъде отхвърлянето на военните забрани на Версайския договор. Тези ограничения са денонсирани едностранно през март 1935 г. с въвеждането на редовна германска армия от дванадесет корпуса и тридесет и шест дивизии.^[2]

При тази ситуация в Лондон решават да си осигурят някои гаранции поне в областта на военноморските въоръжения. На 18 юни 1935 г. германският посланик в Лондон Йоахим фон Рибентроп и британският външен секретар Самюъл Хор сключват споразумение,

според което Германия се задължава да поддържа флота, ненадхвърляща 35% от британската, а пропорцията между британските и германските подводници е определена на 100:45, като при извънредни случаи Третият райх има правото да надскочи този процент. Така Лондон сам спомага за официалната отмяна на военните ограничения на Версайския договор. На всичкото отгоре в Берлин знаят много добре, че в близките десет години Германия няма да може да надмине тавана от 35%. Всъщност Великобритания се е съгласила с изграждането на германската флота според планове на Хитлер.^[3]

Завладяването на Етиопия от Италия позволява на Хитлер да действа безнаказано и по-нататък. Той не само отказва да прилага санкции спрямо Рим, но се възползва от новосъздалата се ситуация, за да започне да се сближава все по-тясно с италианския диктатор. През март 1936 г. Германия ремилитаризира Рейнската зона, което вече излиза извън границите на традиционния ваймарски ревизионизъм, тъй като броени месеци преди това Хитлер публично е признавал, че за разлика от Версайския диктат Локарнските споразумения били подписани доброволно от Берлин.^[4]

Санкциите на Обществото на народите срещу Италия не спасяват независимостта на Етиопия, но водят до изпадането на повечето средни и малки държави от Средна и Югоизточна Европа в още по-голяма обвързаност с германския пазар. През втората половина на 30-те години на XX в. Германия заема около половината и дори над половината от външната търговия на страни като Унгария, Югославия, Румъния, България и Гърция. Хитлер дава на Мусолини щедри уверения, че щял неизменно да зачита специалните интереси на Италия в Дунавския басейн, на Балканите и в Средиземноморието. „Фюрерът“ знае отлично обаче, че винаги може да шантажира съответните страни с монополните позиции на германския пазар и „дучето“ губи всякакви възможности за влияние върху региона.^[5]

В началото на юли 1936 г. Мусолини направо изтъква на новия австрийски канцлер Курт фон Шушниг, че като „немска страна“ Австрия не можела да провежда антинемска политика. Това е равносилно на отказ от страна на Италия да брани и занапред независимостта на Австрия спрямо Германия и на 11 юли фон Шушниг и специалният германски пратеник във Виена Франц фон Папен подписват споразумение, според което Третият райх признава

суверенитета и териториалната цялост на Австрия и дори обещава да не се намесва във вътрешноавстрийските работи, но фон Шушниг трябва да включи двама националсоциалисти в кабинета си. Освен това Австрия се признава за немска държава и се задължава да провежда политиката си в съответствие с интересите на двете немски държави. Така Хитлер прави решителна крачка към превръщането на германско-австрийските връзки във „вътрешногерманска работа“.^[6]

По време на гражданската война в Испания националсоциалистическа Германия и фашистка Италия действат заедно в помощ на Франко, но подобно на Сталин, който се солидаризира с народофронтския режим, Хитлер подпомага „националните сили“ само дотолкова, доколкото да удължава максимално сблъсъка. За сметка на това Мусолини, макар че е твърде изтощен от етиопската авантюра, хвърля всичките си сили на страната на франкистите, което го прави още по-зависим от волята на Хитлер.^[7]

На 25 ноември 1936 г. Третият райх и Япония сключват *Антикоминтерновския пакт*, който на пръв поглед е насочен изключително срещу комунистическа Русия. Според тайния протокол към пакта в случай на непредизвикано нападение от руска страна Германия и Япония се задължават да се консултират за мерките, които ще вземат „за *опазване на общите си интереси*“. Освен това Берлин и Токио не трябва да предприемат „*никакви мерки, които могат да бъдат благоприятни за Съветския съюз*“. Двете договарящи се страни си обещаваат също така да не влизат в никакви политически споразумения с Русия, които биха били в разрез с *Антикоминтерновския пакт*, без предварително съгласие помежду си.^[8]

Официалното наименование на германско-японския съюз не е обаче „*антисъветски*“, а „*антикоминтерновски*“, което сякаш оставя отворена вратичка за бъдещи сделки с Москва. Твърде е показателно, че през декември същата година Сталин споделя в тесен кръг, че „*в най-скоро време ще подпишем пакт с Германия*“. Към това време, благодарение на шпионската си мрежа и по-специално на д-р Рихард Зорге, служещ в германското посолство в Токио, руският диктатор вече е запознат и с текста на тайния протокол към пакта.^[9]

Не по-малко показателно е и това, че към края на 1937 г. Хитлер е повече или по-малко сигурен, че Сталин няма никакво намерение да воюва заради Австрия, макар и към *Антикоминтерновския пакт*

междувременно да се е присъединила и Италия. Преди да пристъпи към поглъщането на родната си Австрия, „фюрерът“ прави нова голяма крачка към пълната нацификация на държавния апарат, като уволнява външния министър Константин фон Нойрат, военния министър Вернер фон Бломберг и главнокомандващия Вернер фон Фрич. И тримата не са националсоциалисти, а принадлежат на старата пруска аристокрация, като фон Нойрат е бил член на Националната народна партия преди нейното „саморазпускане“. Мястото на фон Нойрат се заема от верния националсоциалистически апаратчик Йоахим фон Рибентроп, а военното министерство се реорганизира във върховно командване на въоръжените сили (на немски „Oberkommando der Wehrmacht“ или „О.К.В.“), начело на което застава самият Хитлер като върховен главнокомандващ.^[10]

През март 1938 г., след една инсценирана „националсоциалистическа революция“ Австрия е окупирана от „вермахта“ и заличена от политическата карта на Европа. Франция реагира с устни протести, тъй като не може да направи нищо срещу Третия райх без Великобритания, а на този етап британската общественост не може да допусне мисълта да се бие срещу Германия заради земи, които всички смятат за немски. Поради същата причина Франция изоставя на милостта на Хитлер и Чехословакия. В края на юни 1938 г. германският посланик в Москва фон Шуленбург пък телеграфира до Берлин, че Съветският съюз „по всяка вероятност няма да тръгне да брани една буржоазна държава“ като Чехословакия.^[11]

Судетският край, който Прага отстъпва на Берлин по силата на Мюнхенския диктат от 29–30 септември 1938 г., също е населен предимно с немци. „Фюрерът“ не само е съумял да изолира Чехословакия от нейните съюзници, но е направил от Полша и Унгария съучастници в подялбата на чехословашката плячка.^[12]

Още в момента, когато британският премиер Чембърлейн уверява ликуващите си посрещачи в Лондон, че е осигурил мир за своето поколение, в Москва вече си дават много добре сметка, че сблъсъкът между Германия и Великобритания е неизбежен. Руският външен министър Литвинов откровено дава да се разбере, че е вероятно да се стигне до съветско-нацистка спогодба, отколкото до война между Германия и Русия: „Хитлер ще може да нападне

Великобритания или СССР. Той ще избере първото решение... и за да осъществи резултатно това начинание, той ще предпочете да постигне споразумение със СССР.^[13]

Не закъсняват и жестовите, подсказващи, че една сделка с Берлин се предпочита като решение и от Москва, което като че ли проличава и от развитията в Испания. На 6 март 1939 г. републиканският генерал Сегисмундо Касадо извършва с поддръжката на социалистите преврат срещу премиера на народофронтовското правителство Хуан Негрин, който не е комунист, но се подчинява изцяло на съветските директиви. За отбелязване е, че сталинската агентура в лицето на „Службата за военно разузнаване“ не попречва на заговора на Касадо, макар и сигурно да е знаела за него. Хуан Негрин е принуден да избяга с колегите си по въздуха във Франция. Касадо оповестява, че се стреми към „мир с чест“ и се опитва да постигне някакъв компромис с Франко, но вождът на националните сили иска безусловна капитулация, а комунистите вдигат въоръжен метеж. По този начин от двустранна гражданската война в Испания се превръща в тристранна, като дните на народофронтовския режим са преброени. На 26 март Франко превзема столицата Мадрид, а на 28 март франкистките сили вече са превзели и „всички останали градове на червена Испания“. Както изглежда, Сталин е решил да се откаже временно от Испания, за да улесни разбирателството с Хитлер.^[14]

Руският диктатор е информиран от шпионската си мрежа за твърдото намерение на Хитлер да доунищожи Чехословакия, както и за все по-грубия германски натиск върху Полша да влезе в Антикоминтерновския пакт и да осигури на Берлин екстериториална шосейна и железопътна връзка с Източна Прусия. На 10 март 1939 г. Сталин смайва света, като разгласява публично, че съветската външна политика трябва да се стреми „към мир и укрепване на търговските връзки с всички страни“ и че СССР не бивало да допусне да бъде вмъкнат „в конфликт от провокаторите на войната, които са привикнали да вадят кестени от огъня с чужди ръце“.^[15]

По този начин Сталин фактически денонсира съюзния си договор с Франция и направо подканя Хитлер да осъществи следващата си агресия. В нощта на 15 срещу 16 март 1939 г. Германия окупира Чехословакия. Под прекия натиск на Берлин Словакия прогласява своята независимост, а Чехия е превърната в германски

протекторат под името „Чехия и Моравия“. Подтикнати от Хитлер, унгарците завземат Подкарпатска Украйна и се сдобиват с обща граница с Полша. Едва в този момент британската общественост разбира, че Третият райх се е устремил към експанзия в източна посока и че това ще застраши не само британската колониална империя, но и самото съществуване на Обединеното кралство. Правителството на Чембърлейн няма друг избор, освен да даде едностранни гаранции на Полша и да предприеме опит за сключване на съюз с Русия, тъй като Хитлер може да бъде спряан единствено от военнополитически блок между Лондон, Париж и Москва.^[16]

[1] G. Weinberg. The Foreign Policy of Hitler's Germany: diplomatic revolution in Europe, 1933–36. Chicago, University of Chicago Press, 1970. ↑

[2] Пл. С. Цветков. Мъртвородените..., с. 82–115. ↑

[3] G. Weinberg. The Foreign Policy of Hitler's Germany: diplomatic..., pp. 210–215. ↑

[4] Пак там, с. 247–260. ↑

[5] B. Koszel. Rywalizacja niemiecko-wloska w Europie Srodkowej i na Batkanach w latach 1933–1941. Poznan, Instytut Zachodni, 1987, ss. 134–205. ↑

[6] Пак там, с. 205–211; A. J. P. Taylor. Op.cit., pp. 143–145. ↑

[7] Др. Драганов. Франкизмът. История и политика. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995; B. Bolloten. Op.cit. ↑

[9] W. Shirer. Op.cit. Vol.1, pp. 394–395; G. Weinberg. The Foreign Policy of Hitler's Germany: diplomatic..., pp. 340–348. ↑

[9] В. Кривицки. Цит.съч., с. 159–160. ↑

[10] W. Shirer. Op.cit. Vol.1, pp. 407–424. ↑

[11] Пак там, с.497. ↑

[12] Пл. С. Цветков. Европа през XX век. Ч.1. София, Нов български университет, 2002, с. 137–169. ↑

[13] A. J. P. Taylor. Op.cit., pp. 237–238. ↑

[14] B. Bolloten. Op.cit., pp. 702–725; Г. Чано. Политически дневник (1939–1943). София, „Български художник“, 1992, с. 49–50. ↑

[15] Й. Сталин. Въпросите на ленинизма. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1951, с. 664–665. ↑

[16] Пл. С. Цветков. Съветско-нацистката сделка. Средните и малките държави в европейската политика март — септември 1939. София, „Херон Прес“, 1999, с. 12–109. ↑

5. ПРЕГОВОРИТЕ ПРЕЗ ПРОЛЕТТА И ЛЯТОТО НА 1939 Г.

На 31 март Великобритания и Франция публично разгласяват, че ще се притекат с войските си в помощ на Полша при заплахата за нейната независимост. Така Хитлер разбира, че полското правителство няма никакво намерение да се подчини „доброволно“ на Третия райх и на 3 април той издава директива за осъществяването на *„Белия план“* за война срещу Полша. Целта е *„да се унищожи полската военна сила“*, но общо взето се допуска запазването на някакво марионетно подобие на държава под името Полша. До нападението срещу поляците политиката на Германия трябва да бъде насочена към такова изолиране на страната, което да позволи ограничаването на войната единствено с Полша. Определен е и денят за нахлуването в Полша: *„Подготовката трябва да се извърши по такъв начин, че операцията да може да бъде предприета на която и да било дата след 1 септември 1939 г.“*^[1]

По същото време Франция трескаво се опитва с всякакви средства да съживи пакта си за подпомагане с Русия, дори в ущърб на Полша и Румъния. На 10 април френският външен министър Боне подчертава пред съветския посланик в Париж, че Франция и СССР трябвало сами да уточнят условията за военно сътрудничество помежду си, след което те щели да решат какво да правят *„в случай, че Румъния или Полша отхвърлят“* помощта им. В тази насока британците са доста по-сдържани, като се стремят да зачитат интересите на източноевропейците и по-специално оправдания им страх, че една руска „помощ“ срещу Германия лесно може да доведе до окупацията на страните им от „червената армия“. На 15 април британското правителство се обръща към съветския дипломатически пратеник в Лондон Иван Майски с молба Москва да излезе с декларация, че ако който и да било от западните съседи на СССР бъде нападат, той ще може да се опира на помощта на съветското правителство, при условие че тази помощ е *„желана“*. При това според декларацията руската помощ щяла да бъде *„давана по начина, който бъде намерен за най-подходящ“*^[2].

На 17 април народният комисар на външните работи на комунистическа Русия М. Литвинов излиза с конкретен проект за троен пакт за подпомагане между Обединеното кралство, Франция и СССР за срок от пет или десет години. В същината си проектът иска от британците и французите да заплатят на болшевишка Русия за евентуалната ѝ поддръжка срещу Хитлер, като изоставят източноевропейските страни на милостта на Сталин. Според Литвинов предвиденият пакт трябвало да обезпечи „всякаква помощ, включително и военна, на всички източноевропейски държави, намиращи се между Балтийско и Черно море и граничещи със СССР в случай на агресия срещу тези държави“. „Червената армия“ трябва да може да оказва въоръжената си „помощ“ и без изрична покана от страна на съответните правителства.^[3]

Показателно е, че още същия ден сталинският дипломатически пратеник в Берлин Мерекалов опипва почвата не само за съживяване на стопанските връзки между Съветския съюз и Третия райх, но и за политическо сближаване между двете тоталитарни сили. На 3 май 1939 г. Сталин неочаквано заменя Литвинов с Молотов начело на външното министерство. Литвинов е евреин, което го прави неподходящ за преговори с националсоциалистическа Германия, но може би по-същественото е, че Молотов, който е етнически руснак, стои много по-високо в партийната йерархия от Литвинов и минава за най-близкия сътрудник на Сталин. Този факт веднага се забелязва от германския шарже д'афер в Москва фон Типелскирх. В донесението си до Берлин фон Типелскирх напомня, че Сталин изпитва „недоверие и злоба към целия капиталистически свят, който го обкръжава“^[4].

Само два дена след замяната на Литвинов с Молотов руският шарже д'афер в Берлин Астахов се среща с експерта по Източна Европа в германското външно министерство Шнуре, за да се впусне в хвалби по адрес на Молотов, който „в никакъв случай не е специалист по външната политика“, но „ще оказва голямо влияние върху бъдещата съветска външна политика“. В края на разговора Астахов подпитва Шнуре дали Германия няма да промени поведението си към Русия след отстраняването на Литвинов.^[5]

Сталин продължава да осъществява по-нататъшните си контакти с Хитлер на твърде ниско дипломатическо равнище, но хората, които преговарят с германците, са задължително кадри на *Народния*

комисариат на вътрешните работи (НКВД) и действат като лични пратеници на руския вожд. За сметка на това преговорите с Великобритания и Франция се водят открито, което освен всичко останало е и допълнително средство за шантаж върху „фюрера“. От агентурата си в Германия Сталин е информиран и за плановете на Хитлер да завладее Полша, както и за нетърпението му да привърши с полската операция преди късната есен, когато пътищата ще станат трудно проходими за „вермахта“.^[6]

На 14 юни 1939 г. в Москва пристига заместник държавният секретар на британския Форин Офис Уилям Странг, за да преговаря с Молотов за тристранен руско-британско-френски пакт. Още от самото начало обаче Молотов иска да изтръгне от госта си съгласието, че Съветският съюз може да се намеси с въоръжените си сили във всяка страна, която е застрашена от „пряка“ или „непряка агресия“. Всъщност Сталин може спокойно да окачестви като „непряка агресия“ какъвто и да било външнополитически акт на Третия райх и дори всякаква „нежелателна“ вътрешнополитическа промяна в съответната страна, за да оправдае нахлуването на „червената армия“ в такава страна.^[7]

На този етап британците и французите отказват да нахранят Сталин с източноевропейците и преговорите влизат в задънена улица. При все това руснаците „великодушно“ се съгласяват да приемат в Москва военни делегации на двете западноевропейски демокрации, за да изработят военна конвенция, преди още да е сключен политическият договор. Британските и френските военни пристигат в съветската столица на 10 август. Точно в същия момент обаче руският шарже д'афер в Берлин Астахов изтъква на един сановник от германското външно министерство, че Русия е готова да преговаря с Германия не само по стопанското общуване, но и по „*проблемите за печата, културното сътрудничество, полския проблем, проблемите на предишните политически споразумения*“. Разговорите за тази цел трябвало да се водят в Москва.^[8]

Всичко това не пречи на члена на Политбюро и народен комисар на отбраната маршал Климент Ворошилов да подхвърли британските и френските си гости в Москва на поредния натиск, за да изтръгне от тях съгласието да признаят съветското схващане за „*неп пряката агресия*“. В най-сгъстен вид надигащата се заплаха за източноевропейците и по-

конкретно за поляците е обрисувана от главния инспектор на полската армия маршал Ридз-Шмигли: „С германците рискуваме да загубим свободата си, а с руснаците — душата си.“ На свой ред ръководителят на британската военна делегация в Русия адмирал Дракс дава на домакините си да разберат, че знае много добре какъв е залогът: „Ако СССР има военен договор със западните държави, тогава би било съмнително Италия да тръгне едновременно и заедно с Германия“, а най-същественото е, че „при наличието на такъв военен договор Хитлер не би рискувал война.“^[9]

На всичкото отгоре към това време Русия може да мобилизира 136 дивизии, което се равнява на 2 584 000 войници, без да се смятат „войсковите поделения на укрепените райони, поделенията за противовъздушна отбрана, поделенията за пазене на крайбрежието, запасните поделения, отработващите попълнения (арсеналите) и частите на тила.“ Още към края на 1937 г. Сталин вече има под ръка 24 708 бойни самолета и може да произвежда най-малко по 900–950 самолета месечно, докато към лятото на 1939 г. британците имат всичко на всичко 22 000 самолета и могат да произвеждат около 700 бройки месечно, а френската авиация възлиза едва на 5–6 хиляди летателни апарата.^[10]

[1] W. Shirer. Op.cit. Vol.I, pp. 619–620. ↑

[2] A. J. P. Taylor. Op.cit., pp. 275–286. ↑

[3] Пак там, с. 287–288. ↑

[4] W. Shirer. Op.cit. Vol.I, p.634; СССР-Германия. Т.1. Vilnius, „Mokslas“, 1989, док. No.2, с. 11–12. ↑

[5] G. Weinberg. The Foreign Policy of Hitler's Germany: starting World War II, 1937–1939, Chicago, University of Chicago Press, 1980, p.573; СССР-Германия. Т.1, док. №3, с. 12–13. ↑

[6] Пл. С. Цветков. Съветско-нацистката..., с. 154–215. ↑

[7] Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937–1939 (по-нататък: Документи...). Т.2. Москва, Издательство политической литературы, 1981, с.366; В. Суворов. День..., с.57; G. von Rauch, R. Misiunas, R. Taagepera. A balti államok története. Budapest, Osiris-Századvég 2000, 1994, 129.old. ↑

[8] G. Weinberg. The Foreign Policy of Hitler's Germany: starting..., p.606; СССР-Германия. Т.1, док. №13, с. 29. ↑

[9] E. Bojtâr. Op.cit., 24.old.; Документы... Т.2, док. №111, с. 226–227. ↑

[10] Документы... Т.2, док. № 113, с. 240 и 244, док. № 119, с. 255–256, док. №122, с. 295-296; В. Суворов. Ледоразбивачът..., с.35. ↑

6. СЪВЕТСКО-НАЦИСТКИЯТ СЪЮЗ

На 19 август 1939 г. Сталин свиква таен пленум на Политбюро на Централния комитет на Всесъюзната комунистическа партия (болшевици), за да съобщи решението си да се споразумее с Хитлер. До този момент преговорите с Третия райх са се водили при най-строга тайна и за тях са знаели само неколцина от най-близките сътрудници на руския диктатор. Пред изненаданите членове на Политбюро Сталин излага стратегията си, като започва с признанието, че Хитлер може да бъде спрял единствено от един съюз между Русия, Великобритания и Франция: *„Изцяло сме убедени, че ако влезем в съюз с Франция и Англия, Германия ще бъде принудена да се откаже от подчиняването на Полша. Както може да се избегне войната, така и по-нататъшното развитие може да придобие застрашителен характер. Ако сключим обаче договор за ненападение с Германия, тогава германците по всяка вероятност ще нападнат Полша. В този случай влизането на Франция и Англия във войната е неизбежно. При такива условия имаме възможност да останем вън от конфликта и ще можем да чакаме, докато дойде нашият ред. По-нататък ще трябва да активизираме политическата си работа във воюващите държави, за да могат събитията, които ще последват след края на войната, да ни сварят подготвени.“*^[1]

Пактът за ненападение, който германският външен министър фон Рибентроп и руският му колега Молотов подписват в Москва в късната вечер на 23 август 1939 г., бележи началото на временния съветско-нацистки съюз. Двете тоталитарни държави подробно разчертават границите на бъдещите си владения в Източна Европа, като за Русия отива източната част на Полша, Латвия, Естония, Финландия и Бесарабия. Вече нищо не може да спре Хитлер пред замислената от него първа локална „светкавична война“ за завладяването на Полша и за разчистването на сметките с Франция. По този начин Европа е вмъкната в нова световна война, макар че германският диктатор не мисли така и дори не си дава сметка, че е попаднал в капан.^[2]

С нахлуването на „вермахта“ в Полша от запад, север и юг Сталин получава своята война, но любопитното е, че двоуменията на

Франция и отчаяните опити на Мусолини да възпроизведе нов вариант на Мюнхенския диктат пораждат в руския диктатор някои недотам приятни тръпки. Още на 1 септември Москва нарежда на френската секция на Коминтерна да не поддържа правителството на Даладие, което *„със своето предателство спрямо Чехословакия и Испания, с Мюнхен и разрушаването на колективната безопасност“* засилило *„фашистка Германия, следвайки политиката на английските провокатори към война срещу СССР“*. В директивата се изтъква, че не *Пактът Молотов-Рибентроп* от 23 август 1939 г., а правителството на Даладие *„отблъсна СССР и докара френския народ до война“*. Очевидно това е пореден пример за навика на Сталин и неговите помощници да приписват на другите собствените си пороци и намерения. Същевременно обаче в коминтерновската инструкция се изтъква, че на правителството на Даладие *„не трябва да се доверява отбраната на страната“*. На Франция ѝ било нужно *„такова правителство, което би сплотило около себе си народа, а не да разединява народните сили с престъпни преследвания на партията на работническата класа“*. С други думи, ако се наложи, френската компартия ще трябва да съдейства за формирането на ново правителство с по-войнствено поведение.^[3]

От формално юридическа гледна точка Съветският съюз е неутрална държава, но неутралитет оповестява и Мусолини. В действителност както *„Стоманеният пакт“* от 22 май 1939 г. прави от фашистка Италия съюзник на Третия райх, така и *Пактът Молотов-Рибентроп* от 23 август 1939 г. оформя съюза между комунистическа Русия и националсоциалистическа Германия. Друг е проблемът, че Мусолини си остава до края на живота верен на Хитлер, докато за Сталин всякакви комбинации с *„капиталистическите държави“* са временни, без оглед на това дали са демократични, или *„фашистки“*. След като на 3 септември 1939 г. Великобритания и Франция декларират война на Германия, Сталин видимо се успокоява. На 7 септември той споделя пред Молотов, Жданов и пред своя поданик от българско потекло и коминтерновски апаратчик Георги Димитров, че нямам нищо против Германия и западните демокрации *„да се бият хубавичко едни срещу други и да се изтощават едни други“*. Според руския диктатор *„Хитлер, сам неразбирайки и нежелаяйки това, разклаща, подкопава капиталистическата система“*. Засега пактът за

ненападение „в известна степен помага на Германия“, признава Сталин, но в „следващия момент“, изтъква той, трябва „да подтикваме другата страна... Ние можем да маневрираме, поддържайки една страна срещу друга, за да се разкъсат.“^[4]

На 17 септември „червената армия“ нахлува в Полша от изток и до края на месеца поляците са прегазени напълно. „Договорът за дружба и за границата“ от 28 септември дооформя юридически съветско-нацисткия съюз. В следващите месеци Хитлер нахлува в Дания, Норвегия, Люксембург, Нидерландия, Белгия и Франция, докато Сталин се натъква на неочаквано противодействие от страна на финландците, но спокойно завладява Литва, Латвия и Естония. „Меденият месец“ между двамата тоталитарни вождове завършва със съветската окупация на Бесарабия и Северна Буковина. Хитлер е силно притеснен, че не би могъл да окаже никакво противодействие срещу евентуален опит на Сталин да тури ръка на румънските петролни находища. „Фюрерът“ издава заповед за разработването на военноперативен план за война срещу Съветския съюз, но все още се надява, че ще може да намери общ език с Москва. Нещата рязко се влошават към есента на 1940 г., когато Русия започва да струпва все по-страхотна военна сила по границите си с Германия.^[5]

Както изглежда, именно това е моментът, когато Сталин започва непосредствената подготовка за нападение срещу Хитлер и руският автор Виктор Суворов далеч не е единственият, който мисли така. Например в своя обемист труд за Сталин руският военен историк Дмитрий Волкогонов се спира и на отбранителните планове, разработвани през лятото и есента на 1940 г. По всичко личи, че към това време дори и в щаба на съветските въоръжени сили не са били в течение на истинските намерения на диктатора. Във всеки случай, когато Генералният щаб на „червената армия“ запознава Сталин с тези планове, реакцията на „бащицата“ е твърде показателна: „За какво трябва да се култивират отстъпателни нагласи? Вие какво, отстъпване ли планирате?“^[6]

В една студия за маршал Георгий Жуков друг руски военен историк — В. Карпов — описва как, преди да бъде назначен за началник-щаб, Жуков се притеснявал, че съветските укрепени райони се изграждат прекалено близо до границата с Третия райх. Като повечето руски историци Карпов се мъчи да заобиколи факта, че

Сталин се кани да удари Хитлер пръв, но от студията му си личи добре, че след като поема щаба на „червената армия“, Жуков вече не е загрижен за руската отбрана.^[7]

През ноември 1940 г. Хитлер прави последен опит да примаме Москва с перспективата за подялба на британската колониална империя, като е готов да гарантира на Русия и достъп до Персийския залив. През устата на Молотов обаче Сталин дава да се разбере, че няма никакво намерение да се откаже от вековните московски домогвания към Цариград и Протоците. Едва сега Хитлер разбира, че е попаднал в капан и че трябва максимално да ускори подготовката за изпреварващ удар срещу Съветския съюз.^[8]

На 11 март 1941 г. Жуков и народният комисар по отбраната Тимошенко привършват с разработката на оперативния план за война срещу националсоциалистическа Германия. В плана се посочва, че *„при създамата се политическа ситуация в Европа трябва да се отдели изключително внимание на отбраната на западните ни граници“*. В самия документ недвусмислено се уточнява обаче какво се има предвид под „отбрана“, като се изтъква, че основните сили на Съветския съюз щели да имат достатъчно време, за да се мобилизират и да преминат на територията на противника. Предвижда се този начален етап от войната да се осъществи в рамките на петнадесет-двадесет дена, когато и германците, и руснаците щели да мобилизират само част от въоръжените си сили.^[9]

[1] В. Суворов. Ледоразбивачът..., с. 50-52; Е. Wojtâr. Op.cit., 21.old. ↑

[2] Пл. С. Цветков. Съветско-нацистката..., с. 228–279. ↑

[3] Г. Димитров. Дневник. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1997, с.181. ↑

[4] Пак там, с. 181–182. ↑

[5] Пл. С. Цветков. Европа... Ч.1, с. 234–249. ↑

[6] Д. Волкогонов. Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина. Кн. 2. Ч.1. Москва, Издательство Агентства печати Новости, 1989, с. 133–134. ↑

[7] Вл. Карпов. Маршал Жуков, его соратники и противники в годы войны и мира. — Знамя, 1989, кн.11, с. 113–118. ↑

[8] Пл. С. Цветков. Европа... Ч.1, с. 249–251. ↑

[9] Г. Городецкий. Цит.съч., с. 284–286. [↑](#)

7. ИЗПРЕВАРВАЩИЯТ УДАР НА ХИТЛЕР

Не може да се отрече, че през целия си живот Сталин е предвиждал със зловещо точна пресметливост всичките си ходове. Това не го предпазва обаче от грешки, най-фаталните от които носят две имена — Хитлер и Тито. През 1940–1941 г. Сталин очевидно предозира натиска си върху Хитлер. Притиснат до ъгъла, националсоциалистическият вожд няма друг избор, освен в крещящ разрез с националната психика и историческата традиция на германците да хвърли страната си за пореден път във война на два фронта — изпреварващото нападение срещу Русия е предприето на 22 юни 1941 г. преди каквито и да било по-сериозни изгледи за капитулацията на Великобритания. Няма съмнение, че отчаяният удар на Третия райх погребва бляна на Сталин да види „червената армия“ на атлантическото крайбрежие на Европа, но в резултат на Втората световна война Московската империя достига до върха на своята експанзия, като стъпва в сърцето на Европа, разделяйки Германия на две.

Походът за завладяването и комунизацията на Европа като първи етап към завоюването и съветизацията на света далеч не се оказва обаче така гладък, както го е предвиждал Ленин. В известен смисъл борбата на живот и смърт между германския националсоциализъм и руския комунизъм дават и уникален шанс за доскорошни коминтерновски апаратчици като Тито в Югославия и Мао в Китай. Тъкмо в това се изразява и втората голяма грешка на Сталин, който не може да допусне, че след като се сдобиват със свои собствени въоръжени сили и със собствен репресивен апарат, Тито и Мао в никакъв случай няма вече да се примирят с ролята на обикновени изпълнители на волята на Москва.

Може би още по-същественото е това, че като всеки диктатор през XX в. Сталин съдбоносно подценява силата и мощта на САЩ, тъй като не зачита и дори не може да схване принципите, върху които се гради тази държава, създадена по думите на писателя Христо Троански така, че да не става нужда никога да се освобождава. Действително след Втората световна война комунистическа Русия се нуждае от

известно време, за да преглътне и асимилира новите си завоевания и трябва да отложи за пореден път победата на комунизма върху цялата планета за по-добри времена. За късмет на човечеството обаче тези времена никога не настъпват.

Държавите, които имат вина за Втората световна война, никак не са малко. Безкомпромисността на победителите в Първата световна война и най-вече на Франция до голяма степен улеснява пътя на Хитлер към властта. Изолационизмът на САЩ лишава Европа от надежден гарант срещу тоталитарната агресия и до голяма степен предопределя линията на „умиряване“, провеждана от Великобритания и Франция спрямо Хитлер през втората половина на 30-те години на XX в. Капитулантското поведение на двете западноевропейски демокрации пък само засилва усещането за безнаказаност на германския диктатор. Както се видя, репресията винаги поражда агресия и тоталитаризмът означава война. Хитлер излага своя план за завладяване на света още в книгата „Моята борба“, но Сталин е този, който улеснява пътя му към властта. Още от самото си създаване, съветската държава се стреми да разпали нова световна война и това се постига с руско-германския *Пакт за ненападение* от 23 август 1939 г. С други думи, ключът към новия световен пожар е в ръцете на Сталин и именно той носи главната вина за неговото избухване.

ГЛАВА ДЕВЕТА

МИТЪТ ЗА „ТУРСКОТО РОБСТВО“ И ЗА „ОСВОБОДИТЕЛНАТА МИСИЯ“ НА РУСИЯ

1. ОСМАНСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО В ИСТОРИЧЕСКАТА СЪДБА НА БЪЛГАРИТЕ

Няма добра чужда власт и в тази насока неколковековното османско владичество не е някакво изключение. Най-същественото е, че един народ под чужда власт е лишен от правото да определя собствената си съдба и става безпомощен обект на вътрешната и външната политика на империята, в чиито граници е попаднал. Словосъчетанието „*турско робство*“ свидетелства за дълбоката травма, която е нанесена на българската национална психика от рязкото прекъсване на едно повече или по-малко естествено развитие. В течение на няколко столетия българите са лишени от своя държавност и могат да имат глас при решаването на собствените си проблеми само на общинско равнище.

Дълбоко вкоренено е убеждението, че завладяването на Югоизточна Европа от османските турци откъсва християнските балкански народи от европейската цивилизация и става основната причина за тяхната изостаналост. Работата обаче е там, че като предвидливи завоеватели османлиите не внасят съществени промени в заварената социално-политическа структура. Както Византия и средновековна България, така и Османската империя се гради върху системата на *колективистичния деспотизъм*, при която основната част от обработваемата земя се притежава от държавата, а религиозните институции са неделим елемент на държавната администрация. В частни ръце се намират само къщите и дворните места, а право на собственост върху големи имения имат единствено членовете на царуващата династия. Именно рязкото ограничение на възможностите за частна инициатива в такива рамки осъжда на стагнация не само

Османската империя, но и румънските княжества и Русия, които никога не попадат под пряката власт на някоя ислямска теокрация.^[1]

Терминът „*турско робство*“ най-малкото предполага система, която се опира на експлоатацията на робски труд. *Раята*, която включва различните християнски общности и евреите, не е обаче категория от роби, а население от второ качество. Според *Корана* това са народите, които познават свещените книги, но не са дораснали за правата вяра, проповядвана от Мохамед. Тези народи се ползват от закрилата на халифата, но трябва да се откупват за това и за освобождението си от военни задължения посредством качествено по-високи данъци. Както е известно, робите не плащат данъци. Не е за подценяване и това, че подобно на християнството ислямът препоръчва освобождаването на робите и най-вече на онези, които решат да станат „*правоверни*“.^[2]

В редица насоки централизъмът на османската система внася и някои подобрения спрямо практиката на Византия и средновековна България. С премахването на слоя от местни управници, които често пъти се стремят да отхвърлят напълно контрола на централната власт, селяните например се подчиняват директно на държавата. Така и селската, и църковната община се освобождават от намесата на местния големец при избора на кмет, съвет на първенците и свещеник. Както и преди, свещеникът се ръкополага от архиерея, но изборът кой да бъде ръкоположен е изцяло в ръцете на пасомите. Османската администрация възприема и византийската практика на събиране на данъците — от дадено село или махала се иска определена сума, която членовете на общината сами разпределят помежду си. За разлика от Византия и средновековна България обаче османските власти като цяло не се намесват при избора на кмета, нито пък прикрепват селянина към обработваната от него земя.^[3]

Общозвестно е, че след падането на Цариград в ръцете на османските турци Вселенската патриаршия се превръща в основна опора на властта на султана върху православните му поданици. Както във Византия и средновековна България, така и в Османската империя патриархът се избира формално от синода, но се утвърждава от владетеля, който има решаващата дума. Същевременно обаче, в рамките на системата на милета (от турското „*millet*“ — „народ, нация“) вселенският патриарх е върховен представител на

православната общност пред султана, така както арменският *католикос* представя арменците грегорианци, а *равинът* — евреите. При това султанът е от друга религия, което му пречи да се намесва така пряко в църковните работи, както това се е практикувало от византийските императори и средновековните български царе. С други думи, православната църква получава в Османската империя забележимо по-голяма автономия, отколкото в Московска Русия, където тя си остава подчинена изцяло на самодържеца. Именно функциите на църквата като форма на политическа автономия позволява на черногорския владика да се издигне от 1699 г. нататък като все по-независим владетел и дава на българите възможността да направят първата си крачка към националната независимост, като учредяват през 1870 г. *Българската екзархия*.^[4]

До XVII в. в Европа фактически няма друга държава извън Османската империя, която да търпи в границите си вероизповедание, различно от вероизповеданието на владетеля. Именно Османска Турция е и страната, която дава убежище на испанските евреи, прокудени от отечеството си в края на XV в. поради отказа си да се покръстят. Разбира се, османската държава също не е чужда на изблици на верски фанатизъм. Засвидетелствани са и случаи на насилствено помюсюлманчване, най-известните примери за което са мъченичеството на Св. Георги и Св. Никола Софийски. Показателно е обаче, че османските власти позволяват да се свика в София един синод, който канонизира двамата мъченици за светци, а техните житиеписци — Поп Пею и Матей Граматик имат достатъчно свобода, за да осъдят по най-недвусмислен и остър начин господстващата мюсюлманска вяра. Колкото до масовото помюсюлманчване на родопските българи през XVII в., по всичко личи, че то се е извършило предимно на доброволна основа поради очевидните данъчни предимства и материални облаги. Вече е доказано, че покъртителният разказ за нечовешкия избор между исляма и смъртта е един фалшификат от XIX в., написан поради криворазбран патриотизъм. В края на краищата самата османска държава няма никакъв интерес да се лиши от съществен дял от данъчните си приходи, карайки християните да приемат исляма.^[5]

[1] St. J. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. 1. Cambridge University Press, 1976, pp. 112–167. ↑

[2] А. Желязкова. Разпространение на исляма в западнобалканските земи под османска власт XV-XVIII век. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990. ↑

[3] О. Тодорова. Православната църква и българите XV-XVIII век. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1997, с. 47-211; Д. И. Полмвянный. О роли церковного прихода в болгарском городе XIII-XIV вв. — В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Българската държава през вековете. Т.1. София, Издателство на Българската академия на науките, 1982, с. 443–452. ↑

[4] St. J. Shaw. Op.cit. Vol.1, pp. 151-153; П. Ников. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София, „Наука и изкуство“, 1971. ↑

[5] A. Zeljazkova. The Problem of the Authenticity of Some Domestic Sources on the Islamization of the Rhodopes Deeply Rooted in Bulgarian Historiography. — Etudes balkaniques, 1990, No.4, pp. 105–111.

↑

2. КОРЕНИТЕ НА ЛЕГЕНДАТА ЗА „ТУРСКОТО РОБСТВО“ И НА РУСОФИЛСКИЯ МИТ

Митът за „*турското робство*“ се опира до голяма степен на архетипи, които са присъщи далеч не само за българите или за балканските народи. Едва ли не всяка национална митология следва схемата за славното минало и „*златния век*“, последван от травматично събитие, което е довело до печалното днес. При християнските балкански народи, включително и при българите, славното минало е свързано със средновековните държави, съществували преди идването на турците, а травматичното събитие е падането на Югоизточна Европа и на съответната страна под османска власт. Недоволството от днешния ден е типична общочовешка черта, която в балканския си вариант неизменно се свързва с идеята за някаква трагична изостаналост поради „*азиатщината*“ и „*варварството*“ на турците. Тези теми са застъпени широко в белетристиката, но по-лошото е, че посоченият архетип е нанесъл траен отпечатък и върху хуманитарните науки.^[1]

Тъй като акцентът пада върху християнството като белег за принадлежност към европейската цивилизация, конструкциите на българските възрожденци от Паисий насам се вписват в библейския архетип. В такива рамки разказът за зараждането на българите като народ може да се уподоби на старозаветната книга „*Битие*“, историята на средновековните български владетели пък отговаря на книгите „*Царства*“, а въстанието на Петър и Асен срещу византийската власт, разглеждано неизменно като пример за отхвърляне и на османското владичество, сякаш съответства на книгата „*Изход*“.^[2]

Основни фигури в тази схема са *Основателят*, *Покръстителят* и *Освободителят*. Трагедията на българите е, че един от най-изтъкнатите им писатели — Иван Вазов — насажда трайно легендата, че *Освободителят* е всъщност Русия, руският цар, руският генерал, руският войник. Разбира се, тази легенда си има дълга предистория, чиито корени трябва да се потърсят в стремежа да се намерят надеждни съюзници срещу турците, като българите се изкарат за

неделима част от някаква по-голяма общност — православна, а от Петър Богдан Бакшев и Паисий насам — също така славянска.^[3]

В своето русофилство Вазов далеч не е единственият. Петко Славейков също е автор на едно стихотворение за Русия, което е толкова чудовищно, че рядко се публикува изцяло:

*Кат Русия няма втора
тъй могъща на света;
тя е нашата подпора,
тя е нашта висота!*

*Нам Русия е надежда,
руский цар е наший спас —
никой друг не ни поглежда,
не помисля зарад нас.*

*Немци, френци, англичани
наши са враждебници,
дружни с нашите тирани,
с нашите изедници.*

*Спекуланти са омразни —
интерес им покажи,
че да виж дела проказни
и чифутски в тях лъжи...*

От приведеното стихотворение се вижда много добре как панславизмът подсъзнателно е неотделим от антисемитизма. В интерес на истината, по-късно и Славейков, и Вазов ще усетят по болезнен начин, че „освободителната мисия“ на Русия е всъщност безогледна агресия.

Твърде широко е разпространено твърдението, че русофилството е дълбоко вкоренено в националния менталитет на българите, чиято надежда за освобождение от османската власт била намерила израз в легендата за „Дядо Иван“. Във фолклора обаче няма никакви следи от този мит. По всичко личи, че приказката за „Дядо Иван“ е привнесена

отвън на доста късен етап така, както по добре организиран начин в края на XIX и началото на XX в. в българската митология се налага и фигурата на *Царя Освободител*.^[4]

[1] Н. Аретов. Национална митология и национална литература. София, „Кралица Маб“, 2006, с. 51–55. ↑

[2] Пак там, с. 71–72. ↑

[3] Пак там, с. 79, 83 и 106–107. ↑

[4] Пак там, с. 49 и 79. ↑

3. РУСКИЯТ ПАНСЛАВИЗЪМ

„Челобитието“ пред Русия е пряко свързано с догмата за Москва като „Трети Рим“, чиято историческа мисия е да заеме мястото на Рим и Цариград като световен център на „правата вяра“, предопределен да завладее целия свят. Тези претенции придобиват конкретни измерения с женитбата на великия московски княз Иван III (1462–1505) за Зоя (София) Палеолог, братаница на последния византийски император Константин XI, който загива през 1453 г. при завладяването на Цариград от турците. През 1547 г. внукът на Иван III, Иван IV Грозни (1533–1584), се самокоронува за цар (император) и изпраща на вселенския патриарх грамота, в която го моли да признае новата му титла и в която изрично изтъква, че Цариград щял да бъде освободен от турците. През 1589 г. синът и наследникът на Иван IV Грозни, Фьодор I (1584–1598), издига московския митрополит Йов в патриаршески сан и залива с парични суми цариградския, александрийския, йерусалимския и антиохийския патриарх, както и Атонските манастири и търновския митрополит, в знак на благодарност, че са признали новата патриаршия. Тази щедра отплата превръща гръцкото духовенство в Османската империя в най-усърден разпространител на мита за „освободителната мисия“ на Московска Русия.^[1]

През XVI и XVII в. домогванията на Русия към Цариград, Босфора и Дарданелите са все още теоретични, но през XVIII в. те се подплатяват от конкретни планове, като към догмата за Москва като „Трети Рим“ се прибавя и *панславизмът*, според който всички славянски народи са само племена на една и съща нация, предопределена да бъде обединена под скиптъра на московските самодържци. От друга страна, дори и неславянски народи се окачествяват на бърза ръка за славянски само поради това, че са имали злополучието да се изпречат на пътя на руската експанзия към Цариград и към Протоците. През 1769 г., в навечерието на поредната война срещу Турция, руската императрица Екатерина II (1762–1796) се обръща със специален манифест към балканските християни. В него най-безцеремонно се приписва славянско потекло на редица народи,

които очевидно не са славяни, а именно „християните, живеещи в Молдавия, Влахия, Мунтания, България..., Албания и другите области...“ Според Екатерина II сърбите, румънците, албанците и българите щели да „приемат с нужната благодарност всемилостивата наша грижа за тях и като си припомнят славата на своите прадеди, преселени от Русия в сегашните им земи, гдето основали разни царства и изпълнили вселената със звуците на своето оръжие и затова са наречени справедливо славяни — ще докажат в действителност, че и те при всичките постигнали ги нещастия не са се лишили от наследената храброст и висота на мисли“. Не е оставено никакво съмнение и за характера на обещаното „освобождение“: „Превелико ще бъде нашето удоволствие да видим християнските области избавени от неносното порабощение [робство — П.Ц.] и народите да вървят по стъпките на своите прадеди под нашето ръководство, за което ние и занаят няма да се откажем да им даваме всичките средства, като им позволяваме нашето покровителство и милост за запазването на всичките ония блага, които те с храбрия си подвиг ще изтръгнат от вероломния неприятел в настоящата война.“ С други думи, балканските християни ще бъдат избавени от властта на Османска Турция, само за да станат поданици на не по-малко колективистичната и деспотична Руска империя, като единствената „щедрост“ се свежда до обещанието да им бъде оставена част от плячката.^[2]

[1] Ив. Пастухов. Българска история. Т.2. София, „Хемус“, 1943, с. 535-541; Б. Петвеков [П. Гудев]. Историята на източния въпрос преди освобождението на България (фототипно издание). София, Печатница на Тано Пеев, 1908, с. 17-21; История на България. Т.4. София, Издателство на Българската академия на науките, 1983, с. 290–312. ↑

[2] Ив. Пастухов. Цит.съч. Т.2, с. 556-559; Б. Петвеков. Цит.съч., с.86. ↑

4. РУСИЯ И ГОЛЯМАТА ИЗТОЧНА КРИЗА ОТ 1875–1878 Г.

Няма агресор, който да се самоопределя като такъв — завоевателите обикновено се окачествяват като „освободители“ или в най-лошия случай като „обединители“. Една от личностите, които имат най-съществен принос за утвърждаването на русофилския мит в България, е несъмнено граф Николай Павлович Игнатиев, руски посланик в Цариград от 1864 до 1877 г. и „архитект“ на Санстефанския мирен договор от 3 март 1878 г. Игнатиев е типичен и влиятелен представител на тогавашния руски елит и е изцяло просмукан от идеите на панславизма. В този дух той не само приписва славянско потекло на един неславянски народ като българите, но отрича самото наличие на отделни славянски нации — за него сърбите и българите са просто „единоверци“ и „съплеменници“ на руснаците и не са народи, а само „две славянски племена“.^[1]

Игнатиев дори не си прави труд да крие каква е според него историческата мисия на Русия: *„Завладяването на Пролите, установяване на присъствие в Цариград, освобождаване и обединяване на славяните под ръководството на Русия върху развалините на Турция и Австрия.“* Като междинен етап той предвижда *„създаването на източен съюз, подобен на сътворената от княз Бисмарк северногерманска конфедерация“*, което според него *„би било най-естественият резултат от разрушаването на Турската империя в Европа и най-много би съответствало на по-нататъшното безпрепятствено развитие на нашите интереси“*.^[2]

И наистина Германската конфедерация, а най-вече Северногерманската митническа уния, създадена в началото на 50-те години на XIX в., е само преходна фаза към обединението на Германия под върховенството на Прусия, което завършва през 1870–1871 г. Очевидно граф Игнатиев има предвид именно такова бъдеще и за сърбите и българите — след един преходен „източен съюз“ двата балкански народа не могат да има друга съдба освен да бъдат обединени под руска власт.

От такава гледна точка войната, която руският император Александър II оповестява на Турция на 24 април 1877 г., е според граф

Игнатиев преждевременна: „Аз се опасявах от войната, защото смятах, че да се залавяме с нея, без да стигнем до логичния край, т.е. до завладяването на Проливите, е напразно проливане на кръв и загуба на пари.“ И още: „докато Русия не желае и не може да разполага по свое усмотрение с Константинопол и Проливите, всяко решаване на Източния въпрос е ненавременно и вредно за нейните интереси.“^[3]

В разрез с тези песимистични очаквания обаче Русия съумява в съюз с румънците, българите и сърбите да удържи смазваща победа срещу турците. В началото на 1878 г. руската армия вече настъпва победоносно към Цариград и граф Игнатиев, когото Александър II натоварва с мисията да сключи предварителния мир, видимо е убеден, че е дошъл моментът за решаването на Източния проблем според руските схващания. Договорът, подписан на 3 март 1878 г. в цариградското предградие Сан Стефано от граф Игнатиев от името на Русия и от Савфет Мехмед паша от името на Османската империя, всъщност е подчинен на идеята за завладяването на България от Русия като първи и неизбежен етап към анексията на Цариград, Босфора и Дарданелите.^[4]

При това граф Игнатиев цели също така да лиши Австро-Унгария от повод за окупацията на Босна и Херцеговина, макар че Русия е обещала тези краища на Хабсбургите по силата на Райхщатското споразумение от 1876 г. и на Будапещенската конвенция от 1877 г. Игнатиев отрича изобщо Русия да е поемала такова задължение спрямо Австро-Унгария и посочва в бележките си, че „с предоставянето на военния път през България на турците... се отстраняваше и поводът, изтъкван от Австро-Унгария за завладяването на Босна и Херцеговина“. От друга страна обаче, граф Игнатиев прави опит да обвърже австро-унгарската окупация на Босна и Херцеговина с руската окупация на България, и то още преди хабсбургската армия да е започнала да навлиза в обещаните ѝ области. Идеята му е да се поиска от Виена да изведе войските си „от сръбските земи едновременно с опразването на България от руските войски“. По-късно, когато е изпратен във Виена, за да преговаря с австро-унгарския министър на външните работи Гюла Андраши, Игнатиев дори се стреми да подтикне Хабсбургската империя „по пътя, който по всяка вероятност ще я доведе до пряко стълкновение

с Портата“ и отново изтъква в тази връзка следното: „Без съмнение, ако австрийците бяха влезли в Босна тогава, когато нашата армия се намираше все още в Турция, нашето положение би се подобрило и би се появила възможност да се иска излизането на австрийците едновременно с прекратяването на нашата окупация на България.“^[5]

Както може да се види и от притурката с текста на Санстефанския договор, в него няма никаква разпоредба, която да определя срокове за изтеглянето на руските войски от България. При това, когато се среща два дена след подписването на Санстефанския мир с австро-унгарския посланик в Цариград граф Зичи, Игнатиев се стреми да го насочи към мисълта, че руската окупация на България може да продължи и повече от две години: „Аз му обърнах внимание, че всяка победоносна държава се смята в правото си да окупира цялата или по-голяма част от завоюваната страна докато победените изпълняват всички условия, при които са били прекратени военните действия и сключен мира и че, впрочем, при сегашното състояние на духовете никой от мюсюлманите, избягали от България, няма да се реши да се върне (както това желаят Портата и нейните съветници), ако общественото спокойствие не бъде обезпечено от присъствието на нашите войски.“^[6]

В лицето на своя специален пратеник Русия крои планове и за финансовото подчинение на България. Такъв е например проектът за правото на Русия да получава българския данък към Портата като гаранция за изплащането на обезщетенията, които Турция дължи на Русия като победена страна към победителя. По този повод граф Игнатиев подчертава, че „така България щеше да бъде във всички отношения поставена в независимо положение от султана, в същото време намирайки се в пълна зависимост от нас в течение на достатъчно време, за да укрепне славянската позиция на Балканския полуостров и за да не може руското влияние да бъде подкопано от Австро-Унгария“^[7].

Другояче казано, когато руснаците говорят за „независимостта“ на България, те имат предвид независимост спрямо Турция и Австро-Унгария, но не и спрямо Русия или както пише граф Игнатиев, „независимостта на славяните в съюз с Русия, което според всеки истински патриот изразява необходимото изискване за историческото призвание и развитие на Русия“. Според изтъкнатия

руски дипломат Източният проблем може да намери решение и без война „само ако Европа почувствува и признае необходимостта доброволно да удовлетвори законния стремеж на Русия да владее изхода от Черно море и да признае справедливото желание на славяните да бъдат независими от Австро-Унгария и Турция“^[8].

Не е за учудване при такъв подход, че дори и по признанията на самия Игнатиев австро-унгарският външен министър „граф Андраши говореше за България като за руска провинция“. Твърде показателна е и реакцията на руския дипломат спрямо коментара на Андраши, че „Русия е направила твърде много или прекалено малко. Трябваше едно от двете: или пълна независимост на народите на Европейска Турция и в такъв случай не само на България, но и на Албания и на гръцките области с присъединяване на Епир и Тесалия към Гръцкото кралство и превръщане на Константинопол в свободен град, или пък Русия се спира пред това крайно решение, запазвайки столицата на султана на Босфора и тогава на него, на граф Андраши, му се струва необходимо, при такава ограничена програма, да се определят и за България съразмерно ограничени граници.“ Според граф Игнатиев под тези доводи Андраши подразбирал „очевидно отстраняването на руските войски и унищожаване на вековните връзки с Русия“, а тайната му мисъл била „да подчини тези две области на икономическия гнет на Австро-Унгария, да ги приобщи към западноевропейската култура и да отслаби православието“^[9].

Не е изключено граф Игнатиев подсъзнателно да е усещал, че европейската култура има несравнени предимства пред руското самодържавие. Във всеки случай, подобно на Александър II и канцлера Горчаков Игнатиев също се е притеснявал от по-твърд отпор от страна на останалите европейски сили, когато пише, че „не трябва да се допуска прекалено продължително временно положение в България, като се проточат подготвителните работи, за да не дадем повод да се предположи, че желаем да запазим руско управление в страната“. Граф Игнатиев, който при сина и наследника на Александър II, Александър III (1881–1894), ще стане министър на вътрешните работи, си има обаче своите резервни варианти — той иска ни повече, ни по-малко да стане княз на България. Тъкмо на това се дължи и враждебността му към принц Александър фон Хесен, който „лобира“ за сина си, бъдещия княз на българите Александър Батенберг, както и

към руския императорски комисар Александър Дондуков-Корсаков, който също има амбицията да стане български княз. Наистина граф Игнатиев, чиято грандомания е толкова голяма, че той пише за себе си в трето лице, се хвали как искал „да предотврати замисленото от българите избиране на Игнатиев за княз на България“, но веднага бърза да добави следното: „Не може да има и най-малкото съмнение, че Игнатиев щеше да приеме този избор. Това той бе съобщил на българите. На княз Дондуков му се струваше обидно обаче, че макар цялата власт в България да бе съсредоточена в неговите ръце и че всичките му подчинени се мъчеха да осигурят избирането му за княз от българите, населението предпочиташе отдавна известния си защитник пред турците и Европа пред пълномощния императорски комисар.“^[10]

[1] Н. П. Игнатиев. Записки (1875–1878). София, Издателство на Отечествения фронт, 1986, с. 511–514 и др. ↑

[2] Пак там, с. 818 и 65. ↑

[3] Пак там, с. 173 и 111. ↑

[4] Пл. С. Цветков. България и Балканите от древността до наши дни. Варна, „Зограф“, 1998, с. 358–362. ↑

[5] Н. П. Игнатиев. Цит.съч., с. 576, 615 и 722–723. ↑

[6] Пак там, с.581. ↑

[7] Пак там, с.614. ↑

[8] Пак там, с. 816–817. ↑

[9] Пак там, с. 674 и 745. ↑

[10] Пак там, с. 610 и 636–637. ↑

5. РУСОФИЛСКИЯТ МИТ ОТ КРАЯ НА XIX В. ДО БОЛШЕВИШКИЯ ПРЕВРАТ В РУСИЯ

Както ще се види по-нататък, Берлинският договор до голяма степен осуетява плановете на руснаците, но не бележи веднага края на домогванията за пълното подчиняване на България. Наистина, благодарение на намесата на европейските сили българите се сдобиват все пак с ограничен суверенитет, но за всяко по-съществено вътрешно или външнополитическо действие българските правителства, без оглед на партийната си принадлежност, се смятат за задължени да се допитват предварително до руските дипломатически пратеници. Превратът от април 1881 г. и наложеният Режим на пълномощията също стават възможни единствено с одобрението на Русия. Новият министерски съвет, формиран след преврата, е изцяло под надмощието на руски генерали, които започват да се разпореждат в България като в „задунайска губерния“. Първоначалните инициатори на преврата са консерваторите, но скоро те се стряскат от проектите за приватизирането на Българската народна банка от един петербургски банкер и за приоритетното прокарване на железопътна линия, свързваща София с Русе, което е в разрез с Берлинския договор. Именно с помощта на консерваторите младият княз Александър Батенберг се отървава от грубата опека на генералите и възвръща през есента на 1883 г. отменената Търновска конституция. В отговор Азиатският департамент на руското външно министерство разработва проект за насилственото отстраняване на княз Александър. Идеята е подобно на Финландия за следващ княз на България да бъде натрапен самият самодържец на Русия, а именно Александър III, който е наследил трона след убийството на баща си Александър II: *„Ний трябва да затвърдим нашето влияние в страната и да устроим княжеството на същите тия начала, на които се образува великото княжество Финландия.“*^[1]

Съединението на Княжество България с Източна Румелия, постигнато от самите българи на 6 (18) септември 1885 г. и блестящата му защита срещу Сърбия, насъскана от Русия да нападне българите в гръб, отстраняват не само една от най-крещящите неправди на

Берлинския договор, но бележат и края на заплашителната руска хегемония. Тъкмо това предопределя и крайната враждебност на Русия спрямо Съединението. Детронацията на княз Александър Батенберг през август 1886 г. е организирана и извършена под прякото ръководство на руските дипломатически агенти в България.^[2]

Победата на националните сили начело със Стефан Стамболов и последвалото управление на Стамболов преминават под натиска на усилията на руската агентура да подготви почвата за поглъщането на България от Русия посредством цяла поредица от атентати и метежи. От 1886 г. нататък русофилският печат, финансиран пряко от Русия, започва усърдно да насажда легендата за астрономичния брой на руските войници, загинали във войната от 1877–1878 г. Като мантра се повтаря, че руснаците били дали като жертва *„сто хиляди юнаци“*, *„двеста хиляди войници“* и дори *„300 хиляди души храбри руски войници“*, докато действителният брой на убитите, ранените, премръзналите и заболели руски войници е едва 23 243-ма души.^[3]

Липсата на сериозни вътрешни предпоставки за по-влиятелно русофилство сред българите сякаш се потвърждава и от факта, че от времената на Стамболов до Първата световна война единствените правителства, които могат да се окачествят като подчертано русофилски, се свеждат до кабинета на Стоян Данев през 1901–1903 г. и до коалицията от прогресивни либерали и народняци през 1911–1913 г., оглавена най-напред от Иван Гешов, а сетне пак от Данев. Стоян Данев се помни преди всичко с *„крилатия“* принцип *„да не прави политика с Русия“*. Сляпото му доверие към Русия го кара да се подчини на руския натиск за назначаването на сърбина Фирмилиан за скопски владика и да сключи военен съюз с Русия, насочен срещу Австро-Унгария със самоубийствената надежда, че така руснаците ще помогнат на българите и в една война срещу Турция за присъединяването на Македония. С оглед на това правителството на Данев разпалва едно, едва ли не истерично русофилство. За кратко време страната е осеяна от руски паметници. Пред сградата на Народното събрание в центъра на София е издигнат и един паметник на руския цар Александър II. Така България постига поредния си тъжен рекорд като навярно единствената държава в света, пред чийто върховен законодателен орган стърчи паметникът на един чужд владетел.^[4]

Подчинението на Данев спрямо Русия е и главната причина за краха на стратегията за довършване на националното обединение по време на Балканската и Междусъюзническата война. На пръв поглед поредният шок от поведението на Русия, която този път насъсква срещу българите румънците, кара дори и привържениците на Антантата по време на Първата световна война да излизат с привидно рационални доводи. Прави обаче впечатление как и на този етап политическите сили, които се застъпват за съюз с Русия, Великобритания и Франция, отказват да разберат азбучната истина, че руската експанзия на Балканите е несъвместима със самото съществуване на България като независима държава.^[5]

[1] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т.1. София, „Български писател“, 1973, с. 375. ↑

[2] С. Радев. Цит.съч. Т. 1–2. ↑

[3] Ст. Дечев. Русофилската и русофобската идеология в българския печат (1886–1894 г.) (дисертация). София, 2003, с.345; Руско-турската война (1877–1878 г.). Дневници, спомени, записки, кореспонденция. София, Главно управление на архивите при Министерския съвет, 1998, с. 49–50, 55, 57, 59, 61–62, 73–74, 76, 78, 164 и 198. ↑

[4] Н. Станев. История на нова България. Б.м., „Хераклит“, б.г, с.109. ↑

[5] Пл. С. Цветков. България и Балканите... с. 442–487. ↑

6. РУСОФИЛСТВО И ПАНСЛАВИЗЪМ В КОМУНИСТИЧЕСКИ ВАРИАНТ

Превратът, извършен от болшевиците в Русия на 7 ноември 1917 г., предизвиква коренни размествания сред носителите на русофилския мит, което само доказва, че русофилството в България се дължи преди всичко на външни фактори. Левицата ускорено се отказва от русофобството. Наред с все по-безапелационното подчинение на болшевизиращите се тесни социалисти спрямо Москва, част от причините за трансформацията могат да се потърсят в изначалното подценяване на нацията от Маркс и Енгелс. Както се знае, от марксистка гледна точка нациите били временен продукт на капитализма, който неизбежно щял да изчезне с унищожаването на капитализма. Още през 80-те години на XIX в., в името на бъдещото заличаване на националните различия някои български социалисти, макар и да споделят напълно враждебността на европейската левица към царска Русия, допускат, че панславизмът може да изиграе и положителна роля, като осъществи един от етапите към крайната цел, сливайки славянските нации.^[1]

Същевременно има определена приемственост в начина, по който възхвалата към Русия се преплита най-тясно с остри нападки срещу „тежкото положение“ на онеправданите слоеве на Запад. Още през 1890 г. например един русофилски вестник в България тръби следното: *„Всъщност ако положението на сибирските заточеници и да е лошаво, то не може се каза, че те би имали особени причини да завиждат на охолните ирландци, нито на ония работници рудокопи — честни труженици, а не бунтовници и съзаклятници като сибирските нещастници — които сега се убиват по улиците от английската полиция за единствената вина, че искат подобрене на своето окаяно положение. Англия не праща в Сибир своите анархисти-динамитчици, но тя ги покачва човеколюбиво на въже.“* Все пак русофилските издания от края на XIX в. признават понякога *„твърде тесните рамки и тежките условия на тогавашния живот“* в Русия и изпъкват с несравнено по-високата си критичност спрямо руската

действителност, отколкото комунистическият печат след Първата световна война.^[2]

По-горе вече беше посочено, че комунистическите партии не са партии в истинския смисъл на думата, а само дисциплинирани секции на Комунистическия интернационал, създаден от Ленин през 1919 г. като партийен и държавен орган на болшевишка Русия за завладяването и съветизацията на целия свят по пътя на терористичните удари и метежите. Такава е и шумно прокламираната цел на трансформацията на комунистическа Русия през декември 1922 г. в *„Съюз на съветските социалистически републики“* — идеята е един ден всички страни по планетата да станат *„съветски републики“* под ръководството на руския *„пролетариат“*. В тези рамки балканските компартии са инструктирани от Москва да разпалят местен конфликт, който да превърнат в гражданска война, за да натрапят *„Работническо-селска власт“* като форма или преход към *„пролетарска диктатура“*. В България комунистите, между които и Георги Бакалов, направо оповестяват, че връзките на предвидената *„Балканска (или Балканско-дунавска) федеративна съветска социалистическа република“* със СССР *„ще бъдат искрени, тесни и ще стигнат до цялостно обединяване в една единна република“*. По този начин се придава всъщност класово-партийно тълкуване на средновековната догма за Москва като *„Трети Рим“*, както и на панславизма от XVIII-XIX в.: *„Противостоянето на единствения противник — международния империализъм — и отстояването на единствения идеал — социализма — още повече ще стесни природните връзки, които от векове съществуват между балканските народи и СССР.“*^[3]

Геноцидът, последвал завладяването на България от Сталин през септември 1944 г., съдържа неизбежно и съществени духовни измерения. Под строгия поглед на комунистически цензори, издатели и рабфаковци цялата хуманитаристика се подчинява на митовете за славянското потекло и славянската принадлежност на българите, за *„вечната“* българо-руска и българо-съветска дружба и за *„освободителната мисия“* на Русия. Надали е изненадващо, че промиването на мозъците, което придружава съветизацията на България, взима наготово формулите на добре платената от Русия русофилска преса от края на XIX в. Единственият нов момент се

изчерпва с това, че от „освободители“ руснаците се превръщат в „двойни освободители“?^[4]

Русофилският мит е очевиден израз на продажност — продажност както в духовен, така и в най-пряк смисъл, тъй като по правило русофилската пропаганда винаги се е заплащала щедро от Русия с оглед на експанзионистичния ѝ устрем към Балканите. В българската разновидност на русофилството има обаче и един специфичен момент, свързан с дълбоко вкоренения, атавистичен страх да не би да се окажем роднини с турците. Този страх кара Паисий Хилендарски да припише на българите славянски корен според формулата „*първи от всички славяни*“. Блестящ израз на същия, типично възрожденски страх е и следното стихотворение, с което Неофит Рилски се обръща към руския самодържец Николай I (1825–1855):

*О, Руский цару, Николае честитий,
и ти руский народе, славний и знаменитий,
помогнете на вашата бедна сестра България.
Тя не е чуждо племе или от Татариа,
но ваша е чиста сестра сродна и мила,...
защо начало и корен болгарскаго народа
не е от татарско племе и от негова отрода...^[5]*

След нахлуването на „червената армия“ през септември 1944 г. към това се прибавя и фактът, че България попада в периферията на съветската империя, поради което и контролът на Москва, осъществяван преди всичко по каналите на КГБ и на българското му подразделение в лицето на „Държавна сигурност“, е много по-железен и ефикасен, отколкото в страни като Полша и Румъния, заобиколени предимно от съветски подопечни територии или от самия Съветски съюз. Втората световна война завършва катастрофално за Германия и Япония, а в края на XIX и началото на XX в. именно тяхното противодействие срещу руския експанзионизъм е дало на българите възможността да възродят държавата си и да избегнат злополучната съдба на грузинците и арменците, сменили османската и персийската

власт с руска. Всичко това предопределя и крайната сервилност на московските наместници в София, които на няколко пъти ентусиазирано прегръщат „конфедеративните“ домогвания на Москва, като излизат с конкретни планове за унищожаването на българската държава. Преговорите, които съветският поданик от българско потекло Георги Димитров води под диктовката на Сталин за поглъщането на България от Югославия, пропадат единствено благодарение на конфликта между руския диктатор и Тито от 1948 г. нататък. Курсът на Тодор Живков за всестранно сближаване и пълно сливане със Съветския съюз през 60-те и 70-те години на XX в. не се осъществява докрай само поради липсата на толкова силен нагон към самоунищожение сред останалите източноевропейски сатрапи. В крайна сметка и в Москва смятат за по-разумно да запазят източноевропейските си територии, включително и България, под някаква държавоподобна форма. От друга страна обаче, и Хрушчов, и Брежнев съумяват да оценят по подобаващ начин подсъзнателната готовност на Тодор Живков да им се подчинява във всичко, на което се дължи и продължителното му оставане на върха в България. Покойният писател и дисидент Георги Марков, убит през 1978 г. от агенти на комунистическата „Държавна сигурност“, описва как в частни разговори Тодор Живков прибегнал до израза „дере“, за да предаде реакцията на съветските вождове в редките моменти на разногласие с тях. Както е известно, на разговорен български глаголят „дере“ се използва от войника, който е предизвикал с нещо яростта на началството — „дере“ те шефът, фатмакът, директорът, но не и твоят равнопоставен, па бил той и начело на една свръхсила.^[6]

[1] Ст. Дечев. Цит.съч. ↑

[2] Пак там, с. 373–374. ↑

[3] Ат. Орачев. Коминтернът и македонският въпрос (1919–1924). — В: Библиотека „Ново слово“. Лекции и есета по история и култура на България и българските земи, с.4, в. „Ново слово“, 22 април 1994 г. ↑

[4] Пл. Митев. За „славянизацията“ на възрожденските българи. — В: История на българите: потребност от нов подход, преоценки. София, „Тангра“, 1998, с. 155–172. ↑

[5] Ив. Пастухов. Цит.съч. Т.2, с.699. ↑

[6] Г. И. Марков. Задочни репортажи за България. София, Профиздат, 1990, с. 405–406. ↑

7. ОПИТИ ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕ ОТ „ОСВОБОДИТЕЛИТЕ“

Все пак русофилският мит не е продукт на някаква дълбоко вкоренена продажност в българския менталитет, а се дължи предимно на геостратегически причини. Това се потвърждава и от факта, че борбата срещу Русия и срещу нейните платени поклонници започва на твърде ранен етап. Още Паисий Хилендарски се оплаква от „москалите“, които „пишат, както им е угодно“, за да се хвалят, „че те първо са приели славянското писмо и кръщение, но не е така.“ Георги Раковски вече прави един от първите опити да освободи възрожденския българин от славянската легенда, като търси пряка връзка между българския и най-старите индоевропейски езици.^[1]

Потресен от системната политика на насилствено изселване на българи от България в Южна Русия, провеждана от руснаците при всяка война срещу Турция, Раковски публикува през 1861 г. една брошура с красноречивия наслов „Преселение в Русия или руската убийствена политика за българи“, където се обръща към сънародниците си със следните недвусмислени думи: „Ние ся надееми, че ще дойдете в съзнание и щете послуша гласа на един ваш съотечественик, който ви казва и съветова сичко това от чиста българска душа и ако сте ся някои си написали да идете в пуста и варварска Русия, ще ся откажете от тая лудост, която ще ви зароби с децата ви и женити вечно. А ония, кои ся ви на това излъгали и наклонили, ще ги изгоните из помежду си, като подкупени оръдия руски и като чърни предатели милаго ни отечества.“^[2]

Дейците на църковно-националното движение също усещат на гърба си руската имперска политика. Поради несъвместимостта на балканската стратегия на Русия с българската държавност Санкт Петербург енергично противодейства срещу създаването на национална българска църква, тъй като с право вижда в нея и форма на политическа автономия. Лидерът на течението на „младите“ Стоян Чомаков започва да търси в Османската империя противотежест срещу руските домогвания. През 1871 г. той пише, че учредяването на Българската екзархия „е следствие не от руската политика“, а от политиката на турското правителство, „която иска да даде на

българската народност особен живот, щото чрез развитието, и под покровителството на царските закони, да ся осигори индивидуалността на таз в Османското царство славянска народност от погълнителните стремления на русската политика“.[3]

С други думи, огорчението и притесненията на д-р Стоян Чомаков от завоевателните намерения на Русия не го карат да преразгледа дълбоко вкоренения мит за славянската принадлежност на българите. Същевременно той търси в славянската идея доказателство, че българите са неразделна част от европейската цивилизация, докато руснаците според него просто не са славяни. В тази връзка още през 1868 г. той изтъква в една брошура, издадена на френски език, следното: „Наблягаме на този присъщ на славяните индивидуализъм, тъй като той дава значителни практически резултати. Той е пробен камък, служещ за разпознаване на истинския славянин. Тъкмо той кара да бъдат изключени от славянското племе туранските множества, заемащи пространството от десния бряг на Днепър до Средна Азия. Благодарение на него славянското семейство било сведено до естествените си пропорции, намиращи се в хармония с тези на останалите европейски нации, негови сестри, и за тях то повече не е враждебен и плашещ призрак.“[4]

По време на Режима на пълномощията през 1881–1883 г., в отговор на бруталните действия на руските генерали, срещу Русия надигат глас не само доказани национални поборници като Захари Стоянов, но и видни дотогава русофили като Иван Вазов. Дори и в годините на борбата за национална самостоятелност начело със Стефан Стамболов славянизацията на възрожденския българин пречи обаче на обществениците и публицистите да излязат от прокрустовото ложе на славянския мит. За трайността и силата на славянската хипноза спомагат и сръбските домогвания към Македония, които често се преплитат с признания от страна на сръбски учени за неславянския характер на българите. Така през 1889 г. в една статия се отговаря на сръбски автори като М. Бан, М. Милоевич, П. Среткович и Сп. Гопчевич, че „мизийци и тракийци“ били от „урало-финската“ народност на Аспарух, докато македонците били „чисти славяни, като сърбите, затуй били сърби“. Без да се замисли за съществената разлика между угрофини и тюрки, авторът негодува срещу тезата за тракийците и мизийците като „татари“ и бърза да изтъкне, че

българите били стари славяни, заселили се в Мизия, Тракия, Македония, та чак до Пелопонес далеч преди сърбите: *„Дали има тип по-чист славянски и по-индоевропейски от нашия... Оная пък благодетелна Аспарухова чета от славни чуди ли, фини ли, татари ли го казват, тъй са е преляла и претопила у нас, щото казахми, няма тип по-чист европейски от нашия, няма език по-чист славянски от нашия.“*^[5]

С формулата *„първи сред всички славяни“*, наследена от Паисий, се отговаря и на подхвърлянията от руска страна, че българите всъщност не са славяни. В съответствие със схващанията на Стоян Чомаков нерядко се отвърща с твърдението, че самите руснаци не са славяни: *„Та ако българите са неславянски народ, то пак знае се, че русите са монголи.“* Все пак през декември 1889 г. главният редактор на правителствения вестник *„Свобода“* Димитър Петков се осмелява да се поотклони от славянската догма, но без да я отрича напълно. По повод на популярните в Сърбия теории, че българите не са славяни, а „пославянчени татари“, той изтъква: *„Името татари, нас, българите никак не ни сърди, ний признаваме, че в нашите жили тече известна част татарска кръвчица. Това историята ни го показва. Но тази съща татарска кръвчица ни прави да се смеем на братските славянски заплашвания.“* Несравнено по-голям проблясък е твърдението в същия вестник, но вече през май 1894 г., че унгарците и българите *„както е известно са от тюркско произхождение“*, само дето унгарците били запазили езика си, а българите били приели славянския.^[6]

Тези неочаквани открития си остават обаче изключение от правилото. Немаловажна причина за това е фактът, че обикновено русофилите обвиняват опонентите си в туркофилство, австрофилство, германофилство, англофилство и какво ли още не, макар че такива „фили“ в България просто няма и никога не е имало. Освобождаването на българите от славянския и русофилския мит е неразделна част от националното им осъзнаване. Русофилският мит се оказва сериозна пречка и за пълноценното членство на България в Европейския съюз, тъй като самата идея за обединена Европа се опира на принципа на единство в многообразието. Европейската култура очаква от българите да дадат своя специфичен принос за нейното обогатяване, което те очевидно няма да могат да направят, ако гледат на европейската

интеграция единствено като на средство за разтваряне в някаква по-голяма общност. Русофилският мит е пречка за приобщаването ни към Европа и поради това, че той се преплита най-тясно с преклонението към една държавнополитическа система, която и днес, под все по-авторитарното ръководство на Путин, се намира в крещящ разрез с основните начала на евроатлантическата цивилизация.

Османската власт върху българите се отличава не толкова с несъществуващите опити за геноцид, а преди всичко с продължителната липса на перспектива. Преднамерено подценяван обаче е един друг унищожителен аспект на чуждото владичество — в търсенето на съюзници за отхвърляне на това владичество българите се поддават на славянизацията, провеждана методично и финансирана с обилни парични средства до степен, че да накара българите да се откажат от собствения си корен. Това, че през османската епоха българите фактически подменят националната си идентичност, не оправдава обаче по никакъв начин стремежа да се приписват на „турското робство“ всички злини, включително и несполуките на днешния ден. След като са се изминали повече от сто години след османската власт е крайно време за обективен и колкото се може по-малко емоционален прочит на един съществен период от българската история.

[1] Паисий Хилендарски. История славяноболгарская. София, „Наука и изкуство“, 1972, с. 107-110; Г. С. Раковский. Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сину му Асеню Второму. Белград, Печятано в кн. сѣрб. книгопечатница, 1860. ↑

[2] Г. С. Раковский. Преселение в Русия или руската убийствена политика за българити (фототипно издание). София, „Глобус 91“, 1998, с.27. ↑

[3] И. Тодев. Д-р Стоян Чомаков (1819–1893). Живот, дело, потомци. Ч.2. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2003, с.230. ↑

[4] Пак там, с.389. ↑

[5] Ст. Дечев. Цит.съч., с.542. ↑

[6] Пак там, с. 423–424 и 552. ↑

ГЛАВА ДЕСЕТА

САНСТЕФАНСКИЯТ И БЕРЛИНСКИЯТ ДОГОВОР

1. САНСТЕФАНСКИЯТ МИТ И НАЧАЛОТО НА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Поначало историческата памет и националната самоличност на всеки народ би трябвало да се опира единствено на фактите, но твърде често миналото се преплита с най-различни митове и легенди. Обикновено тези митове се дължат на стремеж към самоизтъкване, на романтизъм, а нерядко и на отрицателни емоции към съседни и по-далечни народи и държави. Единствено при българите обаче митовете като че ли са по-скоро израз не на национална гордост, а на някакъв иррационален нагон към самоунищожение. Един от най-убийствените примери в тази насока са несъмнено наукообразните легенди около Санстефанския договор, сключен между Русия и Турция на 3 март 1878 г. Войната от 1877–1878 г. неизменно се определя като „*руско-турска*“ и „*освободителна*“ и тези оценки не се промениха ни най-малко след рухването на Берлинската стена през 1989 г., след разпадането на съветската империя и след края на твърдолинейния комунистически режим в България. Например според Петър Константинов, който в никакъв случай не може да бъде обвиняван в комунистически и русофилски пристрастия, Санстефанският договор бил „*достоеен завършек на многолетната националноосвободителна борба на българския народ и на освободителната Руско-турска война*“ и с този договор „*след петстотин години робство България възкръснала за свободен живот, при това почти в етническите си граници*“.^[1]

Първата основна грешка в тези твърдения е, че до 22 септември (5 октомври) 1908 г. България не е независима държава, а васално княжество под върховенството на Турция. Наистина до този момент българите вече са доказали, че могат да водят своя собствена национална политика и са спечелили симпатиите на Европа с

мъжествената си борба за отхвърляне на руската хегемония. В действителност, за разлика от гърците, но подобно на сърбите и румънците, българите не се сдобиват отведнъж с пълен суверенитет, а преминават през един преходен период на автономия, чието начало не трябва да се търси в Санстефанския договор, а в учредяването на Българската екзархия на 27 февруари (11 март) 1870 г. Поначало в рамките на Османската империя църквата не е само религиозна институция, но и форма на политическа автономия и това се потвърждава от чл.5 на султанския ферман за Българската екзархия: „Позволява се на екзарха по делата на намиращите се под негово духовно ведомство места, за които той има право според законите да посредствува пред гражданското началство, да се отнася направо до местните власти, а в случай на нужда и до Високата ми порта.“^[2]

Самият екзарх трябва да се избере от българите и да се утвърди от султана, но преди това трябва да се свика *църковно-народен събор* за приемане на екзархийския устав, който също да се утвърди от Високата порта. На 8 (20) март 1870 г. българите в Цариград избират *Временен смесен съвет* за управление на екзархийските работи, който е признат официално от султана и наред с петимата български владци включва десет светски лица. С други думи, непосредствено след фермана на султан Абдул Азис за учредяване на екзархията се създава официално признат орган, който ръководи българските работи. Без пряка намеса от страна на турските власти *Временният екзархийски съвет* организира и провежда изборите за *Църковно-народен събор*, който се свиква в Цариград през януари 1871 г., за да приеме устава на Екзархията. Уставът е одобрен на 14 май и според него върховно законодателно тяло на *Българската екзархия* е *Църковно-народният събор*, който трябва да се свиква веднъж на четири години и да включва както светски, така и духовни пратеници. Съборът е упълномощен да приема бюджета, да променя устава и да избира измежду владците един екзарх с четиригодишен мандат. В изпълнителното тяло влизат самият екзарх, *Екзархийският съвет* и *Светият Синод*, в който членуват специално упълномощени владци. Митрополитите и епархийските съвети също трябва да се избират и от духовници, и от светски гласоподаватели. Подобна уредба имат и по-малките църковноадминистративни единици, чиито органи се избират на всеки две години. Светият Синод и духовниците се занимават

предимно с религиозните работи, докато светските или смесените съвети се натоварват с цяла поредица от светски отговорности като просвета, финансов контрол и книгоиздаване. Освен това те трябва да разглеждат имуществени спорове, възникнали при бракове, разводи, завещания, дарения и т.н. Специално трябва да се отбележи също така, че учредяването и утвърждаването на *Българската екзархия* съвпада по време със завършека на поредната съдебно-административна реформа в Османската империя, която дава на българите правото да излъчват свои представители в съдилищата. Функциите и правомощията на дотогавашните български общини пък постепенно се изземват от смесените екзархийски съвети по места, а в градовете и селищата със смесено население българите също се сдобиват със свое представителство в съответните административни съвети. Жителите на българските села и нахии (околии) получават правото да избират измежду свои хора пъдари и дори мюдюри (градски кметове и нахийски управители). Най-сетне екзархът и митрополитите имат глас и при определянето на данъците.^[3]

Султанският ферман от 1870 г. не уточнява всички граници на *Българската екзархия*, но предвижда да се проведат допитвания в оспорваните територии. Ако най-малко две трети от християнското население се произнесе в полза на Екзархията, съответните земи минават под нейна юрисдикция. Така в резултат на плебисцитите от втората половина на 1873 г. в границите на *Българската екзархия*, която поначало вече обхваща цяла Мизия и Добруджа, Нишко, Софийско и Северна Тракия, се включва и по-голямата част от Македония.^[4]

Предвид на всичко това най-авторитетните специалисти по историята на *Българската екзархия* са категорични, че с нейното учредяване българите се сдобиват не само с независима църква, но и с политическа автономия, като сами очертават и етническите си граници. Петър Ников например смята, че 1870 г. бележи завършека на българското национално възраждане. Според него осъществяването на „идеята за свободна българска църква... даде наистина на българския народ първите най-големи придобивки след петвековно робство и забвение: официално признание на неговото национално съществуване, националното му обединение в неговите етнографски граници и **една вътрешна автономия**“. Според Зина Маркова пък с

фермана от 27 февруари 1870 г. „*поборените българи са признати официално за отделна национална общност с право на частична вътрешна автономия*“ (подчертано от мен — П.Ц.).^[5]

Казано по друг начин, учредяването на Екзархията през 1870 г. бележи първата крачка към възраждането на българската държава след неколковековна чужда власт. В сравнение със сръбската автономия от 1815 г. българската има това предимство, че не е продукт на устно споразумение между водача на поредното въстание и местния турски паша в Белград, а е писмено гарантирана от самия султан, който държи върховната власт. При това, ако сръбската автономия намира израз преди всичко в едноличните правомощия на княза, българската се изгражда на изборна и изцяло демократична основа. Несъмнен минус е, че за разлика от сърбите през 1815 г. българите през 1870 г. не получават правото да имат свои собствени въоръжени сили, ако не се смятат селските пъдари, назначавани от съответните общини.

Това не омаловажава факта, че българите стават един от малкото народи в Европа, които определят етническите и националните си граници не с войни и революции, а с демократичния механизъм на гласуването. Именно екзархийските граници стават отправната точка за решенията на *Цариградската дипломатическа конференция* в края на 1876 и началото на 1877 г. и до голяма степен те определят и очертанията на България според Санстефанския договор.

[1] П. Константинов. История на България с някои премълчавани досега исторически факти. София, „Феникс“, 1993, с.69. ↑

[2] П. Ников. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София, „Наука и изкуство“, 1971, с. 308–309. ↑

[3] З. Маркова. Българската екзархия 1870–1879. София, Издателство на Българската академия на науките, 1989, с. 177–182. ↑

[4] Пак там, с.95 и 326–327. ↑

[5] П. Ников. Цит.съч., с.35; З. Маркова. Цит.съч., с.5. ↑

2. АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1876 Г. И РУСИЯ

Модернизацията на Османската империя върви обаче успоредно с нейната централизация, която пряко застрашава и без друго крехката българска автономия. Твърде голяма заплаха е и това, че автономията се гарантира и зависи единствено от волята и милостта на султана, който може да я отнеме във всеки момент. На всичкото отгоре влиятелни турски кръгове и администрацията като цяло нито имат възможност, нито дори желание да прилагат оповестените реформи. В условията на продължаващия произвол радикалните кръгове на българското общество се ориентират към идеята за революция, която да предизвика намесата на европейските сили и да извоюва по този начин международни гаранции за възраждащата се българска държавност. Тъкмо намесата на Европа е и основната цел на *Гюргевския революционен комитет*, който организира *Априлското въстание* през 1876 г. Целта е постигната, макар и главно благодарение на протестната вълна, породена от кланетата на мюсюлманите, които изстребват около 10–12 хиляди православни българи. Нещо повече — противно на едно дълбоко вкоренено убеждение *Априлското въстание* не само довежда до намесата на Европа, но дори не е и напълно потушено — в Родопите продължава да действа „*Тракийската родопска българска военна дружина*“ на Капитан Петко войвода, а по планините в Източна Македония обикаля четата на Димитър Попгеоргиев от село Разловци, като и двете дочакват войната от 1877–1878 г.^[1]

Малцина са обаче българите, които си дават сметка, че *Априлското въстание* предизвиква наистина намесата на водещите европейски сили, но активира преди всичко вековните домогвания на Русия към Цариград, Босфора и Дарданелите. Достатъчен е един бегъл поглед върху картата, за да се убедим, че за да завладее Цариград и Протоците, Русия трябва най-напред да прегази Румъния и България или „най-малкото“ източните им краища. От само себе си се разбира, че в експанзионистичните планове на руските самодръжци няма и не може да има място за независима българска държава. Все пак, на моменти Русия привидно се отклонява от планове за пряка анексия и

предлага различни схеми за замяната на Османска Турция с християнски държави. Такъв е например т.нар. „*гръцки проект*“, който Екатерина II предлага на германския император Йозеф II през 1784 г. За Влахия и Молдова се предвижда да бъдат обединени в нова държава под името *Дакия*, като начело на тази държава трябва да застане поредният любовник на руската царица, княз Потьомкин. Цариград заедно със Северна Гърция и цяла България (Тракия, Македония и Мизия) трябва да се съединят във „*Византийска империя*“ начело с внука на Екатерина II, Константин, роден през 1779 г. и специално обучаван за тази цел. От своя страна за Хабсбургите са отредени Сърбия, Босна, Херцеговина и Далмация. Морея и островите Крит и Кипър се определят за Венеция, а Франция може да заеме Сирия и Египет. Както се вижда, подобно на Кримския хаганат и на Грузия малко по-късно, независимостта на държавоподобни структури като „*Византия*“ и „*Дакия*“ се смята само за преходен етап към поглъщането им от Русия.^[2]

Другояче казано, българската държавност е несъвместима с руската стратегия на Балканите и същото се отнася, разбира се, не само за Екатерина II, но и за нейните наследници, включително и за Александър II (1855–1881). Наречен „*цар-освободител*“ заради това, че премахва през 1861 г. крепостното робство, Александър II трябва да превъзмogne най-напред ограниченията, които европейските сили налагат на Русия, след като я побеждават в *Кримската война* от 1853–1856 г. Благодарение на благосклонния си неутралитет спрямо Прусия по време на френско-пруската война от 1870–1871 г., която бележи завършека на обединението на Германия под пруско надмощие, Русия съумява да отстрани с германска помощ повечето военни ограничения на Парижкия договор от 1856 г. От своя страна архитектът на германското обединение — дългогодишният канцлер на Прусия и на Германия Ото фон Бисмарк — е склонен да поддържа руската агресия на Балканите, за да пречи по този начин на всякаква възможност за разбирателство между Русия и Франция, която енергично се застъпва заедно с Великобритания за териториалната цялост на Османската империя. Същевременно германският канцлер се стреми да зачита и австро-унгарските интереси на Балканите. Така през 1873 г. се оформя „*Съюзът на тримата императори*“ между Германия, Русия и Австро-Унгария. След краха на опитите за мирно решаване на кризата, която

избухва през 1875 г. с въстанието в Босна и Херцеговина и се разраства и задълбочава с *Априлското въстание* и с войната на Сърбия и Черна гора срещу Турция през 1876 г., Бисмарк пряко насърчава Русия да нападне Османската империя, като се задължава да пази благосклонен неутралитет. Той предлага също така посредничеството си за предварително споразумение между Русия и Австро-Унгария за подялбата на балканските територии на Турция и дори обещава, че ако Великобритания се включи в конфликта на страната на Турция, Германия е готова за военна намеса в полза на Русия.^[3]

[1] Хр. Гандев. Априлското въстание 1876 година. София, „Наука и изкуство“, 1976; Пл. Митев. Историографски проблеми на руско-турската война 1877–1878 г. (материал, изнесен на научната конференция „Руско-турската освободителна война 1877–1878 г. и освобождението на Югозападна България“, Перник, 11 февруари 1998 г.); Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски, Пл. Павлов. Лекции по българска история. Ч.2. Велико Търново, 1991, с. 66–67. ↑

[2] Б. Петвеков [П. Гудев]. Историята на източния въпрос преди освобождението на България. София, Печатница на Тане Пеев, 1908 (фототипно издание), с. 99–204. ↑

[3] К. Косев. Бисмарк, Източният въпрос и българското освобождение 1856–1878 г. София, „Наука и изкуство“, 1978, с. 227–373. ↑

3. РАЙХЩАТСКОТО СПОРАЗУМЕНИЕ И БУДАПЕЩЕНСКАТА КОНВЕНЦИЯ

Руският цар Александър II и австро-унгарското правителство започват да преговарят за евентуалната си обща линия спрямо Турция още непосредствено след началото на сръбско-черногорско-турската война, когато европейската и световната общественост са потресени от зверствата на мюсюлманите срещу християните в България. На 8 юли 1876 г. в Райхщат, Австрия, се подписва една спогодба, според която ако в резултат на победата на Сърбия и Черна гора *„настъпи пълнен разгром на Отоманската империя в Европа, България и Румелия биха могли да образуват независими княжества в своите естествени граници“*, *„Епир и Тесалия биха могли да се присъединят към Гърция“*, а *„Цариград би могъл да стане свободен град“*. На пръв поглед е трудно да се разбере какво „естествено“ има в едно независимо княжество под името „Румелия“. Надали има обаче съмнение, че Русия не може да допусне дори и временно съществуването на национално обединена и жизнена държава в близост до Цариград и Протоците. Подобно е и становището на Австро-Унгария и затова двете сили поемат изричното задължение да не оказват *„съдействие да се образува голяма славянска държава, но Черна гора и Сърбия ще имат възможност да анексират: първата — Херцеговина и пристанище на Адриатическо море, втората — известни части от Стара Сърбия и Босна“*^[1].

Междувременно сърбите са победени от турците и са принудени да искат мир. Все по-видимият отказ на Високата порта да проведе в християнските си провинции реформите, поискани от европейските сили, вече разчиства пътя за поредната война срещу Османската империя. На 15 януари 1877 г. Русия и Австро-Унгария уточняват позициите си с една конвенция, подписана в Будапеща от руския посланик Новиков и от австро-унгарския външен министър Гюла Андраши. За разлика от Райхщатското споразумение Будапещенската конвенция е сключена с оглед на предстоящата *„война между Русия и Турция“*, *„в случай че преговорите не доведат до желания резултат“*. Според чл.VII австро-унгарският император си запазва *„правото да*

избере момента и начина за завземането със свои войски на Босна и Херцеговина“, като тази мярка не е „акт на солидарност със заемането на България от руските войски“, но „не трябва да има враждебен характер по отношение на Русия“. Чл.VIII пък задължава Австро-Унгария да не разпространява военните операции „върху Румъния, Сърбия и Черна гора“, а Русия трябва да се въздържа от военни действия в „Босна, Херцеговина, Сърбия и Черна гора“. С други думи, Русия получава свобода на действие в Румъния и България, а Австро-Унгария — в Босна и Херцеговина. Сключена е и една допълнителна конвенция, чийто чл.3 потвърждава нежеланието на Русия и Австро-Унгария да допуснат създаването на голяма държава в близост до Протоците: „В случай на териториални изменения или разпадане на Отоманската империя изключва се образуването на голяма сплотена славянска или друга държава; напротив, България, Албания и останала Румелия биха могли да станат независими държави; Тесалия, част от Епир и остров Крит могат да бъдат присъединени към Гърция, Цариград с граничещата територия, границите на която подлежат на установяване, би могъл да стане свободен град.“^[2]

[1] Международни актове и договори (1648–1918). София, „Наука и изкуство“, 1958, док. №88, с. 136–137. ↑

[2] Пак там, док. №89, с. 138–140. ↑

4. ВОЙНАТА ОТ 1877–1878 Г.

През пролетта на 1877 г. Русия мобилизира 285 000 човека, от които 185 хиляди са предвидени за военните действия на Балканите, а 100 хиляди трябва да нападнат Турция през Кавказ. При все това войната, която започва с манифеста на Александър II на 24 април 1877 г., не може да се определя едностранно като руско-турска, тъй като наред с руснаците срещу турците се бият и румънците, българите и финландците, а Черна гора не е спряла да бъде в състояние на война срещу Турция от 30 юни 1876 г. насам. На 14 декември 1877 г. се намесва и Сърбия, но военните ѝ действия се изчерпват с окупацията на Нишко и Поморавието, които принадлежат дотогава на *Българската екзархия*. Румънците участват с 38 000 души и дават най-много жертви в боевете за Плевен. По всичко личи, че по броя на участниците във войната българите се нареждат на трето място след руснаците и румънците. Първоначално Българското опълчение възлиза на 7 444 човека, но по-късно нараства на 12 822-ма души. Наред с това навсякъде се формират чети, които съумяват да спасят редица градове от опожаряване. Както се знае, българските опълченци се отличават в една от решаващите битки на войната — боевете при Шипка, а общият брой на въоръжените българи се пресмята от някои автори на около 35 000 човека.^[1]

Не по-малко съществен е и фактът, че заедно с жертвите от Априлското въстание българите дават повече убити, отколкото руснаците във войната. Ако бяха верни, фантастичните твърдения за 200 000 убити руснаци биха просто означавали, че войната е завършила с победата на Турция, а не на Русия, тъй като цялата руска армия на Балканите възлиза на 185 000 човека. В действителност руските загуби са далеч по-малко. Според дневника на генерал Павел Дмитриевич Зотов, командир на IV армейски корпус на руските войски, както и според началник-щаба на генерал Скобелев, Алексей Николаевич Куропаткин, руснаците губят на Балканския фронт общо 23 243-ма души убити, ранени, премръзнали и заболели. Според пруския и германски дипломат и историк Феликс Бамберг пък на Кавказкия фронт загиват всичко на всичко 3900 души, докато за

времето от 1 април 1877 до 1 октомври 1878 г. от болести умират 9871 човека. Това означава, че общо руските загуби по време на войната от 1877–1878 г. възлизат на 37 014 човека — убити, ранени, измрели от болести и премръзнали.^[2]

Сред премълчаваните страни на тази война е и настървението, с което някои български чети се нахвърлят върху мюсюлманското население, за да отмъстят за кланетата от пролетта на 1876 г. На 19 и 20 януари 1878 г. генерал Зотов отбелязва в дневника си, че българите са изгорили турските махали в градовете Осман Базар (днес Омуртаг) и Ески Джумая (Търговище), докато опожарените български къщи в Търговище например били само три-четири. По всичко личи, че противно на рицарското поведение на отделни руски офицери руснаците насърчават издевателствата на християните срещу мюсюлманите в Родопите. Скоро обаче и православните българи ще имат възможност да се „порадват“ на „прелестите“ на руската окупационна администрация.^[3]

[1] Г. Марков. Българската история вкратце. София, „Свят“, 1992, с.179; История на България през погледа на историците Иван Божилов, Вера Мутафчиева, Константин Косев, Андрей Пантев, Стойчо Грънчаров. София, „Христо Ботев“, 1993, с.381; П. Константинов. Цит.съч., с.70. ↑

[2] Руско-турската война (1877–1878 г.). Дневници, спомени, записки, кореспонденция. София, Главно управление на архивите при Министерския съвет, 1998, с. 49–50, 55, 57, 59, 61–62, 73–74, 76, 78, 164 и 198; Ф. Бамберг. Източният въпрос. София, Издателско ателие „Аб“, 2003, с.550. ↑

[3] Руско-турската война (1877–1878 г.)..., с. 81-82; Ф. Бамберг. Цит.съч., с. 461–531. ↑

5. САНСТЕФАНСКИЯТ ДОГОВОР

Предварителният мирен договор, който турският велик везир Савфет Мехмед паша и руският посланик граф Игнатиев подписват на 3 март 1878 г. в цариградското предградие Сан Стефано, в никакъв случай не бележи началото на българската независимост. Според чл.6 *„България ще образува автономно, трибутарно княжество, с християнско правителство и народна милиция“*^[1].

Твърде е съмнителна и прочутата териториална „справедливост“ за българите, тъй като доказано български земи, принадлежали дотогава на Екзархията, като Нишко и Поморавието се признават за сръбски, а Северна Добруджа се предава на Румъния като компенсация за повторното поглъщане на Южна Бесарабия от Русия, макар че Южна Бесарабия е населена предимно с румънци, докато Северна Добруджа не е. Именно Санстефанският договор създава добруджанския проблем, а архивите на Руския окупационен фонд недвусмислено посочват, че руската окупационна администрация е правила всичко възможно, за да превърне граничните недоразумения между България и Румъния в траен проблем на връзките помежду им.^[2]

Не може все пак да се отрече, че поне на пръв поглед Санстефанският договор е доста щедър към българите, като обединява в една държава Мизия, Тракия и Македония и осигурява широк излаз както на Черно, така и на Бяло море. В шифрована телеграма руският посланик в Лондон Шувалов посочва обаче причините за тази „щедрост“: *„... македонският въпрос следва да се остави засега нерешен и по следните съображения. В настоящия момент окончателно не е изяснено нашето положение в България и Източна Румелия, то може да се изясни единствено след изтеглянето на нашите войски и при самостоятелно управление на България. Ако нашето влияние в тази страна и впоследствие бъде преобладаващо, както в досегашния момент, само тогава ще бъде възможно да се погрижим за присъединяването на тази провинция към българското княжество, и то при условия, че в княжеството формално бъде*

установен наш протекторат.“ Надали има по-точен и изчерпателен израз на руското виждане за националното обединение на българите.^[3]

Като реалист граф Шувалов си дава сметка, че европейските сили и на първо място Великобритания и Австро-Унгария няма да позволят на Русия да си присвои целия хинтерланд на Цариград и че анексията на България ще изисква по-продължително време. За разлика от него граф Игнатиев видимо е убеден, че след като руската армия е стигнала до предградията на тогавашната турска столица, моментът за поглъщането на Мизия, Тракия и Македония от Русия вече е назрял. Тъкмо това схващане е и в основата на онези разпоредби на Санстефанския договор, които се отнасят за България. Наистина чл.7 предвижда, че *„българският княз ще бъде свободно избран от населението и утвърден от Високата Порта със съгласието на силите“* и че *„никой член на царстващите династии във великите европейски сили не може да бъде избран за български княз.“* Според същия член обаче България преминава под руска окупационна администрация, която на практика е без международен контрол: *„Въвеждането на новото управление в България и надзорът за неговото прилагане ще бъдат поверени за две години на един руски императорски комисар. След изтичането на първата година от въвеждането на новото управление, ако европейските правителства признаят за нужно и ако по този въпрос се постигне съгласие между тях, Русия и Високата Порта, те ще могат да прибавят към руския императорски комисар и специални делегати.“* Очевидният замисъл е да не се стига изобщо до някакъв контрол върху руските власти от страна на европейските сили.^[4]

Това се потвърждава и от чл.8, който не само предопределя едно мощно военно присъствие на Русия в България, но дори не е достатъчно категоричен за времетраенето на руската окупация: *„До пълното създаване на местна милиция, достатъчна да поддържа реда, сигурността и спокойствието, броят на която ще бъде определен по-късно със съглашение между отоманското правителство и руския императорски кабинет, руски войски ще заемат страната и ще подпомагат комисаря в случай на нужда. Тази окупация ще бъде ограничена също за един срок **приблизително** от две години“* (подчертано от мен — П.Ц.). На всичкото отгоре през този *„приблизително“* двугодишен период окупационните войски трябва да

се издържат изцяло от „освободените“ българи: „Ефективът на руския окупационен корпус, съставен от шест пехотни дивизии и две кавалерийски, който ще остане в България след опразването на Турция от императорската армия, не ще надминава петдесет хиляди души. Той ще бъде издържан за сметка на окупираната страна. Руските окупационни войски в България ще запазят своите съобщителни връзки с Русия не само през Румъния, но също през пристанищата на Черно море — Варна и Бургас, където те ще могат да създават, докато трае срокът на окупацията, необходимите складове.“^[5]

За граф Игнатиев дори и това не е достатъчно и чл.10 „великодушно“ дава на Турция правото да прокара свои войски през територията на България: „Високата Порта ще има право на преминаване през България за превозване по определени пътища на войски, муницип, хранителни припаси в области, разположени вън от Княжеството и обратно.“ В този момент са се изминали по-малко от две години след кланетата в Батак, а под благосклонното око на руснаците православните българи са си присвоили твърде много имоти от бягащите мюсюлмани. Следователно, дори ако се стигне до някакво българско правителство, руснаците възнамеряват да създадат за българите такива условия, че да ги накарат сами да поискат руските окупационни войски да останат в страната. При това Санстефанският договор доуточнява, че редът на преминаването на турските войски през България ще се определи не от евентуалното българско правителство, а по пряко споразумение между руската окупационна администрация и Високата порта: „За да се избегнат мъчнотиите и недоразуменията при упражнението на това право, условията за използването му ще се определят по съглашение на Високата Порта с управлението в България с особен правилник, в срок от три месеца след ратифицирането на настоящия акт, като се обезпечат военните нужди на Високата Порта.“^[6]

По всичко личи, че Русия и по-точно граф Игнатиев нямат сериозни намерения да допуснат образуването на българско правителство, но за сметка на това са намислили да отстранят всякакви ограничения за окупацията на България. Това се вижда най-добре в чл.25 на Санстефанския договор, според който „пълното опразване от руската армия на Европейска Турция с изключение на България

ще стане в срок от 3 месеца след сключването на окончателния мир между н.в. руския император и н.в. султана“ (подчертаното от мен — П.Ц.). В договора няма никакъв текст, който да определя някакви срокове за изтеглянето на руските войски от България.^[7]

[1] Международни актове..., док. №94, с.148. ↑

[2] Окупационен фонд, основан за създаване на руско-дунавска област. Русе, „Сексагинта приста“, 1993, с. 15–16. ↑

[3] Пак там, с. 9–10. ↑

[4] Международни актове..., док. №94, с.149. ↑

[5] Пак там, с.150. ↑

[6] Пак там. ↑

[7] Пак там, с.154. ↑

6. БЪЛГАРИЯ ПОД РУСКА ОКУПАЦИЯ

Предварителният мир, подписан в Сан Стефано, е в същината си договор за безсрочната окупация на България от Русия. На всичкото отгоре военните действия са нанесли тежък удар върху самоуправляващите се български структури. Още през април 1877 г., броени дни преди Русия да оповести война на Турция, първият български екзарх Антим I е свален от поста си под грубия натиск на Високата порта и заточен в Мала Азия. На мястото му българите избират ловчанския митрополит Йосиф. Повечето епархии са фактически обезглавени, като турските власти не позволяват на съответните владици да напускат Цариград, а в навечерието на войната руснаците се опитват да накарат останалите да изоставят постовете си и да се присъединят към тях в Румъния. Руската окупационна администрация, която се създава успоредно с навлизането на руснаците в България, обикновено игнорира екзархийските власти или ги използва най-много за събиране на допълнителни средства от населението. В Северна Добруджа и Одринска Тракия съответните руски губернатори пък застават направо на страната на Вселенската патриаршия и открито насърчават гръцкия елемент в ущърб на българите. Все по-чести са и случаите на груба намеса на окупационната администрация във вътрешните работи на смесените екзархийски съвети, като практиката руските чиновници да определят кой да бъде председател на съответния съвет продължава и след *Берлинския конгрес*. В крайна сметка екзархийските структури са подчинени напълно и безпрекословно на руските окупационни власти.

[1]

Самият начин, по който се изгражда руската окупационна администрация, цели преди всичко уеднаквяването на България с Русия. В окупираните територии вилаетите и санджаците, учредени с административните реформи от 1864 и 1871 г., се запазват, но под името „губернии“, както е в Русия. За губернатори се назначават, разбира се, руски поданици. В кореспонденцията между руската окупационна администрация и централното правителство в Санкт

Петербург българските земи се отбелязват навсякъде като „Балканска област“.^[2]

В пълен разрез с идиличната картина, оставена ни от Иван Вазов за дечицата, които посрещали „братушките“ с „крушки“, руснаците се държат в България именно като в завоювана и окупирана територия. Те са твърде раздражителни и към липсата на желание сред българите да им подаряват стоки и храни без пари. По този повод генерал Зотов например пише в дневника си следното: *„Колкото по-близо се опознават българите, толкова по-малко симпатии вдъхват. Не намирам в тази нация никакви привлекателни черти — те приличат твърде много на евреите, отличителната им черта е страстта към печалбарство и те ни експлоатират нас, своите спасители.“*^[3]

Като се има предвид традиционният и силен антисемитизъм, присъщ на голяма част от руския генералитет, надали трябва да се учудваме, че руснаците започват да се държат спрямо българите горедолу по същия начин, по който се отнасят с евреите в самата Русия. В тази връзка един руски дипломат прави следното признание: *„До окончателното изясняване на нашето отношение към завзетите територии в България и Добруджа съществуваше пълна анархия. От една страна, отсъствие на съдебна уредба и правилно организирана администрация, подкупност и корупция на нашите чиновници начело с губернаторите; пълно вмешателство на последните във всички отрасли на управлението, неконтролирана разпродажба на държавна собственост по разпореждане на губернаторите и, накрая, отчуждаване без всякакво право и защита от закона на частното имущество; от друга страна, неумела (т.е. посредством побои) агитация за могъществено покровителство на Царя Освободител, жестоко отношение на хора от администрацията към населението и безнравствен начин на живот на нашите офицери и чиновници — всичко това повлия на населението, което по това време **предпочиташе турското владичество пред могъществено покровителство на Царя Освободител**“* (подчертано от мен — П.Ц.).^[4]

Произволът е толкова страшен, че макар и да е освободен от заточението си в Мала Азия благодарение на Русия, първият български екзарх Антим е принуден да сподели пред един руснак: *„Вие, русите,*

ни избавихте от турците, благодарим ви за това; но кой ще ни спаси сега от вас, русите?“^[5]

[1] З. Маркова. Цит.съч., с. 231–237. ↑

[2] Н. Станев. История на нова България 1878–1941. Б.м., „Хераклит“, б.г., с.26; Окупационен фонд..., с. 1–2. ↑

[3] Руско-турската война (1877–1878 г.)..., с. 69–70. ↑

[4] Окупационен фонд..., с. 6–7. ↑

[5] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т.1. София, „Български писател“, 1973, с.164. ↑

7. СПОРАЗУМЕНИЕТО ШУВАЛОВ-СОЛЗБЪРИ

България се спасява от трайна руска власт благодарение на европейските сили, но както може да се очаква, българските проблеми заемат твърде скромно и дори периферно място във външнополитическите грижи на главните действащи лица — Австро-Унгария, Великобритания и Германия. Австро-Унгария протестира най-остро срещу Санстефанския договор най-вече заради неговия чл.14, според който предвидените за Босна и Херцеговина промени трябва да се извършат „по общо съгласие между Високата Порта, руското и австро-унгарското правителство“^[1].

По този начин граф Игнатиев погазва *Райхщатското споразумение* и *Будапещенската конвенция*, според които Русия се задължава да остави на Австро-Унгария свобода на действие в Босна и Херцеговина. На всичкото отгоре дори стратегичната железопътна линия от Солун към южните сръбски граници сякаш е на път да попадне под руски контрол. При тази ситуация Гюла Андраши изисква България да се раздели на две автономни области, но в останалото той е направо щедър към българите. Според него западната българска граница може да стигне до река Вардар, като дори македонските земи на запад от Вардар трябва да станат отделна област под българско самоуправление. Австро-унгарският външен министър приема и идеята на германския канцлер Бисмарк южнобългарската автономна държава да има също така излаз на Бяло море.^[2]

При тази ситуация руският император Александър II и неговият канцлер Горчаков решават, че след като поглъщането на България очевидно трябва да се отложи за „по-добри времена“, те имат интерес от колкото се може по-орязани български граници. Освен това двамата се стремят да постигнат разбирателство с Великобритания, за да се поосвободят от едностранната си обвързаност с Германия и Австро-Унгария в рамките на *Съюза на тримата императори*. Британците целят на свой ред да отслабят този съюз, който застрашава според тях европейското равновесие. Така в края на май 1878 г. се стига до специално споразумение под формата на два протокола, подписани от

руския посланик в Лондон Шувалов и от британския външен секретар (министър на външните работи) Солзбъри.^[3]

Тъкмо споразумението между Шувалов и Солзбъри предвижда България да бъде разделена на княжество в земите между Дунава и Балкана и на автономна област в земите южно от Балкана, като южната българска граница трябва да бъде достатъчно отдалечена от Бяло море: „... България да бъде разделена на две провинции, а именно едната северно от Балкана да получи политическа самостоятелност под управлението на княз, а втората, южно от Балкана, да има разширена административна самостоятелност (по образеца на тази, в която се намират английските колонии) под управлението на християнски генерал-губернатор, който да се назначава с одобрението на Европа за пет до десет години.“^[4]

[1] Международни актове..., док. №94, с.151. ↑

[2] К. Косев. Цит.съч., с. 399–453. ↑

[3] Ф. Бамберг. Цит.съч., с. 551–552. ↑

[4] Пак там, с.552. ↑

8. БЕРЛИНСКИЯТ ДОГОВОР

Никак не е случайно, че на конгреса в Берлин, където германският канцлер Бисмарк посреща колегите си от Русия, Австро-Унгария, Великобритания, Франция, Италия и Турция, най-ожесточените полемки не са за границите на България, а за времетраенето на руската окупация. В действителност *Берлинският договор*, подписан на 13 юли 1878 г., дава международна гаранция за българската държавност и спасява българите от пряка руска власт, но същевременно утвърждава разпокъсването на страната на пет части в съответствие с британско-руското споразумение, сключено в навечерието на конгреса. България трябва да предаде на Румъния Северна Добруджа, като границата е изместена още по на юг и стига до град Силистра. Нишко и Поморавието са отстъпени на Сърбия, като и тук границата е изместена още по на изток и стига на около 60 километра от София. Цяла Македония и Одринска Тракия остават под пряка турска власт, а останалите български земи се разделят на Княжество България, където едва ли не по случайност попада и Софийският санджак, и на автономната област Източна Румелия. Все пак, за разлика от *Българската екзархия*, която обхваща само отделни отсечки от черноморското крайбрежие, Княжество България и Източна Румелия получават широк излаз на Черно море, включващ големите пристанищни градове Варна и Бургас.^[1]

Наистина, подобно на Санстефанския мир Берлинският договор предвижда за България васален статут. Според чл.1 *„България се конституира като самоуправляващо се княжество под суверенитета на н.в. султана. То ще има християнско правителство и народна войска (милиция).“* Потвърден е и начинът, по който трябва да се избира българският княз: *„Българският княз ще се избере свободно от народа и ще се утвърди от Високата Порта с одобрението на великите сили. Никой член от управляващите домове в европейските велики сили не може да бъде избран за княз на България. В случай че остане вакантно княжеското достойнство, избирането на нов княз ще стане под същите условия и форми“* (чл.3). Най-сетне чл.22 повтаря съответните санстефански разпоредби за размера на руската

окупационна армия и за задължението на българите да я издържат за своя сметка: *„Руската окупационна войска в България и Източна Румелия ще се състои от шест дивизии пехота и две дивизии конница и няма да надминава 50 000 души. Тя ще се издържа от окупираната страна.“*^[2]

За разлика от Санстефанския договор обаче същият член на Берлинския трактат намалява времетраенето на руската окупация от *„приблизително две години“* на девет месеца и изрично задължава Русия да изтегли всичките си войски от България в рамките на три месеца след изтичането на деветмесечния период: *„Срокът на окупацията на Източна Румелия и България от императорските руски войски се определя на 9 месеца от деня на размяната на ратификациите на настоящия договор... Императорското руско правителство се задължава да завърши в три месеца след горния срок превеждането на войските си през Румъния и свършеното опразване на Княжеството.“*^[3]

Нещо повече — Берлинският договор налага още от самото начало международен контрол върху руската окупационна администрация и предвижда подробен и прецизен механизъм за решаване на евентуалните разногласия между Русия и водещите европейски държави. Според чл.6 *„временното управление на България ще се ръководи до изработването на органическия устав от един императорски руски комисар. Един императорски турски комисар, както и консулите, назначени от другите държави, подписали договора, ще му оказват съдействие и ще наблюдават за хода на временното управление. В случай на несъгласие между изпратените консули въпросите ще се решават по вишегласие, а в случай на разногласие между болшинството и императорския руски или императорския турски комисар представителите на подписалите сили в Цариград, събрани на конференция, ще се произнесат с решение.“* Именно в Берлинския, а не в Санстефанския договор, за руската окупационна администрация за пръв път се употребява недвусмисленото словосъчетание *„временно управление“*. Според чл.7 *„временното управление не може да продължи повече от 9 месеца, смятано от размяната на ратификациите на настоящия договор. Щом се изготви органическия устав, ще се пристъпи веднага към избор на българския княз. Щом князът се короняса, новото*

устройство влиза в сила и княжеството встъпва в пълно упражнение на своята автономия.“ Най-сетне Берлинският договор отнема правото на Турция да прокарва свои войски през земите на Княжество България и категорично забранява каквато и да било форма на турско военно присъствие на българска територия: „Турска войска не може вече да има в България“... (чл.11)^[4].

[1] К. Косев. Цит.съч., с. 431-446; П. Семерджиев. Руската империя и Съветският съюз в съдбата на България. Т. 1. Ерусалим, Институт „Илия Тодоров Гаджев“, 2001, с. 221–223. ↑

[2] Международни актове..., док. №94, с. 155–157 и 161. Според конвенцията, сключена между България и Русия през 1883 г., българите трябва да заплатят на руснаците за окупацията сумата от 10 618 250 рубли и 43 копейки. ↑

[3] Пак там, с.161. ↑

[4] Пак там, с. 157–158. ↑

9. РУСКИЯТ ОКУПАЦИОНЕН РЕЖИМ В БЪЛГАРИЯ СЛЕД БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС

Едва след сключването на Берлинския договор руският императорски комисар Александър Дондуков-Корсаков започва да организира под зоркото око на западните консули по-сносна администрация. Твърде показателно е и това, че чак тогава в инструкциите на руското правителство до княз Дондуков наименованието „Балканска област“ изведнъж изчезва и се заменя със словосъчетанията „Северна България“ и „Южна България“. Пристъпва се и към изграждането на една привидно българска войска, но изцяло *„по образец на руската войска, с руски щат и руска команда, изпълнявана на руски език“*^[1].

В действителност дори Берлинският договор и наложеният от него международен контрол далеч не отказва руснаците от мерациите им да погълнат България или най-малкото да запазят колкото се може по-голямо влияние в страната, докато дойдат „по-добри времена“. С оглед на това Русия прави всичко възможно, за да задържи в свои ръце българските въоръжени сили, а оттам и България като цяло. За организирането на войската в Княжеството се създава специален *Военен съвет* под председателството на императорския комисар Александър Дондуков-Корсаков. На последното си заседание този Военен съвет решава, че *„всички командири на дружини, роти и отделни части, включително военният министър, са длъжни да бъдат офицери от нашата [руската — П.Ц.] армия“*. Нещо повече: *„Военният министър в Княжеството е длъжен да се ръководи във всяко отношение относно формите на управление в армията от инструкциите и предписанията на императорския военен министър, а също така той — военният министър на Княжеството не може по собствена власт, без одобрението на нашето военно ведомство нито да назначава, нито да уволнява руски офицери от българската армия.“*^[2]

Всъщност руските офицери в България получават статут, който е изцяло извън контрола на бъдещите български власти: *„Руските офицери по време на служба в българската армия за извършени в*

Княжеството престъпления, водещи след себе си лишаване от воинско звание и състоятелни права и изключване от служба, подлежат на особен военен съд, назначен от руски офицери с княжески указ, но не без знанието и съгласието на военното или морското министерство на Империята. Присъдите, влезли в законна сила, не подлежат на привеждане в изпълнение в Княжеството. Съдебното ведомство посредством военното министерство на Княжеството предава постановленията за присъдите заедно с осъдените в разпореждане на нашите дипломатически агенти в България за изпълнение съгласно съществуващите капитулации.“^[3]

В решенията на Военния съвет, председателстван от княз Дондуков, на чието име днес е наречена една от най-големите и централни софийски улици, не е оставено никакво място за съмнение относно целта на руския контрол върху уж българските въоръжени сили, включително и върху предвидената флота: „Тъй като учредяването на флота в България се отнася по същество до изпълнение на нашите предначертани задачи и тя в необходимите случаи ще действа за **привеждане в изпълнение на плана за присъединяване на България към Империята**, затова е нужно да се отдели началникът на флотата от българското военно министерство“ (подчертано от мен — П.Ц.)^[4]

Макар че са контролирани от Европа, руските окупационни власти пристъпват към изработването на проект за българска конституция чак през октомври 1878 г., ще рече няколко месеца след сключването на Берлинския договор. И тази маневра обаче е подчинена на плана за бъдещото поглъщане на България. В протоколите на Военния съвет между другото се посочва, че „за да може българският народ без външно влияние сам да достигне до осъзнаване на необходимостта от протекторат на императорското правителство, е нужно на българите да се предостави свобода на печата и събранията. Свободата на печата влече след себе си постоянно порицание на действията на правителствените органи; създава опозиционни партии вътре в самото законодателно събрание и предизвиква събрания за гласно обсъждане на правителствените мероприятия. Поради лишаването на царувания княз от законодателна власт и отсъствието в България на способни хора за управление на държавната машина, печатът и събранията се явяват

спирачка в правилния ход на държавните дела и именно с това се предизвиква застой в делата на централното управление и се усилва неодобрението на населението против правителството, а понякога дори против върховния държавен глава. Тогава се появява необходимостта от държавен преврат. При съществуването в страната на подобен порядък на нещата българският народ ще осъзнае идеята за протекторат на Русия и сам ще се обърне за покровителство към Царя Освободител.“^[5]

Една от най-съществените и най-резултатни операции, с които Русия се стреми да запази своето влияние върху България, е и манипулацията, че „Царят Освободител“ бил поднесъл на тепсия и свободата, и националното обединение на българите, но „лошият“ Запад разпокъсал България. Тази чудовищна лъжа, която прикрива съучастията на Русия в разпокъсването на България, започва да се насажда със завидна упоритост от руските офицери и дипломатически агенти още в навечерието на Берлинския конгрес, за да се превърне в траен мотив на руската пропагандна машина през следващите десетилетия и дори столетия. Твърде съществен „принос“ в тази насока има и граф Игнатиев, на чието име е наречена друга централна софийска улица. През 1902 г. той е поканен за честването на 25-годишнината от боевете при Шипка и не пести усилия, за да затвърждава българоубийствения мит, че неговите идеи били еднакви с националните тежнения на българите, но били унищожени от Берлинския договор.^[6]

Остава ни само да се питаме кое кара българите да възприемат така лековерно тази легенда. По всичко личи, че в първите десетилетия след Берлинския конгрес, когато националното обединение се издига като основна цел на българската външна политика, *Санстефанският договор* се е тълкувал като най-удобния юридически прецедент. Наистина българските етнически граници имат много по-авторитетно международно признание на *Цариградската конференция* от края на 1876 и началото на 1877 г., тъй като тогава протоколите се подписват от делегатите на шестте водещи европейски държави — Великобритания, Австро-Унгария, Русия, Германия, Франция и Италия. Както изглежда обаче, в очите на българите решенията на *Цариградската конференция* не са били толкова изгодни поради предвиденото разделяне на България на две автономни области, докато

Санстефанският договор привидно създава една обединена българска държава.

Надали има по света друг народ освен българите, който да се отрича от собствения си корен и който да нарича „освободители“ собствените си завоеватели. Надали има и друга страна, чиито историци да повтарят с упоритост и дори да задълбочават фалшификациите, изработени от дипломатите и държавниците на една изначално враждебна чужда сила, както това продължават да правят у нас редица мастити учени с титли. Те сякаш нямат друга грижа, освен да ни втълпяват манипулациите на официалната руска пропаганда отпреди 130 години. Оставям на читателите да преценят сами дали опитът за замяна на едно чуждо върховенство — турското — с нова чужда власт, а именно руската, може да се окачествява като „освобождение“. Може ли да се чества дори като официален, а камо ли като национален празник датата на подписване на един договор за безсрочна чужда окупация? България е осеяна от паметници в чест на руснаците, има и паметници за падналите румънци, но няма нито един паметник в чест на сърбите с довода, че тяхното участие във войната от 1877–1878 г. се изчерпва със заграбването на Нишко и Поморавието, които дотогава са част от територията на *Българската екзархия*. Оправдани ли са обаче руските паметници, след като Русия очевидно е целяла да завладее всичките останали български земи? Трябва ли да бъдем най-сетне „вечно признателни“ към една държава, която, след като не смогва да ни погълне веднага, съдейства пряко за разпокъсването на България на пет части? Във войната от 1877–1878 г. загиват много българи, биещи за свободата, но самата война се дължи до голяма степен на *Априлското въстание*, което сблъсква европейската общественост с българския проблем. Не е ли тогава много по-достойна дата за официален празник 20 април 1876 г., когато избухва *Априлското въстание*, 31 януари 1878 г., когато се сключва примирието с Турция или 10 (22) февруари 1879 г., когато се свиква *Учредителното събрание*? Не трябва ли най-сетне като всеки уважаващ себе си народ да определим за официален и национален празник датата 22 септември 1908 г., когато неколковековните кървави усилия на българите се увенчават най-сетне с победа, тъй като България става напълно независима държава и равноправен член на международната общност?

Съществува становището, че без оглед на това, което действително е станало, санстефанският мит е полезен като фактор за консолидиране на нацията. Наистина в току-речи всяка национална идентичност могат да се намерят не един или два митични елемента. Дали обаче митът за Сан Стефано не дозагробва онова, което е останало от българската нация, като прави едва ли не подсъзнателно убеждението, че българинът нищо не може да реши сам и че съдбата му винаги се определя от чужди сили?

[1] Окупационен фонд..., с.2; Н. Станев. Цит.съч., с.26. ↑

[2] Окупационен фонд..., с. 11–12. ↑

[3] Пак там, с. 13–14. ↑

[4] Пак там, с. 13. ↑

[5] Пак там, с. 14–15. ↑

[6] К. Косев. Цит.съч., с.446 и сл.; Н. Станев. Цит.съч., с.109. ↑

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА

МИТЪТ ЗА „ДИКТАТОРА СТАМБОЛОВ“

1. „ТИРАНИНЪТ СТАМБОЛОВ“ КАТО ТЕРМИН НА РУСКАТА И РУСОФИЛСКАТА ПРОПАГАНДА

Управлението на Стефан Стамболов от 1887 до 1894 г., което е необикновено дълго за българската парламентарна практика, неизменно се окачествява като „диктатура“. Към тази терминология се придържат дори и автори, които симпатизират на Стамболов. Например Антон Страшимиров е избрал за наслов на книгата си, посветена на бележития български държавник, краткото и изразително „Диктаторът“.^[1]

В действителност версията за „терора“ и „диктатурата“ е изцяло дело на Русия, болезнено засегната от победата на националните сили начело със Стефан Стамболов срещу детронаторите на княз Александър Батенберг през август 1886 г. Твърде любопитен в тази насока е рапортът на руския военен агент в София Сахаров от 12 септември 1886 г. От една страна, той обвинява скоропостижно разпадналата се русофилска хунта, че не се била решила „да прибегне до крути мерки“, но от друга бърза да изтъкне, че „с появяването на княза в България започна терор и безразборни арести“. Нещо повече — законното правителство на страната в лицето на председателя на Народното събрание Стефан Стамболов и на княз Александър Батенберг не са според Сахаров нищо повече от една „клика“. Колкото до „терора“, по признанията на самия Сахаров той се свежда до това, че „почти всички водачи на преврата са арестувани“. С други думи, като „терор“ се окачествяват мерките срещу хора, извършили крещящо насилие не само върху парламентарната демокрация, но посегнали и на самото съществуване на българската държава.^[2]

Твърде злостни са и донесенията на руските дипломати относно изборите за *Третото велико народно събрание*, проведени на 10 октомври 1886 г. При това пратениците на Русия правят всичко

възможно, за да ги осуетят, тъй като целта на поредното велико народно събрание е да избере нов княз на България. Показателно е в тази насока писмото на руския консул във Видин Карцов, който се хвали как е съумял да накара местното изборително бюро да поднесе на консулството писмена резолюция с искането българите да се подчинят на нотата на руския императорски комисар генерал Николай Каулбарс за отлагане на изборите. Според Карцов тази резолюция била *„юридическо доказателство, че изборите във Видин са били практически невъзможни. Обаче правителството събра с камшици никакви цигани и все пак избраха някой.“* В действителност, докато русофилите са връчвали резолюцията на руския консул, останалите гласоподаватели са излъчили все пак изборително бюро, в отговор на което Карцов е насъскал срещу тях своите хора, включително като ги е почерпил с по половин бутилка вино и се е стигнало до масов побой. Излиза, че терор и насилие има единствено тогава, когато нещата не се развиват в желаната от Русия посока.^[3]

За отбелязване е също така самоувереността на руските пратеници, че българският народ е с Русия. През такава призма е лесно да се стигне до убеждението, че противодействието на българската армия като цяло срещу руските домогвания се дължи на *„упорството на офицерите“*, но нисшите чинове били с Русия и главно с тяхно участие България щяла да се избави *„от правителството на терора“*.^[4]

Хората, които се издържат с руски средства, също охотно окачествяват българското правителство като терористично. На 9 ноември 1886 г. специалният руски комисар Каулбарс телеграфира до Санкт Петербург, че русофилските лидери Драган Цанков, Марко Балабанов и Тодор Бурмов го помолили направо да съдейства за руската окупация на България, тъй като *„само по този път могат да се избавят от терора на правителството.“*^[5]

В подобен дух е и характеристиката на Драган Цанков за първия кабинет начело със Стефан Стамболов, след като Фердинанд е избран и коронован за княз на България. Според Цанков правителството на Стамболов *„до такава степен е събрало в ръцете си всички нишки на властта и я използва така безсрамно, че никакво противоречащо на възгледите му мнение или движение, дори и най-невинното, не може да се прояви.“* Същият Цанков, който броели месеци по-рано е искал

окупацията на България от Турция, сега не се свени да сравни едно българско управление с „турското робство“ и да повтори за пореден път безкрайно унизителната легенда за това, че освобождението от османска власт е дело не на самите българи, а на Русия: *„Угнетена от това положение, масата на народа е неспособна да се избави от него [правителството на Стамболов — П.Ц.] сама и да отхвърли ненавистния гнет, както не беше способна със собствени сили да събори не по-лекото отоманско иго.“*^[6]

Руският дипломатически пратеник в Букурещ Михаил Хитрово също е убеден в диктаторския характер на българското правителство, с което той оправдава в началото на 1887 г. и поредния метеж, организиран от руската агентура. С брутална откровеност и също толкова безгранична злоба Хитрово доверява на руския външен министър Николай Гирс следното: *„Понякога можеш и трябва да обесиш човек. Да се стараеш да го убедиш да се обеси сам ми се струва най-малкото да си прекарваш времето непроизводително... Насилственият ред на нещата, установен в България, може да бъде унищожен само с насилствен преврат и колкото по-бързо може да бъде постигнато това, толкова по-добре, тъй като всяко протакане разпалва тази нравствена деморализация, от която сегашните управници черпят тайната на твърде продължителното си съществуване.“* С други думи, стремежът на едно правителство да запази независимостта на собствената си държава, както и обществената поддръжка за такова правителство са според Хитрово *„нравствена деморализация“*^[7].

През ноември 1888 г. Драган Цанков отново пише до руското правителство за *„хилядите избити, заточени и държани из затворите“* в България. В същото време обаче той е принуден да признае, че *„в Народното събрание има твърде силна опозиция срещу правителството, но тя не може да донесе полза, ако не бъде в състояние да увлече след себе си болшинството от депутатите; а това би било лесно да се направи, ако се осигурят депутатите с получаване на депутатски асигнования за периода на тяхното пълномощие, тъй като Стамболов няма да се забави да ги лиши от тях в случай, че не им се удаде да го свалят.“* С други думи, Цанков вижда възможност за събарянето на „диктатора“ Стамболов, ако Русия съумее да закупи достатъчен брой депутати, което надали би могло да

се осъществи, ако режимът на Стамболов е бил наистина диктаторски.
[8]

Още по-любопитното е, че през лятото на 1889 г. Драган Цанков вече моли руския дипломатически пратеник в Букурещ Хитрово да съдейства за заем от един милион франка за ръководената от него опозиция в България. При това Цанков и придружаващият го Станчов предлагат борбата срещу Стамболов и Фердинанд *„да се води на строго легална основа по пътя на пресата и въздействието върху общественото мнение“*, тъй като *„друг начин за осъществяването на целите, преследвани от г-н Цанков и от неговата партия, няма“*. По този начин най-върлият противник не само на българското правителство, но и на българската държава признава изрично, че в България всъщност се спазват основните правила на многопартийното представително управление и на свободата на словото и печата. На всичкото отгоре Хитрово очевидно се съгласява с тази констатация на Цанков, като изтъква в депешата си до руския външен министър Гирс, че *„легалната дейност на опозицията в България предвид на това положение, до което е достигнала тази нещастна страна, и въобще всяко противодействие срещу установения в нея противоестествен ред на нещата имат известни шансове за успех само при условие на значителни материални средства“*. А естественият ред според Цанков и Хитрово е да се детронира Фердинанд и на българския трон да бъде натрапен *„кандидатът, посочен от императорското правителство“*[9].

[1] А. Страшимиров. Диктаторът. София, „Стрелец“, 1993. ↑

[2] Авантюрите на руския царизъм в България по документите на царските архиви. Варна, „Стемо“, 1991, док. №15, с.51. ↑

[3] Пак там, док. №21, с.57, док. №22, с. 57–58. ↑

[4] Пак там, док. №27, с.61. ↑

[5] Пак там, док. №30, с.64. ↑

[6] Пак там, док. №84, с.124. ↑

[7] Пак там, док. №43, с.77. ↑

[8] Пак там, док. №159, с. 201–202. ↑

[9] Пак там, док. №161, с. 205–206. ↑

2. БЪЛГАРСКИЯТ ПАРЛАМЕНТАРИЗЪМ ДО 1885 Г.

Управлението на Стефан Стамболов в никакъв случай не е идеален пример за демокрация, но в тази насока то не е нито първото, нито последното, което неведнъж прибегва до насилие и до недотам демократични средства, за да осигури позициите си. Наред с чудовищния натиск от страна на Русия, това се дължи и на културноцивилизационната рамка, в която се заражда българският парламентаризъм. Векове наред на Балканите и в Южна Европа не богатството е определяло влиянието на дадена личност в обществото, а материалното благополучие и дори физическото оцеляване са зависили пряко от мястото в държавноадминистративната йерархия. Хилядолетната евразийска и византийско-османска традиция води до дълбоко вкорененото убеждение, че властта не е временно поемане на отговорност, а преди всичко средство за лично облагодетелстване.^[1]

Парламентаризмът е продукт на античната гръцка, а най-вече на средновековната западноевропейска цивилизация, където на твърде ранен етап са се разгърнали достатъчно влиятелни и независими от държавата обществени слоеве, за да ограничават едноличния абсолютизъм. В Османската империя първите опити в тази насока се предприемат едва в края на XVIII и началото на XIX в., когато самото оцеляване на държавата диктува на султаните потребността от радикални реформи. Съществена роля изиграва и натискът на Великобритания и Франция, чиято помощ и поддръжка е решаваща за отблъскването на руската агресия. През 1845 г. за пръв път в своята история българите участват наред с турците в нещо като парламентарни избори. Наистина избраният тогава *Съдебен съвет* има чисто съвещателни правомощия и на всичкото отгоре се намира под надмощието на ретроградни мюсюлмански представители, които отхвърлят всякаква мисъл за европеизация. При все това епохата на *Танзимата* или реформите прави за пръв път възможно определени политически цели да се постигат с мирни действия, а не на всяка цена с кървава революция.^[2]

На тази идея е подчинено и църковно-националното движение, чиито водачи и най-вече лидерите на „*младите*“ си дават много добре

сметка, че в рамките на Османската империя независимата църква не е само религиозно учреждение, а може да послужи преди всичко като форма на политическа автономия. През декември 1856 г. българската община в Цариград разпраща писма до всички по-големи градове в България и приканва съответните общини и епархии да изберат специално упълномощени пратеници, които да пристигнат в турската столица, за да разискват заедно върху по-нататъшните мерки за постигане на църковна самостоятелност и национална автономия. Събирането на тези представители в Цариград се смята и за първото „Народно събрание“ на българите, които стават по този начин един от малкото народи в света, свикали свой парламент още преди да се сдобият със собствена държава.^[3]

През 1859 г. настоятелството на българската черква в Цариград „Св. Стефан“ приканва българските епархии да изпратят отново делегати в турската столица. Междувременно на великденската служба на 3 април 1860 г. в черквата „Св. Стефан“ епископ Иларион Макариополски преднамерено пропуска да спомене името на вселенския патриарх. Така „Българският Великден“ бележи началото на независима българска църква, но борбата за нейното признаване също носи предимно политически характер. За да разпали още повече непримиримостта между българи и гърци, Високата порта решава да протака, но през пролетта на 1861 г. в Цариград се събират по двама пратеници от всяка българска епархия, снабдени със съответните писмени пълномощия, както и с по една петиция до султана. *Второто народно събрание* на българите вече определено действа като представително законодателно тяло, макар че никой още не го е признал. Пратениците стигат дори дотам, че избират помежду си *Временен смесен съвет*, който може да се разглежда и като орган на изпълнителната власт. Продължават да се изпращат и петиции до Високата порта и най-сетне на 27 февруари 1870 г. султан Абдул Азис издава ферман за учредяване на Българската екзархия, което бележи и началото на българската автономия. Подобно на сръбския княз в периода от 1815 до 1830 г. българският екзарх е упълномощен да представлява своя народ както пред местната османска администрация, така и направо пред Високата порта. За разлика от наследствената и еднолична сръбска монархия обаче екзархът трябва да се избере от упълномощени български представители и да се

утвърди от султана. Тези представители трябва също така да изработят и гласуват екзархийския устав.^[4]

Третото народно събрание на българите, *Народноцърковният събор*, се свиква в Цариград през януари 1871 г. и след дълги и ожесточени дебати приема екзархийския устав на 14 май същата година. Така самото зараждане на съвременната българска държава е неразделно свързано и с утвърждаването на българския парламентаризъм, което предопределя и самотното политическо развитие на България в сравнение с останалите балкански страни.^[5]

Кървавата трагедия, която се разиграва на Балканите и в България през 1875–1878 г., не само не прекъсва една вече изградена традиция, но дори я засилва. *Учредителното събрание*, което се свиква в Търново на 10 (22) февруари 1879 г. и бележи втората голяма крачка на българите към националната им независимост, се отличава с подчертаната си приемственост спрямо предишните български парламенти както по идеи, така и по конкретни личности. Подир САЩ, Швейцария, Франция и Гърция *Търновската конституция* прави от България петата парламентарна демокрация в света, опряна на отговорността на изпълнителната власт пред законодателната и на всеобщото, равно и пряко изборително право с тайно гласуване за всички пълнолетни мъже. Конституцията е одобрена и подписана предимно от хора, натрупали политически опит в църковно-националното движение и Българската екзархия. Затова и новите моменти, които се въвеждат в парламентарния механизъм от *Учредителното събрание*, доразвиват, уточняват и усъвършенстват по естествен начин практиката, изградена в течение на предходните десетилетия. Дълбоката увереност на българското общество, че най-съдбоносните решения трябва да се взимат само от избрани и специално упълномощени представители, намира израз и в конституционните разпоредби за *Велико народно събрание* с два пъти повече депутати от обикновеното. Освен че избира княза и утвърждава наследяването на трона, *Великото народно събрание* е единственият орган, който може „да обсъжда въпроси за отстъпване или разменяване на някоя част от територията на Княжеството“ и „да измени или прегледа Конституцията“.^[6]

Българският парламентаризъм продължава обаче да бъде застрашаван от дълбоко вкоренения навик във властта да се търси

преди всичко средство за забогатяване. При това през последните две десетилетия на XIX в. България изпада в продължителна стопанска стагнация. За цялото време от 1870 до 1913 г. brutният вътрешен продукт на глава от населението нараства годишно едва с 1,05%, което е само малко по-добре от Турция (0,74%) и Сърбия (1%) и създава повсеместно усещане за безпътица. Наистина българите могат да се похвалят с една от най-добрите просветни системи в Европа и света, но грамотните хора, които излизат от училищата, имат силно ограничени възможности за работа извън държавната администрация. Дори частният бизнес, доколкото се е развил, се ослани предимно на държавни поръчки, а икономиката като цяло се отличава със силното присъствие на държавата.^[7]

С други думи, от управляващите зависи работата, службата, бизнесът, прехраната. За прекалено много хора победата на тяхната партия на едни парламентарни избори е единственият начин да се осигури горе-долу прилично съществуване, а никак не са малко и онези, които, след като са се докопали до някой отговорен пост, се отдават на безогледен грабеж. Загубата на изборите и преминаването в опозиция пък е често пъти равносилно на глад и мизерия. Това неизбежно води до клиентелизъм, корупция и масова продажност, което се вписва идеално в плановете на Русия да държи България в непрекъсната политическа криза, за да се оправдае замислената повторна окупация на страната. Същевременно за твърде много политици и интелегенти пътят към властта и благополучието минава задължително през спечелването на руската благосклонност.^[8]

Демокрацията масово се възприема не като управление на мнозинството при зачитане на интересите на малцинството, а като диктатура на мнозинството. След като спечелват убедително парламентарните избори през 1880 г., либералите се държат като хора, които сякаш са взели властта завинаги. Консервативните депутати често не се изслушват и се малтретират. Мандатите на някои консервативни представители, между които и Евлоги Георгиев, са отменени с довода, че били чуждестранни поданици, докато изборът на Стефан Стамболов се признава за законен, макар че е по-млад от изискваната от конституцията минимална възраст от 30 години. Когато премиерският пост се поема от Петко Каравелов, Народното събрание гласува закон, даващ на правителството правото да разработва и

въвежда закони между сесиите на парламента. В пълен разрез с началата на парламентаризма е и опитът на Каравелов да създаде въоръжени сили под прякото подчинение на Министерския съвет, което рискува да отнеме на армията нейния надпартиен характер. Странното е, че без оглед на този очевиден произвол никой историк не определя управлението на либералите начело с Петко Каравелов за „диктатура“.^[9]

Консерваторите не виждат начин да спечелят следващите парламентарни избори без съдействието на княз Александър Батенберг. Усещайки се безпомощни пред смазващото и арогантно либерално мнозинство, ръководителите на консервативната опозиция решават да отменят конституцията по насилствен път. Те лесно спечелват на своя страна младия княз и потърсват също така поддръжката на Русия. На 9 май 1881 г., след като е осигурил предварително благословията на новия руски цар Александър III (1881–1894), княз Александър разтуря Народното събрание, разделя страната на пет области под командването на руски генерали и фактически въвежда военно положение. Със заплахи и насилие насрочените избори за *Второ велико народно събрание* се печелят от консерваторите, чиито пратеници на бърза ръка одобряват поисканите от княза извънредни пълномощия за седем години.^[10]

Най-ощетена е несъмнено Либералната партия, но властта на руските генерали, които заемат ключови места в правителството и администрацията, е едва ли не неограничена. В едно отворено писмо лидерът на либералите Драган Цанков сравнява ролята на Русия в освобождението на България с бруталното поведение на руските генерали, за да направи извода, че руснаците му напомнят за случая с един античен философ, който казал на ужилилата го пчела: „*Не ща ти нито меда, нито жилото*.“^[11]

Руският произвол започва да се усеща обаче все по-болезнено и от консерваторите, макар че именно те са докарали на власт генералите на Александър III. Конфликтът между консерваторите и генералите рязко се задълбочава след парламентарните избори от есента на 1882 г., макар че ограничаването на избирателното право с имотен и образователен ценз, както и непрякото гласоподаване осигуряват смазващо консервативно мнозинство. В българската войска се назначават масово руски офицери, а българи започват да се допускат

само до най-долните чинове. Консерваторите съумяват да осуетят един проект за приоритетното изграждане на железопътна линия от София до Русе, която трябва да се даде на концесия на един петербургски банкиер. Под закрилата на руските генерали в България същият банкиер се опитва да обсеби и току-що учредената Българска народна банка.^[12]

През март 1883 г. консервативните министри Константин Стоилов и Григор Начович напускат кабинета, което предизвиква министерска криза. Княз Александър също се стреми да се освободи от руската опека и насърчава консерваторите да преговарят с Драган Цанков и с други умерени либерали. Така се стига до компромис с онези либерали, които се съгласяват на някои поправки на конституцията в консервативен дух. На 18 септември 1883 г. князът оповестява официално намерението си да възвърне *Търновската конституция* и на следния ден Драган Цанков оглавява едно коалиционно правителство от консерватори и умерени либерали. Мнозинството от Либералната партия начело с Петко Каравелов и Петко Славейков категорично отхвърлят обаче всякакви компромиси във връзка с конституцията и в крайна сметка коалиционният кабинет и *Третото обикновено народно събрание* премахват напълно *Режима на пълномощията*, като възвръщат изцяло *Търновската конституция* заедно с всеобщото изборително право за всички пълнолетни мъже.^[13]

Запазват се обаче останалите недъзи и недомислия на тогавашния български парламентаризъм. Според изборителния закон от 1880 г. изборителните бюра се избират явно от гласоподавателите в самия ден на изборите. Това лесно прераства в масов побой между привържениците на различните партии в стремежа им да турят изборителните бюра под свой контрол. Както може да се очаква, в случай на такъв сблъсък се намесва полицията, но полицаите винаги действат в полза на правителствените сили, за да не загубят работното си място, което предварително дава съществени предимства на управляващата в момента партия. При тази ситуация до самия край на XIX в. в изборите не участват повече от петнадесетина процента от имащите право на глас. Все пак изборите за *Четвъртото обикновено народно събрание*, проведени на 8 юни 1884 г., протичат сравнително мирно. Главните съперници вече не са либералите и консерваторите, които губят всякакво влияние, а двете фракции на Либералната партия. Каравелов и привържениците му, които започват да наричат

организацията си „Народнолиберална партия“, печелят мнозинството от местата и на 11 юли Драган Цанков подава оставката на цялото правителство. Новият министерски съвет се оглавява от Петко Каравелов и включва само крайни либерали.^[14]

За Драган Цанков това е пълен крах и той не вижда друг път за завръщане във властта, освен да се подчини на Русия, която реагира остро на отстраняването на нейните генерали от управлението на България. Пропада целият план за дестабилизация на страната, като се използват демократичните механизми на Търновската конституция. Ответният удар на самодържеца Александър III е да иска все по-открито от българите да детронират своя княз. Тази идея се възприема ентусиазирано и от Драган Цанков, а за лош късмет на България той далеч не е единственият, който се оставя да бъде купен от руснаците.^[15]

В донесение от януари 1885 г. руският дипломатически агент в София Кояндер пише в прав текст, че българите трябвало „да последват мъдрия пример на древните новгородци“, като има предвид, че през XV в. влиятелни кръгове в Новгородската република сами подготвят поглъщането ѝ от деспотичното Велико московско княжество. През август 1885 г. Кояндер изтъква, че „най-добрият изход би бил окупация на страната и назначаване тук на руски генерал-губернатор с въвеждане на нашите закони в България“^[16].

[1] К. А. Wittfogel. Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power. New Haven, Yale University Press, 1957. ↑

[2] Ив. Пастухов. Българска история. Т.2. София, „Хемус“, 1943, с. 670–676. ↑

[3] П. Ников. Възраждане на българския народ. Църковнонационални борби и постижения. София, „Наука и изкуство“, 1971, с. 117–142. ↑

[4] Пак там, с. 127–310; З. Маркова. Българската екзархия 1870–1879. София, Издателство на Българската академия на науките, 1989, с. 326–327. ↑

[5] З. Маркова. Цит.съч., с. 177–182. ↑

[6] Българските конституции и конституционни проекти. София, „Петър Берон“, 2003, с. 37–38. ↑

[7] М. Иванов. Какво би станало ако... Конструирание хипотезата „развитие без Освобождение“ (ръкопис на електронен носител); Р. Даскалов. Българското общество 1878–1939. Т.1. София, „Гутенберг“, 2005, с. 249–429. ↑

[8] Р. Даскалов. Цит.съч. Т.1, с. 25–78. ↑

[9] Н. Станев. История на нова България 1878–1941. Б.м., „Хераклит“, б.г., с. 25-30; Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски, Пл. Павлов. Лекции по българска история. Ч.2. Велико Търново, 1991, с. 88–89. ↑

[10] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т.1. София, „Български писател“, 1973, с. 190–328. ↑

[11] Пак там, с.278. ↑

[12] Н. Станев. Цит.съч., с. 31–43. ↑

[13] С. Радев. Цит.съч. Т.1, с. 385–437. ↑

[14] Пак там, с. 437–443. ↑

[15] Пак там, с. 444–470. ↑

[16] Авантюрите..., док. №1, с.30, док. №3, с.35. ↑

3. СЪЕДИНЕНИЕТО, ПРЕВРАТЪТ И КОНТРАПРЕВРАТЪТ

Съединението на Източна Румелия с Княжество България, осъществено на 6 (18) септември 1885 г., нанася нов удар по руските позиции, тъй като засилва още повече княз Александър Батенберг и правителството на Каравелов и създава нова пречка по пътя на руския устрем към Цариград и Протоците. Цар Александър III привиква всички руски офицери в българска армия обратно в Русия с надеждата, че това ще направи България безпомощна във военна насока пред нейните съседи. Още на 8 (20) септември Александър III нарежда на посланика си в Цариград *„да изрази протест против действията на принц Батенберг, искайки от правителството на султана въдворяване на законния ред в провинция Източна Румелия предвид запазване на спокойствие в Европа въобще и главно на Балканския полуостров“*^[1].

В този момент обаче на власт във Великобритания са консерваторите начело с Робърт Солзбъри, който още по време на Голямата източна криза от 1875–1878 г. е склонен да вижда в младите християнски държави на Балканите не по-малко надеждна преграда срещу Русия от Османска Турция. Разбирайки, че Съединението е удар по руските домогвания, Солзбъри бърза да го одобри и под британски натиск Високата порта отхвърля руските подканяния да окупира Източна Румелия. Тогава в помощ на Русия идва сръбският крал Милан (1868–1889), който решава да удари българите в гръб с довода, че Съединението било накърнило рязко балканското равновесие. Заедно с Австро-Унгария Русия решава да не противодейства срещу намисленото нападение, а на 5 ноември, в самото навечерие на сръбското нахлуване директорът на Азиатския департамент на руското външно министерство съобщава на управляващия консулството в Русе следното: *„Макар че последствията от въоръжено стълкновение между Сърбия и България могат да бъдат неблагоприятни за последните, при все това императорското правителство не намира за възможно да допусне наше вмешателство в настоящия момент в сръбско-българските работи и смята да изчака изхода от стълкновението.“* Според свидетелството на Димитър Петков руският

дипломатически пратеник в Белград направо подчертал пред крал Милан, че цар Александър III щял да „погледне с много милостиво око на него, Милана, ако той обяви война на България и разбие княза“^[2].

Българите се справят обаче блестящо и с това предизвикателство и не само отблъскват сръбското нахлуване, но навлизат под командването на своя млад княз и в територията на Сърбия. Това не само разбива плановете на Русия, тъй като Александър Батенберг е на върха на своята популярност, но е в разрез и с усилията на някои кръгове в Австро-Унгария да отклонят сръбския динамизъм от Босна в южна и източна посока. Българската офанзива е спряна с личната намеса на австро-унгарския дипломатически пратеник Кевенхюлер-Меч, който от името на Австро-Унгария, Русия, Германия и Италия се заканва на българите, че ако продължат да напредват, ще се натъкнат на войските на Двуетдинната монархия.^[3]

За отбелязване е, че още при Съединението либералното правителство на Петко Каравелов оповестява военно положение и налага цензура върху печата. Сръбско-българската война е причина този режим да бъде продължен. Накърнена е и Търновската конституция, тъй като Каравелов не зачита конституционните разпоредби за свикване на *велико народно събрание*, за да утвърди териториалната промяна, настъпила в резултат на Съединението. Наместо това се организират частични избори за попълване на парламента с депутати от Източна Румелия. Страхувайки се от масови и насилствени сблъсъци, разпалвани от русофилите, Министерският съвет издава строги заповеди, които неизбежно водят до правителствен и полицейски натиск върху избирателите. На всичкото отгоре княз Александър Батенберг участва пряко в избирателната кампания и публично поддържа Народнолибералната партия и на първо място Петко Каравелов: „Има Каравелов, има България... Който е против Каравелов, е против мене.“ Така е погазен и надпартийният характер на Короната. Наистина след вдигането на военното положение заради изборите русофилският печат се нахвърля с невероятно настървение и срещу княза, и срещу правителството, и срещу Съединението, но е истинско чудо, че самите избори, проведени на 23 май 1886 г., се разминават „само“ с двама убити.^[4]

След Съединението и след победата на българите срещу сърбите Русия започва да пръска все по-щедри средства за русофилска

пропаганда, като най-облагодетелстваният в тази насока е Драган Цанков заради убеждението му, че *„България трябва да се намира в сферата на влияние на Русия и трябва да се опира изключително на нея, тъй като без подкрепа от наша [руска — П.Ц.] страна българската народност, според него, засега не може да съществува.“* На първо време руското правителство отпуска на Цанков 12 000 франка, а по-късно — още толкова. Най-сетне от януари 1886 г. нататък Драган Цанков, Тодор Бурмов и Марко Балабанов започват да получават от специален руски фонд по 40 000 франка годишно. Благодарение на тази сума тримата започват да издават в. *„Светлина“*, който според едно тайно споразумение с руския дипломатически агент в София Кояндер *„не трябва да се отклонява от възгледите на императорското правителство върху сегашното положение на нещата в България и бъдещето на тази страна...“*^[5].

Опитът за насилствена детронация на княз Александър Батенберг на 9 (21) август 1886 г. се извършва по преките инструкции на Богданов, който временно замества Кояндер като руски дипломатически агент в София. Богданов подробно планира и отдалечаването на онези войскове подразделения от София, които са верни на княза. Според плана, след детронацията на Александър Батенберг временното правителство на превратаджиите трябва да се обърне с молба към Русия да изпрати в България императорски комисар, който да поеме цялата власт. Предвижда се с тази функция да бъде натоварен или княз Александър Дондуков-Корсаков, или граф Николай Игнатиев. На пучистите се обещава щедро сумата от един милион франка, като на първо време се отпускат 55 000 франка за отвеждането на княза извън България.^[6]

Изненадващо бързо обаче военният триумвират на майор Петър Груев, капитан Радко Димитриев и капитан Анастас Бендерев изпада в паника, тъй като се оказва, че контролира само София. Князът е експедиран до Лом, откъдето е качен на кораб за Русия, но мнозина възприемат телеграмите от името на хунтата за някаква шега. Ситуацията се обърква още повече поради двусмисленото поведение на Петко Каравелов. Макар че е пряко ошетен от пуча и дори арестуван от триумвирата, той се съгласява по молба на превратаджиите да оглави на 24 август едно *„Привременно правителство“*, което не е одобрено нито от отсъстващия княз, нито от

парламента. В качеството си на председател на Народното събрание Стефан Стамболов е всъщност третият човек в държавата след княза и премиера и той започва да действа в рамките на конституцията, доколкото това е възможно. Победата на контрапреврата обаче е сигнал за стихийни нападения срещу русофилите. По заповед на главния военен прокурор, майор Коста Паница, са арестувани всички, които са признали официално режима на Груев, Димитриев и Бендерев. В Русе русофилите са хвърлени в затвора и безмилостно бити. Едва на 9 септември се издават специални нареждания, забраняващи саморазправата, но военното положение си остава в сила. Нещата се нормализират със завръщането на княз Александър Батенберг, който потвърждава правителството на Васил Радославов, назначено от Стефан Стамболов и поддръжниците му също без възможност да се спазват конституционните разпоредби в тази връзка. На 7 септември 1886 г., изправен пред бруталния натиск на руския самодържец Александър III, княз Александър Батенберг абдикира, като назначава Стефан Стамболов, подполковник Сава Муткуров и Петко Каравелов за регенти, които трябва да бъдат утвърдени от *Велико народно събрание*.^[7]

[1] Окупационен фонд, основан за създаване на руско-дунавска област. Русе, „Сексагинта приста“, 1993, с.121. ↑

[2] П. Семерджиев. Руската империя и Съветският съюз в съдбата на България. Т.1. Ерусалим, Институт „Илия Тодоров Гаджев“, 2001, с. 262-263; Кр. Раковски. Русия на Изток. Варна, „Глобус 91“, б.г., с.ХХІ и 128–129. ↑

[3] Кр. Раковски. Цит.съч., с.229; П. Константинов. История на България с някои премълчавани досега исторически факти. София, „Феникс“, 1993, с.92. ↑

[4] С. Радев. Цит.съч. Т.1, с. 739–762. ↑

[5] Авантюрите..., док. № 4, с. 37–38, док. № 5, с.38, док. № 6, с.39, док. №8, с.40. ↑

[6] Пак там, док. №11, с. 47–48, док. №12, с.48, док. №14, с.49. ↑

[7] С. Радев. Цит.съч. Т.2, с. 7–244. ↑

4. ЗАГОВОРИТЕ НА РУСКАТА АГЕНТУРА СРЕЩУ РЕГЕНТСТВОТО НАЧЕЛО СЪС СТЕФАН СТАМБОЛОВ

Конституционният ред е възвърнат напълно, когато на 13 септември 1886 г. се свиква на извънредна сесия *Четвъртото обикновено народно събрание*, избрано на 8 юни 1884 г. и попълнено с депутати от Източна Румелия на 23 май 1886 г. Оказва се, че Петко Каравелов и привържениците му, застъпващи се за недопустим, ако не и невъзможен компромис с Русия, са малцинство. Мнозинството от либералите поддържа линията на Стефан Стамболов за отпор срещу руските домогвания. Така е узаконено правителството на Васил Радославов, а за 10 октомври 1886 г. се насрочват избори за *Велико народно събрание*, което трябва да избере нов княз. Същевременно обаче парламентарното мнозинство потвърждава военното положение, а един указ на Министерския съвет разширява компетенциите на военните съдилища и върху престъпления срещу външната сигурност на държавата, върху бунтове, унищожаване на хранителните резерви и на военните арсенали, както и върху още редица закононарушения. Другояче не може и да бъде, тъй като натискът на Русия е направо страшен.^[1]

В края на септември 1886 г. Александър III изпраща в България генерал Николай Каулбарс като императорски комисар. Сама по себе си тази титла означава, че самодържецът се опитва да възвърне статута на България според Санстефанския договор, когато страната се намира под безсрочна руска окупация начело с императорски комисар. Каулбарс се мъчи с всякакви средства да задълбочи кризата, но регентството и правителството не се огъват пред ултиматумите му, нито дори пред личното му включване в избирателната кампания. При отмененото военно положение с оглед на изборите руската пропаганда е потресаващо първобитна, но има въздействие. В деня на изборите например около 150 селяни нападат и опустошават едно избирателно бюро в София, след като руски агитатори им казват, че нямат нужда от избори, а от Русия и че Русия няма да им иска нито данъци, нито войници, нито реквизиции. В Дупница пък една тълпа пребива до смърт околийския управител и повечето местни кандидати, а в един

селски избирателен район гласуват за руския цар! Така или иначе, националната коалиция на Народнолибералната партия с някои консерватори начело с Григор Начович и Константин Стоилов печели мнозинството в *Третото велико народно събрание*, в отговор на което Русия изпраща към Варна два военни кораба. Под натиска на тази военна демонстрация правителството освобождава от затвора всички участници в опита за преврат от 21 август.^[2]

Това не отслабва ни най-малко напъните на Русия да натрапи волята си. През есента на 1886 г. руските дипломатически агенти в България започват трескаво да организират русофилски бунт в армията. Според замисъла трябва да се вдигнат войските в Търново, Шумен и Русе, а за регентите Стефан Стамболов и Сава Муткуров, заедно с капитан Христо Попов, който е един от най-дейните участници в контрапреврата, се предвижда да бъдат направо убити без съд и присъда: „*Решено е да се убият Стамболов, Муткуров и Попов.*“^[3]

В синхрон с подривните действия на Русия е и поведението на голяма част от опозиционерите, макар че изборите за *Трето велико народно събрание* са им осигурили немалко депутатски места. На 29 октомври 1886 г. Тодор Бурмов, Марко Балабанов и Драган Цанков в качеството си на „*водачи на българската опозиция*“ връчват на руския императорски комисар генерал Каулбарс декларация, в която препотвърждават пълното си подчинение на Русия. Те обещава да изберат новия български княз „*съгласно съветите и указанията на руското императорско правителство*“. Външната политика също щяла да се осъществява „*според съветите и с подкрепата на Русия*“. Армията пък трябва да се организира и подготвя „*според плановете и началата, одобрени от руското императорско правителство*“. В пълно съответствие с руското самодържавие Бурмов, Балабанов и Цанков се заканват да ликвидират и демокрацията: „*Да развиваме вътрешното устройство на България въз основа началата на православното християнство, като внимателно отстраняваме от него нелепостите на демокрацията.*“^[4]

Русия далеч не възнамерява обаче да се ограничи с парламентарни действия за събарянето на регентството и правителството в България. Вечерта на 3 ноември 1886 г. руският капитан Набоков заедно с неколцина офицери от бургаския гарнизон,

преминали на страната на Русия, обезоръжават една рота, която е върна на правителството и арестуват окръжния управител. Метежниците прогласяват, че Регентството било арестувано, а Великото народно събрание — разтурено. По този повод управляващият руското вицеконсулство в Бургас Емелянов моли външния министър Гирс да изпрати от Варна за Бургас единия от двата руски военни кораба като израз на *„важна правителствена подкрепа.“* Бунтът е потушен обаче още на следния ден, като Набоков и част от привържениците му съумяват да избягат в Турция.^[5]

След потушаването на метежа руският посланик в Цариград А. И. Нелидов бърза да се разграничи от действията на Набоков, макар че погрещва на турските власти да предприемат каквито и да било арести или претърсвания. Набоков в крайна сметка е изпратен с кораб за Одеса, тъй като според Нелидов пребиваването му в Цариград можело да *„компрометира и нас, и делото“*^[6].

На този етап Русия не смее да окупира България на своя глава, а под натиска на своята общественост останалите европейски сили са ако не враждебни, то най-малкото твърде съдържани към безплодните усилия на цар Александър III да подчини българите. При тази ситуация руският външен министър Гирс донася на своя император на 7 ноември 1886 г., че *„при настоящите обстоятелства без предварително споразумение с някои държави не можем да предприемем нито окупация, нито каквито и да са военни действия“*. Това не изключва обаче ни най-малко някакво *„въоръжено въздействие в една или друга форма“*. Така или иначе, Александър III смята евентуалната окупация на България *„за извънредно сериозна мярка, към която ние бихме могли да прибегнем само в случай на крайна необходимост“*^[7].

В тази изключително натегната атмосфера Петко Каравелов си подава оставката като регент. На мястото му Великото народно събрание избира на 13 ноември 1886 г. Георги Живков. Каравелов изтъква като причина за оттеглянето си грубата разправа на правителството с русофилите. Действително не са малко онези привърженици на националните сили, които са готови да не подбират никакви средства за спасяването на българската държавност: *„Ако народът иска да предаде независимостта си, ние ще изколим този народ.“* От друга страна обаче, с Русия не е възможна друга

компромисна формула освен ликвидирането на България като държава. Каравелов просто отказва да разбере, че дилемата е или твърд отпор срещу Русия, или национално самоубийство.^[8]

Наместо открита окупация Санкт Петербург предпочита засега да се заеме с организирането на широкомащабен метеж в българската армия, като ръководството на акцията се поверява на руския дипломатически пратеник в Букурещ Михаил Хитрово. По нареждане на външния министър Гирс от декември 1886 г. Хитрово отпуска 300 000 франка и 2000 пушки на Петър Груев, който в този момент се намира в Санкт Петербург, но се кани да замине за Румъния. Същевременно Гирс изтъква, че руснаците трябва да се въздържат *„от каквото и да е непосредствено участие“* — офицерите русофили трябвало да осъществят бунта *„на собствен риск“*.^[9]

Междувременно през януари 1887 г. за Цариград заминава Драган Цанков. На път за турската столица той се среща с руския консул в Одрин Лишин, пред когото изтъква, че единственото спасение за България било руска окупация. Освен това Цанков отхвърля постигнатото споразумение за съединението на Източна Румелия с Княжество България под формата на лична уния: *„По негово мнение, ако пълното съединение е невъзможно, много по-за предпочитане би било да се остави Румелия под управлението на отделен генерал-губернатор, както беше до преврата от 6 септември.“*^[10]

На 20 февруари 1887 г. някогашните детронатори на княз Александър Батенберг — Груев, Бендерев, Радко Димитриев и Гуджев — се събират в къщата на руския посланик в Букурещ Хитрово, за да уточнят по-нататъшните стъпки по подготвянето на метежа. С щедрата парична помощ на Русия заговорниците започват да издават вестниците *„Девети август“* и *„Да се разберем“*, които се разпространяват нелегално в България. Според Хитрово засега Русия не трябвало да предлага конкретна кандидатура за български княз, а да се стреми *„само към сваляне на софийските негодяи и замяната им със стабилно временно правителство с руски военен министър.“* Тази програма минимум, която е одобрена от цар Александър III, всъщност предвижда възвръщането на руската хегемония във вида, в който тя е съществувала до Съединението от септември 1885 г.^[11]

Българските власти съумяват обаче да разкрият навреме, че се готви нов метеж и че един от ръководителите му е комендантът на

гарнизона в Силистра капитан Кръстев. Заговорниците начело с руския дипломатически пратеник в Букурещ Хитрово решават, че при тази ситуация акцията трябва да започне преди определената дата, като се сигнализируют и останалите участници в конспирацията. В Силистра бунтът избухва на 28 февруари 1887 г. и Хитрово се опитва да прехвърли от Унгени (тогава в Русия) до Силистра 100 000 патрона в помощ на метежниците, като възнамерява да ги транспортира „по румънската железница с подкуп“. Същевременно той снабдява с 30 000 франка Бендерев, който заминава за Силистра. Хитрово бърза да окаже натиск и върху премиера на Румъния Братиану, за да гарантира привържениците на Русия „срещу всякакви притеснения от страна на румънските гранични власти“. При все това, още на този ранен етап руският дипломат никак не е сигурен в победата на заговора, но се успокоява с мисълта, че „в най-лошия случай това ще бъде огромен протест срещу незаконното правителство“^[12].

Твърде бързо са попарени и надеждите на Хитрово за някаква спонтанна и масова „народна“ поддръжка за метежа. В телеграма до руския външен министър Гирс от 3 март 1887 г. той е принуден да признае, че водачът на бунта в Силистра капитан „Кръстев е убит от войниците си.“ В обширно писмо до Хитрово един от водачите на заговора, майор Груев, описва събитията в Русе и потвърждава, че гражданите не само не се присъединили към метежа, но организирали доброволна милиция, която започнала да се бие срещу бунтовниците. При тази ситуация единствената грижа на руската дипломация е да направи всичко възможно, за да не бъде „открито по никакъв начин“ участието на Русия.^[13]

Разправата с водачите на метежа е несъмнено жестока — Атанас Узунов, Олимпи Панов, Тома Кърджиев и още шестима души са осъдени на смърт и разстреляни по бързата процедура. Дали обаче екзекутираните са действали от привързаност към демокрацията и правата на човека? Не някой друг, а ръководителят на заговора, руският дипломатически пратеник в Букурещ Хитрово изтъква, че осъдените били „загинали заради убежденията си и заради предаността си към Русия...“. За права и свободи изобщо не става дума.^[14]

Не по-малко брутални са и репресиите. В София са задържани безразборно редица опозиционни ръководители, сред които Петко

Каравелов, Иван Славейков, Гаврил Орошаков, майор Константин Никифоров и много други. Те са бити с подчертан садизъм лично от главния военен прокурор Коста Паница. В качеството си на регент Стефан Стамболов бърза да издаде обаче заповед за анкета, а на чуждите дописници им е даден достъп до затвора. Давайки си напълно сметка за фаталното въздействие на такъв произвол върху международното име на България в момент, когато залогът е самото ѝ съществуване като държава, арестуваните отричат, че са били малтретирани, а Петко Каравелов изненадва журналистите с думите: „В моето отечество такива работи не стават.“^[15]

След потушаването на военния метеж в Русе и Силистра Русия рязко засилва индивидуалните терористични удари. На 18 март 1887 г. русенският окръжен управител Димитър Мантов заминава за Букурещ, за да се срещне с тамошния руски дипломатически пратеник Хитрово. На път за срещата обаче Мантов е прострелян от двамата българи Кавазов и Иванов, които до този момент не са били известни на Хитрово. Атенаторите са заловени веднага от румънската полиция и твърдят, че действали „поради лична мъст“. Това не пречи на Хитрово да се разтича, за да осигури на подсъдимите добър адвокат, а редакторът на българския емигрантски вестник „9 август“ Светослав Миларов иска от Хитрово седем хиляди франка за хонорар на адвоката и за подкуп на съдебните заседатели. Руският дипломат отказва да даде сумата и започва да се притеснява, че скандализирани от поредния терористичен акт, все повече български емигранти в Русия са склонни да се завърнат в България благодарение на обещаната от София пълна амнистия. В крайна сметка, в резултат на дискретната намеса на руските дипломати нападателите на Мантов са осъдени на 18 юни 1887 г. на седем години затвор, като в присъдата изобщо не се споменава за каквото и да било съучастничество от страна на Русия.^[16]

Истинско чудо е, че при тези невъзможни условия регентството и правителството на България продължават да се придържат към конституцията. На 7 юли 1887 г. *Третото велико народно събрание* избира за княз на България германския принц на австро-унгарска служба Фердинанд Саксбургготски. Стамболов ловко експлоатира амбициите на Фердинанд, отглеждан от майка си принцеса Клементина за трона на Франция, за да го подмами да приеме българската корона дори и без съгласието на Русия. На 10 юли Васил

Радославов си подава оставката, тъй като смята политиката на регентството спрямо Русия за прекалено мека. На мястото му за премиер е избран консерваторът Константин Стоилов. На 11 август Фердинанд е посрещнат с неподправена радост в България, което предизвиква ярост в Русия, враждебност в Германия и недоволство във Великобритания.^[17]

- [1] Пак там, с. 247–286. ↑
- [2] Пак там, с. 353–393. ↑
- [3] Авантюрите..., док. №24, с.59. ↑
- [4] Пак там, док. №26, с.60. ↑
- [5] Пак там, док. №32, с. 66–67, док. №33, с.67. ↑
- [6] Пак там, док. №38, с.70. ↑
- [7] Пак там, док. №29, с.63. ↑
- [8] С. Радев. Цит.съч. Т.2, с. 394–423 и 554. ↑
- [9] Авантюрите..., док. №41, с. 72–74. ↑
- [10] Пак там, док. №145, с.179. ↑
- [11] Пак там, док. №43, с. 74–77. ↑
- [12] Пак там, док. №44, №45, №46, №47 и №48, с. 78–82. ↑
- [13] Пак там, док. №52, с.84, док. №55, с. 86–89, док. №60, с.91. ↑
- [14] Пак там, док. №62, с.94. ↑
- [15] С. Радев. Цит.съч. Т.2, с. 637–638. ↑
- [16] Авантюрите..., док. №109, №110 и №111, с. 145–148. ↑
- [17] Ст. Груев. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918–1943. София, „Български писател“, 1991, с. 50–52. ↑

5. РУСКИТЕ КОНСПИРАЦИИ СРЕЩУ КНЯЗ ФЕРДИНАНД И СРЕЩУ ПРАВИТЕЛСТВОТО НА СТЕФАН СТАМБОЛОВ

На 22 август 1887 г. директорът на Азиатския департамент на руското външно министерство Зиновиев разпраща до дипломатическите пратеници на Русия в европейските страни циркулярна директива, според която *„императорското правителство окончателно реши принц Кобургготски като узурпатор да се обяви извън закона.“* На тази база предварително се опрощават всякакви действия срещу новия княз на България: *„На това основание и действията, насочени лично срещу Кобургготски за отстраняването му от България, не могат да се оценяват като предосъдителни и наказуеми.“* На цялата дипломатическа мрежа на Русия е наредено да оказват *„съдействие на благонадеждните лица, изявили готовност да вземат дейно участие в отстраняването на принц Кобургготски от България“*. Така деспотичният самодържец на Русия Александър III се ангажира пряко в радикално революционна дейност за насилственото елиминиране на един европейски монарх.^[1]

Всъщност ако има някакви репресивни елементи в управлението на Стамболов, който е несъмнено основната фигура в България, те се дължат преди всичко на Русия. С поредица от атентати и заговори Санкт Петербург съумява да поддържа крайно натегнатата атмосфера и да предизвиква в отговор едва ли не непрекъснато военно положение и съответните наказателни контрамерки. При все това българите намират сили, за да останат верни на основните начала на многопартийното представително управление. На 1 септември 1887 г. Фердинанд поверява на Стефан Стамболов формирането на поредния кабинет, който трябва да организира изборите за *Петото обикновено народно събрание*. Изборите се провеждат през октомври същата година и се печелят от Народнолибералната партия. Немалко депутатски места отиват обаче за опозицията, която включва либералите на Васил Радославов и трима привърженици на Петко Каравелов. Стефан Стамболов е преизбран за премиер, а Народното събрание оповестява амнистия за всички, които са се турили в услуга на Русия, стига да признаят избора на Фердинанд за княз. От друга страна обаче, един от

първите закони, гласувани от новия парламент, ограничава забележимо свободата на печата, като предвижда съдебни и административни санкции за изразяване на гледища, които посягат на вътрешната и външната сигурност на държавата и на личната ненакърнимост на княза. Приет е също така и един *Закон за изстребление на разбойничеството*, който предписва т.нар. „екзекуция“ — в селище, уличено да подпомага разбойнически шайки, може да се разквартирува някакво войсково поделение, което трябва да се издържа от селото за неопределено време. Трябва все пак да се има предвид, че в онези години разбойничеството е жесток бич за България, а както ще се види по-нататък, руската агентура прави всичко възможно, за да го разпали в още по-страшни размери.^[2]

Циркулярното писмо на директора на Азиатския департамент Зиновиев от 22 август 1887 г. предварително опрощава деяния, които винаги са се смятали за възможно най-тежките престъпления срещу държавата. Това не може да не събуди интереса на твърде много мераклии, готови да го направят заради пари, болезнени амбиции или просто „от любов към спорта“. Изненадващ, но и показателен е фактът, че един от първите, които откликват на зловещата руска „покана“, е майор Коста Паница, изпъкнал с подчертаната си жестокост при разправата с Каравелов през февруари 1887 г. През есента на същата година Паница сам предлага услугите си на Русия с обещанието, че щял да изпъди Фердинанд за две седмици. Предвид на непоклатимия начин, по който Паница е поддържал дотогава националната кауза, руският дипломатически пратеник в Букурещ Хитрово е твърде резервиран към поредния кандидат за водач на метеж, но все пак е притеглен от факта, че за разлика от Узунов и другите съзаклятници от русенско-силистренските бунтове, Паница „*няма да бъде придирчив в средствата за достигането до целта...*“^[3].

Успоредно с това Русия организира русофилската емиграция, пръсната в Цариград, Букурещ и Белград, а също така пристъпва към създаването на широко разклонена мрежа от свои агенти в самата България. С мисията е натоварен един служител от *Азиатския департамент* на руското външно министерство на име Хартвиг. Той издейства по-високи месечни възнаграждения за русофилите от българско потекло в Цариград. С помощта на емигрантите и главно на Драган Цанков Хартвиг съумява да влезе в контакт с Петко Каравелов

и редица негови най-близки привърженици като Константин Никифоров, Илия Цанов и други.^[4]

През декември 1887 г. майор Паница вече формулира пред един руски дипломат условията, при които би се наел да извърши преврат срещу княз Фердинанд и правителството на Стефан Стамболов: „1) императорското правителство да отпусне пари и оръжие за въстанието в Македония; 2) да се признае временното правителство в княжеството след отстраняването на принц Кобургготски от България; 3) временното правителство може да бъде съставено от следните лица: Радославов, Драган Цанков, доктор Моллов, Тодор Бурмов, полковник Николаев и за главнокомандващ — той самият — майор Паница; 4) временното правителство да изкаже съгласие да покани в България императорски комисар, който може да бъде назначен от императорското правителство сред лицата на военното ведомство с изключение на генерал-майор Николай Василиевич Каулбарс; 5) под ръководството на императорския комисар ще бъде свикано Велико народно събрание, на което ще бъде предоставен изборът на княз за вакантния български престол сред кандидатите, посочени от императорското правителство, като не се изключва кандидатурата на принц Батенберг; 6) българските офицери емигранти могат да пристигнат в България само след избирането на княза, а другите емигранти могат да се върнат в България след съставянето на временното правителство; 7) след избирането на княза на руските офицери в България могат да бъдат предоставени длъжностите на военния министър и на командири на бригади, а останалите длъжности трябва да бъдат попълнени изключително от български офицери; 8) на съд и наказание за убийството на капитан Кръстев в Силистра и за смъртната присъда над офицери и други лица в Русчук да бъдат предадени само бившите български регенти [Стефан Стамболов, полковник Сава Муткуров и Георги Живков — П.Ц.], майор [Рачо] Петров, капитаните Андреев, Сапунов, Тепавски, поручик Марков и русчушкият префект Мантов, другите лица да бъдат освободени от отговорност.“^[5]

Планът очевидно е подчинен на идеята за въстание за присъединяването на Македония към България, както и за евентуалната реставрация на княз Александър Батенберг на трона, но в името на тези цели Коста Паница е готов да възвърне руското

надмощие върху България отпреди Съединението от септември 1885 г. Това предопределя и сдържаността на руския цар Александър III и на неговите министри спрямо схемата. Фактът, че балканската политика на Русия е несъвместима с българската държавност, а още по-малко с националното обединение на българите, проличава и в писмото на директора на Азиатския департамент на руското външно министерство до Хитрово от декември 1887 г. Зиновиев изрично подчертава в писмото, че *„в настоящия момент едно въстание в Македония дори при евентуален благоприятен резултат не съответства на интересите ни на Балканския полуостров въобще и конкретно в България.“* При това Зиновиев дори не се и замисля за невъзможността в едно правителство да бъдат вкарани Драган Цанков и Васил Радославов, а бърза да напомни, че след евентуален русофилски преврат българският *„кабинет ще бъде съставен не от лица, принадлежащи към различни политически партии в България, а от тези, които предварително изявят готовността си да изпълняват изискванията на императорското правителство...“* Руският сановник не оставя и никакво съмнение върху това кой може да заеме българския трон след отстраняването на Фердинанд: *„Що се отнася до настояването на майор Паница за определяне на кандидата за заемане на българския престол от императорското правителство, този въпрос е окончателно решен в смисъл, че княжеството може да се управлява под върховната власт на негово величество господаря император и височайше назначен наместник...“* Зиновиев отхвърля и искането на Паница всички офицерски длъжности от командир на бригади надолу да бъдат и след евентуалния преврат поверявани на български офицери. Причината е, че според замисъла на Санкт Петербург Русия *„трябва да се грижи не за поддържането на окупационен корпус в България, а само за попълването на сегашната българска армия с наши пехотни, кавалерийски полкове и артилерия“*. При тази ситуация, продължава Зиновиев, щяло да бъде *„немислимо български офицер да командва полк, половината от който се състои от наши войски“*. Поради всичко това руското правителство предпочита засега да прекъсне контактите с Паница и да се съсредоточи върху една експедиция, отново под командването капитан Набоков, който трябва да се опита да завладее поне част от

българската територия, инсценирайки въстание и след това да повика „подкрепления от Одеса“.^[6]

В същото време *Азиатският департамент* изпраща в София руския търговец Николай Новиков, комуто дава сумата от 24 000 франка, за да влезе във връзка с водачите на опозицията. Според инструкциите Новиков трябва да прикрие намерението на самодържеца Александър III да се натрапи сам за княз на България, а да убеждава опозиционните дейци, че „в случай на преврат Русия няма да отмъщава никому, няма намерение да ограничава вътрешната автономия и само ще изиска избирането на нов княз да се осъществи по договореност с нея и външната политика да бъде съгласувана с руските политически интереси“^[7].

Експедицията на Набоков е организирана от *Азиатския департамент* с посредничеството на *Петербургското славянско благотворително дружество*. На 3 януари 1888 г. въоръжена група от около 40 човека, повечето от които черногорци, е качена на кораб, за да слезе под командването на Набоков на българския бряг южно от Бургас. Същевременно към сухопътната българска граница тръгва друга чета начело с Дражев, но тя е задържана от четирима турски жандарми.^[8]

Още по-враждебно са посрещнати терористите на Набоков от населението в самата България. Четата слиза на черноморския бряг южно от Созопол. Срещу нея е изпратена войска от Бургас, но когато стига до странджанското село Горно Паничарово, тя намира само труповете на Набоков и на повечето от хората му, избити от местните жители. В убития Набоков са намерени компрометиращи документи, включително и едно писмо на граф Игнатиев. При това *Азиатският департамент* на руското външно министерство се е мъчил да държи цялата операция в най-дълбока тайна дори и от собствените си служители. Във всеки случай председателят на *Славянското благотворително дружество* в Одеса А. Кривцов се оплаква, че „бургаските събития се случиха само защото аз нямах своевременни указания от Петербург“^[9].

Османските власти задържат и онези четници, които се спасяват обратно на турска територия. Сред тях се оказват петима черногорци и петнадесетима българи. Поради тази причина на 8 януари 1888 г. черногорският премиер Аргиропуло, който е руски поданик, бърза от

името на черногорския княз Никола да се разграничи от цялата работа, като изтъква, че князът *„безусловно не одобрява подстрекателите на това дело“*^[10].

Любопитното е, че към 1 февруари руският дипломатически пратеник в Букурещ Хитрово все още не знае нищо за печалния край на експедицията на Набоков, както и на самия Набоков, тъй като отпуска на търговеца Новиков нова, още по-щедра сума от 64 000 франка, за да може организирането на детронацията на Фердинанд *„да съвпадне с експедицията на капитан Набоков в Бургас...“*. По най-откровен начин се определя и основният метод, с който могат да се вербуват нови детронатори, а именно рушветът: *„Търговецът Новиков смята за възможно срещу определено възнаграждение да намери в София хора, способни по конспиративен начин да отстранят принц Кобургготски от пределите на княжеството.“* Новиков иска също така руснаците да изпратят известно количество *„динамитни патрони“* в Русе, *„където се очаква пристигането на принц Кобургготски“*^[11].

Новиков съумява да спечели доверието на българския военен министър Муткуров до степен, че Муткуров сам му предлага да посредничи за закупуването на известно количество руски пушки и револвери за нуждите на българската армия. Благодарение на това Новиков пристига отново в София през август 1888 г. и съобщава на руската дипломатическа мисия в Букурещ, че е организирал в българската столица *„съвет на офицерите за подготовка на революция“*. За целта заговорниците смятали *„да засият разбойническите шайки“*, което се преценява от руския пълномощник в Букурещ за *„твърде полезно“*. В Санкт Петербург са обаче предпазливи поради липсата на възможност да дирижират пряко заговора: *„Поради невъзможността да ръководим такива движения и да разчитаме на тяхната резултатност, ние трябва щателно да отстраняваме от себе си всяка отговорност и да се въздържаме от всякакво явно поощрение.“*^[12]

Всъщност проектът за заливането на България с въоръжени бандити е разработен още в началото на 1888 г. от близкия сътрудник на Драган Цанков, Михаил Маджаров. За целта Маджаров пресмята, че щели да трябват 1600 турски лири, с които можело да се въоръжат около сто човека: *„При влизането в България съставът на шайките не*

трябва да превишава 20–25 души на брой и би било предпочтително да се промъкнат през границите едновременно. Ако тяхната задача ще бъде да действат не за предизвикване на общо въстание в страната, за сваляне на правителството, а като шайки, които ще се стараят да подкопават властта на правителството и да го препятстват при изпълнение на функциите му, то в такъв случай не се трябва офицери, в противния случай при всяка шайка ще се трябва офицер.“ Към горепосочената сума трябвало да се прибавят и 506 турски лири за издръжка на емигрантите до следващата пролет.^[13]

Успоредно с това руската агентура зачестява и индивидуалните терористични удари. През септември 1888 г. българският външен министър Григор Начович заминава за Букурещ, но румънският крал отказва да го приеме, главно поради страх от Русия. Пътувайки обратно към Русе с влак, Начович е ранен от българския емигрант Симеон Киселев, пристигнал от Одеса с руски паспорт. Киселев е арестуван и изпратен в затвора в Гюргево, но руският му паспорт е своевременно скрит. Благодарение на това пълномощникът на руската дипломатическа мисия в Букурещ Ладиженски се надява, че „по такъв начин деянието на Киселев може да бъде представено от защитниците му като дело само от лична ненавист към Начевич без каквато и да е необходимост в разясняването на делото да бъдат замесени и странични влияния.“ За да е обаче напълно сигурен, че руската връзка ще бъде добре прикрита на процеса, Ладиженски връчва на съпругата на Киселев 200 франка. За късмет на Киселев парламентарните избори в Румъния се печелят от Консервативната партия, която е благосклонна към Русия и сдържана към правителството в София. В тази атмосфера гюргевският съд оправдава атентатора, което предизвиква негодувание в цяла Европа. Киселев е все пак екстрадиран от Румъния и се завръща в Одеса, където получава за своя „подвиг“ още една сума от 200 рубли.^[14]

Към това време цялата русофилска емиграция от България вече се намира под здравия контрол на Азиатския департамент на руското външно министерство. Администрацията на samodържеца Александър III обаче предпочита да прави това не пряко, а под прикритието на панславистките кръгове, организирани в „славянски благотворителни дружества“. Сред тях главната роля е поверена на Славянското благотворително дружество в Санкт Петербург под

председателството на граф Н.П. Игнатиев и на *Славянското благотворително дружество* в Одеса. Тези на пръв поглед „граждански структури“ са подчинени изцяло на *Азиатския департамент* и се отчитат за всяка акция и за всяка сума, която им е отпусната от департамента.^[15]

Терористичната дейност срещу българите не носи обаче очакваните резултати и в Санкт Петербург започват да гледат твърде скептично и на известията за възможни нови заговори срещу Стамболов и Фердинанд. Така руският дипломатически пратеник в Букурещ Хитрово реагира сдържано на информацията на руския поданик Порфирий Колобков, който пристига в началото на 1890 г. от София в румънската столица, за да съобщи, че имало нов русофилски заговор начело с коменданта на София Кисов и началника на Военното училище Паприков. Съзаклятниците искали в България да бъде изпратен като турист руският генерал Домонтович, но Хитрово смята, че в най-добрия случай Домонтович би могъл да отиде в Белград и оттам бързо да тръгне за София, ако готвеният преврат се осъществи. Руският външен министър Гирс отхвърля обаче и тази идея, още повече че някои от подчинените му дипломати гледат на Колобков като на „*смел и твърд политически авантюрист*“.^[16]

[1] Авантюрите..., док. №63, с. 96–97. ↑

[2] П. Константинов. Цит.съч., с. 102–105. ↑

[3] Авантюрите..., док. №64, с.97, док. №65, с.98. ↑

[4] Пак там, док. №76, с.115, док. №78, с.117. ↑

[5] Пак там, док. №69, с. 100–101. ↑

[6] Пак там, док. №71, с. 103–106. ↑

[7] Пак там, док. №93, с. 133–134. ↑

[8] Пак там, док. №86, №87, №88, №90 и №91, с. 127–132. ↑

[9] А. Страшимиров. Цит.съч., с. 150-151; Авантюрите..., док. №91, с.131, док.№168, с.217. ↑

[10] Авантюрите..., док. №89, с. 129–130, док. 91, с.131. ↑

[11] Пак там, док. №96, с. 135–136. ↑

[12] Пак там, док. №98, №99, №100, №101 и №102, с. 137–139. ↑

[13] Пак там, док. №155, с. 192–198. ↑

[14] Пак там, док. №112, №113 и №114, с. 149–153. ↑

[15] Пак там, док. № 164, с. 211–212 и сл. ↑

[16] Пак там, док. №104, с. 140–141, док. №106, с.143. ↑

6. ЗАГОВОРЪТ НА КОСТА ПАНИЦА И УБИЙСТВОТО НА ХРИСТО БЕЛЧЕВ И ГЕОРГИ ВЪЛКОВИЧ

В началото на февруари 1890 г. българските власти осуетяват замисления от Коста Паница атентат срещу Фердинанд по време на бал в двореца. Едва сега се разкриват нишките на една доста широка конспирация, подготвяна от дълго време. Прави обаче впечатление, че след декември 1887 г. Паница като че ли не е поддържал никакви връзки с руснаците. Разправата е брутална — Паница е осъден на смърт и разстрелян от войниците на собственото си поделение, но в обществото остават някои съмнения за меродавноста на доказателствения материал. Във всеки случай в писмо от 13 юли 1890 г., писано след разстрела на Паница, руският дипломатически пратеник в Букурещ Хитрово самодоволно изтъква, че процесът трябвало „да разобличи руските интриги въобще и моите [на Хитрово — П.Ц.] в частност“, но тази цел била претърпяла пълен крах: „Когато се разкри цялата безсъдържателност на този процес, цялата несъстоятелност на уж събраните срещу нас улики, враждебното нам обществено мнение побърза да се разочарова от измисления и раздут процес срещу Паница.“ През лятото на 1890 г. обаче директорът на Азиатския департамент Зиновиев нарежда на заместник-агента на руското външно министерство в Одеса Александър Ростковски да позволи на местното славянско дружество да отпусне помощи „на някои новопристигнали в Одеса българи, напуснали родината си вследствие преследванията на княжеското правителство по подозрение за участие в делото на майор Паница“^[1].

Очевидно атмосферата на страх, поддържан непрекъснато от тероризма и заговорите на руската агентура, не е твърде благоприятна за нормален парламентарен живот. Изборите за *Шесто обикновено народно събрание*, проведени през есента на 1890 г., се печелят отново от коалицията на Народнолибералната партия с националните консерватори при обичайната за онези времена ниска изборителна активност. По всичко личи обаче, че и натискът върху избирателите и фалшификациите на изборните резултати не са надхвърляли

обичайната практика. Във всеки случай правителството на Стефан Стамболов е спечелило доста голяма популярност през юни 1890 г., когато съумява да убеди Високата порта да утвърди трима български владци за Скопската, Битолската и Охридската епархия в Македония. [2]

Засилването на българските позиции в Македония също е несъвместимо с балканската стратегия на Русия, която поддържа изцяло сръбските домогвания. През 1890–1891 г. *Азиатският департамент* на руското външно министерство пристъпва към организирането на нови терористични групи, които наместо да се опитват да вдигат метежи, се ориентират към индивидуални убийства. На 27 март 1891 г. премиерът Стамболов и финансовият министър Христо Белчев са нападнати на улицата от Димитър Ризов и Христо Ножаров, които не уцелват Стамболов, но убиват на място Белчев. Убийците могат да избягат в Сърбия, а Стамболов поверява издирването им на Христо Иванов, който според един руски дипломатически служител *„беше един от нашите най-важни информационни източници по делата на Балканския полуостров и винаги се е ползвал с голямо доверие от нашите политически агенти.“* Служителят на руското външно министерство в Одеса Путята отдава тази промяна на *„алчност за пари“*. Във всеки случай Христо Иванов отсяда в Турну Северин и започва да следи в кой момент убийците на Белчев ще тръгнат от Сърбия за Одеса през Румъния. [3]

И наистина сръбското правителство, което се оглавява в този момент от лидера на Радикалната партия Никола Пашич, отказва да предаде Ризов и Ножаров на българското правосъдие, но решава да ги екстрадира през Румъния за Одеса. В Русия научават и за намерението на българите да заловят терористите в момента, когато се качват на кораба. Руските власти бързат да ги предупредят за заплахата, но специалният български пратеник Христо Иванов съумява да уреди задържането на Ризов и Ножаров от румънската полиция в Крайова. При тази ситуация руската дипломация се заема да въздейства на сръбския премиер Пашич да издаде писмено уверение, че в деня на убийството на Белчев двамата атентатори са се намирали в Сърбия. Сръбските власти се съгласяват да осигурят такова алиби за Ризов, но не и за Ножаров. Тогава агентът на руското външно министерство в Одеса Путята и руският дипломатически пратеник в Букурещ уреждат

един подкуп в размер на 4000 франка за освобождаването на Ризов и Ножаров и на 26 май 1891 г. румънският външен министър съобщава тайно на Хитрово, че *„въпреки всички настоявания на България и Австрия той е решил да не предава Ризов и Ножаров и да им предостави свободата да напуснат Румъния“*. Двамата пристигат благополучно в Одеса, където руските власти ги снабдяват с достатъчно пари, за да отпътуват за Калуга, без да се спират нито в Москва, нито в Санкт Петербург.^[4]

Правителството на Стамболов се съвзема бързо и от този удар, като мястото на Христо Белчев се заема от консерватора Григор Начович. Показателен за търпимостта към различни политически сили, стига да не действат като терористични групи на Русия, е и фактът, че властите не пречат на 15-ма учители, съдии и държавни чиновници да прогласят на 2 август 1891 г. учредяването на *„Българска социалдемократическа партия“*. Забележителното е, че по същото време социалдемократията в Германия е извън закона. Разбира се, българската социалдемократия, която се оглавява от Димитър Благоев и Никола Габровски, е твърде малобройна, за да предизвика каквито и да било притеснения. При това Благоев бърза да разгласи, че *Българската социалдемократическа партия* е най-последователната русофобска политическа сила в страната, което е в пълно съзвучие с вижданията на Маркс и Енгелс за Русия. В патриархална страна като България, където по думите на драматурга Никола Русев всички са роднини, не е за подценяване и това, че Димитър Благоев е зет на видния стамболовист Георги Живков, който през 1886 г. е избран за регент на мястото на оттеглилия се Каравелов, а от 1887 до 1893 г. е министър на просветата.^[5]

Междувременно Русия подготвя нови удари срещу България. По всичко личи, че организирането и подпомагането на терористичните групи се държи в дълбока тайна и за тях нямат информация дори руските посланици и пълномощни министри в чужбина. Такъв е и случаят с една терористична група, оглавена от братята Наум и Христо Тюфекчиеви и финансирана от *Азиатския департамент* посредством *Славянското благотворително дружество* в Одеса. За съществуването на тази група знаят Драган Цанков в Цариград и граф Игнатиев, който е председател на *Славянското благотворително дружество* в Санкт Петербург, но сякаш не и руският посланик в

Цариград Нелидов. През февруари 1892 г. двама членове на групата — Димитър Орловски и Дражев — са изпратени в турската столица, където убиват тамошния български дипломатически агент д-р Георги Вълкович. За да отклони всякакви съмнения за връзка с Русия, Орловски пробоща Вълкович с вика: „*Ето отмъщението за честта на жена ми!*“ След това двамата убийци бързат да се укрият в руското посолство. В писмо до външния министър на Русия Гирс Нелидов създава впечатлението, че е силно изненадан от присъствието на двамата в сградата на посолство. Това не му пречи обаче да предприеме енергични мерки, за да им осигури транспорт до Русия и дори алиби с една телеграма, датирана фалшиво от предния ден и адресирана до капитана на руския кораб „Цар“: „*Пуснете Орловски и Дражев*“. След като пристигат в Одеса, Дражев и Орловски са арестувани от руските власти заедно с Наум Тюфекчиев и други членове на групата и интернирани във вътрешността на страната. С тези възгуби, но и непохватни мерки администрацията на Александър III се мъчи да скрие факта, че убийството на Георги Вълкович е всъщност нейно дело.^[6]

За пореден път убийствата на най-изтъкнати представители на българската държава предизвикват в отговор правителствени мерки, които не отговарят напълно на началата на демокрацията и на правата и свободите на личността. През 1892 г. Светослав Миларов и Петко Каравелов са изправени пред съда с обвинението за заговор. Каравелов е обвинен в „*идейно подбудителство*“, заради което получава девет години затвор, а Миларов е осъден на смърт и обесен заради това, че е замислял терористични действия. Поначало смъртното наказание е съвременна форма на ритуалното човекоядство, а екзекуцията на човек само заради намерението му да убива е най-малкото съдебно престъпление.^[7]

Както се видя обаче, Светослав Миларов от дълги години е в услуга на зловещия *Азиатски департамент* на руското външно министерство и получава добри суми, за да прокарва противобългарската линия на Санкт Петербург. Същото се отнася обаче и за Петко Каравелов. Още през януари 1888 г. председателят на *Славянското благотворително дружество* в Одеса А. Кривцов получава писмо от Константин Никифоров, „*който заявява от името на Каравелов и на цялата каравеловска партия желанието да вървят*

ръка за ръка с нас и решението им е да започнат агитация в този смисъл в цялата страна“. До този момент Кривцов е изпратил на Петко Каравелов и привържениците му 1000 франка, но Никифоров го моли за още 6000 франка, както и за месечна субсидия от 1000 франка. За Каравелов това е заем, който щял да бъде върнат *„веднага след смяната на сегашния режим в България...“*. За да не компрометира каравелистите в България, *Азиатският департамент* и славянското дружество в Одеса измислят една обиколна схема, според която парите за Каравелов минават през Одеса за Виена, откъдето се изпращат в София от една банкерска къща. В очакване на този паричен поток каравелистите обещават *„да се домогват с всички сили и средства до смяната на Кобурга и К^о и ще действат в зависимост от обстоятелствата и следвайки пътя на цанковистите“*^[8].

През август 1888 г. в Цариград пристига Илия Георгиев, за да помоли руския посланик Нелидов за най-малко 2000 франка месечна субсидия за в. *„Търновска конституция“*, чийто главен редактор Иван Славейков бил арестуван от правителството на Стамболов. Нелидов иска от външния министър на Русия Гирс най-бързи указания, като подчертава, че *„времето за борба е най-благоприятно“*^[9].

[1] R. Crampton. A Short History of Modern Bulgaria. Cambridge University Press, 1989, p.34; Р. Симеонова. Организации за подпомагане на македонските българи (1878–1894) (дисертация). София, 1998, с. 190-192; Авантюрите..., док. №73, с. 107–108, док. №169, с.217. ↑

[2] R. Crampton. A Short History, pp. 34–35. ↑

[3] Авантюрите..., док. № 115, № 116, № 117, № 118 и № 119, с. 154–157. ↑

[4] Пак там, док. № 120, № 121, № 122, № 123, № 124 и № 125, с. 158–162. ↑

[5] R. Crampton. A Short History..., pp. 55-56; Българските държавни институции 1879–1986. София, „Д-р Петър Берон“, 1987, с.312. ↑

[6] Р. Симеонова. Цит.съч., с. 190-192; Авантюрите..., док. №126-№139, с. 163–175. ↑

[7] Д. Саздов. Демократическата партия в България 1887–1908. София, „Наука и изкуство“, 1987, с. 23–98. ↑

[8] Авантюрите..., док. №168, с. 215–216. ↑

[9] Пак там, док. №156, №157 и №158, с. 198–200. [↑](#)

7. ПАДАНЕТО НА СТЕФАН СТАМБОЛОВ

Парадоксът е, че неоправдано суровите присъди срещу Миларов и Каравелов се произнасят в момент, когато Русия е притисната от японската експанзия в Далечния изток, поради което е принудена да поохлаби хватката си върху България. Отстраняването на Бисмарк през 1890 г. бележи и безвъзвратния край на *Съюза на тримата императори* и Германия вече не е склонна да поддържа и по-нататък балканската стратегия на Русия. Европейските монарси започват да допускат срещи с българския княз Фердинанд, макар и като частно лице, а това разширява и възможностите за женитба на младия владетел. През януари 1893 г. австро-унгарският император Франц Йозеф одобрява годежа на Фердинанд с принцеса Мария-Луиза Бурбон-Пармска, но условието е бъдещият престолонаследник на България да бъде католик, което налага промяна на Търновската конституция. С обичайното съчетание от закани, полицейски натиск и обещания Стамболов съумява да спечели стабилно мнозинство и в *Четвъртото велико народно събрание*, избрано през февруари. Съществена роля изиграва и желанието на твърде широки кръгове от българската общественост да видят начело на страната династия след неколковековно чуждо владичество. Гласуваните конституционни промени дават правото и на престолонаследника да не бъде задължително православен, създават две нови министерства с оглед на потребностите на стопанския напредък, намаляват броя на народните представители и уголемяват мандата на парламента от три на пет години. Одобрено е изискването всяко предложение за тайно гласуване в Народното събрание да се гласува от всички депутати, наместо да става по инициативата само на десетима народни представители, което несъмнено засилва отговорността на избраниците пред техните избиратели. Най-сетне кворумът за гласуване на законите е намален от една втора на една трета от всички народни представители, което е все пак по-добро решение от масовото гласуване с чужди карти, практикувано днес. От друга страна обаче, във Великото народно събрание занапред се изисква квалифицирано мнозинство от две трети не само за поправки на конституцията и за избор на нов княз, но и за

териториални промени и за правото на монарха да бъде владетел и на чужди държави.^[1]

След като *Четвъртото велико народно събрание* привършва работата си, се провеждат избори за *Седмо обикновено народно събрание*, които са забележимо по-свободни от дотогавашната практика, но отново се отличават с ниска избирателна активност. Така или иначе, в парламента влизат доста повече опозиционни кандидати, най-вече от „*Съединената опозиция*“, формирана от някогашните национални консерватори начело с Константин Стоилов и либералите на Васил Радославов. Избрани са също така шестима привърженици на Каравелов, който е все още в затвора, както и първият социалист — Янко Сакъзов. Една от първите мерки на новоизбраното събрание е да премахне ограниченията, наложени върху свободата на печата през 1887 г.^[2]

Падането на Стамболов от власт се вписва изцяло в процедурите и правилата на една парламентарна и многопартийна система. Българската специфика се изразява в гнусотията на методите, с които си служат както управляващите, така и опозицията. В един момент изтъкнатият стамболовист Димитър Петков подхвърля в правителствения вестник, че консервативният деец Григор Начович „*бил живял с дъщеря си*“. За да си отмъсти, Начович решава да се възползва от съпругата на военния министър Михаил Савов, която се е прочула с лекото си поведение. В присъствието на подбрани свидетели г-жа Смарайда Савова е приканена да „признае“, че имала любовна връзка със Стефан Стамболов. „Самопризнанията“ ѝ се подслушват от съпруга ѝ в съседната стая. Обезумял от ревност и унижение, подполковник Савов приканва министър-председателя на дуел, но Стамболов му отказва със смях. Тогава Савов си подава оставката и на мястото му Стамболов иска да назначи подполковник Кръстю Маринов, но Фердинанд отказва да подпише съответния указ и налага своя кандидатура в лицето на Рачо Петров. През май 1894 г. князът заминава на едноседмично пътуване в чужбина и оставя Стамболов за свой наместник, но нарежда на Рачо Петров „*да не препраща*“ на премиера „*за подписване доклади и укази по Военното ведомство.*“ Наистина според Търновската конституция за княжеските актове е достатъчен и подписът само на един от министрите, но Фердинанд грубо накърнява правителствената йерархия. Когато научава за това,

Стамболов предлага за пореден път да се оттегли, но за негова неприятна изненада владетелят не само не го моли да остане на поста си, както преди, а приема оставката му и натоварва опозиционния лидер Константин Стоилов да формира служебен кабинет, за да проведе предсрочни парламентарни избори.^[3]

Като държавник Стефан Стамболов не е примерен демократ, но не е и диктатор. Основните разпоредби на Търновската конституция се спазват не по-лошо, отколкото по времето на двете правителства начело с Петко Каравелов през 1880–1881 и през 1884–1886 г. Развитието на българския парламентаризъм под управлението на Стамболов нагледно показва как отслабването на руския натиск, а това означава и на терористичните удари на *Азиатския департамент*, неизбежно води и до рязко намаляване на случаите на нахвърляване на личните права и свободи в България. Оставката и падането на Стамболов през май 1894 г. е резултат именно на тази еволюция, а не толкова на сметките и интригите на Фердинанд. Ако след 1989 г. България има несравнено по-добри изходни позиции за присъединяването си към НАТО и Европейския съюз, отколкото Украйна, Беларус, Молдова, Грузия или Армения, то това се дължи преди всичко на онзи инстинкт за национално самозапазване, който се олицетворява от Стамболов.

[1] Българските конституции..., с. 29, 33 и 35–39. ↑

[2] R. Crampton. A Short History..., pp. 36–37. ↑

[3] Д. Ганчев. Спомени за княжеското време. София, Издателство на Отечествения фронт, 1973, с.176; Лисицата и лъвът. Фердинанд I на фона на българската психологическа и политическа действителност 1886–1902. Т.1. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994, с. 136–147. ↑

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА

МИТЪТ ЗА „ЛИЧНИЯ РЕЖИМ“ НА ФЕРДИНАНД

1. ТЕОРИЯТА ЗА „ЛИЧНИЯ РЕЖИМ“

Подобно на мита за „диктатора“ Стамболов, словосъчетанието *„Личен режим на Фердинанд“* е преди всичко продукт на политическите страсти на епохата. Както се видя, руската дипломация дълго време окачествява Фердинанд като *„узурпатор“* и това също ще да е изиграло известна роля за налагането на този термин и в историографията. Съществен момент е и разправата с опозицията, която предприема земеделският режим начело с Александър Стамболийски след Първата световна война под претекст, че всички управлявали през 1912–1918 г. са виновни за двете национални катастрофи. Изправени пред съда, твърде много обвиняеми се мъчат да се спасят, като прехвърлят цялата отговорност върху Фердинанд, който е абдикирал още през 1918 г. и се намира на сигурно място в чужбина. Бедата е, че терминът *„Личен режим“* се възприема и от сериозни и обективни автори като британския историк Ричард Крамптън.^[1]

Според теорията за *„личния режим на Фердинанд“* при царуването на този владетел парламентарните избори в България се печелят по правило от правителствената партия или коалиция, а според Търновската конституция Министерският съвет се назначава от княза, който има и правото да разпуска Народното събрание. При това партиите, борещи се за власт, задължително се стремят да спечелят предварително благосклонността на монарха. По този начин Фердинанд можел да смени във всеки момент един кабинет, който му е станал неудобен и да насрочи поредните парламентарни избори, довеждащи обикновено до победата на партиите, представени в новосформираното правителство. Твърди се дори, че Фердинанд бил определял премиера и министрите едва ли не на всички кабинети, които се изреждат на власт по негово време. Масово се споделя най-сетне и становището, че цялото зло идвало от Търновската

конституция, която давала прекалено големи правомощия на монарха.
[\[2\]](#)

[\[1\]](#) R. Crampton. A Short History of Modern Bulgaria. Cambridge University Press, 1989, pp.37-40. [↑](#)

[\[2\]](#) Р. Даскалов. Българското общество 1878–1939. Т.1. София, „Гутенберг“, 2005, с. 167–169. [↑](#)

2. ВЛАДЕТЕЛЯТ И ИЗПЪЛНИТЕЛНАТА ВЛАСТ СПОРЕД ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

Всъщност Търновската конституция повтаря до голяма степен разпоредбите на белгийския основен закон от 1831 г., който от своя страна обобщава многовековния английски опит на конституционна монархия и на баланс между Короната и Парламента. Според чл.4 на Търновската конституция *„Българското Княжество е монархия наследствена и конституционна с народно представителство“*. Според чл.8 *„лицето на Князя е свещено и неприкосновено“*, както е и според белгийската конституция. Идеята е отговорността да се носи от министрите, за да се избягват конфликтите между владетеля и парламента. Наистина според чл.12 *„испълнителната власт принадлежи Князю“* и *„всички органи на тая власт действуват от негово име и под негов върховен надзор“*, според чл.150 *„Министерский Съвет се състои от всичките Министри“*, като *„един от тях, по избор на Князя, назначава се за председател на Съвета“*, а според чл.152 *„министрите се назначават и уволняват от Князя“*. Това правомощие се отнася и за всички правителствени длъжности: *„Князът има право да назначава лица на всичките Правителствени длъжности“* (чл.163), като *„всеко едно длъжностно лице дава клетва, че ще е верно на Князя и на Конституцията“* (чл.164). Според чл.53 обаче *„министрите са отговорни пред Князя и Народното събрание съвокупно за всички общи мерки, които те вземат, и лично всекой един за всичко, което е той извършил по управлението на поверената нему част“*. Освен това Народното събрание *„може да поканва министрите... да дойдът в заседанието, за да дават потребните сведения и разяснения“* по внесените законопроекти, като министрите *„са длъжни да дойдът в Събранието и да дадът лично исканите обяснения“* (чл.91 и чл.92). Нещо повече, според чл.155 *„Народното събрание може да предава министрите на съд за измена на отечеството или на Князя, за нарушение на Конституцията, за предателство или некаква вреда, причинена на Княжеството за лична полза“*. Според чл.156 и чл.157 *„предложенията за предаване министър на съд трябва да стават писмено и да съдържат едно по*

едно всичките обвинения, и да са подписани най-малко от една четвъртина от членовете на Народното Събрание“, а „за да се предаде министър на съд, изискват се гласовете на две третини от присъстващите членове“. Министрите трябва да се съдят от специален Държавен съд (чл.158), като „Князът не може да опрости един обвинен министър без съгласието на Народното Събрание“ (чл.159).^[1]

С други думи, министрите и премиерът може да се назначават от владетеля, но са отговорни пред парламента, а не само пред монарха. Действително правото на княза да назначава и уволнява министрите и държавните сановници сякаш му дава едва ли не абсолютна власт и това впечатление се засилва от чл.11, според който „князът е върховен началник на всички военни сили в Княжеството както в мирно, така и във военно време“. В рамките на една конституционно-парламентарна монархия обаче това е най-ефикасният начин войската да бъде предпазена от политизация, тъй като и владетелят е *a priori* над партиите. Поради тази причина именно монархът трябва да бъде и върховен главнокомандващ, както е предписано в чл.II.^[2]

Според чл.9 „законодателната власт принадлежи на Князя и на народното представителство“, а според чл.108 „законодателната инициатива принадлежи на Князя и на Народното събрание“. Останалите законодателни правомощия на владетеля обаче се свеждат до правото му на вето, съдържащо се в чл.10, според който „Князът утвърждава и обнародва приетите от Народното Събрание закони“, както и в чл.45: „Приетият от Народното Събрание закон се представя на Князя за утвърждение.“ Чл.46 на свой ред доуточнява, че „след като се утвърди от Князя, законът в пълния си текст трябва да се обнародва“, като се изтъкне изрично, че законът е приет от Народното събрание: „Никой закон няма сила и действие, докле той не се обнародва.“^[3]

На пръв поглед твърде голяма власт се дава на монарха от разпоредбите на чл.136 и чл.138 на Търновската конституция. Според чл.136 „Князът може да разпуска Събранието и да назначи нови избори на народни представители“, а чл.138 гласи следното: „Членовете на Народното Събрание не могат да се събират на сесия, без да бъдат свикани от Князя; също те не могат да се събират на заседания след като се отложи, затвори или разпусти Събранието.“

Чл.137 уточнява обаче, че *„нови избирания трябва да стават не по-късно от два, а новото Събрание трябва да бъде отворено не по-късно от четири месеца след разпускането на прежното Народно Събрание.“*^[4]

Може би по-същественото е, че подобни разпоредби се съдържат и в белгийската конституция от 1831 г., но никой не твърди, че в Белгия е имало някога „личен режим“. Белгийският основен закон определя страната като конституционна и представителна монархия под наследствен държавен глава. От Белгия са взети общо взето и основните гаранции, съдържащи се в Търновската конституция, за правото на сдружаване, свободата на словото и вероизповеданията и ненакърнимостта на частната собственост. В Белгия владетелят също е върховен главнокомандващ и има право на вето. За разлика от България парламентът на Белгия е двукамарен, но подобно на българския владетел белгийският крал, който между другото също назначава и уволнява министрите, има правото да свиква и разпуска и горната, и долната камара, както и двете камари едновременно, и то по своя собствена преценка.^[5]

Според белгийската конституция нито един акт на краля няма законна сила, ако не е приподписан от министрите, но привържениците на мита за големите правомощия на българския владетел преднамерено подминават чл.18 на Търновската конституция, който гласи същото: *„Наредбите и распорежданията, които излизат от Князя, имат сила в такъв случай, когато те са подписани от надлежните министри, които приемат на себе всичката за них отговорност.“*^[6]

Освен всичко останало това означава, че българският владетел може да уволнява министрите само с тяхното писмено съгласие. С други думи, едно правителство може да си отиде само ако неговият министър-председател си подаде писмено оставката и същото се отнася и за отделните министри. Едва след писмената оставка на правителството монархът може да пристъпи към формирането на нов министерски съвет, но отговорността на министрите пред Народното събрание задължава новото правителство или да потърси одобрението на мнозинството от депутатите, или да организира избори за нов парламент. Разбира се, механизмът си има и своята обратна страна — владетелят винаги може да блокира някое правителствено решение,

като откаже да го подпише от свое име. Освен това той може да подхвърли премиера на силен натиск и да го принуди да си подаде оставката, а може също така да назначи едно правителство и в разрез с волята на парламентарното мнозинство. По-нататък ще се види дали и доколко е имало такива случаи при царуването на Фердинанд.

Така или иначе, разпоредбите на Търновската конституция, които се отнасят до правомощията на монарха, всъщност определят правата и задълженията на изпълнителната власт. На владетеля се дават и някои съдебни функции, изразяващи се в правото да помилва осъдени на смърт и да смекчава или отменя присъди (чл.14). И в тази насока обаче правомощията на Короната в България в никакъв случай не надхвърлят тези на държавните глави в останалите конституционно-парламентарни страни. При това чл.15 уточнява, че монархът може само да помилва, докато *„правото на амнистия принадлежи на Князя заедно с Народното Събрание.“* Най-сетне в чл.16 се посочва, че *„изложените в членове 14 и 15 правдини на Князя не се простират и на присъдите, по които са осъдени министри за някакво нарушение на Конституцията“*^[7].

Още на времето си по-консервативната част от европейската общественост е възприемала Търновската конституция като едва ли не „полурепубликанска“. Това усещане се дължи най-вече на определените в конституцията начини за избор на държавен глава и за наследяване на трона. Наистина според чл.24 *„княжеското достойнство е наследствено в мъжката нисходяща права линия на първия избран Княз“*, но според чл.34 наследяването на трона всъщност трябва да се утвърди от Велико народно събрание, а всеки държавен глава е длъжен да се закълне във вярност към конституцията: *„След смъртта на Князя, Наследникът му встъпва на престола и незабавно се распорещава, за да се свика Великото Народно Събрание, пред което той дава следующата клетва: «Кълна се во име Всемогущаго Бога, че свято и нерушимо ще пазя Конституцията и законите на Княжеството и че във всичките си распорещения ще имам пред очи само ползата и доброто на Княжеството. Бог да ми е на помощ».“* Това означава, че поне на теория Великото народно събрание може и да откаже на престолонаследника да заеме трона, а според алинея 1 на чл.143 Великото народно събрание трябва да се свика и *„за избиране нов*

Княз в случай, ако би царовавший Княз да се помине, без да оставя подиря си Наследник“. Този избор „става по вишегласие на две третини от членовете, които са в Събранието“. Единствено Великото народно събрание може да избира и тримата регенти при овакантяването на трона или при непълнолетие на престолонаследника, като този избор става с обикновено мнозинство (чл.27 и чл.143, ал. 2). Действително „царствующий Княз може още приживе да назначи тримата Регенти, ако Наследникът на престола е непълновръстен, но за това се иска съгласието и утвърждението на Великото Народно Събрание“ (чл.28).^[8]

[1] Българските конституции и конституционни проекти. София, „Петър Берон“, 2003, с. 26, 33 и 38–40. ↑

[2] Пак там, с.26. ↑

[3] Пак там, с. 26, 29 и 35. ↑

[4] Пак там, с.37. ↑

[5] L. Hymans. Histoire populaire du règne de Léopold Ier, Roi des Belges. Bruxelles, 1864, pp. 391-396; Histoire de la Réforme de l'Etat en Belgique. S.I., Conseil régional wallon, s.d., p.2. ↑

[6] Българските конституции..., с.27. ↑

[7] Пак там, с.26. ↑

[8] Пак там, с. 27–28 и 38. ↑

3. ПРАВИТЕЛСТВА И ПАРЛАМЕНТАРНИ МНОЗИНСТВА ПРИ ЦАРУВАНЕТО НА ФЕРДИНАНД

Съществен практически недъг на българския парламентаризъм в началото на царуването на Фердинанд е прекалено ниската избирателна активност, а като цяло — и честото прибягване до предсрочни избори и до служебни правителства, на които се поверява провеждането на такива избори. Служебен е и кабинетът на „Съединената опозиция“, който се формира от Константин Стоилов след оставката на Стефан Стамболов през май 1894 г. и който наред с някогашните консерватори включва и либералите на Васил Радославов. В навечерието на изборите Стоилов и привържениците му учредяват *Народната партия*, която и печели мнозинството от местата в *Осмото обикновено народно събрание*. При тази ситуация Васил Радославов и привържениците му напускат правителството и минават отново в опозиция. Тъкмо правителството на Народната партия начело с Константин Стоилов променя съществено избирателния закон, като регламентира предварително начина на композиране на избирателните бюра. Така се премахва една от най-решаващите причини за насилието по време на избори, макар и колоритните и убийствено саркастични описания на Алеко Константинов да посочват, че трябва да мине още известно време, преди избирателният процес да влезе в релсите на общоприетата за онези години търпимост.^[1]

Много по-трагичен е фактът, че реформите на Константин Стоилов не могат да отстранят политическото насилие, което продължава да се подхранва и от терористичните групи, създадени от *Азиатския департамент* на руското външно министерство. На 2 юли 1895 г. Стефан Стамболов е нападат на улицата, зверски съсечен и умира от раните си четири дена по-късно. Твърде много автори приписват убийството на Фердинанд, който искал по този начин да отстрани главната пречка пред признаването му за законен владетел от Русия, а оттам и от останалите европейски държави. Жестоката ирония е, че преди да загине, Стамболов сам разпространява в печата версията, че монархът се кани да го убие. Факт е, че на няколко пъти властите отказват да издадат паспорт на доскорошния министър-

председател, за да може да замине за чужбина. Доводът е, че заради злоупотребите с властта и заради многобройни погазвания на Конституцията Стамболов трябва да бъде изправен пред държавен съд. В действителност обаче той става жертва на групата на братя Тюфекчиеви — с други думи, на същите терористи, които на времето са били организирани и финансирани от Азиатския департамент и които убиват през 1892 г. българския дипломатически пратеник в Цариград д-р Георги Вълкович.^[2]

Все пак в края на XIX и началото на XX в. парламентарният механизъм на България вече започва да се вписва в европейската и северноамериканската практика. Подир признаването на Фердинанд от Русия през 1896 г. в България се завръщат Драган Цанков и привържениците му, които дотогава са отказвали да признаят избора на новия княз. Избирателната активност нараства до 50-60%, а партиите или коалициите се редуват на власт повече или по-малко в съответствие с волята на гласоподавателите. Като се има предвид, че събитията през август 1886 г. са предизвикани само от опит за преврат, и то организиран от чужда държава, може да се каже, че за времето от 1881 до 1923 г. в България не се извършва нито един преврат, което от всяка гледна точка е рекорд за Южна Европа. От избора на Фердинанд за княз през 1887 г. до абдикацията му като цар в началото на октомври 1918 г. управляващите партии или коалиции се сменят поне осем пъти — през 1894, 1899, 1901, 1903, 1908, 1911, 1913 и 1918 г. През 1894 г. Народнолибералната партия отстъпва на Народната партия, през 1899 г. Народната партия се оттегля в полза на либералите на Радославов, през 1901 г. Либералната партия е заменена най-напред от една коалиция на Демократическата и Прогресивно-либералната партия, като в края на същата година демократите минават в опозиция. През 1903 г. прогресивните либерали предават на свой ред властта на Народнолибералната партия (стамболовисти), през 1908 г. народнолибералният кабинет е заменен с еднопартиен кабинет на Демократическата партия, през 1911 г. демократите отстъпват пред коалицията на Народната и Прогресивнолибералната партия, която е заменена през 1913 г. с коалиция от Либералната, Младолибералната и Народнолибералната партия, а през юни 1918 г. либералната коалиция се оттегля пред коалиционно правителство от демократи и радикали.^[3]

Популярното схващане, че по времето на Фердинанд изборите обикновено се печелели от партиите на власт, е най-малкото пресилено, тъй като не се отчита кои политически сили участват в служебните правителства и кои от тях побеждават на изборите, организирани от същите правителства. След оставката на премиера и лидер на Народната партия Константин Стоилов през януари 1899 г. отново се формира служебен кабинет, този път от Народнолибералната и Либералната партия начело с лидера на Народнолибералната партия Димитър Греков. Няма съмнение, че Фердинанд до голяма степен предопределя партийната физиономия на това правителство, но проведените от Димитър Греков парламентарни избори се печелят от либералите на Радославов, докато народнолибералите (стамболовистите) минават отново в опозиция. Служебен е и безпартийният кабинет начело с генерал Рачо Петров, образуван в началото на 1901 г. На проведените от това правителство избори никоя партия не съумява да спечели мнозинство, поради което се образува коалиционен министерски съвет на Демократическата и Прогресивнолибералната партия начело с лидера на демократите Петко Каравелов. Най-сетне през 1913 г. либералната коалиция начело с Васил Радославов, която трябва да проведе изборите за *Шестнадесетото обикновено народно събрание*, също не съумява да се сдобие с парламентарно мнозинство.^[4]

Всъщност случаите, в които партията, формирала служебния кабинет, печели едно към едно и парламентарните избори, са всичко на всичко четири. В края на 1901 г., след оставката на Петко Каравелов прогресивните либерали образуват служебно правителство начело със Стоян Данев и съответно печелят изборите. Вторият случай е през 1903 г., когато след оставката на прогресивнолибералното правителство начело със Стоян Данев служебният кабинет се формира от Народнолибералната партия, която печели и мнозинството от местата в следващото народно събрание. Третият случай е през 1908 г., когато редовните парламентарни избори се печелят от Демократическата партия, образувала отново служебен кабинет, а четвъртият — през 1911 г., когато по подобен начин прогресивните либерали и народняците, формирали служебен кабинет след оставката на Александър Малинов, печелят поредните парламентарни избори и запазват коалицията си начело с Иван Гешов. За отбелязване е, че през

1908 г. служебен кабинет се формира, след като Тринадесетото обикновено народно събрание е изкарало целия си петгодишен мандат — нещо необичайно за българската парламентарна практика. Много по-същественото е, че именно изборите в началото на 1902, през 1908 и през 1911 г., когато на пръв поглед е налице типичен пример за „личния режим“ на Фердинанд, се смятат по всеобщо съгласие за едни от най-свободните и неманипулирани в историята на българската парламентарна демокрация.^[5]

Всичко това посочва, че словосъчетанието „личен режим“ е най-малкото неточно, което се дължи и на непознаването на историята на парламентаризма в останалите страни по същото време. В действителност при царуването на Фердинанд българската парламентарна демокрация може да се сравнява дори и с най-напредналите държави в тази насока. По процент на имащите право на глас спрямо общия брой на населението България е на едно от челните места в Европа с 24% срещу 23% в Швейцария, Белгия, Италия, Австрия, Испания, Гърция и Черна гора, 22% в Германия, 19% в Швеция, 18% в Дания, 16% във Великобритания и също толкова в Нидерландия, 15% в Румъния и Русия, 10% в Португалия и Унгария и т.н. При това парламентите на Испания и Германия имат по-скоро съвещателни функции. Същото се отнася и за Русия, като руският самодържец започва да свиква някакъв парламент едва от 1906 г. нататък. По процент на имащите право на глас спрямо общия брой на населението първото място принадлежи несъмнено на Норвегия с нейните 43%, тъй като до края на Първата световна война това е единствената страна, която е дала избирателни права и на жените. Освен Норвегия по този показател пред България е и Франция с 26%, но тук не се включва многобройното население от френските колонии, което е лишено от избирателни права.^[6]

[1] Н. Станев. История на нова България 1878–1941. Б.м., „Хераклит“, б.г., с. 103–104. ↑

[2] Р. Симеонова. Организации за подпомагане на македонските българи (1878–1894) (дисертация). София, 1998, с. 190–192. ↑

[3] Н. Станев. Цит.съч., с. 78–379. ↑

[4] Пак там, с. 103–113 и 230–243; Българските държавни институции 1879–1986. София, „Д-р Петър Берон“, 1987, с. 312–319. ↑

- [5] Н. Станев. Цит.съч., с. 103–113 и 136–149. ↑
- [6] Atlas zur Geschichte. Bd.I. Leipzig, VEB Hermann Haack, 1973, S.123. ↑

4. ПРАВИТЕЛСТВА И ПАРЛАМЕНТАРНИ МНОЗИНСТВА НА БАЛКАНИТЕ И В ЕВРОПА

Никак не е за подценяване фактът, че за разлика от България правителствата в повечето южноевропейски страни от 1887 до 1918 г. често пъти се сменят с преврат. Съседна Сърбия например се разкъсва от остри борби между привържениците на парламентаризма и автократичните стремежи на владетелите. През 1889 г. сръбската *Скупщина* разширява радикално изборителните права, но през 1893 г. крал Александър Обренович извършва преврат и връща системата с широки владетелски правомощия, съществувала до 1889 г. През 1903 г. едноличният режим на крал Александър, както и изобщо династията на Обреновичите са отстранени с един изключително кървав преврат, достоен за някоя хроника на Шекспир — убити са кралят, кралицата, премиерът, военният министър и още двадесетина придворни, а труповете им са изхвърлени на улицата. Парадоксалното е, че тази драстична разправа е последвана от утвърждаването на конституционнопарламентарната монархия с всеобщо изборително право за всички пълнолетни мъже и с отговорност на изпълнителната власт пред законодателната, но насилието не обещава добри дни за прохощащата сръбска демокрация.^[1]

За сметка на това в Черна гора Никола царува като автократ през цялото време до 1918 г., макар че през 1905 г. „дарява“ на поданиците си една конституция, предвиждаща всеобщо изборително право за всички пълнолетни мъже. Гласуването обаче е явно и само за част от местата в парламента, докато останалите депутати се посочват от владетеля, който назначава също така министрите, одобрява законите и има законодателна инициатива, включително правото да издава декрети със силата на закон. При това Никола потушава с репресивни мерки всякакви опити да се организира легална опозиция и създава своя „Истинска национална партия“, която управлява до присъединяването на Черна гора към Сърбия в резултат на Първата световна война.^[2]

В края на XIX и началото на XX в. Гърция също не избягва превратите и убийствата на държавници, макар че конституцията от

1864 г. е въвела всеобщото изборително право за всички пълнолетни мъже и отговорност на изпълнителната власт пред законодателната. През 1905 г. е убит премиерът Теодорос Дилиянис, а през август 1909 г. полковник Н. К. Зорбас извършва военен преврат. Превратът е причинен от острото недоволство във войската от по-слабата ѝ боеспособност спрямо армиите на Турция и България, както и от националистичните страсти, които се насочват срещу правителството поради безсилието му да се възползва от новата ситуация, създадена с Младотурската революция и прогласяването на българската независимост през 1908 г. Военните поканват на власт критянина Елевтериос Венизелос, който учредява Либералната партия и свиква извънредно събрание, за да се гласуват някои промени в конституцията. Едва с тези поправки основното образование става задължително и безплатно и в Гърция, както е в България още от 1879 г., а същевременно се осигурява закрилата на държавните служители от произволни уволнения според това коя партия в момента е на власт. [3]

Това не успокоява обаче кой знае колко страната, тъй като на 31 май 1913 г., след края на Балканската война, е убит крал Георги I, който е наследен от сина си Константин I. Подир избухването на Първата световна война новият гръцки владетел клони към Централните сили, докато министър-председателят Венизелос се застъпва за съюз с Антантата. В крайна сметка през март 1915 г. Венизелос е принуден да си подаде оставката, но парламентарните избори, проведени през юни същата година се печелят пак от Либералната партия и през август той е избран отново за премиер. Именно това правителство позволява на Франция и Великобритания да започнат да стоварват все повече свои войски в Солун. Това изостря още повече конфликта с крал Константин I и Венизелос трябва да се оттегли за втори път, но решава да бойкотира предсрочните парламентарни избори, проведени през декември 1915 г. Най-сетне през август 1916 г. в Северна Гърция избухва военен метеж, към който се присъединява Венизелос, за да формира временно правителство в Солун и да оповести война на Централните сили. Двувластието трае до юни 1917 г., когато под натиска на Антантата Константин I трябва да предаде короната на сина си Александър, а премиерския пост — на Венизелос, но отказва да абдикира официално. [4]

Ретроградният абсолютизъм на Абдул Хамид II в Турция никак не се оказва по-ефикасно средство срещу политически катаклизми. Младотурската революция, която избухва през юли 1908 г., води до избора на парламент (*Меджлис*) подир тридесетгодишно прекъсване, но от този момент нататък страната трябва да преживее още четири преврата. На 13 април 1909 г. въоръжени привърженици на султанското самодържавие превземат сградата на *Меджлиса* и принуждават великия везир Хилми паша да се оттегли, но на 24 април младотурците превземат отново Цариград с участието на чети от ВМОРО и детронират Абдул Хамид II в полза на брат му Мехмед V. През август 1912 г. *Меджлисът* е разтурен със сила и е въведено военно положение, но през януари 1913 г. младотурците извършват поредния преврат и налагат за велик везир Махмуд Шевкет паша. На 11 юни обаче Махмуд Шевкет паша е убит и властта се поема от младотурски триумвират начело с Енвер паша, Талят паша и Джемал паша. Тази военна диктатура се запазва до края на Първата световна война.^[5]

Превратите и политическите убийства са чест метод за смяна на властта и в Португалия. Поначало избиращелното право в страната е силно ограничено от имотен и образователен ценз, а самите избори за долната камара се контролират от правителството. Конституционната промяна от 1885 г. въвежда изборност и за половината от стотината сенатори, но останалите се назначават от краля или влизат по право. Най-порочното е, че двете основни партии — „възрожденците“ (консерватори) и „прогресистите“ (либерали) — се редуват на власт не толкова по волята на избирателите, колкото по споразумение помежду си или с краля. През 1891 г. в град Порту избухва първият републикански бунт, а през 1895 г. се натрапва поредната краткотрайна диктатура начело с „възрожденца“ Хинце Рибейру и „прогресиста“ Жоау Франку. В края на XIX в. обаче всяко либерализиране на режима води до все по-застрашително нарастване на влиянието на републиканците и през 1906 г. крал Карлуш поверява премиерския пост отново на Жоау Франку, който разтуря парламента и започва „лов на републиканци“. На 1 февруари 1908 г. крайни републиканци убиват Карлуш заедно с престолонаследника Луиш Филип пред очите на втория кралски син Мануел, който е едва на 18 години. Мануел II е смъкнат от трона в резултат на нова републиканска революция през октомври 1910 г., но в много насоки републиката се оказва още по-

лабилна и произволна от монархията. В годините на Първата световна война Португалия преживява най-малко още три преврата, породени от острия конфликт между привържениците на Антантата и привържениците на Централните сили. На 28 януари 1915 г. властта е взета с преврат от генерал Пимента ди Каштру в отговор на решението на събореното правителство да се присъедини към Великобритания и Франция във войната срещу Германия. Още на 14 май същата година нов преврат докарва на власт привържениците на Антантата начело с Бернардину Мачаду, който е смъкнат в резултат на поредния прогермански преврат начело с генерал Сидониу Паиш. Военният режим на Сидониу Паиш трае до убийството му през декември 1918 г. [6]

За Испания едва ли не целият XIX век минава в поредица от революции и преврати. Нещата се поуспокояват през 1876 г. с приемането на една конституция, която предвижда парламентарни избори, но под контрола на правителството, а премиерът и министрите се назначават от краля. Така Короната предварително решава кой да има парламентарно мнозинство и ако трябва да се говори за личен режим с някои парламентарни атрибути, то пример за такъв режим е именно Испания. Ситуацията не се променя съществено с въвеждането на всеобщо изборително право за всички пълнолетни мъже през 1890 г. През 1909 г. страната е разтърсена от масов републикански бунт, като в Барселона метежниците започват да опожаряват манастири и да избиват свещеници и монаси. Не по-малко брутално е и потушаването на бунта, като е екзекутиран и лидерът на антиклерикалната опозиция Франсиско Ферер, макар че не е участвал в размириците. През 1910 г. крал Алфонсо XIII повиква на власт либералите, но на 12 ноември 1912 г. техният премиер Хосе Каналехас е убит и на 27 октомври 1913 г. се формира отново консервативно правителство. [7]

Измежду балканските и южноевропейските страни сравнително по-безпроблемно е развитието на Румъния и Италия, но и в двата случая цената е твърде висока. Румъния е разкъсвана от извънредно резки социални контрасти, които през 1907 г. намират израз в едно масово и кърваво селско въстание, насочено както срещу едрите земеприетатели, така и срещу евреите. При потушаването на въстанието са избити 11 000 човека. Колкото до Италия, тя страда не само от социални, но и от дълбоки регионални различия, които

застрашават и постигнатото с труд единство, и привидно стабилната на първо време конституционнопарламентарна система.^[8]

Сравнението с балканските и европейските страни недвусмислено посочва, че по степен на стабилност на парламентарнодемократичните си институции България по времето на Фердинанд стои по-близо до Великобритания, Белгия или Нидерландия, отколкото до Южна или Източна Европа. За периода от 1887 до 1918 г. парламентарните избори в България се печелят поне два пъти от политически сили, които са изцяло в опозиция, без никакви представители в правителството — в началото на 1901 и през 1913 г. За сметка на това в Белгия от 1884 до 1940 г. непрекъснато властват клерикалите, било самостоятелно, било в коалиция с други партии. Във Великобритания пък от 1892 до 1918 г. изборите се печелят от опозицията само три пъти и съответно три пъти се сменя управляващата партия, като през 1892 и 1905 г. се „следва“ българският модел — най-напред дотогавашната опозиция формира правителството и след това печели насрочените парламентарни избори. При това от края на XVII в. до края на Първата световна война на власт се редуват само две партии — торите (консерваторите) и вигите (либералите). Най-сетне от 1888 до 1917 г. в Нидерландия опозицията се сдобива с парламентарно мнозинство също само три пъти, а управляващата формация се сменя всичко на всичко четири пъти. Струва си да се напомни още веднъж в тази връзка, че до Първата световна война изборителното право във Великобритания и Нидерландия е ограничено от имотен и образователен ценз, а в Белгия принципът на един човек да се пада по един глас се отнася само за три пети от изборителите, докато останалите две пети имат право на по два до три гласа според възрастта, доходите, образованието и фамилията.^[9]

При това белгийските Кобурги най-редовно председателстват заседанията на Министерския съвет, което си е тяхно конституционно право, докато българският им роднина Фердинанд не само че не надхвърля прерогативите си, но дори не се възползва от всичките правомощия, които са му определени от Търновската конституция. Например владетелят на България също има право да ръководи заседанията на правителството, но Фердинанд като цяло избягва дори да присъства на тези срещи. Навярно това се дължи на твърде злополучния завършек на първия му опит в тази насока. Според по-

късните разкази на Стамболов князът бил отишъл веднъж на заседание на Министерския съвет, без да предупреди премиера предварително. Забележките му предизвикали обаче такова учудване сред министрите, че след като монархът излязъл, те направо си споделили един пред друг: *„Но той е луд!“* В отговор Стамболов риторично запитал колегите си: *„А щеше ли принц Фердинанд да се съгласи да стане наш владетел през 1887 г., ако беше съвсем нормален?!“*^[10]

[1] Б. Йелавич. История на Балканите. Т.2. София, „АМАТ-АХ“, 2003, с. 34-40; J. W. Wheeler-Bennett. King George VI. His Life and Reign. London, MacMillan & Co Ltd., 1958, p.144. ↑

[2] Б. Йелавич. Цит.съч. Т.2, с. 40–43. ↑

[3] Пак там. Т.1, с. 270–272, Т.2, с. 47-51; Н. Данова, А. Христакудис. История на нова Гърция. София, „Абагар Пъблишинг“, 2003, с. 181–183. ↑

[4] Н. Данова, А. Христакудис. Цит.съч., с. 192–196. ↑

[5] Дж. Хаков. История на Турция през XX век. София/Анкара, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия/ Център за проучвания „Ататюрк“, 2000, с. 26–51. ↑

[6] A. N. de Oliveira Marques. Historia Portugali. T.2. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987, ss. 190–404. ↑

[7] R. A. Hermens, P.-H. Köppinger. Von der Diktatur zur Demokratie: Das Beispiel Spaniens und Portugals. Berlin, Duncker&Humboldt, 1978, S. 11–79. ↑

[8] M. Ambri. I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919–1945. Roma, „Jouvence“, 1980, pp. 203-206; Стр. Димитров, Кр. Манчев. История на балканските народи 1879–1918. София, „Наука и изкуство“, 1975, с. 129-132; D. M. Smith. Italy. A Modern History. Ann Arbor, 1969, pp. 65–193. ↑

[9] M. Maurice. Histoire d'Angleterre. Paris, Librairie Arthème Fayard, 1955, pp. 259-391; E. H. Kossmann. The Low Countries 1780–1940. Oxford, At the Clarendon Press, 1978, pp. 199–390. ↑

[10] Ст. Констант. Фердинанд лисицата, цар на България. София, ВИС Виталис, 1992, с.176. ↑

5. ПРЕМИЕРИ И МИНИСТРИ, НАЛАГАНИ ОТ ФЕРДИНАНД

По времето на войните Фердинанд избягва да поеме пряко и полагащия му се пост на върховен главнокомандващ, докато през цялата Първа световна война белгийските войски се командват директно от крал Алберт I. През Балканската война Фердинанд фактически прехвърля функциите си на върховен главнокомандващ на генерал Михаил Савов, назначен за заместник-главнокомандващ. Няма военно решение, което Фердинанд да е вземал еднолично и това се отнася и за прочутата заповед от 16 юни 1913 г. за атака срещу сръбските и гръцките позиции, белязала началото на Междусъюзническата война. Наистина българският цар уволнява Михаил Савов за това, че се подчинява на заповедта на министър-председателя да спре огъня, след като военните действия са вече започнали. Дори и в най-напредналата демокрация обаче е напълно нормално да се уволни военачалник, който не само не може да спре противника, а дори улеснява напредването му, като издава заповед за едностранно спиране на огъня.^[1]

Вярно е, че Фердинанд неведнъж налага своя кандидатура за един или друг министър и дори за премиер, но дали това е доказателство за неговия „личен режим“! Първият случай е още в края на управлението на Стефан Стамболов, когато князът натрапва срещу волята на премиера кандидатурата на Рачо Петров за военен министър подир оставката на Михаил Савов. Фердинанд си позволява да се намеси дейно при определянето на Министерския съвет цели пет години по-късно, подир изборите за *Десетото обикновено народно събрание*, спечелени от Либералната партия на Васил Радославов. Наместо Радославов като лидер на победилата партия, князът назначава за премиер втория човек на либералите, Тодор Иванчов, а самият Радославов трябва да се задоволи с Министерството на вътрешните работи. Не е изключено обаче Фердинанд да е постъпил така поради нежелание да дразни излишно Русия. И наистина, когато през ноември 1900 г. Тодор Иванчов си подава оставката, монархът е готов да посочи на мястото му Васил Радославов, но тази евентуалност предизвиква остри реакции от страна на Санкт Петербург. Руският

външен министър Ламсдорф нарежда на своя дипломатически агент в София Бахметиев да протестира пред Фердинанд, че назначаването на „изявен закрилник на престъпниците и анархистите“ като Радославов начело на правителството щяло „да повлияе твърде неблагоприятно върху връзките на императорското правителство с България“ Грубият натиск на Русия кара Радославов да се оттегли изобщо от кабинета и се стига до служебно правителство начело с Рачо Петров. Именно това правителство провежда изборите за Единадесетото народно събрание, в които нито една партия не печели мнозинството от местата и се стига до коалиционен кабинет от демократи и прогресивни либерали начело с Петко Каравелов.^[2]

Историците твърде често наблягат на безцеремонния начин, по който Фердинанд поискал оставката на премиера Стоян Данев през май 1903 г. Към това време обаче прогресивните либерали са предизвикали масово недоволство, като са се огънали пред натиска на Русия и Сърбия, допускайки за скопски митрополит да бъде назначен сърбинът Фирмилиан. Циничното е, че дотогава князът сам е насърчавал енергично русофилската истерия на Стоян Данев и привържениците му.^[3]

След оставката на Данев за пореден път е назначен служебен кабинет, като премиер е отново генерал Рачо Петров. Останалите постове са поверени на хора от Народнолибералната партия, която печели и изборите за *Тринадесетото обикновено народно събрание*, макар че Рачо Петров прави опит да учреди нова партия. Този път Фердинанд пак се намесва, като запазва на премиерския пост Рачо Петров, докато лидерът на народнолибералите Димитър Петков трябва да се примири с Министерството на вътрешните работи. Обикновено Рачо Петров се окачествява като верен човек на княза, но в действителност той и държавният глава твърде често стават ту врагове, ту приятели, и то най-вече заради съпругата на генерала. С други думи, не е изключено Фердинанд и този път да е решил да не дразни излишно Русия, тъй като Димитър Петков е не по-малко „неудобен“ за руснаците от Васил Радославов. Може би притесненията от Русия са накарали Фердинанд да потърси и някаква приемственост с предишното русофилско правителство, като натрапва на новия кабинет и своето протеже Димитър Попов, който си остава начело на Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията,

както по времето на Стоян Данев. Във всеки случай Димитър Петков в никакъв случай не е така безропотен пред Фердинанд, както обикновено го рисуват. На 18 август 1905 г., макар и да не е премиер, а само лидер на управляващата партия, той принуждава Димитър Попов да се оттегли, а на 3 ноември 1906 оставката си подава също така Рачо Петров и Димитър Петков може да поеме най-сетне и премиерския пост.^[4]

Убийството на Димитър Петков на 11 март 1907 г. сякаш приближава България повече до южноевропейските страни, но си струва да се напомни, че към това време Съединените щати вече са дали трима убити президенти. Фердинанд предизвиква истинска буря от обвинения в „личен режим“, когато се опитва да назначи за министър-председател своя някогашен секретар д-р Димитър Станчов. Натискът е достатъчно силен, за да накара княза да се откаже от кандидатурата на Станчов и да се подчини на волята на парламентарното мнозинство, като посочва за премиер дотогавашния председател на *Народното събрание* Петър Гудев. Според някои информации Фердинанд съумява все пак да набути свой човек в кабинета в лицето на Иван Халачов. Халачов също е дългогодишен член на Народнолибералната партия, но твърде непопулярен заради буйствата, произвола и злоупотребите, които е вършел по времето на Стефан Стамболов. Халачов се задържа начело на Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията само половин година, което обаче е достатъчно, за да избухнат няколко скандала във връзка с взиманите от него рушвети.^[5]

Сред историците често се среща становището, че Фердинанд бил поел изцяло външната и военната политика на страната, поради което винаги избирал лично и военните министри. Поначало от първото правителство на Тодор Бурмов, формирано през 1879 г., до края на Първата световна война военното министерство винаги се е поверявало на професионален военен, каквато е била практика и в едва ли не всички европейски страни по онова време. За да се предпазва армията от политизиране, военните са нямали изборителни права, макар че определено са принадлежали на елита на обществото. По-съществено е, че като безпартийни лица военните министри са били в по-независима позиция спрямо премиера, който по правило е лидер на някоя политическа партия, но както се видя в случая с Рачо Петров,

тази независимост не е равносилна на подчинение спрямо монарха. Казано по друг начин, военните се заклеват във вярност към Бога, царя и отечеството, а благодарение на Фердинанд армията е отстранена трайно от политическите борби, което е една от съществените предпоставки за изненадващата стабилност на българската парламентарна демокрация в сравнение с останалите балкански и южноевропейски страни.^[6]

От Балканската война нататък вече не са известни случаи на намеса на Фердинанд при определянето на един или друг министър или на един или друг премиер, ако не се смята предизвиканата от него оставка на вътрешния министър Христо Попов. Според някои информации на 7 септември 1916 г. царят, който се намирал по това време в Ниш, бил изпратил до София телеграма със следното съдържание: „*Приемам оставката на министъра на вътрешните дела.*“ Причината за отстраняването на Христо Попов обаче е недоволството му от безконтролното изнасяне на храни от България за Германия. По всичко личи, че и този път става дума за мощен натиск от страна на влиятелна чужда държава, която е на всичкото отгоре съюзник на България.^[7]

Като цяло при правителствата на Васил Радославов от 1913 до 1918 г. сякаш се възпроизвежда ситуацията от времената на Стамболов, когато монархът е едва ли не изцяло под сянката на своя министър-председател. Така или иначе, Фердинанд оставя лош спомен и поради твърде неприятния си характер. С подмазването си главно пред Русия, но понякога и пред Австро-Унгария, а най-вече с интригите си, на които е майстор, той предизвиква още на твърде ранен етап едва ли не всеобщо недоверие, ако не и омраза. Известни са в тази насока филипиките на Алеко Константинов за „ябанджията“, на когото трябвало да се върже на опашката едно тенеке и да бъде пропъден като зло куче.^[8]

[1] R. Crampton. A Short History..., p.62. ↑

[2] N. Djulgerova. Bahmetieff dans la vie politique de la Bulgarie (1897–1905). — Bulgarian Historical Review, 1992, No.3, p.40. ↑

[3] Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски, Пл. Павлов. Лекции по българска история. Ч.2. Велико Търново, 1991, с.117. ↑

[4] Д. Ганчев. Спомени за княжеското време. София, Издателство на Отечествения фронт, 1973, с.38; Н. Станев. Цит.съч., с. 111-112; Българските държавни..., с. 315–316. ↑

[5] Д. Ганчев. Цит.съч., с. 37–38. ↑

[6] Р. Даскалов. Цит.съч. Т.1, с. 131–140. ↑

[7] Д. Ганчев. Цит.съч., с.99. ↑

[8] Х. Р. Мадол. Фердинанд, цар на българите. Мечтата за Византия. София, „Карина М“, 1992, с. 112–124. ↑

6. ПРЕМИЕРИ И МИНИСТРИ, НАЛАГАНИ ОТ БЕЛГИЙСКИТЕ И БРИТАНСКИТЕ КОБУРГИ

Намесите на Фердинанд в управлението са повече или по-малко открити, но надали са по-редки отколкото подобни действия от страна на британските и белгийските му роднини. Единствената, но съществена разлика е, че ролята на Кобургите при определянето на политиката във Великобритания и Белгия се пази в най-дълбока тайна и историците научават за нея едва след като получат достъп до съответните архиви, а това става десетилетия след смъртта на интересувания ги владетел. Всъщност белгийският крал Леополд II, който наследява трона подир смъртта на баща си Леополд I през 1865 г., се намесва в управлението на страната доста по-категорично, отколкото Фердинанд. Нещо повече, благодарение на щедрата цивилна листа, която му гласува парламентът, Леополд II поема изцяло колониалната експанзия и има главната заслуга за създаването на една белгийска колониална империя. Дълго време африканските владения и на първо място Конго са лична собственост на краля без никакъв контрол от страна на правителството. Както вече се каза, за разлика от Фердинанд Леополд II продължава практиката на баща си да ръководи редовно заседанията на Министерския съвет. С течение на времето белгийският крал се отказва от изключителното право да назначава военния министър, но продължава да държи на правото си да дава предварително съгласие за всяко по-съществено правителствено решение.^[1]

През 1871 г. в Белгия избухват масови вълнения срещу назначения с кралски указ управител на Лимбургската провинция Пиер дьо Декер, който се е прочул с финансовите си скандали. Протестиращите искат не само оставката на правителството, но и абдикацията на Леополд II. При тази ситуация кралят поисква оттеглянето на целия министерски съвет и премиерът Д'Аньотан се покорява с единственото условие кралят да му връчи искането за оставка в писмен вид.^[2]

През 1878 г. обаче Леополд II се подчинява на волята на избирателите, които са гласували в полза на либералите и назначава за

премиер техния лидер Фрер-Орбан. Кралят дори не може да прокара своята кандидатура за министър на правосъдието. Все пак, още на следната година Леополд II съумява да се намеси в ущърб на университетската автономия и категорично отказва да одобри назначаването на Франсоа Лоран за ректор на Гентския университет. Така правителството е принудено да потърси друг кандидат.^[3]

Междувременно през 1884 г. парламентарните избори се печелят от консервативната Народна католическа партия, което бележи и началото на продължителното ѝ 56-годишно управление. При тази ситуация намесата на краля често пъти има уравнилещо въздействие. Още през същата година Леополд II иска да бъдат оттеглени двама министри поради масовото недоволство, което са породили с една просветна реформа. Премиерът Жул Малу предпочита обаче да поднесе оставката на целия кабинет и мястото му се заема от неговия съпартиец Бернерт.^[4]

През 1908 г. обаче избухва международен скандал поради нечовешките условия на труд в Конго и Леополд II трябва да се откаже от личната си собственост върху колонията в полза на белгийския народ. Леополд II умира на следната година, без да остави мъжки наследници, поради което короната се поема от неговия братанец Алберт I. Новият крал продължава да ръководи редовно заседанията на Министерския съвет и да участва пряко в решаването на съществени страни от правителствената политика. Още в първата година от царуването си той допринася и за падането на клерикалния кабинет на Шолерт, като и този път причината е една образователна реформа, предизвикала остри протести от страна на либералите.^[5]

С германското нахлуване в Белгия на 4 август 1914 г. Алберт I поема лично командването на белгийската армия и решава да направи всичко възможно, но да не се оттегли изцяло от територията на страната. И наистина основните белгийски сили съумяват да се задържат в най-югозападния край до победата на Антантата, макар че едва ли не цяла Белгия попада под германска окупация. Решението на краля да не отстъпва от последната частица белгийска земя, както и стремежът му да щади живота на войниците го карат да не се присъединява към самоубийствените опити на френските и британските съюзници да предприемат контраофанзиви, като неведнъж тази позиция е срещу вижданията не само на Министерския

съвет, но и на Генералния щаб. След войната кралят с гордост ще сподели, че неговата войска му *„дължи живота на двадесет хиляди войници“*.^[6]

През 1915 г. Алберт I лично определя и кой да му бъде външен министър и налага за такъв барон Бейенс. Той се оказва обаче прекалено отстъпчив спрямо британците и французите и кралят се разочарова до такава степен от своя външен министър, че отказва повече да се среща с него. Най-сетне през юли 1917 г. премиерът дъо Броквил съобщава на Бейенс, че монархът е поискал оставката му. Бейенс послушно се оттегля, но Алберт I не се задоволява само с това, а налага за военен министър генерал дъо Соненк в разрез с волята на всички останали министри. При това кралят отхвърля най-безцеремонно и всякакви опити на правителството да се меси във военните работи. През април 1918 г. премиерът Броквил се осмелява да напише на Алберт I, че едноличният начин, по който командва армията, очевидно накърнява духа на конституцията, тъй като всички кралски актове трябва да се приподписват от министрите. За монарха това е недопустима публична дискусия върху *„авторитета и престижа на Короната“* и той изтъква, че няма никакво намерение да се отказва от поста си на главнокомандващ: *„Става дума за основен принцип, по който не мога да отстъпя.“* Министър-председателят дори е принуден да се извини на своя владетел и не след дълго си подава оставката.^[7]

Като победител Алберт I стига в годините след Първата световна война до върха на своята популярност, което, разбира се, му позволява да продължи да се намесва по същия начин в управлението. По-интересното е, че такава роля играят и кралиците и кралете на Великобритания, напук на прочутата сентенция на английския либерал Уолтър Баджет, че в британската монархия *„суверенът има три правомощия — да съветва, да насърчава и да предупреждава“*^[8].

Баджет е типичен либерален мислител от викторианската епоха, но надали си е давал сметка, че без оглед на това дали кабинетът е консервативен, или либерален, всеки министър се допитва предварително до кралица Виктория (1837–1901) за всички по-съществени решения в своята област. През 1880 г. Виктория дори се опитва да откаже да назначи либералния лидер Уилям Гладстон за премиер и неговите съпартийци трябва да спечелят на своя страна

престолонаследника Едуард, за да превъзмогнат по този начин противодействието на кралицата. Натискът на Виктория се оказва обаче определящ за решението на Гладстон да окупира през 1882 г. Египет, макар че либералите поначало отхвърлят колониалната експанзия.^[9]

Влиянието на Короната при сина и наследника на Виктория, Едуард VII (1901–1910), се видоизменя. Към това време вече е физически невъзможно за един човек да следи цялата правителствена документация. Наместо с продължителни писма и уморително редактиране на различни разпоредби на изпълнителната власт Едуард VII въздейства на правителството главно посредством личния контакт с министри и парламентаристи. Така през 1908 г. той си позволява да се пазари с новия либерален премиер Хърбърт Аскуит за някои министерски места и съответните назначения са продукт на постигнатия компромис между краля и премиера.^[10]

Синът и наследникът на Едуард VII, Джордж V (1910–1936) решава да се придържа стриктно към предписанията на Уолтър Баджет и да се ограничи с прерогативите само „да съветва, да насърчава и да предупреждава“, но това не му пречи да изиграе през 1931 г. решаваща роля за формирането на поредния кабинет. Работата е там, че и до ден-дневен никой европейски монарх не се е отказал от едно основно правомощие, а именно правото да приеме или отхвърли оставката на даден първи министър. През август 1931 г. тогавашният лейбъристски премиер Рамзи Макдоналд си подава оставката, тъй като е безсилен да се справи с бушуващата тогава световна стопанска криза. Джордж V го убеждава обаче да остане на поста си, като формира национална коалиция с останалите партии, но мнозинството от лейбъристите посрещат обвързването с консерваторите и либералите на нож. При все това Макдоналд формира по волята на краля една тройна коалиция от консерватори, „национални“ лейбъристи и „национални“ либерали и тази коалиция печели изборите за Камара на общините със смазващо мнозинство. Лейбъристката партия е фатално отслабена, но компромисът съсипва и политическата кариера на Рамзи Макдоналд. На следващите парламентарни избори през 1935 г. той дори не съумява да влезе в Камарата.^[11]

Засега последният известен случай в британската история, когато кралят налага свой човек за премиер, е от 1940 г. На 10 май

тогавашният консервативен първи министър Невил Чембърлейн си подава оставката, след като е молил напразно лейбъристите да се включат в едно национално правителство. Левицата е готова да влезе в кабинета, но при друг премиер, като не уточнява кой според нея трябва да заеме поста. Синът на Джордж V и наследник на брат си Едуард VIII, Джордж VI (1936–1952), предпочита Чембърлейн да остане начело и на една национална коалиция, но това се оказва невъзможно. При тази ситуация кралят приема оставката на Чембърлейн с условието, че следващият премиер трябва да бъде Уинстън Чърчил. Работата обаче е там, че Чърчил не се радва на доверието на съпартийците си от Консервативната партия заради острите критики срещу довоенната политика на Чембърлейн. Лейбъристите пък не могат да му простят „антиработническите“ му виждания и действия, а най-вече непреклонната му позиция като вътрешен секретар (министър на вътрешните работи) спрямо една миньорска стачка през 1926 г. При все това Джордж VI налага волята си и консерваторите се съгласяват следващият премиер да е Чърчил, а лейбъристите не само се примиряват с него, но приемат да влязат и в правителство под неговото ръководство.^[12]

[1] J. Stengers. *L’Action du Roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence*. Paris, Editions Duculot, 1992, pp. 42, 49–50, 79, 134–144 et 157–159. ↑

[2] Пак там, с. 59–61. ↑

[3] Пак там, с. 45–47, 50 и 151. ↑

[4] Пак там, с. 45–47, 61–64 и 79. ↑

[5] Е. Н. Kossmann. *Op.cit.*, pp. 392–397; J. Stengers. *Op.cit.*, pp. 64–66 et 137. ↑

[6] Е. Н. Kossmann. *Op.cit.*, pp. 521–544; J. Stengers. *Op.cit.*, pp. 95–99. ↑

[7] J. Stengers. *Op.cit.*, pp. 42, 53–54, 68 et 96. ↑

[8] Ph. Magnus. *King Edward the Seventh*. London, John Murray, 1964, p.3. ↑

[9] Пак там, с. 164–167 и 280; M. Maurice. *Op.cit.*, pp. 371–372. ↑

[10] Ph. Magnus. *Op.cit.*, pp. 282–283 and 402–404. ↑

[11] J. W. Wheeler-Bennett. *Op.cit.*, pp. 132, 257–258 and 275–276.

[12] Пак там, с. 440–445. ↑

7. ПЕТОТО ВЕЛИКО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

Както се вижда, дори и във Великобритания кралят далеч не винаги се задоволява с ролята само да царува, но да не управлява. Надали е нужно да се напомня обаче, че още по-трудно биха могли да се намерят историци, които да виждат елементи на личен режим при който и да било от английските владетели. За сметка на това българите със завидна упоритост търсят доказателства за „личния режим“ на Фердинанд и в конституционните промени, гласувани от *Петото велико народно събрание* през 1911 г. В действителност тези промени се налагат от новия, независим статут на България, която на 22 септември (5 октомври) 1908 г. е скъсала и сетните си васални връзки с Османската империя и се е прогласила за царство. Продиктуваната от това замяна на титлата на държавния глава „*Негово Царско Височество Князът*“ с „*Негово Величество Царят на Българите*“ очевидно не разширява личната власт на монарха. Наистина името му е изрично вмъкнато в чл.24. Според първоначалната редакция княжеското достойнство се наследява „*в мъжката нисходяща линия на първия избран Княз*“. Сега се уточнява, че „*царското достойнство е наследствено в мъжката низходяща права линия, по реда на първородството на Негово Величество Царя на Българите Фердинанд I Сакс-Кобург-Готски*“^[1].

Всъщност целта на тази поправка е да обезпечи една българска династия и, доколкото е възможно, да осигури допълнителни гаранции срещу нови опити за насилствена детронация. Това сякаш се потвърждава от отмяната на компромиса от 1893 г. за вероизповеданието на престолонаследника. Според преразгледания отново текст на чл.38 българският цар трябва да бъде задължително православен с изключение единствено на Фердинанд: „*Българският Цар не може да изповядва никаква друга вяра, освен Източно-Православната. Изключение се прави само за нинецарствующия цар.*“^[2]

Впечатлението, че правомощията на владетеля не само не се разширяват, а се ограничават още повече, се засилва от гласуваните през 1911 г. поправки на текстовете, отнасящи се до забраната на

наказания без съд и присъда и до ненакърнимостта на жилището. Според чл.73 и чл.74, които остават в сила и след 1911 г., „*никой не може да бъде наказан без пресъда от надлежний съд, която е вече добила законна сила*“ и „*затвори и претърсвания по къщията могат да стават само според правилата, които са изложени в законите.*“ До Петото велико народно събрание обаче се допуска временната отмяна на тези гаранции. Според чл.76, „*ако би се появили някои събития, които би могли да нарушът обществената безопасност, то Князът може да спре в цяло Княжество или в отделни места действието на 73 и 74 членове, но задължава се да внася таквия свои распореджения за потвърждение в първото Народно Събрание*“. Като се има предвид, че и след 1911 г. в сила остава чл.18, според който нито един акт на владетеля не е валиден, ако не е приподписан от министрите, тези распоредби очевидно се отнасят не единствено за монарха, а за изпълнителната власт като цяло. Така или иначе, Петото велико народно събрание анулира именно чл.76, но запазва валидността на чл.73 и чл.74.^[3]

Надали може да се види разширяване на владетелските правомощия и в отмяната на определения таван от 600 000 франка годишно за цивилната листа на монарха. Работата е там, че от 1880 г. нататък националната парична единица на България не е франкът, а левът. Освен това една строго фиксирана сума не може да отчита непрекъснатите промени в цените. Парламентът запазва обаче изключителното си право да определя със закон разходите на Короната. Според новоприетия текст на чл.35 „*Народното събрание с особен закон определява на Царя и на неговия двор цивилна листа*“^[4].

За сметка на това новата редакция на распоредбите за наместничеството, което замества владетеля при отсъствието му от страната, определено ограничават прерогативите на монарха в полза на Министерския съвет. Според първоначалния вариант на чл.19 назначаването на наместник е на практика изключителна привилегия на владетеля: „*Князът е длъжен да се намира постоянно в Княжеството. Ако на време излезе из него, той си назначава Наместник, който, докле отсъствува Князът, ще има правдини и длъжности, определени с особен закон. За излизаньето си из Княжеството и за назначаваньето на Наместника си Князът обявява народу чрез прокламация.*“ Според новата редакция на чл.19

обаче функциите на царски наместник фактически се поемат от Министерския съвет: *„Царят е длъжен да се намира постоянно в Царството. Ако на време излиза от него, той си назначава за заместник Министерския съвет. Правата и длъжностите на наместничеството ще се определят с особен закон. За излизането си и за назначаването на наместник Царят съобщава на Министерския съвет, който оповестява за това чрез Държавен вестник.“*^[5]

Ограничаващи за правомощията не само на монарха, но и изобщо на изпълнителната власт са и новите разпоредби за парламента. Най-напред мандатът на *Народното събрание* е намален от пет на четири години (чл.86). В чл.121 пък се премахва задължението на депутатите да излагат специално причините, поради които са променили или анулирали някое перо от бюджета, ако са направили такава промяна. Чл.127 пък уголемява времетраенето на заседанията на Народното събрание. До 1911 г. парламентът се е свиквал само на една сесия годишно, която е траела два месеца — от 15 октомври до 15 декември. От 1911 г. нататък Народното събрание вече се свиква на две сесии годишно, които продължават общо четири месеца — от 15 октомври до 15 декември и от 15 януари до 15 март, като се запазва предвидената възможност и за извънредни сесии.^[6]

Твърде много е писано за промяната на чл.17, посветен на международните договори и на парламентарния контрол върху тях. Според първоначалната редакция на този член *„Князът е представител на Княжеството във всичките му сношения с иностранныте държави. От негово име и с пълномощие от Народното Събрание се свързват с Правителствата на съседните държави особни сговори за работи по управлението на Княжеството, за които се изисква участието и съдействието на тия правителства.“* Тази разпоредба е свързана с чл.92, който остава в сила и след 1911 г. и който дава на министрите правото при отчитането си пред парламента да не разгласяват всичко, ако такава разгласа рискува да ошети националната сигурност: *„Министрите..., под своя отговорност, могат да премълчават таквия работи, за които ако се разгласи неувреме, може да се повредят държавните интереси.“*^[7]

В действителност така, както са приети през 1879 г., тези конституционни текстове ограничават свободата на българското правителство да сключва договори и споразумения с други държави.

Това е може би единственият по-видим израз на дотогавашния васален статут на България, който по принцип не се споменава никъде в първоначалния вариант на Търновската конституция. През 1911 г. Петото велико народно събрание редактира чл.17 по такъв начин, че премахва ограниченията върху правото на една вече напълно суверенна държава като България да сключва международни договори с други суверенни държави. Същевременно се прецизира, че в тази насока владетелят не може да действа еднолично, а в съгласие с Министерския съвет. Според новата редакция *„Царят е представител на държавата във всичките ѝ сношения с другите. От негово име правителството преговаря и сключва с други държави всички договори, които се утвърждават от Царя.“* За разлика от дотогавашния вариант на чл.17 сега изрично се посочва, че всичките международни договори, без оглед на това дали са тайни, или не, трябва да се контролират под една или друга форма от парламента. Така за секретните спогодби се казва, че *„тия договори се съобщават от министрите на Народното Събрание, щом като интересите и сигурността на страната допускат това“*, което налага сериозни ограничения и върху формулираното от чл.92 право на изпълнителната власт да премълчава част от информацията пред парламента. Нещо повече — според новата редакция на чл.17 *„договорите за мир, търговските, както и всички договори, които налагат разходи на държавата, или съдържат изменения на съществуващите закони, или засегат публичните или гражданските права на българските поданици, стават окончателни само след приемането им от Народното Събрание“*. Най-сетне *„в никой случай тайните постановления на един договор не могат да унищожават явните му постановления“*^[8].

За отбелязване е, че в началото на XX в. френската, белгийската, гръцката и сръбската конституция дори не споменават за ролята и отговорностите на правителството при сключването на тайни международни споразумения, докато поправката, гласувана от Петото велико народно събрание в България, изрично посочва, че съюзните договори не се сключват само от царя, а от Министерския съвет, действащ от името на царя, като политическата и правната отговорност на министрите пред парламента се запазва. При това българските законодатели уточняват, че тайните разпоредби на един договор трябва

да са съвместими с обнародваната му част. За разлика от България основните закони на Франция по време на Третата република дават на президента правото „да преговаря и утвърждава договорите; той ги съобщава на камарата, щом като интересите и безопасността на държавата позволяват“. Според белгийската конституция от 1831 г. кралят пък може да информира парламента за сключените от него *„мирни, съюзни и търговски договори“* само ако *„интересите и безопасността на държавата позволяват това, като ги съпровожда със съответните обяснения“*. Подобни текстове има и в сръбската и гръцката конституция от онова време.^[9]

След края на *Режима на пълномощията* през 1883 г. българската парламентарна демокрация е достатъчно силна и ефикасна, не само за да отблъсне резултатно руските домогвания, но и за да осуети опитите на Фердинанд да злоупотребява с конституционните си правомощия. При неговото царуване от 1887 до 1918 г. България не само е далече от всякакви елементи на „личен“ или какъвто и да било недемократичен режим, но изпъква като примерна демокрация в Европа като цяло. При все това митът за *„личния режим“* се оказва един от най-жилавите и най-зловредните, тъй като отрича демократичната традиция на българите, което става немаловажно пропагандно средство на комунистическия режим след съветското нахлуване през септември 1944 г. Една от причините за тази жилавост е може би фактът, че за разлика от останалите конституционно-парламентарни монархии, където намесата на Короната е задкулисна и дискретна, всеки опит на Фердинанд — сполучлив или безрезултатен — да прокара своя кандидатура за министър или премиер веднага става известен на обществеността и предизвиква всякакви, най-често крайно невъздържани и остри коментари. Строго погледнато, тази практика също говори като че ли в полза на българската демокрация, тъй като сред най-основните черти на една демократична система е прозрачността.

Силата на парламентаризма в българската историческа традиция се доказва от факта, че у нас управленията не се броят по поредния номер на владетелите или президентите, а по поредния номер на народните събрания. След падането на Берлинската стена през 1989 г. първият свободно избран парламент по новата конституция бе наречен спонтанно *36-то народно събрание*, като по този начин в номерацията

бяха включени и деветте парламентарни подобия от времето на комунизма. Би трябвало да е очевидно, че приказките за президентска република, които се чуват от време на време днес, отричат самата основа на българския политически опит.

[1] Българските конституции..., с.27. ↑

[2] Пак там, с. 28–29. ↑

[3] Пак там, с.31. ↑

[4] Пак там, с.28. ↑

[5] Пак там, с.27. ↑

[6] Пак там, с. 33, 36. ↑

[7] Пак там, с. 26–27 и 33. ↑

[8] Пак там, с.27. ↑

[9] Марциус [Ал. Гиргинов]. Борбата против личния режим и неговите крепители. Ч1. Управлението на Демократическата партия от 1908 до 1911 г. София, 1922, с. 57–67. ↑

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА

МИТЪТ ЗА „ДВЕТЕ НАЦИОНАЛНИ КАТАСТРОФИ“ НА БЪЛГАРИЯ

1. ЗАКОНЪТ ЗА СЪДЕНЕ НА ВИНОВНИЦИТЕ ЗА „НАРОДНАТА КАТАСТРОФА“

За българите краят на Първата световна война и последвалият го Ньойски диктат погребват завинаги надеждите за довършване на националното обединение. България трябва да се прости с македонския блян, както и с излиза си на Бяло море. Потвърдена е и загубата на Южна Добруджа, отстъпена на Румъния още през 1913 г. В трите войни — Балканската, Междусъюзническата и Първата световна — загиват общо 158 821 български войници и офицери и наред с тежките стопански и социални проблеми, предизвикани от продължителния период на бойни действия, страната трябва да осигури жилище и поминък на около 300 000 бежанци от Македония, Западна Тракия и Южна Добруджа.^[1]

Социалната несигурност и крахът на националните идеали лесно водят до радикализация и в една все по-нервна атмосфера започват да се търсят виновниците за несполуката. Напразно лидерът на Демократическата партия и доскорошен министър-председател Александър Малинов предупреждава, че *„във взаимните клевети не защитаваме народа си, ние го наказваме, ние го доубиваме.“* Според него изопачаването на истините *„в областта на нашата външна политика преди войната, през време на нейното обявяване и през време на нейното водене и сключване на примирието, е от такова естество и значение, че ако се забравим в нашите борби и отидем да си служим с измислици, ще има да плащаме и това, що не дължим“*^[2].

Обществената нагласа никак не е обаче благоприятна за разумно политическо поведение. Изборите за Осемнадесетото обикновено народно събрание, проведени през август 1919 г., бележат сериозен

завой в полза на левите партии, както и на местната секция на Коминтерна, известна под името „Българска комунистическа партия (тесни социалисти)“. Българският земеделски народен съюз получава 180 000 гласа (28,22% от участвалите в изборите) и 85 депутатски места. На второ място са комунистите със 120 000 гласа и 39 места, което посочва, че твърде широки кръгове са податливи не само на екстремизъм, но и на национален нихилизъм. Забележим скок в избирателната поддръжка правят и широките социалисти с около 80 000 гласа и 39 парламентарни места. За сметка на това партиите, участвали в управлението от началото на войните през 1912 до 1919 г., намаляват съществено влиянието си. Демократическата партия печели 65 000 гласа и 28 депутатски места, Народната партия — 54 000 гласа и 19 места, Радикалната партия — 38 000 гласа и 8 места, Прогресивнолибералната партия — 30 000 гласа и 8 места, Народнолибералната партия — 16 000 гласа и 3 места и Либералната партия — едва 7000 гласа. Като ръководител на най-голямата парламентарна група водачът на БЗНС Александър Стамболийски формира коалиционен кабинет от земеделци, народняци и прогресивни либерали, но това не му пречи да приеме законопроекта на широките социалисти „за съдене и наказание на виновниците за народната катастрофа“. Законът очевидно има обратна сила, което е в крещящ разрез и с Търновската конституция, и с основните начала на правовата държава изобщо. След като на следващите предсрочни избори се сдобива с абсолютно мнозинство, макар и с цената на касирането на двадесетина депутати от опозицията, Александър Стамболийски налага все по-драстични редакции на този закон, в резултат на което в затвора попадат едва ли не всички опозиционни лидери без комунистите. На земеделския произвол се туря край с преврата от 9 юни 1923 г., но занаяпред словосъчетанието „национални катастрофи“ става един от основните изрази, с които българите се оплакват по типично балкански начин от „несретната“ си историческа съдба.^[3]

[1] 681–1948. Из историята на българската народност и държава. София, „Пеликан-Алфа“, 1993, с.248; Ат. Орачев. Бежанският проблем в цифри и факти. — В: Библиотека „Ново слово“. Лекции и есета по

история и култура на България и българските земи, с. 14–15, в. „Ново слово“, 22 април 1994 г. ↑

[2] Ал. Гиргинов. От война към мир. София, Печатница С. М. Стайков, 1937, с. 24–97. ↑

[3] История на България през погледа на историците Иван Божилов, Вера Мутафчиева, Константин Косев, Андрей Пантев, Стойчо Грънчаров. София, „Христо Ботев“, 1993, с. 552–585. ↑

2. БЪЛГАРИЯ В БАЛКАНСКАТА СТРАТЕГИЯ НА РУСИЯ ПРИ НИКОЛАЙ II

Панславистките и русофилски кръгове не пропускат случая, за да разтръбят, че България била наказана заради съюзяването си с „враговете на славянството“ — Германия, Австро-Унгария и Турция. В тази опростенческа схема липсва обаче един съществен, ако не и решаващ елемент — премълчава се ролята на Русия и нейната стратегия на Балканите. Наистина поемането на руската корона от Николай II през 1894 г. се придружава от забележимо отслабване на руския натиск върху България, главно поради нарастващата японска заплаха в Далечния изток. През 1896 г. Русия признава официално Фердинанд за законен княз на България с единственото условие да прекръсти престолонаследника Борис от римокатолицизма в православната вяра, но това не означава ни най-малко отказ от вековните домогвания към Цариград, Босфора и Дарданелите. Завладяването им, което неизбежно включва попятното прегазване на Румъния и България или поне на източните им краища, просто се отлага за „по-добри времена“.^[1]

Израз на новата нагласа в Русия спрямо Балканите е един обширен отчет на руския посланик в Австро-Унгария Капнист от 21 март 1896 г. Капнист с право подчертава, че при новосъздалата се ситуация е невъзможно Цариград и Протоците да се завземат със сила. Наместо това той предлага еволюционния път, един от първите етапи на който трябва да бъде подялбата на Македония между Гърция, Сърбия и България. В изблик на неочаквана „щедрост“ Капнист дори предлага на българите да им се позволи да присъединят Солун, но цената е ни повече, ни по-малко отказ на България от излаз на Черно море.^[2]

Притесненията на Русия от развитията в Далечния изток влизат в съзвучие с все по-силния натиск на унгарската общественост срещу каквито и да било нови териториални разширения на Хабсбургската империя в югоизточна посока. Унгарците продължават да са загрижени от заплахата, която по-нататъшното засилване на славянския елемент би породила за привилегированата им позиция на втори фактор в

Двуединната монархия. С други думи, във Виена и Будапеща също вземат връх силите, отхвърлящи идеята за нови завоевания на Балканите. Така през април 1897 г., когато австро-унгарският император Франц Йозеф (Франц Йосиф) гостува на руския самодържец Николай II в Санкт Петербург, двете държави се споразумяват да не предприемат настъпателни действия и планове на Балканите и да съдействат за запазването на балканското статукво.^[3]

Макар и поради диаметрално срещуположни причини Русия и Австро-Унгария постигат известен синхрон и спрямо македонския проблем. Двуединната монархия продължава да насърчава сръбските амбиции към Македония, което отклонява Белград от Босна и Херцеговина. Същото прави обаче и Русия, която вижда в сърбите естествена преграда срещу австро-унгарската експанзия на Балканите. При това руските дипломатически пратеници дават рамо и на теориите на сръбски политици и общественици като Стоян Новакович за „македонизирането“ на македонските българи като първа фаза към тяхното сръбизиране. Така в края на XIX в. руските пратеници в Македония започват да насаждат мисълта, че македонците са нещо различно от българите. Руският консул в Солун Ястребов пък направо се втурва да събира „доказателства“, че македонците не били българи, а „славяни“ и че това „славянско“ население можело да стане или българско, или сръбско според това, към коя от двете страни евентуално ще се присъедини.^[4]

Успоредно с това Русия продължава, както изглежда, да действа задкулисно и в самата България, като по познатия начин намира свои верни привърженици с обилни парични средства. Във всеки случай прави впечатление, че след преждевременната смърт на Константин Стоилов през 1899 г. Народната партия, учредена на времето си най-вече от национални консерватори, започва да попада под все по-силното влияние на русофилите. Изтъкнати дейци на партията като Ст. Бобчев, които изцяло са пропити, разбира се, от мита за славянското потекло и славянската принадлежност на дунавските българи, започват да работят за славянско обединение. Наистина Ст. Бобчев неведнъж се дистанцира от руското самодържавие като чуждо на българските демократични традиции и дори споделя формулата, че *„не е славянин този, който владее и потиска друг славянин.“* Самоизмамата за изначалната славянска солидарност обаче кара народняците русофили

да следват повече или по-малко външнополитическите идеи на Русия. Дори в случаите на войнстваща враждебност спрямо българските стремежи поведението на руската дипломация не предизвиква сред русофилите нещо повече от безплодни словесни протести.^[5]

Направо пък катастрофално за българските интереси е поведението на Прогресивнолибералната партия. Новият ѝ лидер Стоян Данев, който наследява Драган Цанков, е описван като още по-сляп в покорството си спрямо Русия от своя предходник. След като печели предсрочните парламентарни избори в началото на 1902 г. Стоян Данев заминава през март същата година за Санкт Петербург, за да изпроси от Русия един заем. По-страшното е, че той използва пребиваването си в руската столица, за да сключи военна конвенция с напълно неоправданата надежда, че така ще получи помощта на Русия за евентуална война срещу Османската империя за присъединяването на Македония. За Николай II и неговото правителство обаче конвенцията е само средство за възпирането на България от военни действия срещу Турция и те обещават помощ единствено в случай на сблъсък с Румъния или Австро-Унгария. Така България поема риска да се вмъкне във война, която няма нищо общо с външнополитическите ѝ стремежи и се съгласява с недопустима намеса на Санкт Петербург в по-нататъшното изграждане на българските въоръжени сили. На всичкото отгоре Русия се „отблагодарява“, като съдейства за назначаването на сърбина Фирмилиан за скопски епископ през юни 1902 г. Масовото и остро недоволство, предизвикано от тази безропотност пред Русия довеждат в крайна сметка до оставката на прогресивнолибералното правителство на 5 май 1903 г. Военната конвенция с Русия е постепенно обезсилена, но злото е вече сторено.^[6]

През лятото на 1903 г. новото правителство, формирано от народнолиберали начело с безпартийния Рачо Петров, няма друг избор освен да гледа безпомощно как редовните османски войски и башибозуците потушават в кръв Илинденско-Преображенското въстание в Македония и Одринска Тракия. Николай II не се спира обаче дотук — в края на 1903 г. руските власти отпускат парична помощ на Кръсте Мисирков, за да издаде в София своята книга „За македонците работи“, в която разгръща тезата за македонците като отделна нация и от сърбите, и от българите. Същевременно Санкт Петербург безцеремонно и грубо предупреждава правителството на

Рачо Петров, че реформите, предложени от Русия и Австро-Унгария за Македония били максималното, което щяло да се поиска от Турция и че *„православните поданици и славянските племена“* в Македония не можели да се надяват на повече. Войнстващо панслависткият дух на тази руска нота нагледно показва как славянският мит за потеклото на българите изиграва съществена спомагателна роля в стратегията за обезбългаряването на православно мнозинство в Македония.^[7]

Един от страничните ефекти от противобългарската линия на Санкт Петербург е, че поражда все по-видимо отчуждение на Демократическата партия от Русия. След смъртта на Петко Каравелов през януари 1903 г. ръководството на партията се поема от Александър Малинов, който е бесарабски българин и решава на първо време да следва завета на починалия лидер, като търси помощта на Русия за довършването на националното обединение. През 1908 г. обаче, когато Демократическата партия печели парламентарните избори и формира правителство начело с Малинов, най-неотложният проблем за България е да скъса и сетните васални връзки с Османската империя и да стане напълно суверенна държава, а това я конфронтира пряко със стратегията на Николай II и неговите министри. Конкретният повод за прогласяването на независимостта е заканата на младотурците да възвърнат някогашното могъщество на Османската империя и да накарат Египет, България, Босна и Херцеговина да признаят отново Цариград за свое държавно средище. В тази връзка младотурският режим отказва да покани българския дипломатически агент на един прием с довода, че не бил пратеник на суверенна страна. Преди да оповестят независимостта, правителството на Александър Малинов и княз Фердинанд искат да опипат предварително почвата и тръгват на обиколка из европейските столици, но в Санкт Петербург те научават, че Русия смята Одрин и Лозенград за свои бъдещи територии. Очертаващото се единодействие с Австро-Унгария, намислила да анексира официално Босна и Херцеговина, които се намират дотогава под временната окупация на Двуетинната монархия, предизвиква едва ли не ултимативна нота от страна на Санкт Петербург: *„Ако България не стои мирна и предприеме действия в съгласие и насърчение от нашите противници, ние заявяваме, че при една война тя ще бъде оставена на собствения си риск и страх.“*^[8]

На 22 септември (5 октомври) 1908 г. България декларира независимостта си и Фердинанд е коронован в Търново за „цар на българите“. Още на следния ден Австро-Унгария анексира формално Босна и Херцеговина. Николай II е вбесен, че някакъв си балкански владетел се е осмелил да вземе титла, равна по ранг на неговата, забравяйки, че самата дума „цар“ е дошла в Русия от България. Руският посланик в Цариград Чариков пък изтъква на австро-унгарския си колега, че „император Николай бил най-неприятно изненадан от прибързаното решение на княз Фердинанд, което е взето при флагрантно незачитане на Русия“^[9].

В Санкт Петербург обаче са достатъчно гъвкави, за да не се поддават този път на емоциите и решават да се възползват от мъчнотиите, възникнали при преговорите с Турция за паричните обезщетения, които България трябва да изплати заради новия си статут. Русия щедро дава на българите един заем от 82 милиона златни франка, за да могат да се издължат към Османската империя. Идеята на Николай II и министрите му е България да попадне под руска финансова зависимост, което да улесни вкарването ѝ в един съюз със сърбите според руските виждания. Правителството на Александър Малинов прави обаче абсолютно нереален опит да сключи най-напред договор с Русия, за да може да преговаря с Белград от сравнително по-силни позиции. Новият руски външен министър Сергей Сазонов, който е назначен на поста през септември 1910 г., дава на българите да разберат, че преди да постигнат споразумение с руснаците, те трябва да сключат спогодба със сърбите, и то като се съгласят да поделят с тях Македония. В София разбират, че Русия няма никакво намерение да отслаби поддръжката си за сръбския панюгославизъм и на 16 март 1911 г. Александър Малинов си подава оставката. Формирането на новия кабинет е поверено на лидера на Народната партия Ив. Гешов, който образува коалиция с прогресивните либерали. Както може да се очаква, тази правителствена промяна се посреща в Русия с нескривана радост.^[10]

Българската политика при създаването на Балканския съюз през 1912 г. е нагледно доказателство за това, че през 1886–1887 г. българите не са съумели да се освободят напълно от руското влияние. Най-голямото злополучие за тях е фактът, че тъкмо в навечерието на балканските войни правителството и парламентарното мнозинство в

София принадлежат на две безгръбначни русофилски партии — Народната и Прогресивнолибералната, които печелят през 1911 г. парламентарните избори. Без оглед на злополучния инцидент със сръбския митрополит Фирмилиан, ръководителят на прогресивните либерали Стоян Данев, който поема външното министерство, продължава да се опира на национално самоубийствения постулат, че Русия „не може да не желае доброто на България“. Той се прочува с „дълбокомъдрената“ сентенция: „Ние с Русия политика не правим.“^[11]

Тази непоклатима убеденост като че ли не отслабва и от реакцията на Русия спрямо конституционните промени, които се гласуват от *Петото велико народно събрание* с оглед на новия статут на България като независимо царство. На 21 юли 1911 г., още докато траят дебатите по поправките на конституцията, руското правителство телеграфира официалния си отказ от военната конвенция, сключена през 1902 г.^[12]

Правителството на Гешов не само се съгласява на подялбата на Вардарска Македония със Сърбия, но подчинява България на руския арбитраж при евентуални разногласия между София и Белград, при все че към това време Русия неведнъж вече е давала да се разбере, че поддържа изцяло сръбските претенции за Македония. Панславистките самоизмами, както и неоправданият с нищо ламтеж за Солун пречат на Гешов и Данев да потърсят териториално споразумение с Гърция, макар че Атина е готова да отстъпи на България цяла Вардарска Македония на север от Кавала и Беласица, а също така и един излаз на Бяло море между Дедеагач и Кавала. На всичкото отгоре чл.2 на тайната военна конвенция, сключена между България и Сърбия през юни 1912 г., предвижда двете страни да предприемат военни действия не само срещу Турция, но и срещу Румъния. Така, поради съюза на Румъния с Австро-Унгария и Германия България попада в блок, който е враждебен на двете немски империи и сама си ограничава възможностите за пряко разбирателство с румънците.^[13]

[1] Ст. Константин. Фердинанд лисицата, цар на България. София, ВИС Виталис, 1992, с. 190–200. ↑

[2] Н. Дюлгерова. Българският национален въпрос в политиката на Русия и Австро-Унгария 1894–1903. София, Издателство на Българската академия на науките, 1994, с. 33–36. ↑

[3] Пак там, с. 37–38. ↑

[4] Н. Станев. История на нова България 1878–1941. Б.м., „Хераклит“, б.г, с.125; В. Трайков. Кръсте Петков Мисирков — една объркана личност (1874–1926). София, Македонски научен институт, 1998, с. 8–9. ↑

[5] Н. Станев. Цит.съч., с.101. ↑

[6] Н. Дюлгерова. Цит.съч., с. 126–127. ↑

[7] Пак там, с.156; В. Трайков. Цит.съч., с. 15–17, 37, 39 и 43. ↑

[8] Н. Станев. Цит.съч., с. 139–155. ↑

[9] Х. Р. Мадол. Фердинанд, цар на българите. Мечтата за Византия. София, „Карина М“, 1992, с.60; Ст. Константи. Цит.съч., с.255. ↑

[10] Ст. Константи. Цит.съч., с. 280–287. ↑

[11] Н. Станев. Цит.съч., с. 101–102. ↑

[12] Пак там, с.161. ↑

[13] Пак там, с. 192; 681–1948. Из историята..., с.222. ↑

3. БАЛКАНСКАТА И МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА

Гърците се опитват да постигнат споразумение с българите за границата в Македония и Беломорието и след като Черна гора, Сърбия, България и Гърция започват военни действия срещу Турция, но в София продължават да се домогват до Солун. Не може да не се забележи, че тези прекомерни искания се намират в съответствие с плана на руския посланик в Австро-Унгария Капнист, за който стана дума по-горе. Като капак на всичко победите на българското оръжие срещу турците разпалват стария цариградски блян, който се споделя дори и от консервативния и умерен вестник „*Мир*“ — цяла поредица от статии приканват Фердинанд да влезе триумфално в Цариград и да забие отново кръста върху купола на черквата „*Св. София*“.^[1]

Макар че българският цар и правителството смятат да използват евентуалното завладяване на Цариград като разменна монета при бъдещия пазарлък с балканските съюзници и с големите държави, Русия е достатъчно стресната от тези изгледи. Външният министър на Николай II, Сазонов, бърза да телеграфира до София, че „*Русия счита влизането на българската армия в Константинопол за нежелателно!*“. Малко по-късно Санкт Петербург направо се заканва, че ако българите стигнат до предградията на Цариград, руската флота щяла да навлезе в Босфора и Дарданелите.^[2]

Руският самодържец е изнервен още повече от стремежа на Австро-Унгария да осигури независимост за албанците, което е на път да лиши сърбите от възможността да се сдобият с излаз на Адриатическо море. Двуетинната монархия дори започва частична мобилизация, в отговор на което Русия задържа под знамената 400 000 войници и оповестява, че е готова да се бие заради Сърбия. Общоевропейската война е избегната, след като Николай II се съгласява да зачете суверенитета на Албания, но сега руският цар започва да поддържа изцяло амбицията на Белград да анексира много по-голяма част от Македония, отколкото това е предвидено в договора с България от 1912 г. Санкт Петербург подхвърля София на все по-силен натиск да отстъпи на Белград едва ли не цяла Македония, като по-далечната цел е сърбите да получат и пристанище на Бяло море. На

26 май 1913 г. руският външен министър Сазонов изисква от управляващите в България да се примирят със сръбските претенции, като аргументацията му изпъква със своите панславистки, а това означава противобългарски доводи: *„На България може да ѝ е съдено да играе най-сериозната роля на Балканския полуостров. Но ако тя не обоснове положението си с чувство на солидарност с едноплеменни и еднородни държави, рискува да продаде първенството си за една паница леща. В една посока викат България лъжливите ѝ доброжелатели, а в друга я кани Русия, като я предпазва от гибелен избор... България има формални права, но Сърбия има нравствени основания, които не по-малко влияят на чувството и народната психика. България ще постъпи мъдро, ако сама предложи поправка на договорното разграничение и направи малки отстъпки.“*^[3]

Всъщност войнстващият панславизъм на тази телеграма недвусмислено посочва, че *„малките отстъпки“* се свеждат не само до отказ на България от Македония, а до пряка заплаха за българската държавност. При това *„славянската солидарност“* изобщо не пречи на Русия да започне да насъсква срещу българите румънците, които искат Южна Добруджа като обезщетение за куцовласите в Македония с аргумента, че те, така или иначе, си остават под чужда власт. След като на 31 май 1913 г. Сърбия и Гърция сключват своя антибългарски съюз, руският пълномощен министър в София прави следната декларация: *„В случай на стълкновение със сърбите и гърците, колкото и тъжно да бъде за нас българското поражение, ние пръст не ще повдигнем, за да задържим Румъния.“*^[4]

И до ден-дневен поведението на Румъния през 1913 г. се възприема от българите като непредизвикано коварство. Действително домогванията към земи, които никога не са се отличавали с по-забележимо румънско присъствие и които са били сърцето на средновековна България, нямат никакво историческо, етническо или дори стратегично оправдание. Бедата е, че панслависткото умопомрачение на русофилите от българско потекло им пречи не само да се разберат с Гърция, но и да потърсят общ език с румънците. Както се видя, военната конвенция, която правителството на Стоян Данев сключва с Русия през 1902 г., е насочена и срещу Румъния. Антирумънски и антихабсбургски разпоредби има и в сръбско-българския договор от 1912 г. Така убийствената самоизмама за

някаква славянска солидарност, широко споделяна от прогресивните либерали и народняците, фактически погребва вековната българо-румънска солидарност, чиято трайност се предопределя от простичкия факт, че двата народа обикновено са застрашени от едни и същи завоеватели.

Дипломатията на Николай II прави също така всичко по силите си, за да натовари изцяло българите с вината за назряващия сблъсък между доскорошните съюзници. В началото на юни 1913 г., когато сърбите и гърците струпват все повече войски срещу българските позиции в Източна Македония и Беломорието, руският външен министър Сазонов ултимативно се заканва на българите, че ако започнат първи войната, Русия нито щяла да им помогне, нито пък щяла да възпре румънците. В обща телеграма до българския цар Фердинанд и до сръбския крал Петър Николай II пък предупреждава, че *„държавата, която би започнала тази война, би била отговорна за нея пред славянското дело“* и че той, Николай II, си запазва *„всичката свобода за поведението, което ще възприеме Русия спрямо евентуалните резултати от една толкова престъпна борба.“* Същевременно руският дипломатически пратеник в Белград Хартвиг съветва сърбите да бъдат в непрекъсната бойна готовност, но да изчакат нападението на българите, тъй като европейската и руската общественост е срещу всякакви военни сблъсъци.^[5]

На 14 юни 1913 г. българският премиер Иван Гешов си подава оставката, но заменилият го Стоян Данев е готов да се подчини изцяло на руския диктат. При тази ситуация Фердинанд одобрява решението на генералния щаб за изпреварващ удар срещу сърбите и гърците, с което всъщност се поддава на играта на Русия. На 16 (29) юни българският цар подписва заповедта за щурмуване на сръбските и гръцките позиции, което бележи началото на Междусъюзническата война, като върху българите пада и обвинението в агресия. С подчертано злорадство Николай II отхвърля молбата на Фердинанд да въздейства съдържащо върху Румъния и Турция с думите: *„България получи туй, що заслужаваше.“*^[6]

След като в конфликта се намесват също така Румъния и Турция, България е обкръжена от всички страни и няма никакви шансове. При все това София се съгласява на примирие в момента, когато българската армия е на път да разбие гръцките сили в Кресненското

дефиле, макар че турците вече са отвоювали Одринска Тракия, а румънците стигат до днешния софийски квартал Враждебна. Според мирните договори, подписани в Букурещ и Цариград през август и септември 1913 г., България трябва да предаде на Румъния Южна Добруджа, но получава Пиринска Македония и излаз на Бяло море, като разширява и черноморското си крайбрежие.^[7]

Още през юли 1913 г. Стоян Данев си е подал оставката с показателното, но закъсняло самопризнание: „*Моята политика фалира*.“ На мястото му се формира служебно правителство начело с лидера на либералите Васил Радославов, който трябва да проведе следващите парламентарни изборите и да понесе диктата на победителите. Много по-същественото е, че разигралата се драма като че ли не се възприема за „национална катастрофа“. Фердинанд бодро разгласява, че знамената са просто свити за по-добри времена, а правителството на Радославов трябва да поеме нелеката мисия да превъзмогне враждебността на Германия, Австро-Унгария и Турция, чието недоверие към София се дължи най-вече на русофилската линия на Гешов и Данев.^[8]

[1] Н. Станев. Цит.съч., с.176. ↑

[2] П. Константинов. История на България с някои премълчавани досега исторически факти. София, „Феникс“, 1993, с. 147–149. ↑

[3] Н. Станев. Цит.съч., с. 206–207. ↑

[4] 681–1948. Из историята..., с.227. ↑

[5] Н. Станев. Цит.съч., с. 210–212. ↑

[6] 681–1948. Из историята..., с.228. ↑

[7] Н. Станев. Цит.съч., с. 215–233. ↑

[8] 681–1948. Из историята..., с.228; Х. Р. Мадол. Цит.съч., с. 94–96. ↑

4. ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА — БАЛКАНСКИТЕ ЦЕЛИ НА РУСИЯ

Първата световна война е времето, когато дори емблематични русофили като Иван Вазов започват да си дават сметка, че балканската стратегия на Русия е несъвместима ако не с българската държава, то най-малкото с българските национални цели. Ориентацията на България към Германия, Австро-Унгария и Турция се налага от само себе си, макар че след избухването на световния конфликт коалиционното правителство от либерали, младолиберали и народнолиберали, което отново е оглавноено от Васил Радославов, грижливо се придържа на първо време към неутралитет. За Николай II обаче това не е достатъчно и на 11 август 1914 г. руският външен министър Сазонов нарежда на своя пълномощен министър в София да изиска от българите *„неутралитет със задължение на съпротива срещу напредването на Турция“*. Ако българското правителство откажело да даде *„точен и бърз отговор“*, руският дипломатически пратеник трябвало да му напомни, че в такъв случай *„Русия си запазва свободата на действие, която произтича от нейния съюстен договор със Сърбия и възлага личната отговорност за последиците върху ръководителите на днешната българска политика“*. За да не остави никакви съмнения за това какво се крие зад тази закана, Сазонов добавя, че *„в случай на утвърдителен отговор“* България *„може да разчита на съдействието на нашата черноморска флота“*. В качеството си на премиер и външен министър Васил Радославов предпочита да игнорира заканителния тон и отвърща, че ще продължи *„да пази най-строго неутралитет и да се грижи за защитата на българската територия“*, но за Санкт Петербург такъв неутралитет е едва ли не равносилен на война. Пред българския пълномощен министър в Русия, който не е някой друг, а старият агент на Александър III Радко Димитриев, Сазонов *„най-категорично заявява, че Русия смята българския неутралитет за враждебен акт“*^[1].

В София като че ли не реагират кой знае колко и на манифеста, с който Николай II оповестява война на Турция, след като на 26 октомври 1914 г. германски и турски военни кораби са атакували

руските черноморски пристанища Одеса, Севастопол и Феодосия. В манифеста изрично се изтъква, че *„намесата на Турция само ще ускори фаталната за нея развръзка и ще отвори за Русия пътя към разрешение на историческите задачи, свързани с черноморските брегове — задачи, завещани от руските прадеди“*^[2].

Всъщност по този начин Николай II признава публично, че Петър I (1682–1725) наистина е оставил завещание, макар че съществуването му се отрича настървено от руските историци и до ден-дневен. Наистина то е публикувано за пръв път едва през 1812 г., и то във Франция. Поради това мнозина го смятат за маневра, с който Наполеон искал да обедини цяла Европа срещу Русия. В действителност французите се добират до плана на Петър I още през 1756 г. благодарение на кавалера д’Еон, който съумява да накара един руски чиновник в Санкт Петербург да му го препише срещу съответното заплащане. Д’Еон е обаче твърде млад, а планът на Петър I е толкова фантастичен, че никой не му вярва и французите се сещат за него чак по времето на Наполеон.^[3]

Немалка част от завещанието е посветена на Полско-Литовското кралство, което по времето на Петър I е било все още независимо. Разработеният от руския самодържец модел, който е осъществен от Екатерина II и Александър I с подялбите на Полша и Литва в края на XVIII и началото на XIX в., се прилага по-късно обаче и спрямо България: *„Да се храни раздор в Полша, като се поддържат смутове и завист; да имаме с помощта на златото първенците на своя страна; да подкупуваме, за да имаме влияние в събранията, та да можем да работим при избирането на царете [имат се предвид полско-литовските крале, които са се избирали от Сейма — П.Ц.]_; да се назначават за такива наши хора; да пращаме наши войски да ги защитават и да задържаме тези войски все повече и повече, до когато успеят да останат свършено там.“*^[4]

Централно място в завещанието на Петър I заема експанзията на юг, както към Цариград и Протоците, така и към Индия: *„Да се приближим колкото е възможно повече до Цариград и до Индия. Който владее тези места, той ще бъде истински владетел на цял свят. Да се държим, следователно, в постоянна война ту с Турция, ту с Персия; да се направят арсенали на Черно Море и да се завземе*

малко по малко цялото това море, както и Балтийското, защото е необходимо за осъществяването на планът.“^[5]

Специална роля се предвижда за православните поданици на Османската и Хабсбургската империя. В съответствие с тогавашните разбирания и информации Петър I нарича православните християни извън Русия „гърци“: *„Да се стараем да спечелим всичките Гърци, разпръснати в Унгария, Турция и Южна Полша [има се предвид Украйна, която по времето на Петър I е под полско върховенство — П.Ц.], да станем тяхна подпора, техни защитници. Така ще имаме приятели в къщите на неприятелите си... По такъв начин и с тяхното съдействие Турция ще бъде завоевана.*“^[6]

В пълно съответствие със завещанието на Петър I се намират и споменатите по-горе схващания на граф Игнатиев. Твърде показателно е, че неговите „Записки“ са обнародвани в Русия именно в началото на Първата световна война. Спирайки се на евентуалните съюзници на Русия при осъществяването на историческата ѝ мисия, изтъкнатият руски панславист подчертава следното: *„По-голямата част от европейските държави не случайно, а обосновано е враждебна на Русия по различни причини. Следователно за нас Европа е безопасна само тогава, когато политическото равновесие и съгласие между западноевропейските държави е нарушено.*“^[7]

Както се видя, към същата формула се придържа и дипломатията на Ленин и Сталин. Все пак граф Игнатиев (както между другото и болшевишките диктатори по-късно) е уверен, че винаги ще се намерят европейски сили, готови да преглътнат домогванията на Русия и дори да ги поддържат: *„За свой съюзник и приятел в Европа можем да смятаме само тези, чиито главни интереси не противоречат на нашите, който може в даден случай да ни помогне съзнателно или даже неволно да се доближим до решаването на нашата историческа задача: завладяването на Проливите, установяване на присъствие в Цариград, освобождаване и обединяване на славяните под ръководството на Русия върху развалините на Турция и Австрия.*“^[8]

В Първата световна война Великобритания е съюзник на Русия, поради което целите на Николай II очевидно не са могли да включват на този етап завладяването на Индия и излаз на Персийския залив. Това означава, че руският самодържец съсредоточава всичките си сили за осъществяването на онези точки от плана на Петър I, които се

отнасят за Балканите и Турция. В известен смисъл това се потвърждава и от агресивния начин, по който Русия поддържа Сърбия, като сърбите стават и причината за влизането на руснаците в конфликта. За целта Николай II дори хвърля страната си в стопански колапс, тъй като до 1914 г. цели 47,4% от вноса на Русия идва от Германия. В резултат на рязкото прекъсване на търговията с германците обаче общият руски износ пада от 1,421 млрд. през юли 1914 г. на само 190 млн. рубли към юли 1915 г.^[9]

С други думи, в името на цариградския блян Николай II е готов и на самоубийствени стъпки и тази мрачна решителност неизбежно застрашава пряко самото съществуване на Турция, България и Румъния. Руският автократ е неприятно изненадан от инициативата на лорда на британското адмиралтейство Уинстън Чърчил за отклоняваща операция в зоната на Дарданелите, която да доведе до капитулацията на Турция. През февруари 1915 г. британците вече завладяват остров Лемнос и бомбардират с корабите си редица дарданелски пристанища. При тази ситуация руският външен министър Сазонов адресира до британския и френския посланик в Петроград (Санкт Петербург) нота с искането *„Цариград, западният бряг на Босфора, Мраморно море и Дарданелите, а също Южна Тракия по линията Енос-Мидия“* да *„бъдат включени занапред в състава на Руската империя“*. Към Русия трябва да премине и *„азиатският бряг в пределите между Босфора, река Сакария и пункт на брега на Измирския залив“* заедно с *„островите в Мраморно море“* и *„островите Имброс и Тенедос“*. На 8 март френският посланик връчва на Сазонов официалния си писмен отговор, според който руското правителство *„може напълно да разчита на доброжелателното отношение на правителството на републиката за разрешаване на въпроса за Цариград и Проливите съобразно с желанието на Русия“*. На 12 март положителен отговор дава и британският посланик, определяйки съгласието на своята страна с руските искания като *„пълен преврат в традиционната политика“* на Обединеното кралство, намиращ се в *„пряко противоречие с възгледите и чувствата, които на времето всецяло господствуваха в Англия и сега все още не са съвсем изчезнали“*. Като един вид обезщетение Лондон иска *„свобода за движение на търговските кораби, които минават през Проливите“*. Освен това Русия трябвало да *„вземе под внимание целия въпрос за бъдещите интереси*

на Франция и Англия по това, което сега е Азиатска Турция“ и да признае „сегашната неутрална сфера“ в Персия „като английска сфера“. Британският посланик изразява също така пожеланието на своето правителство Русия да не пречи на Гърция да се присъедини към Антантата и да „употреби всички усилия да разсее опасенията на България и Румъния относно това, че притежаването на Проливите и на Цариград от Русия е неизгодно за тях“. Великобритания „се надява също, че Русия ще направи всичко, което е в нейна власт да придаде на сътрудничеството на тези държави приемлив за тях характер“^[10].

[1] Х. Р. Мадол. Цит.съч., с.105. ↑

[2] Н. Станев. Цит.съч., с.267. ↑

[3] Б. Петвеков [П. Гудев]. Историята на източния въпрос преди освобождението на България (фототипно издание). София, Печатница на Тано Пеев, 1908, с. 52–53. ↑

[4] Пак там, с. 53–54. ↑

[5] Пак там, с.54. ↑

[6] Пак там, с. 54–55. ↑

[7] Н. П. Игнатиев. Записки (1875–1878). София, Издателство на Отечествения фронт, 1986, с.818. ↑

[8] Пак там. ↑

[9] Н. Котев, А. Котева. Някои икономически и военни проблеми на великите сили на западноевропейския и руския театър на военните действия през 1916 година (ръкопис), с. 5–10. ↑

[10] Международни актове и договори (1648–1918). София, „Наука и изкуство“, 1958, док. №187, с. 358–360. ↑

5. ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА — ИЗБОРЪТ НА БЪЛГАРИЯ

В същината си руско-британско-френското споразумение за Цариград и Протоците означава, че румънците и българите трябва да бъдат накарани да се съгласят със заличаването на собствените си държави от картата на Европа, но в София грижите са съсредоточени преди всичко върху възможностите за постигане на националното обединение. Това е и единствената призма, през която се преценяват двете воюващи коалиции и евентуалното присъединяване на България към едната от тях. Привърженици на някакъв дълготраен и абсолютен неутралитет на практика няма, ако не се смятат тесните социалисти на Димитър Благоев, чието общественополитическо влияние клони към нула. Още през ноември 1914 г. Антантата се опитва да спечели българите на своя страна, но не може да им предложи нещо повече от една малка част от Македония, затворена между река Вардар на запад, градовете Велес, Кратово и Крива Паланка на север и днешната македонско-гръцка и македонско-българска граница на юг и изток. При това Сърбия категорично отхвърля дори и тези минимални отстъпки в полза на България. Слаба утеха е за българите при тази ситуация обещанието за Тракия на северозапад от линията Мидия-Енос. Антантата отказва да преговаря за Южна Добруджа, тъй като със своя неутралитет Румъния не е изпълнила съюзническите си задължения спрямо Австро-Унгария и Германия и е дала да се разбере, че ако влезе във войната, то ще е на страната на Русия, Великобритания и Франция. С други думи, българите могат да довършат националното си обединение единствено с поддръжката на Централните сили, които обещават на София по-голямата част Македония и Южна Добруджа, а при определени условия — и цяла Добруджа.^[1]

За избора в полза на Централните сили съдейства и това, че през 1915 г. Антантата все още няма изгледи за победа. Към края на май Централните сили са завоювали общо 116 000 квадратни километра от Русия, Франция и Белгия, а Антантата — едва 48 900 квадратни километра. Наистина със своите обширни владения Русия, Великобритания и Франция имат много повече човешки ресурси от Германия, Австро-Унгария и Турция, но е очевидно, от друга страна,

че едни казахи, индийци или алжирци имат много по-слаба мотивация да се бият съответно за руския цар, за английския крал или за френския президент. При това през август 1915 г. в ръцете на Германия и Австро-Унгария пада Варшава, а австро-унгарците спират с лекота и италианците при Изонцо.^[2]

В пропагандата си в полза на съюз с Антантата русофилската опозиция в България се опитва да експлоатира неизживяната и до днес туркофобия. По всичко личи, че както и по време на *Малката източна криза* от 1885–1887 г. Русия държи в ръцете си твърде съществен дял от българския печат и подхвърля на мощна „обработка“ обществеността в страната.^[3]

Туркофобските емоции са толкова силни, че предизвикват разцепване в Народнолибералната партия, като фракцията начело с д-р Никола Генадиев започва да се застъпва енергично за влизане във войната срещу Турция, Австро-Унгария и Германия. Антантата се поддържа и от Българския земеделски народен съюз, от Радикалдемократическата партия и от широките социалисти на Янко Сакъзов, докато прогресивните либерали продължават да се подчиняват подсъзнателно на всичко руско и славянско. Германия се заема обаче да убеди Турция да отстъпи на България една територия между Родопите и река Марица, включваща градовете Орестяс, Димотика и Мандра (днес в Гърция). Може би на това се дължи и по-нюансираната позиция на Демократическата партия. Лидерът на демократите Александър Малинов също прелива от русофилски забегки и славянски самоизмами, но недвусмислено посочва пред един френски журналист, че България ще тръгне с онази коалиция, която ѝ гарантира Македония: *„Признавам, че симпатиите на Демократическата партия са изцяло към нашите братя руси и Съглашението; но все пак, само интересът на България води нашата политика. За нас е ясно, че в края на краищата Съглашението ще диктува мира... Аз не ви говоря с езика на чувствата. Нашият интерес ни кара да тръгнем, но с условие да получим Македония. Съглашението ни обещава безспорната зона по договора от 1912 г., но Сърбия заявява, че не дава нищо. Нейните вестници ни нападат всеки ден ожесточено... Времето минава. Преговорите с Турция продължават под председателството на Германия. Ако турците*

отстъпят, това значи, че минаваме на страната на Централните сили.“^[4]

Във Франция си дават много добре сметка, че Антантата не може да задоволи исканията на София и сякаш решават да възприемат маниерите на руските си съюзници, като организират широкомащабна акция за купуване на български политици. През лятото на 1915 г. в България пристига Фернан Деклозиер с благовидното намерение да закупи някаква част от зърнената реколта. В действителност целта е да се изкупят абсолютно всички храни, необходими за издържането на българското население, след което България да бъде шантажирана с призрака на масов глад, ако не влезе във войната на страната на Антантата. Раздавайки щедри суми, Деклозиер съумява да изгради широко разклонена агентурна мрежа, която включва лидера на опозиционните народнолиберали Н. Генадиев, както и земеделските дейци Райко Даскалов и Марко Турлаков начело със самия водач на БЗНС Александър Стамболийски.^[5]

За момента правителството на националните партии начело с Васил Радославов не подозира нищо за „Деклозиеровата афера“. Българският премиер и министрите му надали са знаели и за руско-британско-френското споразумение от март 1915 г. за Цариград и Протоците, макар че манифестът на руския samodържец от октомври 1914 г. за война срещу Турция издава по най-недвусмислен начин намеренията му. Все пак до София навярно са стигнали и някои по-конкретни информации, тъй като на 30 август 1915 г. Радославов съобщава на Министерския съвет, че е на път да се споразумее с Германия и Турция и че Русия и Сърбия били сключили специален съюзен договор за подялбата на България.^[6]

На 3 септември 1915 г. Турция се съгласява да отстъпи на България територия от 2500 квадратни километра по долното течение на Марица срещу Одрин. Сключената по този повод спогодба не съдържа никакви съюзнически задължения на България спрямо Турция, нито на Турция спрямо България. За сметка на това на 6 септември българският премиер Радославов подписва един „Договор за приятелство и съюз“ с Германия, една тайна спогодба с Германия и една тайна спогодба с Германия и Австро-Унгария. Тайната спогодба с Германия и Австро-Унгария уточнява, че ако на българите им потрябва военна помощ от страна на Турция, турските поделения ще се намират

под българско командване. Тайната спогодба с Германия предвижда за България цялата сръбска част на Македония, а в случай на конфликт с Румъния — и Южна Добруджа. На София е обещана и Североизточна Сърбия, за да може България да има обща граница с Хабсбургската империя. Това искане се приписва на Фердинанд, но премиерът Васил Радославов е още по-краен, тъй като се застъпва за пълното ликвидиране на сръбската държава — нещо, с което германците и австро-унгарците не могат да се съгласят.^[7]

Все пак Фердинанд продължава да се терзае дали изборът в полза на Централните сили е най-верният. Показателно е, че по своите емоции българският цар винаги е клонял към Франция, а на времето си видният германски държавник Ото фон Бисмарк е казвал за него, че е „повече Орлеан и Кохари, отколкото Кобург“. На 17 септември Фердинанд кани ръководителите на главните опозиционни сили, за да чуе становището им. „Деклозиеровата афера“ не пречи на водача на БЗНС Александър Стамболийски да се държи по направо безочлив начин, като изтъква на царя, че присъединяването на България към Централните сили щяло да струва на Фердинанд не само трона, но и главата. Несравнено по-балансирано е изказването на лидера на Демократическата партия Александър Малинов, който подчертава, че ако запазела неутралитет, България щяла да стане подобно на Белгия „бойно поле между нахлуващите в Сърбия германци и стоварените в Солун англофренци“. В случай пък на съюз с Германия, „ние ще имаме като неприятели три балкански държави (Сърбия, Гърция и Румъния) и четири велики“, което щяло да бъде „краят на България“^[8].

[1] Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски, Пл. Павлов. Лекции по българска история. Ч.2. Велико Търново, 1991, с.147. ↑

[2] Н. Станев. Цит.съч., с. 278 и 282. ↑

[3] Х. Р. Мадол. Цит.съч., с. 106–107. ↑

[4] Н. Станев. Цит.съч., с.284. ↑

[5] Пак там, с. 284–285. ↑

[6] Пак там, с.288. ↑

[7] Пак там, с. 288–291. ↑

[8] Пак там, с. 293-294; Х. Р. Мадол. Цит.съч., с. 98–107. ↑

6. ПОБЕДАТА НА БЪЛГАРИЯ СРЕЩУ РУСИЯ

На 23 септември 1915 г. правителството на Радославов издава заповед за обща мобилизация и въвежда военно положение, а на 14 октомври оповестява война на Сърбия. В отговор на 15 октомври във война срещу България влизат Великобритания и Черна гора, на 16 октомври към тях се присъединява Франция, а на 19 октомври идва ред на Русия и Италия да разгласят, че се намират в състояние на война с България. При тази новина уж българският пълномощен министър в Петроград (Санкт Петербург) Радко Димитриев си подава оставката и се записва доброволец в руската армия, което от всяка гледна точка си е държавна измяна и само показва за пореден път дълбоко противобългарския характер на русофилството. Дейците на БЗНС начело със Стамболийски не остават по-назад и започват да разпространяват брошури срещу участието на България във войната на страната на Централните сили. В една от брошурите властите намират листовка, приканваща войниците да насочат пушките срещу своите офицери. По този повод Стамболийски е арестуван, изправен пред военен съд и осъден на доживотен затвор.^[1]

Малка България мобилизира 800-хилядна армия. До ноември 1915 г. сърбите са изтласкани на югозапад от едва ли не всичките си земи и Вардарска Македония се заема от български войски. В началото на 1916 г. Антантата окупира адриатическия остров Корфу, където намират убежище оцелелите сръбски и черногорски войски. Южният фронт се стабилизира по границата с Гърция, но през август 1916 г. руснаците минават в офанзива срещу австро-унгарците и това кара румънците да се решат най-сетне да влязат във войната с надеждата да получат Трансилвания, където повече от половината население е румънско. На 1 септември България се присъединява към Австро-Унгария, Германия и Турция, за да декларира също война на Румъния. Австро-унгарските, германските, турските и българските войски, които трябва да се бият срещу румънците и руснаците, са под общото командване на германския генерал Аугуст фон Макензен. Румънската граница в Добруджа е премината още на 1 септември, а на 4 септември българите са вече в Добрич, като в боевете срещу една румънска

колона в близост до града се отличава и конната дивизия на генерал Иван Колев. На 6 септември, след ожесточена тридневна битка е превзета и Тутраканската крепост, като българите пленяват 30 000 румънски войници и офицери. С тази победа се открива пътят към румънската столица Букурещ. Още на 5 септември на север от Добрич подразделения от Трета българска армия, която е под командването на генерал Стефан Тошев, влизат вече в директна схватка с руска кавалерия и пехота, като руснаците се подпомагат и от една сръбска дивизия, а българските войски — от местни селяни турци и българи. На 7 септември българите са подсилени с част от конната дивизия на генерал Колев и руснаците и сърбите са обърнати в бягство. На 9 септември пада и Силистра.^[2]

Тъкмо в този момент се разкрива и „Деклозиеровата афера“. На различни срокове затвор са осъдени общо 39 човека, сред които Н. Генадиев, Райко Даскалов и Марко Турлаков. Процесът несъмнено дискредитира още повече Антантата и дори русофилската опозиция спира всякаква пропаганда в полза на Русия. Още през декември 1915 г. лидерът на Народната партия Иван Гешов изтъква в парламента следното: *„Няма да произнесем дума с цел да омаловажим кой да е от фактите на борбата за народното единство. Ние не желаем да правим политика, когато народът прави епопея, твори история.“*^[3]

През втората половина на септември 1916 г. български, германски, австро-унгарски и турски войски започват продължителна, ожесточена и широкомащабна битка с румънците и руснаците при Кубадин на по-малко от 50 километра южно от Кюстенджа (Констанца). В един момент руснаците могат да отблъснат назад цяла турска дивизия, но пробивът е затворен едва ли не веднага от околните български полкове. Операцията завършва на 21 октомври, когато руснаците и румънците са принудени да отстъпят Кюстенджа (Констанца), Меджидия и Черна вода. Междувременно, в резултат на австро-унгарската контраофанзива в Трансилвания основните сили на румънската армия трябва да се прехвърлят на изток в Молдова. На 24 ноември войски на Централните сили преминават Дунава при Свищов, за да тръгнат към Букурещ. От българска страна участват подразделения на Софийската дивизия, които разбиват един руско-румънски отряд и на 5 декември стигат до южните подстъпи към Букурещ, докато от север и запад напредват германци. Румънската столица пада на следния ден, но

руснаците и румънците съумяват да настъпят в Добруджа, като подхвърлят местното, предимно българско население на грабежи, палежи и убийства. Офанзивата на Централните сили е подновена, след като към добруджанския фронт са изпратени нови попълнения от Букурещ. На 22 декември българите влизат в Тулча и към 1 януари 1917 г. цяла Добруджа вече е изчистена от руските и румънските войски, които с големи мъки и рискове се спасяват също в Молдова.^[4]

За Русия това е поредната тежка загуба, която съдейства допълнително за избухването на революцията на 8 март 1917 г. Ускорено изострящата се ситуация във вътрешността на страната се придружава от рязко отслабване на руската армия. През есента дори спира размяната на огън между войските на Русия и Румъния, от една страна, и на Германия, Австро-Унгария, Турция и България, от друга. За да спомогне за по-нататъшното разкапване на руските въоръжени сили, германското върховно командване нарежда на войниците си да завързват приятелство с изгладнелите руснаци, като им предлагат цигари и дори като ги канят на чай. Тази тактика започва да се прилага и от българското командване.^[5]

Както се видя, болшевишкият преврат от 7 ноември 1917 г. става сигнал за национални революции на повечето народи, намирали се до Първата световна война под руска власт. Макар че Ленин бърза да изпълни обещанието си към германското командване, че ще извади Русия от войната, неговият специален пратеник Троцки започва да протака преговорите, които води с делегати на Централните сили в Брест-Литовск. В отговор на 9 февруари 1918 г. Германия, Австро-Унгария, Турция и България подписват мирен договор с Украйна, като така признават също нейната независимост. При тази новина Троцки отказва да подпише приготвения текст на мира с Русия и германците подновяват офанзивата си срещу руснаците. На 3 март 1918 г. комунистическа Русия трябва да приеме забележимо по-тежки условия, като признае независимостта на Украйна, Полша, Литва, Естония, Латвия, Финландия, Грузия, Армения и Азербайджан. Болшевишкият режим не може да направи нищо и за задържането на Бесарабия, която е завзета от румънски войски. На 9 април избраният национален съвет прогласява в Кишиню (Кишинев) съединението на Бесарабия с Румъния.^[6]

На 7 май 1918 г. идва редът на Румъния да сключи мир с Централните сили. Според договора румънците трябва да предадат на Австро-Унгария някои проходи в Карпатите, но Германия, Австро-Унгария, Турция и България признават присъединяването на Бесарабия към Румъния. На Централните сили е отстъпена и Добруджа, но българите получават само южния край на областта, докато останалата част минава под кондоминиума на Германия, Австро-Унгария и Турция. В знак на протест на 18 юни Васил Радославов си подава оставката и лидерът на Демократическата партия Александър Малинов формира коалиционно правителство от демократи и радикали, които дотогава са били в опозиция.^[7]

Новото правителство се опитва да подобри снабдяването на войската, а също така да опипа почвата за мир. Същевременно премиерът Малинов, който поема и външното министерство, прави всичко възможно, за да реши добруджанския диспут в полза на България. На 3 септември в Берлин започват преговори между Германия, Турция и комунистическа Русия за уточняване на границите в Кавказ. София съумява да осигури участието и на български пратеник в тези преговори, които продължават и след пробива при Добро поле на 14 септември 1918 г. Докато екзалтирани земеделски лидери насъскват деморализирани войници да тръгнат на щурм към София, а съединенията на генерал Владимир Вазов възпират ефикасно войските на Антантата при Дойран, Малинов телеграфира на българския пълномощен министър в Берлин, че *„с всички средства ние трябва да закрепим положението на нашия фронт и едно от тия средства е да ни се даде пълно удовлетворение по добруджанския въпрос“*. И наистина на 25 септември делегатите на Германия, Австро-Унгария, Турция и България подписват протокол, *„с който Северна Добруджа се отстъпва безрезервно на България“*. В замяна на това София се задължава да направи някои корекции на границата в полза на Турция, но при условие че бъдещият мирен договор потвърди българската принадлежност на Добруджа. Действително тази дипломатическа победа се оказва временна, но тя създава един прецедент, който ще бъде използван през 1940 г. при преговорите с Румъния за връщането на Южна Добруджа.^[8]

[1] Н. Станев. Цит.съч., с.298; 681–1948. Из историята..., с. 240–242. ↑

[2] Н. Станев. Цит.съч., с. 302–337. ↑

[3] Пак там, с. 313–314. ↑

[4] Пак там, с. 337–341. ↑

[5] Хр. Христов. Революционната криза в България през 1918–1919 година. София, Издателство на Българската академия на науките, 1957. ↑

[6] Н. Станев. Цит.съч., с. 362–364. ↑

[7] Пак там, с. 364–370. ↑

[8] Ал. Гиргинов. Цит.съч., с. 98–105. ↑

7. РАВНОСМЕТКАТА

Комунистическа Русия се възползва от капитулацията на Германия пред Антантата на 11 ноември 1918 г., за да завладее отново по-голямата част от Украйна и Беларус, както и Армения, Грузия и Азербайджан, а Ньойският диктат анулира мирните договори с Русия от 3 март 1918 г. и с Румъния от 7 май 1918 г. При все това България се спасява за пореден път от руска окупация, и то до голяма степен със собствени сили. Победата срещу Русия има донякъде благоприятно въздействие и върху вътрешнополитическото развитие на страната след Първата световна война, което се вижда и при едно бегло сравнение със съдбата на останалите български съюзници. Турция губи три четвърти от довоенните си земи и може да оцелее единствено под „просветения деспотизъм“ на Мустафа Кемал. Унгария се разделя с две трети от довоенната си територия и трябва да преживее три месеца болшевишки терор, за да попадне след това под авторитарния режим на Миклош Хорти. Германия трябва също да изпита в някои свои части като Бавария ужасите на един съветски режим и същевременно да отстъпи една десета от довоенните си притежания в Европа, както и всичките си колонии. Пада и монархията, като заменената я република се посреща от твърде много германци като символ на позора от катастрофата, което улеснява още повече натрапването на националсоциалистическия тоталитаризъм начело с Хитлер. Сравнително по-спокойно е единствено в Австрия, но и там демократичният и правов ред се задържа едва до 1934 г., когато се налага авторитарният режим на Енгелберт Долфус и Курт фон Шушниг.^[1]

За сметка на това България се отървава само с един пропаднал войнишки метеж и с абдикацията на Фердинанд на 3 октомври 1918 г. Колкото и да е произволен и диктаторски, режимът на БЗНС начело с Александър Стамболийски не съумява да посегне на Търновската конституция, а в известен смисъл дори канализира неистовия стремеж към радикализъм, който е присъщ на годините след Първата световна война, в сравнително по-умерени води. Вярно е, че земеделският режим е съборен с кървав преврат, което до голяма степен подготвя и

почвата за ликвидирането на парламентарната демокрация на 19 май 1934 г., но по същото време гърците не познават на практика друга форма на правителствена смяна освен насилствената. При това Гърция се смята за победител, тъй като без оглед на катастрофата срещу кемалистката армия, току-речи удвоява територията си. В лагера на победителите се намира и Италия, но това не ѝ спестява две десетилетия фашизъм.^[2]

Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война не водят до националното обединение на българите, но териториалните придобивки се оказват все пак повече от териториалните загуби. През 1910 г. България обхваща 96 346 квадратни километра, а населението ѝ наброява 4 337 513-ма души. През 1920 г. територията се е уголемила с 6800 квадратни километра на 103 146, а населението вече възлиза на 4 846 971 човека.^[3]

От Берлинския конгрес нататък, а това означава и от прогласяването на независимостта през 1908 г., България бавно, но неотклонно разширява територията си. Тази тенденция започва със Съединението на Източна Румелия с Княжество България през 1885 г., утвърждава се с войните за национално обединение от 1912–1918 г. и завършва с възвръщането на Южна Добруджа през 1940 г., макар че и през Първата, и през Втората световна война България се обвързва с губещата страна.

Много по-същественото обаче е друго. Заслепени от типичния за Балканите катастрофизъм, българите отказват да разберат, че с участието си в Първата световна война на страната на Централните сили те са всъщност победители, тъй като с помощта на своите съюзници отблъскват поредната агресия на Русия към Цариград, Босфора и Дарданелите. Победата на дадена малка страна срещу една велика и агресивна сила неизбежно струва скъпо. Цената, която плащат българите, е, че трябва да се сбогуват с националния си идеал, но не и със своята независимост. Това осигурява изгодни изходни позиции не само за възвръщането на Южна Добруджа през септември 1940 г., но най-вече за приобщаването на България към по-добрата част на човечеството след падането на Берлинската стена през 1989 г.

[1] Пл. С. Цветков. Европа през XX век. ЧЛ. София, Нов български университет, 2002, с. 51–136. ↑

[2] Пл. С. Цветков. България и Балканите от древността до наши дни (второ преработено и допълнено издание). Варна, Издателство „Зонаграф“, 1998, с. 478–537. ↑

[3] С. Попов. България (границы, территория, население). — В: Полувековна България. София, 1929, с. 28–30. ↑

НЯКОИ ОБОБЩЕНИЯ И ПОУКИ

Както посочва Николай Аретов, посредством митологията човек *„внося ред в представите си за това, което го заобикаля и което е хаотично, или поне достига до него по хаотичен начин“*. Според откритията на съвременната физика вселената е безкрайна, макар и да има граници, а това означава, че светът, в който живеем, далеч надхвърля възможностите ни да го възприемаме. Ред в хаоса може обаче да се постигне и по пътя на опростяването, посредством чернобелия подход или според формулата за *„добрите“* и *„лошите“*. Тоталитарният мит е именно такова опростяване на прекалено богатия и труден за схващане свят, който се свежда до елементарно противопоставяне между *„прогресивните“* и *„реакционните класи“*, между *„висшите“* и *„нисшите раси“* и т.н. Такова опростенчество е присъщо и на историческата памет, която поначало дели миналото на *„свое“* и *„чуждо“*.

През XX в. и тоталитарните, и историографските митове са преди всичко дело на целенасочена и добре обмислена пропаганда, повтаряна по формулата на Гьобелс дотогава, докато се превърне в истина. Не може обаче да се отрече, че този подход е извънредно ефикасен, тъй като твърде много са хората, готови да го приемат едва ли не с благодарност. Една от причините за масовото попиване на всякакви изкривявания, както и на откровени лъжи, би могла да се сведе до известната шопска сентенция: *„Най мразим да мислим.“* С други думи, опростенството е продукт не само на страх и безпомощност, но и на мързел.

Не по-малко съществена е и склонността да се забравят неприятните събития. Както паметта на отделния човек, така и историческата памет е избирателна. Комунизмът далеч не е единственият режим, който се заема да пренапише историята, за да оправдае себе си по рецептата на Оруел за Министерството на истината. Оправданието на мрачната сегашна действителност или на дадена позиция е в повечето случаи твърде мощен мотив при

написването на една или друга история. Това се среща толкова често в историческите съчинения, че мнозина с право се питат дали историята е изобщо наука, напук на титаничните усилия на Тукидид или на Леополд фон Ранке. За жалост мултиперспективността или готовността за всяко събитие или процес да се търси гледната точка на всички участници се сблъсква твърде често със стената на мълчанието пред „неудобните“ истини.

Твърде много турци живеят с убеждението, че геноцидът на арменците през 1915 г. е някаква злонамерена измислица. Твърде много православни българи реагират остро, ако някой се опита да им напомни за злодеянията, извършени от прадедите им спрямо мюсюлманите през 1877–1878 г. и през 1912–1913 г. Никак не са малко и германците, които са били шокирани от разкритията за нацистките лагери на смъртта, но за разлика от балканските народи или руснаците просветената част от германското общество намира след Втората световна война сили да погледне очи в очи тъмната страна от своето минало. Последвалото духовно прочистване става задължителен елемент на онова морално, интелектуално и стопанско възраждане, което превръща Германия не само в примерна демокрация и в една от най-напредналите държави в света, но и в главния мотор на европейското обединение. Тук на Балканите, както и в Русия, продължаваме обаче да сме отдалечени на светлинни години от такова пречистване и това ни пречи да заживеем пълноценен обществен, политически и духовен живот.

Все пак патологията на българската историческа памет е като че ли най-страшна, тъй като собствената ни историография повтаря със завидна упоритост митовете и лъжите на една чужда и враждебна пропаганда. Българите са навярно единственият народ в света, който нарича „освободители“ собствените си завоеватели и който се отказва от собствения си етнически корен, за да се разтвори в някаква по-голяма, но измислена славянска общност. Психологичният механизъм на тази патология би могъл да бъде обект на не едно фундаментално проучване. Наред с атавистичния страх от родството с турците, определяща роля играе и дълбокото недоверие и страх от комшията, страх, който се дължи може би именно на факта, че този съсед прилича прекалено много на самите нас.

И днес българинът се люшка от едната крайност в другата. От една страна е убеждението, че българите са едва ли не най-старият народ, ако не в света, то поне в Европа, че българин е измислил писмеността, компютъра и гащите, но е заобиколен само от завистливи врагове. От друга страна е налице едно тотално подценяване на реални постижения, които могат да се видят единствено при сравнение с останалите народи и култури на Балканите, по Средиземноморието, пък и в Европа като цяло. Така ентусиазмът по формулата „И ний сме дали нещо на света!“ лесно се превръща в презрителното и осъдително „Българска работа!“ на Вазовите „Чичовци“. Съветизацията и комунизмът само раздуват тези стари български комплекси до чудовищни размери.

Физическите жертви на тоталитаризма и на първо място на комунизма са неизброими, но не по-малко потресаващи са и духовните изкривявания. Дълги години подир края на Втората световна война немалко германци и италианци изпитват копнеж по отминалите „славни времена“ на Хитлер и съответно на Мусолини. Твърде силна е и носталгията по комунизма не само в Русия, която все още не се е освободила напълно от диктатурата, но и в Източна Европа, макар че някогашните подопечни територии на Москва са вече пълноправни членове на НАТО и на Европейския съюз. Действително, от чисто материална гледна точка някои са живели по-добре преди 1989 г., отколкото сега. Още повече са хората, които имат субективното усещане, че животът им е бил по-добър при комунизма, отколкото при демокрацията. Съществена роля в тази насока изиграва и чисто човешката тъга по отминалата младост, но страшното е, че носталгиите изобщо не се притесняват от несвободата. Другояче казано, тъгуващите по едно минало, което по думите на писателя Мирон Иванов не е било весело и надали ще стане някога весело, до такава степен не зачитат свободата, че дори не си спомнят за нейната липса. А без памет човекът не само не е пълноценен, а е направо немислим...

ПРИТУРКИ

1. САНСТЕФАНСКИ ДОГОВОР, СКЛЮЧЕН МЕЖДУ РУСИЯ И ТУРЦИЯ НА 19 ФЕВРУАРИ (3 МАРТ) 1878 Г.

Чл. 1. За да се тури край на постоянните спорове между Турция и Черна гора, границата, която разделя двете страни, ще бъде поправена според тук приложената карта, с посочените по-долу резерви, по следния начин [следва описание на граничната линия].

Европейска комисия, в която ще бъдат представени Високата Порта и черногорското правителство, ще бъде натоварена да определи окончателните граници на Княжеството, като нанесе на мястото в общата линия ония изменения, които ще намери за необходими и справедливи от гледище на респективните интереси и на спокойствието на двете страни, като на всяка се даде онова, което се признае за необходимо.

Понеже плаването по р. Бояна е повдигало винаги спорове между Високата Порта и Черна гора, то ще бъде уредено със специален правилник, който ще бъде изработен от същата европейска комисия.

Чл. 2. Високата Порта признава окончателно независимостта на княжество Черна гора.

По споразумение между руското императорско правителство, отоманското правителство и княжество Черна гора ще се определят за в бъдеще характера и формата на отношенията между Високата Порта и Княжеството, особено касателно установяването на черногорски агенти в Цариград и в някои места на Отоманската империя, където бъде необходимо, предаването на престъпници, избягали в едната или другата територия, и подчинението на черногорците, които пътуват и пребивават в Отоманската империя, на отоманските закони и власти според началата на международното право и установените обичаи на черногорците.

Специално съглашение ще бъде сключено между Високата Порта и Черна гора, за да се уредят въпросите, които засягат отношенията между жителите в граничните местности на двете

страни, а също военните съоръжения в същите местности. Въпросите, по които не ще може да се постигне съгласие, ще бъдат разрешени чрез арбитраж от Русия и Австро-Унгария.

За в бъдеще, ако изникнат спорове или стълкновения с изключение на териториални претенции, Турция и Черна гора ще предоставят уреждането на своите спорове на Русия и Австро-Унгария, които ще решават арбитражно по общо съгласие.

Войските на Черна гора трябва да опразнят територията, която не се включва в посочените по-горе граници, в течение на десет дни от подписването на прелиминарния мирен договор.

Чл. 3. Сърбия се признава за независима.

[Следва описание на граничната линия]

Една турско-сръбска комисия ще установи на мястото в присъствието на един руски комисар окончателното трасе на границата в течение на три месеца и ще уреди окончателно въпросите относно островите на Дрина. Един български делегат ще вземе участие в работите на комисията, когато тя ще прокара границата между Сърбия и България.

Чл. 4. Мюсюлманите, които притежават поземлена собственост в териториите, присъединени към Сърбия, и които биха желали да се изселят от Княжеството, ще могат да запазят своите недвижими имоти, като ги дават под наем или възлагат управлението им на други лица. Една турско-сръбска комисия с участието на руски комисар ще бъде натоварена да вземе решения в течение на две години по всички въпроси, отнасящи се до признаване права върху такива недвижими имоти, в които са заинтересувани мюсюлмани. Тази комисия ще бъде също натоварена да уреди в срок от три години начина за отчуждаването на имоти, принадлежащи на държавата или на духовни учреждения (вакъфи), а също да уреди въпросите, отнасящи се до частни интереси, които биха били засегнати при това. Докато се сключи един пряк договор между Турция и Сърбия, който ще определи характера и формата на отношенията между Високата Порता и Княжеството, сръбските поданици, които пътуват или пребивават в Отоманската империя, ще бъдат третирани според общите начала на международното право.

Сръбските войски трябва да опразнят територията, която не е включена в по-горе посочените граници, в срок от петнадесет дни от деня на подписването на прелиминарния мирен договор.

Чл. 5. Високата Порта признава независимостта на Румъния, която ще предяви свои права за обезщетение, което ще бъде уговорено между двете страни.

До сключването на пряк договор между Турция и Румъния румънските поданици ще се ползват в Турция от всички права, гарантирани на поданиците на другите европейски държави.

Чл. 6. България ще образува автономно, трибутарно княжество, с християнско правителство и народна милиция.

Окончателните граници на Княжеството ще бъдат определени от една особена руско-турска комисия преди изпразването на Румелия от руската императорска войска. Тази комисия ще държи сметка при измененията, които трябва да направи на мястото в общото трасе, за принципа на народността на болшинството жители в граничните местности съобразно основите на мира, както и за топографските условия и за практическите интереси на съобщенията на местното население.

Пространството на българското княжество е определено в общи черти върху тук приложената карта, която ще трябва да служи за основа на окончателното разграничение. Като се отделя от новата граница на сръбското княжество, граничната линия ще следва западната граница на Вранянската кааза до планинската верига Карадаг. Като завива на запад, линията ще следва западните граници на Кумановската, Кочанската и Тетовската кааза до планината Кораб; оттам — по реката Велещица до вливането ѝ в Черни Дрин. Като отива на юг по Дрин и след това по западната граница на Охридската кааза към планината Линас, границата ще следва западните граници на кааза Корча и Старово до планината Грамос. След това през Костурското езеро граничната линия ще стигне до реката Мъгленица и като следва нейното течение и мине южно от Яница (Енидже Вардар), ще се отправи през устието на Вардар и през Галико към селата Парга и Сарайкьой; оттам — през средата на езерото Бешикгьол към устията на Струма и Места и по морския бряг до Буругьол; по-нататък,

вземайки североизточно направление към планината Чалтепе, през Родопската планинска верига до планината Крушово, през черните Балкани (Карабалкан), през планините Ешеккулачи, Чепелиу, Караколас и Ишиклар до реката Арда. Оттам граничната линия ще бъде трасирана по направление на гр. Чирмен и като остава на юг гр. Одрин, през селата Сюютли, Карахамза, Арнаутчени, Акарджи и Енидже, до реката Теке Дереси. Като следва течението на Теке Дереси и на Чорлу Дереси до Люле Бургас и оттам през реката Суджакдере до селото Сергюен, граничната линия ще мине през височините направо към Хаким Табияси, гдето ще достигне Черно море. Тя ще остави морския бряг при Манкалия и следвайки южните граници на Тулчанския санджак, ще достигне Дунава над Расово.

Чл. 7. Българският княз ще бъде свободно избран от населението и утвърден от Високата Порта със съгласието на силите. Никой член на царстващите династии във великите европейски сили не може да бъде избран за български княз.

Ако се оваканти високият пост на българския княз, изборът на нов княз ще стане при същите условия и същите форми.

Едно събрание на първенците (нотабилите) на България, свикано във Филипопол (Пловдив) или Търново, ще изработи преди избирането на княза, под надзора на един руски императорски комисар и в присъствието на един турски комисар устав на бъдещото управление според правилата, установени през 1830 г. след Одринския мир в дунавските княжества.

В места, където българите са смесени с турци, гърци, власи (куцовласи) и други, ще се държи справедлива сметка за правата и интересите на тези населения в изборите и при изработване на органическия устав.

Въвеждането на новото управление в България и надзорът за неговото прилагане ще бъдат поверени за две години на един руски императорски комисар. След изтичането на първата година от въвеждането на новото управление, ако европейските правителства признаят за нужно и ако по тоя въпрос се постигне съгласие между тях, Русия и Високата Порта, те ще могат да прибавят към руския императорски комисар и специални делегати.

Чл. 8. Турска войска не ще има вече в България и всички стари укрепления ще бъдат съборени за сметка на местното правителство. Високата Порта ще има право да разполага по своя воля с военните материали и други предмети, принадлежащи на отоманското правителство и които биха останали в крепостите на Дунава, вече опразнени по силата на примирието от 19/31 януари, както и с тия, които биха се намерили в Шуменската и Варненската крепост.

До пълното създаване на местна милиция, достатъчна да поддържа реда, сигурността и спокойствието, броят на която ще бъде определен по-късно със съглашение между отоманското правителство и руския императорски кабинет, руски войски ще заемат страната и ще подпомагат комисаря в случай на нужда.

Тази окупация ще бъде ограничена също за един срок приблизително от две години.

Ефективът на руския окупационен корпус, съставен от шест пехотни дивизии и две кавалерийски, който ще остане в България след опразването на Турция от императорската армия, не ще надминава петдесет хиляди души. Той ще бъде издържан за сметка на окупираната страна. Руските окупационни войски в България ще запазят своите съобщителни връзки с Русия не само през Румъния, но също през пристанищата на Черно море — Варна и Бургас, където те ще могат да създават, докато трае срокът на окупацията, необходимите складове.

Чл. 9. Размерът на годишния данък, който България ще плаща на сюзерения двор, като го внася в банката, която Високата Порта ще посочи по-късно, ще бъде определен по съгласие между Русия, отоманското правителство и другите кабинети в края на първата година от дейността на новите учреждения. Този данък ще бъде установен върху средния доход от цялата територия, която ще има Княжеството.

България ще замести императорското отоманско правителство в неговите тежести и задължения към железопътната компания Русе-Варна въз основа на съглашение между Високата Порта, правителството на Княжеството и управлението на тази компания. Уреждането на въпросите за другите железни пътища, които минават през Княжеството, ще стане също по съглашение между Високата

Порта, установеното в България правителство и управлението на заинтересуваните компании.

Чл. 10. Високата Порта ще има право на преминаване през България за превозване по определени пътища на войски, мунициии, хранителни припаси в области, разположени вън от Княжеството и обратно. За да се избягнат мъчнотиите и недоразуменията при упражнението на това право, условията за използването му ще се определят по съглашение на Високата Порта с управлението в България с особен правилник, в срок от три месеца след ратифицирането на настоящия акт, като се обезпечат военните нужди на Високата Порта.

Разбира се, че това право ще се отнася само за редовните турски войски и че нередовните, башибозуци и черкезите, ще бъдат безусловно изключени от него.

Високата Порта си запазва правото да прекарва през Княжеството своята поща и да поддържа там телеграфна линия. Тези два въпроса ще бъдат също уредени по горепоменатите начини и време.

Чл. 11. Земевладелци, мюсюлмани и други, които биха установили своето лично местожителство вън от Княжеството, ще могат да запазят своите недвижими имоти в него, като ги дават под наем или управляват чрез други лица. Турско-български комисии ще заседават в главните населени центрове под надзора на руски комисари, за да разрешат окончателно в срок от две години всички въпроси относно установяването на правото на собственост върху недвижими имоти, в които имат интереси мюсюлмани и лица от други вероизповедания.

Подобни комисии ще бъдат натоварени да уредят в течение на две години всички въпроси относно начина на отчуждаването, експлоатацията и използването за сметка на Високата Порта имотите на държавата и на духовните учреждения (вакъфи).

След изтичането на поменатия по-горе двегодишен срок всички имоти, които не са били потърсени, ще бъдат продадени на публичен търг и сумата, която ще бъде събрана от тях, ще бъде употребена за

поддържане вдовиците и сираците, както на мохамедани, така и на християни, жертви на последните събития.

Чл. 12. Всички крепости на Дунава ще бъдат съборени. За в бъдеще не ще има укрепления по бреговете на тая река, нито военни кораби във водите на княжествата Румъния, Сърбия и България с изключение на обикновените стационари и малки кораби, предназначени за нуждите на речната полиция и митническата служба.

Правата, задълженията и привилегиите на международната комисия за Долния Дунав остават непокътнати.

Чл. 13. Високата Порта поема възстановяването на плаването по Сулинския канал и обезщетяването на частните лица, чиито имоти са пострадали от войната и от прекъсване на плаването по Дунава, като даде за тия двойни разходи една сума от петстотин хиляди франка от тези, които се дължат от Дунавската комисия на отоманското правителство.

Чл. 14. В Босна и в Херцеговина ще бъдат въведени незабавно европейските предложения, съобщени на отоманските пълномощници в първото заседание на Цариградската конференция, с промените, които ще бъдат направени по общо съгласие между Високата Порта, руското и австро-унгарското правителство. Плащането на недоборите не ще се иска и текущите приходи на тези провинции до първи март хиляда осемстотин осемдесета година ще бъдат употребявани изключително за обезщетяване семействата на бежанците и на жителите, пострадали от последните събития, без разлика на раса и религия, както и за местните нужди на страната. Сумата, която ще се дава ежегодно след тоя срок на централното правителство, ще бъде определяна в бъдеще в специално съглашение между Турция, Русия и Австро-Унгария.

Чл. 15. Високата Порта се задължава да приложи добросъвестно в остров Крит органическия устав от 1868 г., като държи сметка за изразените вече желания на местното население.

Подобен устав, приспособен към местните нужди, ще бъде също така въведен в Епир, Тесалия и другите части на Европейска Турция,

за които не е предвидено особено административно устройство в настоящия акт.

Особени комисии, в които местното население ще има широко участие, ще бъдат натоварени във всяка област да изработят подробностите на новия устав. Резултатът от тези работи ще бъде даден за проучване на Високата Порта, която ще консултира императорското руско правителство, преди да ги тури в изпълнение.

Чл. 16. Тъй като оттеглянето на руските войски от областите, които те са окупирали в Армения и които трябва да бъдат върнати на Турция, може да предизвика конфликти и усложнения, вредни за добрите отношения на двете страни, Високата Порта се задължава да осъществи без забава подобренията и реформите, изисквани от местните нужди в областите, населени с арменци, и да осигури тяхната сигурност от кюрдите и черкезите.

Чл. 17. Високата Порта дава пълна и обща амнистия на всички отомански поданици, провинени през последните събития, и всички лица, задържани по тоя случай или изпратени на заточение, ще бъдат веднага пуснати на свобода.

Чл. 18. Високата Порта ще вземе под сериозно внимание мнението, изказано от комисарите на силите посредници по повод владението на гр. Котур, и се задължава да извърши работите по окончателното определяне на турско-персийската граница.

Чл. 19. Военните обезщетения и загубите, причинени на Русия, които н.в. руският император рекламира и които Високата Порта се задължава да му заплати, са следните:

а) деветстотин милиона рубли военни разноски (поддържане на войската, възстановяване на материали, военни поръчки);

б) четиристотин милиона рубли вреди, нанесени на южните брегове на страната, на износната търговия, на индустрията и железните пътища;

в) сто мил. рубли вреди, причинени в Кавказ вследствие нашествието;

г) десет милиона рубли вреди и загуби на руските поданици и институти в Турция.

Всичко: хиляда четиристотин и десет милиона рубли.

Като взема в съображение финансовите мъчнотии на Турция и в съгласие с желанието на н.в. султана, руският император се съгласява да замени плащането на най-голямата част от изброените суми в предшестващия параграф със следните териториални отстъпки:

а) Тулчанският санджак, т.е. окръзите (каази) Килийски, Сулински, Махмудийски, Исакчански, Тулчански, Мачински, Бабадажки, Хърсовска, Кюстенджанска и Меджидийска, както и островите на Делтата и Змийския остров. Не желаейки да присъедини тая територия и островите на Делтата, Русия си запазва правото да ги размени срещу частта от Бесарабия, откъсната по Парижкия договор от 1856 г. и ограничена на юг от талвега на Килийския ръкав и устието на Стари Стамбул. Въпросът за разделяне на водите и за риболовството ще бъде уреден от руско-румънска комисия в течение на една година след ратифицирането на мирния договор.

б) Ардахан, Карс, Батум, Баязид и територията до Саханлуг [следва описание на границата].

в) Териториите, поменати в параграфи а и б, се отстъпват на Русия като равностойни на сумата един милиард и сто милиона рубли. Колкото се отнася до остатъка от обезщетението без десетте милиона рубли, дължими за руските интереси и институции в Турция, или триста милиона рубли, начинът за изплащането на тази сума и гаранцията, която ще се даде за тях, ще бъдат уредени по съгласие между руското императорско правителство и това на н.в. султана.

г) Десет милиона рубли, искани като обезщетение за руските поданици и институции в Турция, ще бъдат платени, след като исканията на заинтересуваните бъдат проучени от руското посолство в Цариград и предадени на Високата Порта.

Чл. 20. Високата Порта ще вземе ефикасни мерки да завърши по приятелски начин всички спорни дела на руски поданици, висящи от много години, да обезщети последните, ако за това има основание, и да разпорежи да се изпълнят незабавно издадените съдебни решения.

Чл. 21. Жителите на отстъпените на Русия места, които биха пожелали да установят своето местожителство вън от тези земи, ще бъдат свободни да се изселят, като продадат своите недвижими имоти. За тая цел им се дава срок от три години, начиная от ратификацията на настоящия акт. След тоя срок, жителите, които не са се изселили от страната и продали своите недвижими имоти, ще останат руски поданици.

Недвижимите имоти, които принадлежат на държавата и на религиозни учреждения, находящи се вън от посочените местности, ще бъдат продадени в същия тригодишен срок по начин, който ще бъде уреден от една особена руско-турска комисия. Същата комисия ще бъде натоварена да определи начина, по който турското правителство ще изтегли военния материал, мунициите, хранителните припаси и други предмети, принадлежащи на държавата и които биха се намерили в укрепленията, градовете и местата, отстъпени на Русия и още незавзети от руски войски.

Чл. 22. Руските монаси, поклонници и духовни лица, които пътуват или пребивават в Европейска и Азиатска Турция, ще се ползват от същите права, предимства и привилегии, с каквито се ползват чуждестранните духовни лица от други народности. На императорското посолство и на руските консулства в Турция се признава право на официално покровителство както по отношение на гореказаните лица, така и на техните притежания, а също на духовни, благотворителни и други заведения в Светите места и другаде.

Монасите в Атон (Св. Гора) от руски произход ще запазят своите имущества и минали облаги и ще продължават да се ползват в трите манастира, които им принадлежат, и във всичко, което зависи от тези последните, със същите права и прерогативи, каквито са осигурени на другите духовни учреждения и манастири в Атон.

Чл. 23. Всички договори, конвенции и задължения, сключени в миналото между двете високи договарящи страни относно търговията, подсъдността и положението на руските поданици в Турция и които бяха изгубили значение поради войната, ще влязат в сила с изключение на ония клаузи, които са изменени с настоящия акт. Двете правителства ще бъдат поставени взаимно за всички задължения и

търговски и други отношения в същото положение, в което са се намирали преди обявяването на войната.

Чл. 24. Босфорът и Дарданелите ще бъдат отворени както във военно, така и в мирно време за търговските кораби на неутралните държави, които идват от руските пристанища или отиват в тях. Високата Порта се задължава да не установява в бъдеще за пристанищата в Черно и Азовско море фиктивни блокади, противни на смисъла на декларацията, подписана в Париж на 14–16 април 1856 г.

Чл. 25. Пълното опразване от руската армия на Европейска Турция с изключение на България ще стане в срок от 3 месеца след сключването на окончателния мир между н.в. руския император и н.в. султана.

За да се спечели време и за да се избегне продължителното задържане на руските войски в Турция и Румъния, една част от императорската войска ще може да бъде насочена към пристанищата на Черно море или тези на Мраморно море, за да бъде натоварена на кораби, принадлежащи на руското правителство или наети за случая.

Опразването на Азиатска Турция ще стане в срок от шест месеца от датата на сключването на окончателния мир и руските войски ще имат възможност да бъдат натоварени в Трапезунд, за да се завърнат през Кавказ или Крим.

Опразването ще трябва да започне веднага след размяната на ратификациите.

Чл. 26. Докато руските императорски войски остават в места, които според настоящия акт ще бъдат върнати на Високата Порта, управлението и редът на нещата в тях ще останат в същото положение, както по време на окупацията. Високата Порта не може да взема никакво участие в управлението през това време и докато не се оттеглят всички руски войски.

Отоманските войски не ще могат да влязат в местата, които ще бъдат върнати на Високата Порта, и последната не ще може да упражнява там своята власт, докато за всяко място и област, които са опразнени от руските войски, комендантът на тези войски не съобщи за това на офицер, назначен за тая цел от страна на Високата Порта.

Чл. 27. Високата Порта поема задължение да не преследва по никой начин, нито да позволява да бъдат преследвани ония турски поданици, които са били имали връзка с руската армия през време на войната. Ако някои лица биха пожелали да се оттеглят със своите семейства, следвайки руските войски, отоманските власти не ще се противопоставят.

Чл. 28. Незабавно след ратификацията на прелиминарния мирен договор военнопленниците ще бъдат взаимно предадени чрез особени комисари, назначени от едната и другата страна и които за тая цел ще се отправят в Одеса и Севастопол. Турското правителство ще заплати всички разноски за поддържането на пленниците, които ще му бъдат върнати, в осемнадесет равни срока в течение на шест години според сметките, които ще бъдат направени от гореказаните комисари.

Размяната на пленниците между отоманското правителство и правителствата на Румъния, Сърбия и Черна гора ще стане на същите основи; при това в паричните сметки ще се извади броят на пленниците, които ще бъдат върнати от турското правителство, от броя на пленниците, които ще му бъдат върнати.

В чл. 11. на прелиминарния мирен договор, подписан днес на 19 февруари (3 март) 1878 г., е пропуснат краят, който трябва да влезе в казания член:

Жителите на българското княжество, които ще пътуват или ще пребивават в другите части на Отоманската империя, ще бъдат подчинени на отоманските закони и власти.

Сан Стефано, 19 февруари (3 март) 1878 г.

(п) Граф Н.Игнатиев (п) Сафвет

(п) Нелидов (п) Садуллах

Ратификациите на този договор са разменени в Санкт-Петербург през м. март 1878 г.

Международни актове и договори 1648–1918. София, „Наука и изкуство“, 1958, с. 147–155.

2. БЕРЛИНСКИ ДОГОВОР

Чл. 1. България се конституира като самоуправляващо се и трибутарно княжество под суверенитета на н.в. султана. То ще има християнско правителство и народна войска(милиция).

Чл. 2. Княжество България ще обема следната територия:

Границата на север върви по десния бряг на Дунава от старата сръбска граница до една точка, която на изток от Силистра ще се определи от една европейска комисия; тя се отправя оттам към Черно море и достига до последното на юг от Манкалия, която се присъединява към Румъния. Черно море образува източната граница на България. На юг границата се изкачва от устието на потока, покрай който лежат селата Ходжакьой, Селямкьой, Айваджик, Кулибе и Суджулук (Гулица), прерязва напреки долината на Луда Камчия, минава южно от Белибе и Кемхалък и на север от Хаджимахале, преминава реката на 2½ километра по-горе от Ченге, достига гребена при една точка, която лежи между Текенлък и Айдос Бреджа, и следва по него през Карнобатбалкан, Пришевицабалкан, Казанбалкан, северно от Котел, до Демир капия; после продължава по главната верига на Голям Балкан, по протежението на който върви до връх Косица.

Тук тя оставя гребена на Балкана, слиза надолу на юг между селата Пирдоп и Душанци, оставяйки едното на България, а другото на Източна Румелия, до рекичката Тозлудере, следвайки течението ѝ до сливането ѝ с Тополница, после по тая река до сливането ѝ със Смолскодере близо до селото Петричево, оставяйки на Източна Румелия една зона с радиус 2 км над сливането, като възлиза между потоците Смолскодере и Каменица и следва по линията водораздела, за да се обърне на югозапад към височината Войняк и достигне направо до точка 875 на австрийската генералщабна карта.

Границата пресича по права посока басейна (горното корито) на реката Ихтимандере, минава между Богдина и Караула, за да достигне линията на водораздела, който дели коритата на Искъра и Марица,

между Чамурли и Хаджилар, следва по тази линия през върховете Велина могила, прихода 531, Змайлица връх, Сумнатица и достига до административната граница на Софийския санджак между Севриташи и Чадъртепе.

От Чадъртепе границата се направлява югозападно по чертата на водораздела, между коритата на Места-Карасу, от една страна, и на Струма-Карасу, от друга, по бърдата надлъж на Родопите, наричани Демир капия, Исковтепе, Кадимезарбалкан и Айджи Гедюк до Капетникбалкан и така се съединява със старата административна граница на Софийския санджак.

От Капетникбалкан границата минава по чертата на водораздела между долините на Рилска река и на Бистрица река и следва по предгорията, наречено Воденица планина, за да слезе в долината на Струма при съединението на тази река с Рилската река, оставяйки селото Баракли на Турция. Оттук се възкачва на юг от селото Железница, за да стигне по най-кратък път веригата на Голяма планина при върха Китка и там се слива със старата административна граница на Софийския санджак, като оставя обаче на Турция цялото корито на Суха река.

От планината Китка западната граница се насочва към върха Църни връх, по планините Цървена ябълка, следвайки по старата административна граница на Софийския санджак в най-горната част на коритото на Егри Су и Лепница, възлиза по гребена Бабина поляна, и стига до Църни връх.

От Църни връх границата следва чертата на водораздела между Струма и Морава, през върховете Стрезер, Вилоголо и Меджит планина, през Гачина, Църна трава, Дорковска планина и Трайница планина, и през Дъсчен кладенец достига водораздела между Горно Суково и Морава, отива право на Стол и се спуска надолу, за да пресече на 1000 м северозападно от селото Сегуша пътя от София за Пирот. Послед възлиза по права черта на Видлиц планина и оттук през връх Радочина във веригата на Коджабалкан, оставяйки на Сърбия селото Дойкинци, а на България с. Сенкос.

От връх Радочина границата върви към запад по гребена на Балкана през Чипровецбалкан и Стара планина до старата източна граница на Княжество Сърбия при кулата Смильова чука и оттам —

пак по старата граница до Дунава, към който се присъединява при Раковица.

Точното определяне на тази граница ще се установи на мястото от европейска комисия, в която ще имат представители държавите, подписали договора.

Разбира се: 1) че тази комисия ще вземе предвид нуждата за н.в. султана да може да брани границите на Балкана и на Източна Румелия и 2) че никакви укрепления не ще могат да се издигат около Самоков в един район от 10 км.

Чл. 3. Българският княз ще се избере свободно от народа и ще се утвърди от Високата Порта с одобрението на великите сили. Никой член от управляващите домове в европейските велики сили не може да бъде избран за княз на България. В случай че остане вакантно княжеското достойнство, избирането на нов княз ще стане под същите условия и форми.

Чл. 4. Едно събрание от първенците (нотабилите) на България, което ще се свика в Търново, ще изработи преди избирането на княза органическия устав на Княжеството. В онези местности, гдето българите са смесени с турско, гръцко, румънско или друго население, ще се вземат във внимание правата и интересите на тия народности, колкото се отнася до изборите и изработването на органическия устав.

Чл. 5. Следващите постановления ще бъдат основа на публичното право в България: Разликата във вярата и вероизповеданието не може да служи като причина за изключване или неспособност, колкото се отнася до упражнението на гражданските и политическите права, допускане до публични служби, звания и почести или до упражняване на различни занятия и индустрии в която и местност да е. Свободата и външното упражняване на всички богослужения се осигуряват за всички местни жители в България, както и за чужденците; не се допускат никакви ограничения нито за йерархическото устройство на различните вероизповедни общини, нито за техните отношения към духовните им началници.

Чл. 6. Временното управление на България ще се ръководи до изработването на органическия устав от един императорски руски комисар. Един императорски турски комисар, както и консулите, назначени от другите държави, подписали договора, ще му оказват съдействие и ще наблюдават за хода на временното управление. В случай на несъгласие между изпратените консули въпросите ще се решават по вишегласие, а в случай на разногласие между болшинството и императорския руски или императорския турски комисар представителите на подписалите сили в Цариград, събрани на конференция, ще се произнесат с решение.

Чл. 7. Временното управление не може да продължи повече от 9 месеца, смятано от размяната на ратификациите на настоящия договор. Щом се изготви органическият устав, ще се пристъпи веднага към избор на български княз. Щом князът се короняса, новото устройство влиза в сила и княжеството встъпва в пълно упражнение на своята автономия.

Чл. 8. Търговските и мореплавателните договори, както и всички конвенции и спогодби, които са сключени между великите сили и Портата и днес са в сила, запазват силата си и за Княжество България и никакво изменение в тях спрямо която и да е държава не може да се направи, ако тази последната не даде съгласие за това. В България няма да се взема никакво транзитно мито за стоките, които минават през Княжеството. Поданиците и търговията на всички държави ще се ползват с еднакви права. Правата и привилегиите на чуждите поданици, както и правата на съдене и консулска защита, както са установени с капитулациите и обичаите, остават в пълна сила, докато не бъдат изменени със съгласието на заинтересуваните страни.

Чл. 9. Количеството на годишния данък, който ще плаща консулска юрисдикция и защита Княжеството на суверенния двор, като го внася в банка, която Портата ще укаже впоследствие, ще се определи по споразумение между държавите, подписали настоящия договор до края на първата година от влизането в сила на новото управление. Това даждие ще се определи въз основа на средния доход на Княжеството. Понеже България трябва да понесе една част от

публичния дълг на империята, то при определянето на годишния данък силите ще вземат предвид дяла от дълга, който ще следва да се прехвърли върху Княжеството по една справедлива оценка.

Чл. 10. България заменя императорското турско правителство в неговите obligations и длъжности по отношение компанията на железницата Русчук-Варна от деня на размяната на ратификациите по настоящия договор. Уреждането на предишните сметки се предоставя на споразумение между Високата Порта, правителството на Княжеството и управлението на компанията. Княжество България поема също съответна част от задълженията, които има Високата Порта както към Австро-Унгария, тъй и към дружеството за експлоатация на железниците в Европейска Турция, колкото се отнася до завършването и свързването, както и до експлоатацията на железниците, намиращи се на нейна територия. Нужните договори за окончателно разрешение на тия въпроси ще бъдат сключени между Австро-Унгария, Портата, Сърбия и Княжеството, непосредствено след сключването на мира.

Чл. 11. Турска войска не може вече да има в България. Всички стари крепости ще се съборят на разноси на Княжеството в течение на една година или по-рано, ако е възможно. Местното правителство непосредствено ще вземе мерки да ги събори, и няма да строи нови. Високата Порта ще има право да разполага по желанието си с военните материали и другите предмети, които принадлежат на турското правителство и се намират в дунавските крепости, опразнени по силата на примирието от 31 януари, както и с ония, които се намират в крепостите Шумен и Варна.

Чл. 12. Турските стопани или други, които се преселят да живеят вън от Княжеството, могат да си запазят недвижимите имоти в Княжеството, като ги дадат под наем или под управлението на други лица.

На една турско-българска комисия ще се възложи да реши окончателно в течение на две години както всички въпроси за начина на продаване, експлоатиране, или употреба за сметка на Високата Порта на държавните имущества и тия, които принадлежат на духовни

учреждения (вакъфи), тъй и всички свързани с тях въпроси, в които могат да бъдат замесени интереси на частни лица.

Граждани на българското княжество, които живеят или пътуват в други части на Европейска Турция, са подчинени на турските власти и закони.

Чл. 13. На юг от Балкана се образува една провинция под име „Източна Румелия“, която остава под пряката политическа и военна власт на султана, при условия на административна автономия. Тя ще има генерал-губернатор християнин.

Чл. 14. Източна Румелия граничи на север и северозапад с България и обема земите, които се намират в следните граници:

Като започне от Черно море, границата възлиза от устието на онзи поток, по който се намират селата Ходжакьой, Селямкьой, Айваджик, Кулибе, Суджулук, пресича долината на Луда Камчия, отива на юг от Белибе и Кехманлик и на север от Хаджимахале, и като прескочи Луда Камчия 2½ км по-горе от село Ченге, достига гребена на един пункт между Текенлик и Айдос Бреджа и следва по него през Карнобатбалкан, Присевицабалкан, Казанбалкан, на север от Котел до Демир капия. После върви по главната верига на Големия Балкан по цялото му протежение до върха Косица.

В тази точка западната граница на Румелия оставя гребена на Балкана, спуска се на юг между селата Пирдоп и Душанци, от които първото остава на България, а второто на Румелия, до реката Тозлудере, следвайки по течението ѝ до нейното сливане с Тополница, после по тази последната река — до съединението ѝ със Смолско дере при селото Петричево, като оставя на Източна Румелия една зона от 2 км нашир по-горе от това съединение, възлиза пак между реките Смолско дере и Каменица, като следва чертата на водораздела, обръща се на югозапад към височината Войняк, за да достигне по права линия точката 875 по картата на австрийския генерален щаб.

Пограничната линия пресича по права линия горното корито на Ихтимандере, преминава между Богдина и Караула, за да достигне чертата на водораздела, който дели коритата на Искъра и Марица между Чамудли и Ходжиларе, следва по тая линия по върховете на Велина могила, през прохода 531, връх Змайлица, Сумнатица и се

слива с административната граница на Софийския санджак между Севриташ и Чадъртепе.

Границата на Румелия се отделя от границата на България на планината Чадъртепе, като следва чертата на водораздела между коритото на Марица и нейните притоци, от една страна, и Места-Карасу и притоците ѝ, от друга страна, и взема югоизточно и южно направление по гребена на Доспатдаг към планина Крушова (изходна точка на граничната линия по Санстеф. трактат).

От планина Крушова границата върви по чертата, означена в Санстефанския трактат, т.е. отива по веригата на Черни (Кара) Балкан, по планините Кулашидаг, Ешек Чепелю, Караколак и Ишиклар, отгдето се спуска право към югоизток, за да стигне реката Арда, по течението на която върви до една точка при селото Ада Кале, което остава в Турция.

От тая точка пограничната черта възлиза до гребена на Бештепедаг, по който върви, за да слезе и пресече Марица при една точка, пет километра по-горе от моста на Мустафа паша; после се насочва на север по водораздела между Демирханлъдере и малките притоци на Марица до Кюделербаир, отгдето тръгва на изток към Сакарбаир; оттам преминава долината на Тунджа, като отива към Буюкдервент, като го оставя на север, както и Суджак. От Буюкдервент върви пак по водораздела между притоците на Тунджа откъм север и на Марица откъм юг до височината Кайбилар, която остава на Източна Румелия, минава на юг от Старо Алмали между коритото на Марица на юг и малките потоци, които се вливат направо в Черно море, между селата Белеврит и Алатли, следва на север от Каранлъка по гребените на Восна и Сувак, по чертата, която дели водите на Дука от Карагачсу, и стига пак Черно море между тия две реки.

Чл. 15. Н.в. султанът ще има право да брани границите на провинцията по сухо и по море, да издига по тези граници укрепления и да държи в тях войска.

Вътрешният ред в Източна Румелия ще се поддържа от местна жандармерия, която ще се подпомага от местна милиция.

При формирането на жандармерията, както и на милицията, чиито офицери ще се назначават от султана, ще се взема във внимание вярата на местното население.

Н.в. султанът се задължава да не употребява в граничните гарнизони нередовни войски, като башибозуци и черкези. Редовните войски, които са определени за тази служба, в никой случай да не се разквартируват в домовете на жителите. Когато преминават през провинцията, да не престояват в нея.

Чл. 16. Генерал-губернаторът ще има право да повиква турски войски в случаите, когато се заплашва вътрешната или външната безопасност на провинцията. В такъв случай Портата е длъжна да съобщи за това решение, както и за нуждата, с която го мотивира, на представителите на великите сили в Цариград.

Чл. 17. Генерал-губернаторът на Източна Румелия ще се назначава от Високата Порта със съгласието на силите за срок от 5 години.

Чл. 18. Веднага след размяната на ратификациите на настоящия договор ще се състави една европейска комисия, за да изработи в споразумение с Портата устройството на Източна Румелия. Тая комисия ще определи в разстояние на 3 месеца властта и правата на генерал-губернатора, както и административното, съдебното и финансовото управление на провинцията съобразно с различните вилаетски закони и с предложенията, направени в осмото заседание на конференцията в Цариград.

Всички наредби за Източна Румелия ще се внесат в един султански ферман, който ще се обнародва от Високата Порта и ще се съобщи на силите.

Чл. 19. На Европейската комисия ще се възложи да управлява в споразумение с Портата финансите на провинцията до изработването на новата организация.

Чл. 20. Договорите, конвенциите и международните съглашения от всякакъв род, които са сключени или ще се сключат между Портата и чуждестранните държави, ще имат сила и за Източна Румелия, както и за цялата турска държава. Правата и привилегиите на чужденците с всички техни условия ще се зачитат в провинцията. Високата Порта се

задължава да следи в провинцията за изпълнението на общите закони на държавата относително свободата на вероизповеданията.

Чл. 21. Правата и задълженията на Високата Порта относително железниците в Източна Румелия остават непокътнати.

Чл. 22. Руската окупационна войска в България и Източна Румелия ще се състои от шест дивизии пехота и две дивизии конница и няма да надминава 50 000 души. Тя ще се издържа от окупираната страна. Окупационните войски ще поддържат съобщенията си с Русия не само през Румъния на основание съглашението, което ще се сключи между двете страни, но и през пристанищата на Черно море, Варна и Бургас, гдето могат през време на окупацията да си устройват нужните складове.

Срокът на окупацията на Източна Румелия и България от императорските руски войски се определя на 9 месеца от деня на размяната на ратификациите на настоящия договор.

Императорското руско правителство се задължава да завърши в три месеца след горния срок превеждането на войските си през Румъния и свършеното опразване на Княжеството.

Чл. 23. Високата Порта се задължава да въведе добросъвестно на о-в Крит органическия устав от 1868 г. с нужните изменения.

Подобни устави, приспособени към местните нужди, с изключение на облекчаването в даждията, дадено за Крит, ще бъдат въведени и в други части на Европейска Турция, за които не е предвидено особено устройство в настоящия договор.

Високата Порта ще натовари особени комисии, в които местното население ще има широко представителство, да изработят подробностите на тези нови устави за всяка провинция.

Проектите за организацията, изработени от тия комисии, ще се представят за разглеждане от Високата Порта, която, преди да издаде потребните нареждания за турянето им в действие, ще трябва да поиска мнението на назначената за Източна Румелия европейска комисия.

Чл. 24. В случай че Високата Порта и Гърция не успеят да се съгласят за изправяне на границата, означено в 13-ия протокол на Берлинския конгрес, Германия, Австро-Унгария, Франция, Англия, Италия и Русия си запазват правото да посредничат между двете страни за улесняване на преговорите.

Чл. 25. Босна и Херцеговина ще се завземат и управляват от Австро-Унгария. Понеже австрийското правителство не желае да вземе върху себе си управлението на санджака Нови пазар, който се простира между Сърбия и Черна гора в югоизточно направление до Митровица, турското правителство ще остане там и занапред. Но за да осигури поддържането на новия политически порядък, както и свободата и безопасността на пътищата за съобщение, Австро-Унгария си запазва правото да държи гарнизони и да има военни и търговски пътища в цялото пространство на тази част от стария Босненски вилает.

За тази цел правителствата, австро-унгарско и турско, си запазват правото да се споразумеят върху подробностите.

Чл. 26. Независимостта на Черна гора се признава от Портата и от всички високи договарящи страни, които досега не са я признали.

Чл. 27. Всички договарящи страни се споразумяват и върху следните наредби:

Различието във вярата и вероизповеданията в Черна гора не може да служи като повод за изключване или неспособност в ползуването от граждански и политически права, в заемането на обществени служби, звания и почести или в упражняването на различни занятия и индустрии, гдето и да било. Свобода и явно упражняване на всички богослужения се обезпечават за всички местни жители в Черна гора и не може да се правят никакви ограничения нито за йерархическото устройство на различните религиозни общини, нито за техните отношения към духовните им глави.

Чл. 28. Новите граници на Черна гора се определят така:

Границата, която почва от Илийно бърдо, северно от Клобук, спуска се по Требинчица в посока на Гранчарево, което остава в Херцеговина, и възлиза после по течението на тази река до една точка,

която лежи един километър под сливането ѝ с Чепелица, и оттам отива по права черта до височините, които ограждат Требинчица. После се отправя към Пилатова, което село остава в Черна гора, продължава по височините в северно направление на 6 км далеч от пътя Билек-Корито-Гачко, до клисурата, която лежи между Сомина планина и планината Чурило, отгдето отива на изток през Вратковица, което село остава на Херцеговина, до планината Орлин. От тая точка границата отива, оставяйки Равно в Черна гора, на североизток в права линия през върховете Лебершник и Волюяк, спуска се после по най-кратката черта към Пива, която пресича и достига до р. Тара, като минава между Църквица и Недвина. От тая точка възлиза по Тара до Мойковица, отгдето следва по гребена на Мокра планина (селото Мокра остава в Черна гора) и достига до точката 2166 по картата на австрийския генерален щаб, като следва по бърдото и чертата на водораздела между Лим и Дрин, от една страна, и Циевна (Зем), от друга.

После тя върви по сегашната граница между племето Кучи-Дрекаловичи, от една страна, и Кучка-Крайна, както и племената Клементи и Грудни, от друга, надлъж до Подгоришката долина, отгдето отива към Правница, като остави племената Клименти, Грудни и Хотни в Албания.

Оттам новата граница пресича езерото при о-ва Горица-Топал и достига от Горица-Топал право височината на гребена, отгдето следва чертата на водораздела между Мегуред и Калимед, и като остави Маркович на Черна гора, допира до Адриатическо море при В. Кручи.

На северозапад границата се очертава с линията, която върви от морския бряг, между селата Шушана и Зубци и допира до крайния югоизточен пункт на сегашната граница на Черна гора при Вършута планина.

Чл. 29. Антивари и прибрежията му ще се присъединят към Черна гора при следните условия:

Местата, които лежат на юг от това землище според горното очертание до р. Бояна заедно с Дулчино, ще се върнат на Турция.

Общината Спици до северната граница на землището, определено в подробното описание на граничната линия, ще се присъедини към Далмация.

Черна гора ще се ползува с право на свободно плаване по р. Бояна. Укрепления по течението на тази река да не се издигат с изключение на такива, които са нужни за местна защита на Скутари, които обаче не могат да се простират повече от 6 км надалеч от града. Черна гора не може да има нито военни кораби, нито военно морско знаме.

Пристанището Антивари и всички води, принадлежащи на Черна гора, остават затворени за военните кораби на всички народи.

Укрепленията, които лежат между езерото и морския бряг на черногорска земя, трябва да се съборят и не може в тая зона да се издигат нови.

Морската и санитарна полиция в Антивари и на черногорското прибрежие ще се упражняват от Австро-Унгария с помощта на леки прибрежни кораби.

Черна гора приема морските закони, които са в сила в Далмация. Австро-Унгария се задължава от своя страна да дава консулска защита на черногорското търговско знаме.

Черна гора трябва да се споразумее с Австро-Унгария върху правото за строеж и поддържане в новото черногорско землище на един път и на една железница.

По тези пътища се осигурява пълна свобода на съобщенията.

Чл. 30. Турците или други, които притежават земи в територията, присъединена към Черна гора и биха желали да живеят във от Княжеството, могат да запазят своя недвижим имот, като го дадат под наем или за управление на други лица.

Никой не може да бъде лишен от имота си инак, освен по законен път, за обществена полза и само с предварително обезщетение.

Една турско-черногорска комисия ще се натовари да реши в разстояние на три години въпросите относително начина на продаване, експлоатиране и употреба за сметка на Високата Порта на държавните имоти и тия, принадлежащи на религиозните учреждения (вакъфи), както и въпросите, свързани с интересите на частни лица, които могат да бъдат засегнати с тия дела.

Чл. 31. Княжество Черна гора ще се споразумее направо с Портата за назначаването на черногорски агенти в Цариград и в някои

други места на турската държава, гдето се признае това за необходимо.

Черногорците, които пътуват или живеят в турската държава, ще се подчиняват на турските закони и власти съобразно с общите правила на международното право и с обичаите, установени за черногорците.

Чл. 32. Черногорските войски са длъжни да опразнят в разстояние на 20 дни от размяната на ратификациите на настоящия договор или по-рано, ако е възможно, местата, които те сега заемат вън от новите граници на Княжеството.

Турските войски ще опразнят също в 20 дни местата, които се отстъпват на Черна гора. Обаче предоставя им се освен туй един срок от 15 дни за опразване на укрепените места и за изнасяне от тях продоволствените запаси и снаряжението, и за съставяне списъци на оръжието и другите предмети, които не могат веднага да пренесат.

Чл. 33. Понеже Черна гора трябва да понесе една част от отоманския държавен дълг за новите земи, които ѝ се дават чрез мирния договор, то представителите на силите в Цариград ще определят тая част в съгласие с Високата Порта по една справедлива база.

Чл. 34. Високите договарящи страни признават независимостта на Сърбия, при изложените в следния член условия.

Чл. 35. В Сърбия разликата във вярата и вероизповеданията не може да служи като причина за изключване или неспособност по отношение ползуването от граждански и политически права, заемане на обществени служби, звания и почести или за упражняване на различни занятия и индустрии, където и да е. Свобода и външното упражнение на всички богослужения се осигуряват на местните жители, както и на чужденците, и не може да се правят ограничения за йерархическото устройство на различните общини или за техните отношения към духовните им началници.

Чл. 36. Сърбия добива земите, включени в следните граници:

Новата граница тръгва по сегашната гранична линия и върви по течението на Дрина от вливането ѝ в Сава, оставяйки на Княжеството Мали Зворник и Захар и продължава да върви надлъж по старата граница на Сърбия до Копаоник, от която се отделя при върха Канилуг. Оттам следва отначало по западната граница на санджака Ниш през южните предпланини на Копаоник, през гребените Марица и Мърдар планина, образуващи водораздела между коритата на р. Ибър и Ситница, от една страна, и Тополница, от друга, като оставя Преполаци на Турция.

После се обръща на юг по линията на водораздела между Бървеница и Медведжа, като оставя цялата долина на Медведжа на Сърбия, следва по гребена на Голяк планина, образуващ водораздела между Крива река, от една страна, и Поляница, Ветерница и Морава, от друга, до върха на Поляница. После отива по предпланините на Карпина планина до вливането на Коинска в Морава, пресича последната и възлиза пак по водораздела между реката Коинска и потока, който се втича в Морава при Нерадовце, и достига планината св. Илия над Търговище. От тая точка тя следва по гребена св. Илия до планината Ключ и после през точките, означени на картата с 1516 и 1547 и през Бабина гора достига до Църни връх.

От Църни връх новата граница се слива с българската, именно:

Пограничната линия следва по водораздела между Струма и Морава, през върховете Стрежер, Вилоколо и Меджид планина, през Гачина, Черна трава, Дорковска и Драйница планина и после през Дъсчен кладенец достига водораздела между Горна Сукова и Морава, отива право на Стол, спуска се надолу и пресича на 1000 м северозападно от селото Сегуша пътя от София за Пирот. Възлиза после в права линия на Видлич планина и оттук — на планината Радочина във веригата на Коджабалкан, като оставя селото Дойкинци на Сърбия, а селото Сенокос — на България.

От върха на планината Радочина границата тръгва в северозападно направление по гребена на Балкана през Чипровецбалкан и Стара планина до старата източна граница на Княжество Сърбия при кулата Смильова чука и оттам по старата граница достига Дунава при Раковица.

Чл. 37. До сключването на нови съглашения в Сърбия няма с нищо да се изменят сегашните условия на търговските връзки на Княжеството с чуждите държави. Никакво транзитно право няма да се взема за стоки, които минават през Сърбия. Правата и привилегиите на чуждите поданици, както и консулската подсъдност и защита, както съществуват днес, остават в пълна сила, догдето не се изменят по общо споразумение между Княжеството и заинтересуваните сили.

Чл. 38. Княжество Сърбия замества Високата Порта в съответна част на задълженията, които тя има към Австро-Унгария и дружеството за експлоатация на железниците в Европейска Турция, по отношение на завършването и съединението, както и за експлоатацията на железниците, които ще се направят в новоприсъединените към Княжеството места. Нужните конвенции за уреждането на тези въпроси ще се сключат веднага след подписването на настоящия договор между Австро-Унгария, Портата, Сърбия и Княжество България в пределите на компетентността му.

Чл. 39. Турците, които притежават земи в територията, отстъпена на Сърбия, и желаят да живеят вън от Княжеството, могат да си запазят недвижимите имоти, като ги дават под наем или под управление на други лица. На една турско-сръбска комисия ще се възложи да реши в разстояние на три години всички въпроси относително начина на продаване, експлоатиране или употреба за сметка на Високата Порта на държавните имоти и тия, принадлежащи на религиозни учреждения (вакъфи), както и въпросите относително интересите на частни лица, които могат да бъдат засегнати с тия дела.

Чл. 40. До сключването на договор между Турция и Сърбия сръбските поданици, които живеят или пътуват в турската държава, са подчинени на общите правила на международното право.

Чл. 41. Сръбските войски са длъжни да опразнят в разстояние на 15 дни от размяната на ратификациите на настоящия договор земите, които не влизат в новото княжество.

Турските войски трябва също в 15 дни да опразнят земите, отстъпени на Сърбия, обаче дава им се освен това още един срок от 15

дни за изпразване на укрепените места за изнасяне на хранителните и военните материали и за съставяне списък на оръжията и други предмети, които не ще могат веднага да се изнесат.

Чл. 42. Понеже Сърбия трябва да поеме върху себе си една част от отоманския държавен дълг за новите земи, които ѝ се дават по настоящия договор, представителите на държавите в Цариград ще определят тая част в съгласие с Високата Порта по една справедлива база.

Чл. 43. Високите договарящи страни признават независимостта на Румъния при изложените в следните два члена условия.

Чл. 44. В Румъния разликата във вярата и вероизповеданията не може да служи като причина за изключване или неспособност при ползуването от граждански и политически права, допускане до обществени служби, звания и почести или упражняване на различни занятия и индустрии, гдето и да било.

Свободата и външното упражняване на всички богослужения се осигуряват за всички местни жители на румънската държава, както и за чужденците, и не може да се правят ограничения нито за йерархическото устройство на вероизповедните общини, нито за отношенията им към техните духовни глави. Поданиците на всички сили, търговци или други, ще се ползват в Румъния без разлика на религията с пълно равенство.

Чл. 45. Княжество Румъния отстъпва на н.в. руския император частта от Бесарабия, която бе отнета от Русия по Парижкия договор от 1856 г. и която граничи на запад с талвега на Прут, на юг с талвега на Килийския ръкав и с устието на Стари Стамбул.

Чл. 46. Островите, които образуват делтата на Дунава, а също и Змийските острови, Тулчанският санджак с каазите Килия, Сулина, Махмудие, Исакача, Тулча, Мачин, Бабадаг, Хърсово, Кюстенджа и Меджидие се присъединяват към Румъния. Княжеството добива освен това земята на юг от Добруджа до черта, която излиза от една точка на изток от Силистра и допира до Черно море на юг от Манкалия.

Чл. 47. Въпросът за разделяне на водите и риболовството ще се реши чрез арбитраж на Европейската дунавска комисия.

Чл. 48. Никакво транзитно право не може да се взема в Румъния за стоките, които минават през Княжеството.

Чл. 49. Румъния има право да сключва конвенции за определяне на правата и привилегиите на консулите относно покровителството, което те имат в Княжеството. Придобитите права остават в сила, догдето не се изменят по общо споразумение между Княжеството и заинтересуваните страни.

Чл. 50. Докато се сключи договор, който ще определи правата и привилегиите на консулите, румънските поданици, които пътуват или живеят в турската империя, и турците, които пътуват или живеят в Румъния, ще се ползват от правата, които са осигурени на поданиците на другите европейски сили.

Чл. 51. Относително обществени и други предприятия Румъния ще замести Турция в правата и задълженията ѝ в присъединената към нея територия.

Чл. 52. За увеличаване гаранциите на свободното плаване по Дунава, което се счита от общ европейски интерес, високите договарящи страни решават всички крепости и укрепления, които се намират по течението на реката от Железните врата до устието ѝ, да се съборят и никакви нови да не се строят. Никакъв военен кораб не може да плава по Дунава от Железните врата надолу с изключение на леките кораби, предназначени за службата на речната полиция и на митническите власти. Военните кораби, които стоят в устието на Дунава, могат да отиват само до Галац.

Чл. 53. Европейската дунавска комисия, в която и Румъния ще има представител, ще продължи своята дейност, която отсега нататък ще се разшири до Галац при пълна независимост от прибрежните власти. Всички договори, съглашения, актове и решения, които се

отнасят до нейните права, преимущества, привилегии и задължения, се потвърждават.

Чл. 54. Една година преди изтичането на срока, определен за съществуването на Европейската комисия, силите ще се споразумеят за продължаване на пълномощията ѝ или за измененията, които те сметнат за необходими да въведат.

Чл. 55. Правилата за плаване, за речната полиция и за надзора да се изработят от Европейската комисия, при съдействието на делегати на прибрежните държави, и ще се турят в съгласие с онези, които са направени или ще се направят за течението от Галац надолу.

Чл. 56. Европейската дунавска комисия ще се споразумее, с които се следва, за осигуряване поддържането на фара на Змийския о-в.

Чл. 57. Извършването на работите по отстранение на препятствията, които се създават за плаването от Железните врата и праговете, се възлага на Австро-Унгария. Прибрежните държави в тая част на реката ще дадат всичките улеснения, които биха се поискали в интерес на самите работи. Постановленията на чл.6 от Лондонския договор от 13 март 1871 г., които се отнасят до правото на вземане временна такса за покриване на разносните по тези работи, остават в сила и в полза на Австро-Унгария.

Чл. 58. Високата Порта отстъпва на Русия в Азия областите на Карс, Ардахан и Батум с пристанището му, а също и всички места между старата руско-турска граница и следната гранична линия: новата граница тръгва от Черно море по чертата, която е определена в Санстефанския договор, и върви до една точка северозападно от Хорда и южно от Артвин, продължава по права линия до реката Чорух, пресича тази река и отива на изток от Ашмишен в права линия към юг до руската граница, която е означена в Санстефанския договор, до една точка южно от Нариман, като оставя града Олти на Русия. От точката, означена при Нариман, границата завива на изток, минава през Тебренек, който остава на Русия, и достига до Пенек-Чай. По тая река

следва до Бардуз, после се насочва на юг, като оставя Бардуз и Еникьой на Русия. От една точка западно от селото Карауган границата се насочва към Меджингерт, върви в права линия към върха на планината Късадаг и продължава по водораздела между притоците на Аракс на север и притоците на Мурадсу на юг до старата руска граница.

Чл. 59. Н.в. руският император заявява, че има намерение да направи Батум свободно пристанище предимно за търговия.

Чл. 60. Долината на Алашкерт и градът Баязид, които според чл. 19 на Санстефанския договор са отстъпени на Русия, се връщат на Турция.

Високата Порта отстъпва на Персия града и местността Котур, както е определена от смесената англо-руска комисия за границите между Турция и Персия.

Чл. 61. Високата Порта се задължава да въведе без отлагане реформи и подобрения, които изискват местните нужди в провинциите, населени с арменци, и да осигури тяхната безопасност от черкезите и кюрдите. Тя ще съобщава периодично за взетите мерки на силите, които ще следят за тяхното прилагане.

Чл. 62. Понеже Високата Порта изяви желанието да поддържа началото на широка религиозна свобода, договарящите страни си вземат бележка в това доброволно заявление.

В никоя част на Турската империя разликата в религията не може да бъде причина за изключване или за неспособност относно ползуването с граждански и политически права, за допускане на обществени служби, звания и почести или за упражняване на различни занятия и индустрии. Всички без разлика на вяра ще се приемат за свидетели пред съдилищата. Свободата и външното упражнение на богослуженията се осигуряват за всички и никакви ограничения не може да се правят за йерархическото устройство на различните вероизповедни общини или за техните отношения към духовните им началници.

Духовните лица, поклонниците и калугерите от всяка народност, които пътуват по Европейска или Азиатска Турция, ще се ползват с еднакви права, преимущества и привилегии. Право на официално покровителство на дипломатическите и консулските агенти на силите в Турция се признава както относно поменатите лица, така и относно техните религиозни, благотворителни и други заведения в Светите места и другаде. Правата, дадени на Франция, се запазват неизменни и при това, разбира се, не може да се прави никакво изменение на статуквото в Светите места. Монасите в Атонската планина, отгдето и да са, си запазват владенията и имуществата си и ще се ползват без изключение с пълно равенство в правата и преимуществата.

Чл. 63. Парижкият договор от 3 март 1856 г., а също Лондонският договор от 13 март 1871 г. остават в сила във всички постановления, които не са отменени или изменени с гореизложените членове.

Чл. 64. Настоящият договор ще се ратифицира и ратификациите ще се разменят в Берлин в срок от три седмици или по-рано, ако това бъде възможно. За уверение пълномощниците на всяка държава го подписаха и подпечатаха с печатите си.

Направено в Берлин на 13 ден от месец юли 1878 г.

Международни актове и договори 1648–1918. София. „Наука и изкуство“, 1958, с. 155–168.

3. ВЛАДИМИР УЛЯНОВ-ЛЕНИН. КАКВО ДА СЕ ПРАВИ? (ОТКЪС)

...

Класовото политическо съзнание може да бъде донесено на работника *само отвън*, т.е. извън икономическата борба, извън сферата на отношенията между работници и господари. Областта, от която единствено може да се почерпи това знание, е областта на отношенията на *всички* класи и слоеве към държавата и правителството, областта на взаимоотношенията между *всички класи*. Ето защо на въпроса: какво да се прави, за да се даде на работниците политическо знание?, не може да се даде само онзи отговор, с който в повечето случаи се задоволяват практиците, да не говорим за склонните към „икономизма“ практики, а именно отговорът „да се отиде при работниците“. За да дадат на работниците политическо знание, социалдемократите трябва да отидат при всички класи на населението, трябва да разпращат отряди от своята армия по всички посоки.

...

(1902 г.)

В. И. Ленин. Избрани произведения. Т.1. София, „Партиздат“,
1977, с. 5–193.

4. ВЛАДИМИР УЛЯНОВ-ЛЕНИН. ПРЕДСТОЯЩИТЕ ЗАДАЧИ НА СЪВЕТСКАТА ВЛАСТ (ОТКЪСИ)

...

Този именно исторически опит на всички революции, този световноисторически — икономически и политически — урок обобщи Маркс, като даде кратката, рязка, точна ярка формула: диктатура на пролетариата. И че руската революция правилно пристъпи към осъществяването на тая световноисторическа задача, това го *доказа* победоносното шествие на съветската организация по всички народи и езици на Русия. Тъй като съветската власт не е нищо друго освен организационна форма на диктатурата на пролетариата, на диктатурата на авангардната класа, която издига до нов демократизъм, до самостоятелно участие в управлението на държавата десетки и десетки милиони трудещи се и експлоатирани, които от своя опит се учат да виждат в дисциплинирания и съзнателен авангард на пролетариата своя най-надежден водач.

Но диктатура е голяма дума. А големи думи не трябва да се казват току-тъй. Диктатурата е желязна власт, революционно смела и бърза, безпощадна в смазването както на експлоататорите, така и на хулиганите. А нашата власт е прекалено мека, приличаща често повече на пихтия, отколкото на желязо. Не трябва да се забравя нито за минута, че буржоазната и дребнобуржоазната стихия се бори против съветската власт двояко: от една страна, като действа отвън,... със заговори и въстания, с тяхното мръсно „идеологическо“ отражение, с потоци лъжи и клевети в печата на кадетите, десните есери и меншевиките; — от друга страна, тая стихия действа отвътре, като използва всеки елемент на разложението, всяка слабост за подкуп, за засилване на недисциплинираността, разпуснатостта, хаоса. Колкото повече се приближаваме до пълното военно смазване на буржоазията, толкова по-опасна става за нас стихията на дребнобуржоазната анархистичност. И борбата с тая стихия не трябва да се води само чрез пропаганда и агитация, само чрез организиране на съревнованието,

само чрез подбор на организатори — борбата трябва да се води и чрез принуда.

...

Няма достатъчно съзнание за простия и очевиден факт, че ако главни злини за Русия са гладът и безработицата, то тия бедствия не могат да се победят с никакви увлечения, а само с всестранна, всеобемаща, всенародна организация и дисциплина, за да се увеличи производството на зърнени храни за хората и на храна за индустрията (гориво), да се превозят навреме и правилно да се разпределят; — че поради това за мъките от глада и безработицата е *виновен всеки*, който нарушава трудовата дисциплина във всеки завод, във всяко стопанство, във всяка работа, — че трябва да умеем да намираме виновните за това, да ги даваме под съд и наказваме безпощадно...

...

Че диктатурата на отделни лица много често в историята на революционните движения е била изразител, носител, проводник на диктатурата на революционните класи, за това ни говори неоспоримият опит на историята. Буржоазният демократизъм несъмнено е бивал съвместим с диктатурата на отделни лица. Но в тази точка буржоазните хулители на съветската власт, както и техните дребнобуржоазни пригласници, проявяват винаги сръчност на ръцете: от една страна, те обявяват съветската власт просто като нещо безсмислено, анархистично, диво, като старателно заобикалят всички наши исторически паралели и теоретически доказателства, че Съветите са най-висшата форма на демократизма, дори нещо повече: начало на социалистическата форма на демократизма; а, от друга страна, те ни предявяват искания за по-висш демократизъм от буржоазния и казват: с вашия, болшевишкия (т.е. не буржоазния, а *социалистическия*), съветския демократизъм личната диктатура е абсолютно несъвместима.

Разсъждения крайно лоши. Ако ние не сме анархисти, трябва да приемем необходимостта от държавата — *т.е. от принудата* — за преминаване от капитализма към социализма. Формата на принудата се определя от степента на развитието на дадена революционна класа, след това от такива особени обстоятелства като например наследството от дългата и реакционна война, после от формите на съпротивата на буржоазията и на дребната буржоазия. Ето защо няма абсолютно

никакво принципно противоречие между съветския (т.е. социалистическия) демократизъм и упражняването на диктаторска власт от отделни лица. Разликата между пролетарската диктатура и буржоазната се състои в това, че първата насочва своите удари против експлоататорското малцинство в интерес на експлоатираното мнозинство, а сетне в това, че първата я осъществяват — *и чрез отделни лица* — не само масите на трудещите се и експлоатираните, но и организации, които са изградени така, че да будят именно тия маси, да ги издигат до историческо творчество (съветските организации принадлежат към тоя вид организации).

По втория въпрос — за значението именно на едноличната диктаторска власт от гледна точка на специфичните задачи на сегашния момент, трябва да се каже, че всяка едра машинна индустрия — т.е. именно материалният, производственият източник и фундамент на социализма — изисква безусловно и най-строго *единство на волята*, която ръководи съвместната работа на стотици, хиляди и десетки хиляди хора. И технически, и икономически, и исторически тази необходимост е очевидна, винаги се е признавала от всички, които са мислили върху социализма, като негово условие. Но как може да се осигури най-строго единство на волята? С подчиняването на волята на хилядите на волята на един.

(1918 г.)

В. И. Ленин. Избрани произведения. Т.4. София, „Партиздат“, 1977, с. 307–344.

5. ВЛАДИМИР УЛЯНОВ-ЛЕНИН. ЗА ДЪРЖАВАТА (ОТКЪС)

Под каквито и форми да се прикрива републиката — нека това да е най-демократичната република, — ако тя е буржоазна, ако в нея е останала частната собственост върху земята, заводите и фабриките и частният капитал държи в наемно робство цялото общество, т.е. ако в нея не се извършва онова, за което се говори в програмата на нашата партия и в Съветската конституция, то тази държава е машина, за да бъдат потискани едни от други. И ние ще вземем тази машина в ръцете на оная класа, която трябва да събори властта на капитала. Ние ще отхвърлим всички стари предразсъдъци, че държавата е всеобщо равенство — това е лъжа: докато има експлоатация, не може да има равенство. Помещикът не може да бъде равен на работника, гладният — на сития. Машината, която се нарича държава, пред която хората спират със суеверна почит и вярват на старите приказки, че това е общонародна власт — пролетариатът отхвърля тази машина и казва: това е буржоазна лъжа. Ние отнемем тази машина от капиталистите, вземем я в свои ръце. С тази машина или цепеница ние ще разбием всяка експлоатация и когато в света не остане възможност да се експлоатира, не останат собственици на земя, собственици на фабрики, не бъде така, че едни да се пресищат, а други да гладуват — едва тогава, когато не останат възможности за това, ние ще захвърлим тази машина. Тогава няма да има държава, няма да има експлоатация. Ето гледището на нашата комунистическа партия...

(1919 г.)

В. И. Ленин. Избрани произведения. Т.4. София. „Партиздат“, 1977, с. 344–362.

6. ВЛАДИМИР УЛЯНОВ-ЛЕНИН. ПРОЛЕТАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И РЕНЕГАТЪТ КАУЦКИ (ОТКЪС)

Ако не се гаврим със здравия смисъл и с историята, ясно е, че не можем да говорим за „чиста демокрация“, докато съществуват различни класи, а можем да говорим само за *класова* демокрация. (В скоби казано, „чиста демокрация“ е не само *невежествена* фраза, която разкрива неразбиране както на борбата на класите, така и на същността на държавата, но и тройно празна фраза, защото в комунистическото общество демокрацията, прераждайки се и превръщайки се в привичка, ще *отмира*, но никога не ще бъде „чиста“ демокрация.)

(1919 г.)

В.И. Ленин. Избрани произведения. Т.5. София, „Партиздат“, 1977, с. 5–100.

7. ВЛАДИМИР УЛЯНОВ-ЛЕНИН. „ЛЕВИЧАРСТВОТО“ — ДЕТСКА БОЛЕСТ НА КОМУНИЗМА (ОТКЪС)

... В отдавна миналите времена, когато Кауцки бе още марксист, а не ренегат, подхождайки към въпроса като историк, той предвиждаше, че е възможно да настъпи такова положение, при което революционността на руския пролетариат ще стане образец за Западна Европа. Това беше в 1902 г., когато Кауцки написа в революционната „Искра“ статията „Славяните и революцията“. Ето какво писа той в тази статия:

„Днес обаче“ (в противоположност на 1848 г.) „може да се смята, че славяните не само са влезли в редовете на революционните народи, но че и центърът на тежестта на революционната мисъл и на революционното дело все повече и повече се премества към славяните. Революционният център се премества от запад на изток. В първата половина на XIX в. той се намираше във Франция, от време на време в Англия. В 1848 г. и Германия влезе в редовете на революционните нации... Новото столетие започва с такива събития, които навеждат на мисълта, че ние отиваме към по-нататъшно преместване на революционния център, а именно: към преместването му в Русия... Русия, която възприе толкова революционна инициатива от Запада, сега може би сама е готова да му послужи като извор на революционна енергия. Разгарящото се руско революционно движение ще се окаже може би най-могъщото средство, за да се изгони оня дух на хилава еснафщина и пресметливо политиканство, който започна да се разпространява в нашите редове и ще накара отново да лумне като светъл пламък жаждата за борба и страстната преданост към нашите велики идеали. Русия отдавна вече е престанала да бъде за Западна Европа проста опора на реакцията и абсолютизма. Сега е може би тъкмо наопаки. Западна Европа става опора на реакцията и абсолютизма в Русия... Руските революционери може би отдавна вече биха се справили с царя, ако не бяха принудени да водят едновременно борба и против неговия съюзник — европейския капитал. Нека се надяваме, че тоя път те ще успеят да се справят и с двата врага и че

новият «свещен съюз» ще рухне по-скоро, отколкото неговите предшественици. Но както и да завърши сегашната борба в Русия, кръвта и щастието на мъчениците, които тя ще роди, за съжаление повече, отколкото трябва, не ще пропаднат напразно. Те ще оплодят кълновете на социалния преврат в целия цивилизован свят и ще ги накарат да растат по-бурно и по-бързо. В 1848 г. славяните бяха лют мраз, който попари цветовете на народната пролет. Може би на тях сега е съдено да бъдат оная буря, която ще разбие леда на реакцията и неудържимо ще донесе със себе си новата, щастлива пролет за народите“...

Хубаво пишеше преди 18 години Карл Кауцки!

(1920 г.)

В.И. Ленин. Избрани произведения. Т.5. София, „Партиздат“, 1977, с. 101–194.

8. ВЛАДИМИР УЛЯНОВ-ЛЕНИН. РЕЧ НА СЪБРАНИЕТО НА АКТИВА НА МОСКОВСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА РКП(Б), 6 ДЕКЕМВРИ 1920 Г. (ОТКЪС)

... Трябва да се използват противоположностите и противоречията между двата империализма, между двете групи капиталистически държави...

Докато не сме завоювали целия свят, докато си оставаме от икономическа и военна гледна точка по-слаби от останалия капиталистически свят, дотогава трябва да се придържаме към правилото: трябва да умеем да използваме противоречията и противоположностите между империалистите.

В.И. Ленин. Съчинения. Т.31. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1953, с. 450–451.

9. ЙОСИФ ДЖУГАШВИЛИ-СТАЛИН. ПОЗДРАВИТЕЛНО ПИСМО ДО СТОЛИЦАТА ГЕРОЙ — МОСКВА, ПО СЛУЧАЙ 800-ГОДИШНИНАТА Й (ОТКЪСИ)

Заслугата, оказана от Москва, се състои главно в това, че тя стана основа за обединяването на разединените руси в една държава, с едно правителство, с едно водачество. Никоя страна в света не може да се надява да запази независимостта си, да постигне сериозни стопански и културни успехи, ако не е успяла да се освободи от феодалното разпокъсване и от несъгласието между отделните владетели.

...

Днес Москва е не само вдъхновителка на изграждането на новия съветски социално-стопански ред, който замести властта на капитала с властта на труда и премахна експлоатирането на човек от човека.

Москва е същевременно носителка на движението за освобождаване на човечеството от капиталистическото робство.

Днес Москва е не само вдъхновителка на изграждането на новата съветска демокрация, която отхвърля всякакво неравенство между гражданите по раса, пол и народност и обезпечавя правото на работа и правото на равни заплати за равен труд. Москва е същевременно знаме на борбата на всички трудещи се в света, на всички потиснати раси и народи за освобождение от властта на плутокрацията и империализма. Няма никакво съмнение, че без такава политика Москва не би могла да стане център за организиране приятелството между народите и тяхното братско сътрудничество в нашата многонационална държава.

...

(7 септември 1947 г.)

И. Сталин. Речи, изказвания и приветствия 1946–1952. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1952, с. 66–68.

10. АДОЛФ ХИТЛЕР. МОЯТА БОРБА (ОТКЪСИ)

Днес ми се струва щастливо предзнаменование фактът, че съдбата ми е отредила да се родя не другаде, а в Браунау на Ин. Защото това градче е разположено точно на границата на две германски държави, чието обединение в последна сметка за нас, младите, беше и си остава онази заветна цел, за която трябва да се борим с всички средства.

...

Нито един мироглед, дори да е хиляда пъти правилен и полезен за човечеството, не придобива практическо значение в живота на народите, докато неговите принципи не станат практически знаме на бойно движение. А това движение на свой ред ще остане партия дотогава, докато дейността на тази партия не доведе до пълна победа на нейните идеи и догмите на партията не наложат окраската си върху целия обществен живот на новата държава.

Но за да може един или друг мироглед действително да послужи за фундамент на новото обществено развитие, необходимо е преди всичко да има пълна яснота относно характера, целите и основните черти на този мироглед. Първо условие за успеха на едно движение, базирано върху определен мироглед, се състои в това то действително да успее да установи яснота и единство на идеите. От общите представи ние трябва да вървим към определена политическа програма. От общия мироглед ние трябва да смогнем да изведем определено политическо вяране. При това, разбира се, ние ще трябва да отделим необходимото внимание не само на нашата крайна цел, но и на онези конкретни средства за борба, с чиято помощ искаме да доведем нашето дело до победа. Сумата от правилни абстрактни представи, издигнати от твореца на програмата, се нуждае и от съчетаване със самите практически мерки, издигнати от политика. Наша пътеводна звезда трябва да бъде вечният идеал на човечеството. Ала при това не трябва да забравяме и за човешките слабости, защото ако не ги вземем предвид, ние за съжаление можем от самото начало да обречем нашето движение на неуспех. В нашия свят още не е

достатъчно да изследваш и установиш вечните закони на истината. Към това трябва да прибавим и усилията на великите познавачи на народната психология. И само тогава ние ще излезем от областта на вечно истинното и идеалното и ще съумеем да постигнем за смъртните хора онова, което човешки е възможно в нашия практически свят.

Нека сам по себе си един мироглед да бъде абсолютно правдив и идеален. Независимо от това той трябва да бъде преведен и на езика на практическата политика. И само тогава, когато ние придадем на движението строги очертания, единна воля за борба — само тогава може да се разчита на победа на общата идея, заложена в нашия мироглед. Да предчувстват или дори да осъзнават правотата на нашата идея сигурно могат вече милиони и милиони хора. И независимо от това е необходимо отначало да излезе един човек и да изложи учението с неопровержима сила. Само тогава окончателно ще повярват в него милионите. Само тогава пред тях ще има не безформена идея, а вечен непоколебим принцип. Само тогава ще бъде създадена желязната канара на единната и несъкрушима вяра, само тогава ще стане реалност единната воля на милионите, която ще сrine всички прегради.

Разпространеният съвременен възглед за ролята на държавата се състои в това, че държавата няма нищо общо с расовите предпоставки. На държавата наистина се признава определена творческа и културна сила, но в нея преди всичко виждат продукт от определени стопански потребности, в най-добрия случай — естествен резултат от стремежите на определен човешки конгломерат към разширяване на неговата политическа власт. Този възглед в своето политическо развитие води не само към отрицание на расовия фактор, но и до подценяване на ролята на личността. Тъй като отричането на ролята на различните раси за развитието на културата неизбежно води до това, че ние преставаме да разбираме и ролята на личността в тази област. Една голяма грешка води след себе си и друга. Ако ние престанем да виждаме различието между расите, това води по-нататък до игнориране на различията между отделните хора. Рожбата на евреина Карл Маркс, учението на марксизма, всъщност не е нищо друго освен превръщане в определено политическо символ верую на тези отдавна вече съществуващи и широко разпространени превратни представи. Изумителният политически успех на марксистическото учение би бил

абсолютно невъзможен, ако в основата на марксизма не лежеше една отдавна разпространена у нас извратена идея. Тази отрова отдавна се носи във въздуха. На разлагащото ѝ влияние бяха подложени милиони. Липсваше само едно лице, което да оформи тази извратена идея. И ето, този един човек се намери. Тъкмо той беше Карл Маркс. Той пророчески отгатна каква разрушителна сила може да представлява тази отрова. С изкуството на черен магьосник той създаде концентрирано учение, насочено към възможно най-бързото унищожаване на независимостта на всички свободни нации на тази земя и цялото това отровно учение постави на служба на своята собствена раса.

По такъв начин марксистическото учение е само концентриран идеен екстракт от станалите днес всеобщи представи и убеждения. Вече само поради това цялата борба на нашия тъй наречен буржоазен свят срещу марксизма е просто смешна и безцелна по тази проста причина, че нашият буржоазен свят е изцяло проникнат от същите тези отрови. Мирогледът на нашата буржоазия се различава от миροгледа на марксистите само по степените и лицата. Самият буржоазен свят е подложен на марксизъм. Цялата разлика е там, че буржоазията вярва във възможността за господство на едни групировки хора (на буржоазията), докато марксистите се стремят да дадат цялата власт в ръцете на друга групировка — на евреите.

Като противовес на всичко това народническият... миροглед признава главната роля на расата. Народничеството принципино вижда в държавата само средство към целта, а самата цел вижда в запазването на расовите основи на човечеството. По такъв начин народничеството в никакъв случай не вярва в равенството на расите. То знае, че расите са различни помежду си, че расите се делят на нисши и висши и че нашата задача на земята е да помагаме за победата на най-добрата, най-силната раса, която трябва да подчини по-лошата и по-слабата раса. Народничеството по този начин принципино се базира върху аристократичната гледна точка за природата и вярва, че този закон се разпростира върху всичко в този свят, включително до всяко отделно живо същество. То признава не само различната ценност на расите, но и различната ценност на отделните хора. И тъкмо с това то има организиращо значение срещу дезорганизиращата роля на марксизма. То вярва в необходимостта от идеализиране на

човечеството, тъй като в това идеализиране вижда предпоставка за цялото наше съществуване. Но то ще откаже право на съществуване на която и да било етична идея, стига тя да представлява някаква заплаха за расовия живот, носител на най-висока етика. Тъй като в понегрения свят на непълноценните всички човешки понятия за прекрасното и възвишеното, всички човешки представи за идеалното бъдеще биха били завинаги загубени.

Цялата човешка култура и цивилизация на нашата земя е неразривно свързана със съществуването на ариеца. Ако арийците постепенно бяха измрели или бяха внезапно загинали, това означава, че цялото земно кълбо би било обречено на пълна липса на култура.

Най-голямото престъпление на нашата земя в очите на народническия мироглед е дейността, насочена срещу човешката култура чрез унищожаването на носителя на тази култура. Който вдигне ръка срещу висшето въплъщение на божиято подобие на тази земя, той се опълчва срещу всеблагия творец на всички чудеса на тази земя и с това съдейства за нашето изгонване от рая.

Това означава, че народническият мироглед... върви ръка за ръка с действителните повели на природата. Той помага за възстановяването на свободната игра на силите, която единствено е способна да съдейства за победата на най-добрата раса, която трябва да владее цялата земя.

Всички ние предчувстваме, че в отдалеченото бъдеще пред човечеството ще възникнат проблеми, които ще бъдат по силите само на висшата раса. И само тази висша господстваща раса, опирайки се на средствата и възможностите на цялото земно кълбо, ще бъде призвана да реши тези проблеми.

...

И така, висша цел на действително народната държава трябва да бъде грижата за запазването на онова основно расово ядро, което единствено е способно да създава култура, да дарява на човечеството красота, достойнство и всичко възвишено. Ние, арийците, разбираме под държава само живия организъм на расата, който не само осигурява самото съществуване на тази раса, но ѝ осигурява също така възможност за по-нататъшно развитие на всички заложи в нея способности до степен на най-висша свобода.

...

В нашата държава армията ще обучава войника не само да марширува, тя ще стане за него висша школа за патриотично възпитание. Младият войник ще получи в армията всички сведения относно боравенето със съответен вид оръжие. Но в същото време армията ще го формира и за по-нататъшния живот. Най-важното, което ще даде армията на младия войник, е това, което се смяташе за висша заслуга и на старата армия; в тази школа младежите ще се превръщат в истински мъже; в тази школа нашата младеж ще се учи не само на послушание и дисциплина, но ще се учи и да заповядва. В армията младият немец ще се научи да мълчи, не само когато го порицават справедливо, но и когато му се налага да изслушва несправедливи упреци.

...

Онзи мироглед, който отхвърля демократическия принцип на масата и си поставя за задача да отдаде властта над целия свят в ръцете на най-добрата нация, т.е. в ръцете на най-добрите хора, логично трябва да приложи същия аристократичен принцип вътре в самия народ. С други думи, той трябва да осигури най-голямо влияние и истинско ръководство за най-добрите глави в даден народ. А това означава, че такъв мироглед прави всичко не на принципа на мнозинството, а върху ролята на личността.

...

Ние трябва докрай да разберем следното: най-смъртният враг на германския народ е и ще бъде Франция. Все едно, който и да управлява във Франция — Бурбоните или якобинците, наполеонидите или буржоазните демократи, републиканците-клерикали или червените болшевици — крайна цел на френската външна политика винаги ще бъде завземането на Рейн. И винаги Франция, за да задържи тази велика река в свои ръце, неизбежно ще се стреми Германия да представлява слаба и раздробена държава.

Англия не иска Германия да бъде световна държава, Франция не иска въобще да съществува на света държава, която се нарича Германия. Това все пак е съществена разлика. Е, а нали сега за нас е злободневна не борбата за световна хегемония. Сега сме принудени да се борим просто за съществуването на нашето отечество, за единството на нашата нация и за това на нашите деца да им е осигурено парчето хляб. И ето, ако вземем предвид всичко това и се запитае къде са

онези държави, с които бихме могли да влезем в съюз, ще трябва да отговорим: има само две такива държави — Англия и Италия.

Англия не иска такава Франция, чийто военен юмрук без всякакви пречки от страна на останала Европа би охранявал една политика, която рано или късно ще доведе до сблъсък с английските интереси. Англия в никакъв случай не може да иска такава Франция, която, опирайки се на несметни въглищни и железни богатства в Западна Европа, би продължила да си създава могъща световна икономическа позиция, представляваща опасност за Англия. Най-сетне, Англия не може да иска такава Франция, която би могла да разбие всички останали държави на европейския континент, което не само би могло, но и неизбежно би трябвало да доведе до възраждането на старите мечти на Франция за световно господство. Англия разбира, че при такива обстоятелства френският въздушен флот може да стане за нея много по-опасен, отколкото на времето нашите цепелини. Военното превъзходство на Франция не може да не разстройва нервите на световната великобританска империя.

Но и Италия не може да иска и не иска Франция още повече да укрепва своето привилегировано положение в Европа. Бъдещите съдбини на Италия неизбежно са свързани с крайбрежието на Средиземно море. Италия участва в световната война, разбира се, съвсем не за да постигне разширяването на Франция. Италия бе тласната във войната от стремежа да нанесе смъртен удар на своя адриатически съперник. Всяко по-нататъшно укрепване на Франция на европейския континент неизбежно ще бъде пречка за Италия. И това, разбира се, нито на йота не може да се промени от факта, че италианският и френският народ са сродни помежду си. Ни най-малки илюзии в това отношение не може да има: това обстоятелство изобщо не премахва съперничеството.

...

Собствените британски интереси на Англия съвсем не изискват по-нататъшно отслабване и още повече унищожаване на Германия, но пък от това е извънредно заинтересуван интернационалният еврейски борсов капитал. Разминаването между официалната или, по-добре да се каже, традиционната политика на английските държавни деятели и решаващите сили на еврейския борсов капитал се стреми не само към пълно икономическо унищожаване на Германия, но и към пълното ѝ

политическо поробване. Еврейският капитал смята, че да се подчини напълно Германия на интернационалния контрол, т.е. да се подчини напълно германският труд на еврейския световен капитал е възможно само в случай, че успее в политическо отношение да болшевизира Германия. За да бъдат марксистките банди на интернационалния еврейски борсов капитал в състояние окончателно да пречупят гръбнака на германската национална държава, им е необходима дружеска подкрепа отвън. Тъкмо затова на евреите им е необходимо френските армии да заплашват Германия, докато вътре в страната настъпи такова разложение, което ще позволи на болшевишките банди, спуснати от интернационално-еврейския борсов капитал окончателно да завладеят нашата държава.

...

Само във Франция сега повече от когато и да било има единство на възгледите на борсата и еврейския борсов капитал, от една страна, и шовинистично настроените държавни деятели на френската република, от друга. Това тъждество на интересите и настроенията представлява огромна опасност за Германия. Именно вследствие на това обстоятелство Франция е най-страшният ни враг. От една страна, френският народ все повече и повече смесва своята кръв с кръвта на негрите; а от друга, френският народ все по-тясно и по-тясно се сближава с евреите въз основа на общите стремежи да подчини на себе си целия свят. И всичко това, взето заедно, превръща Франция в най-голямата заплаха за съществуването на бялата раса в Европа. Стремехът на французите да доведат негрите на Рейн, в сърцето на Европа, и с това да отровят нашата кръв, е израз на садистичната, направо противоестествена мъст, която изпитва към нашия народ този изначален враг, изпълнен с шовинистични чувства, но и хладнокръвно отмъстителните евреи се стремят към същото. На тях също им се иска да започнат своята работа по отравянето на кръвта на бялата раса тъкмо в центъра на европейския континент. Оттук те се надяват да нанесат на нашата по-висока раса най-точен удар, като подкопаят основите на господстващото ѝ положение.

...

Мислимо ли е изобщо представителите на истинските интереси на английската и италианската нация да могат да прокарат своята воля

въпреки волята на евреите, смъртните врагове на народната и националната държава.

Ще могат ли например силите на традиционното британско държавно изкуство да се справят с еврейското влияние или не?

Да се отговори на този въпрос, както вече казах, е много трудно. Разрешението на този проблем зависи от твърде голям брой фактори, за да може веднага да се даде напълно определен отговор. Относно едната държава ние във всеки случай можем да кажем, че тя е дотолкова здраво стабилизирана и служи на интересите на своята нация, че тук на никакви международни еврейски сили няма да им се удаде да превъзмогнат онези тенденции, които са политическа необходимост за дадена държава.

Борбата, която фашистка Италия води, може би в основата си несъзнателно (макар че лично аз не смятам това да е така), срещу трите главни оръжия на еврейството, е най-добрата поличба, че дори и по непряк начин ще бъдат избити отровните зъби на тази наддържавна сила. С течение на годините забраната на масонските тайни общества, преследването на наднационалния печат, както и последователното подкопаване на международния марксизъм, а от друга страна, непрекъснатото заздравяване на фашисткото схващане за държавата ще дава на фашисткото правителство възможност да служи все повече на интересите на италианската нация, без да се притеснява от съскането на световната еврейска хидра.

...

По-трудна е работата с Англия. В тази страна на „най-свободната демокрация“ евреите по заобиколен начин все още неограничено диктуват волята си на общественото мнение. Все пак и в Англия виждаме вече непрекъснатата борба между представителите на истинско британските държавни интереси, от една страна, и защитниците на еврейската световна диктатура, от друга.

От какво се ръководят евреите в този случай, е ясно. Посредством болшевизацията на Германия те се надяват да изкоренят основния сноп на германската патриотична интелигенция и така да си създадат абсолютно неограничени възможности да изстискват от германската работна сила последните сокове. Като подчинят напълно Германия, евреите искат, разбира се, да разпространят властта си и по-далеч, да покорят под краката си целия свят. Германия, както неведнъж

е било и в предишната ни история, е онази точка, около която става борбата, решаваща съдбините на света. Ако нашият народ и нашата държава действително станат жертва на този хищен и кръвожаден еврейски тиран, то този октопод ще обхване с пипалата си цялата земя. И обратно: ако Германия успее да избегне това иго, тогава ще може да се смята, че смъртната опасност, заплашваща целия свят и всички народи, е сломена.

...

Под външна политика според нас трябва да се разбира регулирането на взаимоотношенията на един народ с всички останали народи на света. Как именно се регулират тези взаимоотношения, винаги зависи от напълно определени фактори. Ние, националсоциалистите, трябва да посочим, че външната политика на нашата народническа държава преди всичко ще изхожда от следното:

Нашата държава ще се стреми преди всичко да установи здрава, естествена, жизнена пропорция между количеството на нашето население и темпа на неговото нарастване, от една страна, и количеството и качеството на нашите територии, от друга. Само така нашата външна политика ще може по необходимия начин да осигури съдбата на нашата раса, обединена в нашата държава.

...

Всички ние сега разбираме, че ни предстои много голяма и тежка борба с Франция. Но тази борба ще бъде абсолютно безцелна, ако с нея се изчерпваха всички стремежи на нашата външна политика. Тази борба с Франция може да има и ще има смисъл само дотолкова, доколкото ще ни осигури тил в борбата за увеличаването на нашите територии в Европа. Нашата задача не е в колониалните завоевания. Разрешаването на стоящите пред нас проблеми ние виждаме само и изключително в завоюването на нови земи, които бихме могли да заселим с германци. При това са ни необходими такива земи, които непосредствено се доближават до коренните земи на нашата родина. Едва в този случай нашите преселници ще могат да запазят тясна връзка с коренното население на Германия. Само такъв прираст на земя ще ни осигури прираст на сили, който се обуславя от голямата цялостна територия.

Ние, националсоциалистите, трябва да отидем още по-далеч: правото на придобиване на нови земи става не само право, но и дълг,

ако без разширяването на своите територии един велик народ е обречен на гибел. Особено ако става дума не за някакъв негърски народ, а за великия германски народ — за този народ, на когото светът дължи своята култура. Нещата стоят така, че Германия или ще бъде световна държава, или тази страна изобщо няма да я има. Но за да стане световна държава, Германия непременно трябва да придобие онези размери, които единствено могат да ѝ осигурят необходимата роля при съвременните условия и да гарантират живота на всички жители на Германия.

* * *

Ние, националсоциалистите, напълно съзнателно слагаме кръст на цялата германска външна политика от преди войната. Ние искаме да спрем вечния германски стремеж към юга и запада на Европа и определено посочваме с пръст териториите, разположени на изток. Ние окончателно скъсваме с колониалната политика и търговска политика от предвоенно време и съзнателно преминаваме към политика на завоюване на нови земи в Европа.

Когато говорим за завоюване на нови земи в Европа, ние, разбира се, имаме предвид на първо място само Русия и онези държави в покрайнините ѝ, които са ѝ подчинени.

Самата съдба ни сочи с пръст. Отдавайки Русия в ръцете на болшевизма, съдбата лишава руския народ от онази интелигенция, върху която досега се е крепило държавното ѝ съществуване и която единствено е била залог за известна здравина на държавата. Не държавническите дарования на славянството са дали сила и здравина на руската държава. Всичко това Русия дължи на германските елементи — превъзходен пример за онази огромна държавническа роля, която са способни да играят германските елементи, действайки вътре в една по-ниска раса. Именно така са създадени много могъщи държави на света. Неведнъж в историята сме виждали как народи с по-ниска култура, начело на които като организатори са стояли германци, са се превърнали в могъщи държави и след това са се държали здраво на краката си, докато се е запазвало расовото ядро на германците. В продължение на столетия Русия е живяла за сметка именно на

германското ядро в нейните висши слоеве на населението. Сега това ядро е изстребено напълно и до края. Но както русите не могат със собствените си сили да отхвърлят еврейския ярем, така и само евреите не са в състояние задълго да държат в подчинение тази грамадна държава. Самите евреи съвсем не са елемент на организацията, а по-скоро фермент на дезорганизацията. Тази гигантска източна държава е обречена на гибел. Всички предпоставки са вече узрели за това. Краят на еврейското господство в Русия ще бъде също край на Русия като държава. Съдбата ни е предопределила да бъдем свидетели на такава катастрофа, която по-добре от каквото и да било ще потвърди безусловната правилност на нашата расова теория.

...

Ние като привърженици на расовата теория знаем, че изпадането на един или друг народ в импотентност, е въпрос на чистота на кръвта; но тъкмо чистотата на своята собствена кръв еврейският народ съблюдава повече от който и да било друг народ. Ето защо е несъмнено, че евреите ще вървят по своя ужасен път и по-нататък — до онзи момент, когато се намеси друга достатъчно голяма сила, която ще съумее да се срази в жестока борба с еврейството и веднъж завинаги да изпрати тези богоборци в преизподнята.

Най-близката примамка за болшеvizма в днешно време е тъкмо Германия. За да бъде още веднъж изтръгнат нашият народ от змийските обятия на интернационалното еврейство, е необходимо нашата млада идея да съумее да разбуди всички сили на нацията и да ѝ вдъхне съзнание за великата мисия, която ни очаква. Само в този случай ние ще можем да спасим нашия народ от окончателното отравяне на нашата кръв. Само тогава ще съумеем да пробудим онези сили, които задълго ще ни дадат гаранция против повтарянето на постигналите ни катастрофи. В светлината на тези цели би било чисто безумие да влезем в съюз с държава, начело на която стоят смъртните врагове на цялото ни бъдеще. Как на практика можем да освободим нашия народ от тези отровни обятия, ако сами се напъхаме в тях. Как наистина ще можем да освободим германските работници от болшевишки влияния, как ще можем да ги убедим, че болшевизмът е проклетие и престъпление против цялото човечество, ако сами започнем да влизаме в съюз с болшевишки организации. Как наистина ще вземем след това да осъждаме обикновения човек от масата за

симпатиите му към болшевишките възгледи, ако ръководителите на нашата държава сами биха се избрали за съюзници на представителите на болшевишкия мироглед.

За да проведем успешна борба против еврейските опити за болшевизиране на целия свят, ние трябва преди всичко да заемем ясна позиция спрямо съветска Русия. Не можем да надвием дявола с помощта на Велзевул.

...

Този неизменен политически завет в областта на външната политика може да се формулира за германската нация със следните думи:

— Никога не се примирявайте със съществуването на две континентални държави в Европа! Във всеки опит на границите на Германия да се създаде втора военна държава или дори само държава, способна по-късно да стане голяма военна държава, вие трябва да виждате пряко нападение срещу Германия. Щом като се създава такова положение, вие не само имате право, но сте длъжни да се борите против него с всички средства, включително употребата на оръжие. И вие нямате право да се успокоите, докато не успеете да попречите на възникването на такава държава или докато не ви се удаде да я унищожите, ако е успяла вече да възникне. Погрижете се нашият народ да си завоюва нови земи тук, в Европа, а не да вижда основите на своето съществуване в колониите. Докато нашата държава не успее да осигури всеки свой син за столетия напред с достатъчно количество земя, вие не трябва да смятате, че положението ни е стабилно. Никога не забравяйте, че най-свещеното право е правото да притежаваш достатъчно количество земя, която ние сами ще обработваме. Не забравяйте никога, че най-свещена е онази кръв, която проливаме в борбата за земя.

* * *

Преди да завърша тази глава, искам още и още веднъж да се спра върху доказателството на мисълта, че в делото за сключване на съюзи за нас съществува само една-единствена възможност. Още в предишната глава доказах, че действително полезен и откриващ ни

големи перспективи може да бъде само съюзът с Англия и Италия. Тук искам да се спра накратко на военното значение, което може да получи този съюз.

Преценявайки положението, трябва да кажа, че и в голямото, и в малкото военните последици от такъв съюз ще бъдат право противоположни на онези, до които би довел съюзът на Германия с Русия. Преди всичко тук е важно, че сближаването на Германия с Англия и Италия по никакъв начин не води до опасност от война. Единствената държава, с която трябва да се съобразяваме като с евентуален противник за такъв съюз — Франция — няма да е в състояние да ни обяви война. Това ще даде на Германия възможност съвсем спокойно да се заеме с цялата онази подготовка, която в рамките на такава коалиция е необходима, за да си разчисти сметките с Франция, когато му дойде времето. Тъй като най-важното в такъв съюз за нас е това, че Германия не може тогава да бъде подложена на внезапно нападение и напротив, съюзът на противниците се разпада, т.е. унищожава се Антантата, заради която претърпяхме безкрайно много нещастия. Сключването на такъв съюз означава, че смъртният враг на нашия народ — Франция — сам ще се озове в изолирано положение. Ако успехът на този съюз отначало има само морално значение, то и тогава това би била огромна крачка напред. Германия би си развързала тогава ръцете дотолкова, че сега дори е трудно да си го представим. Тъй като цялата инициатива тогава би преминала от Франция към новия англо-германско-италиански европейски съюз.

...

Необходима ни е западна ориентация, а не източна ориентация, необходима ни е източна политика, насочена към завоюване на нови земи за германския народ. За това са ни необходими сили, за това ни е необходимо преди всичко да унищожим стремежа на Франция към хегемония в Европа, тъй като Франция е смъртен враг на нашия народ, тя ни души и ни лишава от всякаква сила. Ето защо няма такава жертва, която да не сме длъжни да принесем, за да отслабим Франция. Всяка държава, която като нас смята за себе си непоносима хегемонията на Франция на континента, с това става наш естествен съюзник. Всеки път към съюз с такава държава за нас е приемлив. Никакво самоограничаване не може да ни се стори прекалено, ако в

крайна сметка доведе до поражението на нашия най-зъл и омразен враг.

...

Държавата, която в епохата на заразяване на расите бди грижовно за запазването на своите най-добри расови елементи, един ден ще стане господар на земята.

(1925–1926 г.)

А. Хитлер. Моята борба. Б.м., „Жар птица“, 2001; Hitler, A. Mein Kampf. München, Zentralverlag der NSDAP, 1942; A. Hitler. Mein Kampf. New York, Reynal&Hitchcock, 1939.

ПОКАЗАЛЕЦ

А

Абдул Азис 230, 255

Абдул Хамид II 294

авари 27

Австралия 28

Австрия 43, 48, 61–63, 66, 80–82, 84, 95–96, 98, 104, 137, 152, 154, 156, 164, 166–172, 177, 195–197, 216–218, 221, 234–235, 238, 242–243, 248, 260–261, 269, 278, 281, 292, 301, 312–316, 318–319, 321–322, 324, 326–328, 330–333, 338, 343, 348, 350–352, 354–356, 358, 361

Австро-Унгария 43, 62, 80–82, 84, 104, 137, 164, 166–172, 216–218, 221, 234–235, 238, 242–243, 248, 260–261, 269, 278, 281, 301, 312–316, 318–319, 321–322, 326–328, 330–332, 338, 343, 350–351, 354–356, 358, 361

Ада Кале 352

Адриатическо море 144, 168, 235, 319, 330, 355, 373

Азербайджан 58, 149, 189, 332–333

Азия 40, 44, 145, 149, 158, 174–175, 179, 226, 240, 242, 325, 345–346, 361–362

Азовско море 346

Айваджик 347, 351

Айджи Гедюк 348

Айдос Бреджа 348, 351

Айзенхауер, Дуайт 98

Акарджи 340

Акино, Б. 181

Акино, Корасон 181

Алатли 352

Алашкерт 362

Албания 25, 27, 144, 154, 163, 168, 184, 214, 218, 235, 319, 355

Алберт 1297, 302–303

Александрия 214

Александър (гръцки крал) 294
 Александър I 323
 Александър II 216, 219–221, 233–234, 236, 243
 Александър III 42, 219–220, 257–261, 263–265, 267, 269, 272–273,
 275, 279, 322
 Александър Батенберг 219–220, 250, 257–258, 260–263, 266, 271–
 272
 Александър Невски 50
 Александър Обренович 292
 Алжир 326
 Алиенде, Салвадор 181
 Алпи 102
 алтайци 27
 Алфонсо XIII 296
 Амбри, Мариано 77
 Америка (вж. и Съединени американски щати) 25, 40, 148
 Амстердам 96
 Амур 133
 амхарци 66
 Англия (вж. Великобритания)
 англосаксонци 17, 28
 Ангола 146
 Андраши, Гюла 217–218, 235, 243
 Андреев (капитан от българската армия) 272
 Андрей Палеолог 29
 Анкара 158
 Антивари (вж. Бар)
 Антим I 240
 Антиохия 214
 Антонеску, Йон 106, 132
 Анъотан, П. д' 302
 араби 157, 177–179, 183
 Аракс (река) 361
 Аргиропуло, К.Е. 274
 Арда 340, 352
 Ардахан 344, 361
 Аренд, Хана 190

Аретов, Николай 335
арийци 65–68, 114, 119, 123, 134, 151, 371
Аристотел 25, 28
Армения 58, 149, 189, 210, 224, 283, 332–333, 335, 343, 362
Арнаутчени 340
Арта 163
Артвин 361
Асен I 212
Аскуит, Хърбърт 304
Аспарух (Исперих) 161, 227
Астахов, Георгий 201–202
Ататюрк, Мустафа Кемал 130, 188–189, 333–334
Атина 158, 163, 166, 318
Атлантически океан 17, 60, 75, 176–177, 207, 228
Атон (Св. Гора) 214, 345, 362
Афганистан 147–148, 158, 182–184, 192
Африка 24, 40, 154, 158, 301
ацтеки 25
Ашмишен 361

Б

Бабадаг 344, 360
Бабина гора 358
Бабина поляна 348
Бавария 63–64, 138, 333
Баджет, Уолтър 304
Бадольо, Пиетро 98
Бакалов, Георги 223
Бакунин, Михаил 40, 77–78
Бакшев, Петър Богдан 212
Балабанов, Марко 251, 262, 264–265
Балабанова, Анджелика 79
Балкан (Стара планина) 161, 243, 348–349, 358
Балкани, Балкански полуостров, Югоизточна Европа 24–29, 90, 93–94, 97, 149, 154, 156, 164, 166–167, 195–196, 209, 212, 214–216, 218, 221, 223, 226, 233–234, 236–237, 241, 246, 253, 255, 260, 272, 277, 281, 292–293, 296, 300, 311–314, 316–319, 321, 324, 329, 334, 336, 351

Балкария 131
 балти 27
 Балтийско море 68, 200, 323
 Бамберг, Феликс 237
 Бан, М. 227
 Банат 155
 Бар (Антивари) 356
 Баракли 348
 Бардуз 361
 Барони, Гуидо 96
 Барселона (Барцелона) 296
 Барцелона (вж. Барселона)
 баски 25
 Батак 239
 Батенберг (вж. Александър Батенберг)
 Батум 344, 361–362
 Бахметиев (руски дипломат) 298
 Баязид (град) 344, 362
 Баязид I 29
 Бедредин-и-Симахни 29–30
 Бейенс (белгийски политик) 303
 Бейрут 158
 Беларус (Белорусия), белоруси 27, 58, 71, 128, 138–139, 149, 283,
 333
 Беласица 318
 Белгия 84, 167, 170–171, 173–174, 177, 183, 189, 205, 285–287,
 292, 296–297, 301–303, 309, 326, 329
 Белград 142, 144, 166–168, 232, 261, 271, 276, 314, 317–320
 Белеврит 352
 Белибе 347, 351
 Белорецк 47
 Белорусия (вж. Беларус)
 Белчев, Христо 276–278
 Бендерев, Анастас 262–263, 266–267
 Берлин (вкл. Берлински конгрес, Берлински договор) 53, 64, 71–
 72, 74, 96–97, 109, 147, 152, 155–156, 163–164, 167, 169, 174, 189, 192,

194–199, 201–202, 219–220, 229, 241, 243–248, 310, 332, 334, 347, 354, 363

Берлускони, Силвио 109

Берн 78, 158

Бернерт (белгийски премиер) 302

Бернщайн, Едуард 93, 125

Бесарабия (вж. и Молдова) 138–139, 155, 163, 166, 204–205, 237, 316, 332, 344, 360

Бешикгьол 340

Бештепедаг 352

Бжешч (вж. Брест)

Билек 355

Бисмарк, Ото фон 216, 234, 243, 281, 329

Бистрица (река в Рила) 348

Битоля 277

Бишоп, Морис 182

Благоев, Димитър 83, 278–279, 326

Бланки, Луи Опост 85

Близкия изток 154

Бломберг, Вернер фон 197

Блум, Леон 193

Бобчев, Ст. 314

Богданов, Богдан 22

Богданов, П.М. 262

Богдина 348, 352

Болейн (вж. Булийн)

Болоня 87

Боне, Жорж 200

Бономи, Иваное 89

Борис III 313

Босна и Херцеговина 164, 166, 172, 216–217, 233–235, 242, 261, 314, 316, 343, 354–355

Босфор 168, 214, 216, 218, 233, 313, 319, 325, 334, 346

Бояна (река) 338, 356

Братиану, Йон 267

Браунау ам Ин (Браунау на Ин) 61, 368

Брежнев, Леонид 51, 53–56, 58, 119, 132, 142–143, 145–146, 157,

Брест (Бжешч, Брест-Литовск) 331

Брест-Литовск (вж. Брест)

Бретан, бретонци 25

Бреша 100

Броз (вж. Тито)

Броквил (белгийски премиер) 303

Буца, Гаутама (будизъм) 57

Будапеща 105, 217, 234–235, 242, 313

Буенос Айрес 158

Буковина 138–139, 155, 205

Букурещ 155, 166, 252, 266–268, 271, 274–276, 278, 321, 330–331

Булийн (Болейн), Ан 31

Бурбони 372

Бургас 239, 244, 265, 273–274, 341, 354

Бургенланд 155

Бурмов, Тодор 251, 262, 264–265, 271, 300

Буругьол 340

Буш, Джордж (баща) 61

Буюкдервент 352

България 17–18, 26–28, 37, 43, 60, 73, 83, 97, 108, 118, 128, 131, 137, 144, 148, 154, 161–166, 168–170, 177, 187, 190, 195, 209–293, 296–301, 306–323, 325–334, 336, 339–342, 346–352, 354, 358

Българска Морава (вж. Морава)

Бървеница (река) 358

Бюкар, Марсел 96

Бяло море, Беломорие 166, 238, 243, 311, 318–321

В

Ваанзее 74

Вазов, Владимир 332

Вазов, Иван 212–213, 227, 241, 321, 336

Ваймар 69, 114, 194–195

Вардар 243, 318, 326, 330, 340

Варна 239, 244, 264–265, 341, 350–351, 354

Варшава 169, 327

Василий II 161
Ватикана 89, 91
Вашингтон 75, 152, 181, 184
Велес 326
Велещица 340
Великобритания (Англия, англичани, Обединено кралство) 24, 28, 31, 34, 37–38, 48, 58, 72–74, 88, 98, 100, 102, 137, 151–152, 154, 167, 169, 172–176, 178, 182–183, 186–187, 191, 193–195, 197–208, 213, 221–222, 234, 238, 242–244, 248, 254, 260, 269, 284–285, 292, 294–296, 301, 303–306, 324–326, 328–329, 354, 362, 367, 372–374, 378
Велико Кручи (В. Кручи) 355
Великоморавия 26
Велина могила 348, 352
Венеция 96, 233
Венизелос, Елевтериос 293–294
Верона 100–101
Версай, Версайски договор 63–64, 152–154, 156, 189, 194–195
Вестфален, Жени фон 35
Ветерница (река) 358
Видин 251
Видлиц (Видлич) планина 348–349, 358
Виена 62, 96, 158, 196, 217, 280, 313
Виетнам 58, 145, 147, 158, 179–181
Византия 28–30, 161, 209–212, 214, 233, 253
Виктор Емануил (вж. Виторио Емануеле)
Виктория (кralица) 304
Вилнюс 188
Вилоголо (Вилоколо) 348, 358
Вилхелм II 167–168, 173
Виторио Емануеле (Виктор Емануил) III 89, 98
Вишински, Андрей 59
Влахия, власи 25–26, 30, 214, 233, 341
Влашка Раковица (вж. Куделин)
Воденица планина 348
Войводина 155
Войняк 348, 352
Волгоград (Сталинград) 50

Волкогонов, Дмитрий 205
Волуяк (врѣх в Черна гора) 355
Ворошилов, Климент 74, 202
Восна 352
Враждебна 321
Враня 340
Вратковица 355
Вѣлкович, Георги 276, 279, 290
Вѣршута планина 356

Г

Габровски, Никола 278
Галац 360–361
Галико 340
Гарда 100
Гачина 348, 358
Гачко 355
Генадиев, Никола 327–328, 330
Гент 302
Генуа 189
Георги I 293
Георги Софийски 211
Георгиев, Евлоги 257
Георгиев, Илия 280
Георгиу-Деж, Георге 145

Германия, немци (вкл. Трети райх, националсоциалистическа или нацистка Германия, Източна Германия) 22, 25, 27, 35, 38, 43–44, 48–50, 59–76, 79, 82, 84–85, 88, 93, 95–100, 102–109, 111, 115–116, 119, 122–123, 125–127, 131–135, 137, 141, 143–146, 148–152, 154–156, 167–170, 172–178, 186–187, 189–208, 213, 216, 224, 233–234, 237, 242–243, 248, 261, 269, 278, 281, 292, 295, 301, 303, 312, 318, 321–322, 324, 326–333, 336, 354, 367–368, 372–373, 375–378

гети 28

Гешов, Иван 166, 221, 291, 317–318, 321, 330
Гирс, Николай 252–253, 265–267, 276, 279–280
Гладстон, Уилям 304
Голяк планина 358

Голяма планина 348
Голям Балкан 348, 351
Гопчевич, Сп. 227
Горбачов, Михаил 61, 115, 148, 183
Горица-Топал (остров) 355
Горно Паничарово 273
Горно Суково (Горна Сукова) 348, 358
Городецки, Габриел 186–187
Горчаков, Александър 219, 243
Готвалд, Клемент 118
готи 28
Грамос 340
Гранчарево 355
Греков, Димитър 291
Гренада 182
груди (племе) 355
Груев, Петър 262–263, 266–267
Грузия 58, 149, 189, 224, 233, 283, 332–333
Гуалтиери Емилия 78
Гудев, Петър 300
Гуджев, Аврам 266
Гуиди, Буфарини 99
Гуиди, Ракеле 81
Гулица (Суджулук) 347, 351
Гърция 21, 25, 28, 31, 33, 98, 154, 156, 161–164, 166, 183, 188–
189, 195, 214, 218, 229, 233–235, 241, 254–255, 292–294, 298, 309, 313,
318, 320–321, 325–327, 329–330, 334, 341, 349, 354
Гъобелс, Йозеф 66, 335
Гъоринг, Херман 50, 74
Гюмюрджина 165
Гюргево (Джурджу) 232, 275

Д

Дакия, даки 25, 28, 233
Даладие, Едуар 194, 204
Далечния изток 133, 281, 313
Далмация 233, 356

Данев, Стоян 166, 221, 291, 299, 314–315, 317–318, 320–321
 Дания 96, 177, 183, 205, 292
 Дарвин, Чарлз 65, 78
 Дарданели 168, 214, 216, 233, 313, 319, 325, 334, 346
 Даскалов, Райко 328, 330
 Дедеагач 165, 318
 Деж (вж. Георгиу-Деж)
 Деканозов, Владимир 141
 Декер, Пиер дьо 302
 Деклозиер, Фернан 328–330
 Делиорман 30
 Демир капия (в Балкана) 348, 351
 Демир капия (в Родопите) 348
 Демирханлъдере 352
 Д’Еон (френски благородник) 322–323
 Джемал паша 294
 Джолити, Джовани 89
 Джордж V 304
 Джордж VI 305
 Джугашвили, Йосиф (вж. Сталин)
 Дзинган 56
 Дилиянис, Теодорос 293
 Димитриев, Радко 262–263, 266, 322, 329
 Димитров, Георги 37, 73, 108, 118, 139, 205, 224
 Димотика 327
 Днепър 226
 Добрич 330
 Добро поле 332
 Добруджа 30, 155, 163, 231, 237–238, 241, 244, 311, 319, 326, 328,
 330–334, 360
 Дойкинци 349, 358
 Дойран 332
 Долфус, Енгелберт 96, 154, 195, 333
 Домонтович (руски генерал) 276
 Дондуков-Корсаков, Александър 219, 246–247, 262
 Дончев (македонски войвода) 165
 Дорковска планина 348, 358

Доспатдаг 352
Дражев (руски терорист от българско потекло) 273, 279
Драйница планина 358
Дракс (британски адмирал) 202
Дрин 340, 355
Дрина 339, 357
Дуарте, Хосе Наполеон 181
Дука (река) 352
Дулчино (вж. Улчин)
Дунав 27–28, 105, 154–155, 161, 196, 223, 243, 314, 331, 340–343,
347, 349, 351, 358, 360–361
Дупница 264
Душанбе 158
Душанци 348, 351
Дън Сяопин 57–58
Дъсчен кладенец 348, 358
Дюма, Александър 36
Дюрер, Албрехт 76

Е

Евразия 28, 253
евреи, антисемитизъм (вж. и Израел) 17, 28, 62–63, 65–68, 70–71,
74–75, 95, 97–98, 101, 104, 110–111, 122, 124, 126, 132–136, 150–151,
157, 177–179, 190, 193, 201, 210–211, 213, 241, 296, 370, 373–377
Европа 17, 24–26, 30–31, 40, 44, 48, 53, 60, 72–74, 90, 92–94, 97,
100, 102, 109, 111, 118, 124, 133, 139, 141, 143–144, 148–157, 162–164,
167–169, 172, 174–175, 177–179, 183, 187, 189–191, 193–195, 197, 200–
202, 204, 206–209, 211–212, 216, 218–219, 222, 225–229, 232–235, 238–
240, 242–245, 247–249, 253–254, 256, 260, 265, 269, 275, 281, 283, 288–
290, 292, 296, 299–300, 304, 310, 316, 319–320, 322, 324, 326, 333, 336–
341, 343, 345–347, 349–351, 353–354, 358, 360–362, 366–367, 372–378
Египет 177, 179, 233, 304, 316
Егри Су 348
Едуард VII 304
Едуард VIII 305
Екатерина (вж. Катрин)
Екатерина II 214, 233, 323

Екатеринбург 46
 Елзас 171
 Елиаде, Мирча 21–22, 29
 Елцин, Борис 149
 Емелянов, А. Н. 265
 Енвер паша 294
 Енгелс, Фридрих 35–45, 47–48, 51–53, 57, 65, 79–80, 110, 222,
 279
 Енидже 340
 Енидже Вардар (вж. Яница)
 Еникьой (в Задкавказието) 361
 Енос 325–326
 Еон (вж. Д'Еон)
 Епир 163, 218, 234–235, 343
 Ески Джумая (вж. Търговище)
 Естония 68, 138–141, 148–149, 169, 172, 187–188, 190, 192, 204–
 205, 332
 Етиопия 66, 146, 154, 195–196
 Ешеккулачи 340
 Ешек Чепелю 352

Ж

Жданов, Андрей 205
 Железни врата 360–361
 Железница 348
 Женева 79, 96, 191
 Живков, Георги 266, 272, 279
 Живков, Тодор 17, 144, 224–225
 Жуков, Георгий 206

З

Задкавказие 128, 138
 Захар 357
 Зиновиев, И. А. 269–270, 272–273, 277
 Зичи, Ф. 217
 Змайлица 348, 352
 Змийски остров (Змийски острови) 344, 360–361

Зог I (Ахмет Зогу) 154
Зогу, Ахмет (вж. Зог I)
Зорбас, Н. К. 293
Зорге, Рихард 197
Зотов, Павел 236–237, 241
Зоя (София) Палеолог 214
Зубци 356

И

Ибър (река) 357
Иван III 214
Иван IV Грозни 50, 214
Иванов (руски терорист от българско потекло) 268
Иванов, Мирон 337
Иванов, Христо 277–278
Иванчов, Тодор 298
Игнатиев, Николай 215–219, 237–240, 242, 248, 262, 273, 276, 279, 324, 347
Измирски залив 325
Изонцо 327
Израел 135, 145, 178–179, 186
Източна Азия 174–175
Източна Африка 154
Източна Европа 40, 60–61, 90, 93–94, 102, 109, 118, 143–144, 148–149, 152, 156–157, 169, 172, 177–178, 183, 191, 200–202, 204, 225
Източна Пруссия 131, 145, 191, 199
Източна Румелия 164, 220, 234–235, 238, 244–245, 260, 263, 266, 334, 339, 348–349, 351–354
Иларион Макариополски 254
Илийно бърдо 355
Илирия, илири 25, 27
Имброс 325
индианци 25
Индия 65, 323–324, 326
индоевропейци 27–28, 65, 225, 227
индоиранци 27
Индокитай 145, 147, 179–180

Ипър 62
Ирак 158, 182–184
Иран (Персия) 107, 113, 121, 124, 129–130, 135, 156–158, 182, 192, 224, 323, 325, 344, 362
Ирландия 96, 222
Исакча 344, 360
Исковтепе 348
Искър 348, 352
Испания 25, 130, 155, 171, 183, 193, 196, 198, 204, 211, 292, 295
Исперих (вж. Аспарух)
Исус Христос 18, 25, 30, 34, 178–179
Италия 25, 27, 61, 64, 77–103, 109, 111, 116, 121, 123, 132, 134, 137, 151–155, 164, 171, 175, 177, 183, 191, 194–197, 202, 204, 243, 248, 261, 292, 296, 327, 329, 334, 336, 354, 372–374, 378
Ихтимандере 348, 352
Ишиклар 340, 352
Ищван (Стефан, унгарски крал) 155

Й

Йерусалим 214
Йоан Кантакузин 29
Йов (московски патриарх) 214
Йозеф (Йосиф) II 233
Йорга, Николае 132
Йосиф (български екзарх) 240
Йосиф II (вж. Йозеф)

К

Кавазов (руски терорист от българско потекло) 268
Кавала 318
Кавказ 236–237, 332, 344, 346
Кадимезарбалкан 348
Казанбалкан 348, 351
Казахстан, казахи 58, 149, 326
Кайбилар 352
Калимед (река) 355
Калмикия 131

Калуга 278
 Камбоджа 146–147
 Каменица 348, 352
 Канада 98, 102
 Каналехас, Хосе 296
 Канилуг(врѣх)357
 Капетникбалкан 348
 Капнист, Д. А. 313, 318
 Карабалкан (Черен Балкан) 340, 352
 Каравелов, Петко 257–263, 266, 268, 270–271, 279–283, 291, 298,
 316
 Карагачсу (река) 352
 Карадаг 340
 Караколак (Караколас) 340, 352
 Каранлък 352
 Карауган 361
 Караула 348, 352
 Карахамза 340
 Карибско море 171, 182
 Карлуш 295
 Карнобатбалкан 348, 351
 Карои, Михай 172
 Карол II 106
 Карпати 105, 155, 332
 Карпина планина 358
 Карпов, В. 206
 Каре 344, 361
 Карцов, Ю. С. 251
 Касадо, Сегисмундо 198
 Касирер, Ернст 22
 Кастро, Фидел 142, 149, 182
 Катрин (първата съпруга на Хенри VIII) 31
 Каулбарс, Николай 251, 264, 271
 Кауцки, Карл 49, 79, 366–367
 Кашру (вж. Пимента ди Кашру)
 Кевенхюлер-Меч, Рудолф 261
 келти 44

Кемп Дейвид 179
Кемхалък (Кехманлик) 347, 351
Киев 26, 138
Килия 344, 360
Ким Ир Сен 144, 149
Ким Чен Ир 149
Кипър 233
Киргизстан 58, 149
Кирил (светец) 26
Киряков, Петко 232
Киселев, Симеон 275
Кисов, Стефан 276 Китай 30, 56–59, 122, 131–132, 135, 141, 144–
147 173–175, 180, 207
Китка 348
Кишинев (вж. Кишинъу)
Кишинъу (Кишинев) 332
Клаузевиц, Карл 167
Клаузен, Фриц 96
клементи (вж. клименти)
Клементина Орлеанска 269
клименти (клементи, племе) 355
Клобук 355
Ключ (планина) 358
Кобурги 297, 301, 329
Коджабалкан 349, 358
Кодряну, Корнелиу Зея 105–106, 109–111, 116 120, 124, 134, 156
Козелски, Еудженио 96–97
Коинскарека 358
Колев, Иван 330
Колобков, Порфирий 276
Колпино 47
Колумб, Христофор 40
Конго 301–302
Константин I (гръцки крал) 294
Константин XI (византийски император) 214
Константин Романов 233
Константинов, Алеко 289, 301

Константинов, Петър 229
Константинопол (вж. Цариград)
Констанца (Кюстенджа) 331, 344, 360
Копаоник (планина) 357
Кораб 340
Корея 58, 141, 144, 149, 158, 179–180
Корито 355
Корфу 168, 330
Корча 340
Косица 348, 351
Косово 163, 184
Косовска Митровица (вж. Митровица)
Коста, Андреа 77
Костурско езеро 340
Котел 348, 351
Котур 344, 362
Кохари 329
Кочани 340
Кошут, Лайош 105
Кояндер, И. А. 259, 262
Крайова 278
Крамптън, Ричард 284
Кратово 326
Креве-Мицкевичюс, Винцас 141
Кремъл 145
Кресненско дефиле 321
Крива паланка 326
Крива река (в Сърбия) 358
Кривцов, А. 273, 280
Крим 233–234, 346
Крит 233, 235, 293, 343, 354
Кропоткин, Пьотър 78–79, 81, 84, 104
Крушовска планина (Крушова планина, Крушово) 340, 352
Кръстев, Христо 267, 272
Куба 58, 142, 146, 149, 182
Кубадин 331
Кувейт 158, 183

Куделин (Раковица, Влашка Раковица) 349, 358

Куислинг, Видкун 96, 106–107, 111, 123

Кукуш 165

Кулашидаг 352

Кулибе 347, 351

Куманово 340

Курилски острови 145

Куропаткин, Алексей 236

Куусинен, Ото 139, 185

куцовласи 320, 341

кучи-дрекаловичи (племе) 355

кучка-крайна (племе) 355

Кърджиев, Тома 268

Късадаг (планина) 361

Кюделербаир 352

кюрди 343, 362

Кюстенджа (вж. Констанца)

Л

Лабриола, Антонио 80

Ладен, Осама бен 182–184

Ладиженски, Н. Ф. 275

Ламсдорф, Владимир 298

Ланг, Фриц 66

Лаос 58

Латвия 138–141, 148–149, 169, 172, 187–188, 192, 204–205, 332

Латерано 91

Латинска Америка 148

Лвов, Георгий 170

Лебершник (врѣх) 355

Лемнос 325

Ленин, Владимир 42–49, 51, 53, 56–58, 60–61, 66–67, 77–85, 87, 93–94, 100, 102–104, 107–108, 110, 112–121, 125–128, 131–133, 135–139, 141–142, 144, 146, 151, 153, 157–158, 180, 188–191, 194, 207, 222, 324, 331, 363, 365–367

Леополд I 301

Леополд II 301–302

Лепница 348
Либия (Триполитания) 81, 164
Либкнехт, Вилхелм 79
Ливан 158
Ливорно 87
Лим (река) 355
Лимбург 173, 302
Линас 340
Литва 138–141, 148–149, 169, 172, 187–188, 192, 205, 323, 332
Литвинов, Максим 151–152, 191, 194, 198, 200–201
Лишин, К. Н. 266
Ловеч 240
Лозана 78
Лозенград 316
Локарно 190, 195
Локърби 158
Лом 262
Лондон 169, 195, 198–200, 238, 243, 325, 361–362
Лоран, Франсоа 302
Лотарингия 171
Луда Камчия 347, 351
Луиш Филип 295
Лукашенко, Александър 149
Луначарски, Анатолий 46
Люксембург 173, 177, 205
Люлебургас (Люле Бургас) 340
Люле Бургас (вж. Люлебургас)

М

Мадагаскар 74
Маджаров, Михаил 275
Мадрид 198
Майски, Иван 200
МакДоналд, Рамзи 304–305
Македония 27, 154, 163–166, 221, 227, 231, 233, 238, 243–244, 271–272, 277, 311, 313–315, 317–321, 326–328, 330
Макензен, Аугуст фон 330

Максимилиан (мексикански император) 77
 Мала Азия 26, 30, 240, 242
 Мали Зворник 357
 Малинов, Александър 291, 311, 316–317, 327, 329, 332
 Малнаши, Йодьон 105
 Малта 61
 Малу, Жул 302
 Манама 158
 Мангалия (Манкалия) 340, 347, 360
 Мандра 327
 Манерхайм, Карл Густав 185
 Манкалия (вж. Мангалия)
 Мантов, Димитър 268, 272
 Мануел II 295
 Мао Цзедун 56–58, 60, 118–119, 122, 131–132, 135, 141–142, 144–
 147, 180, 207
 Мариам, Менгисту Хайле 146
 Маринов, Кръстю 282
 Марица (планинска местност) 357
 Марица (река) 327–328, 348, 352
 Мария Луиза Бурбон-Пармска 281
 Марков (поручик от българската армия) 272
 Марков, Георги 225
 Маркова, Зина 231
 Маркович (селище) 355
 Маркос, Фердинанд 181
 Маркс, Карл 35–48, 51–53, 56–57, 65–67, 71, 79–80, 92–93, 95,
 103–104, 110, 112–113, 125–126, 144, 157, 182, 222, 279, 363, 366, 370–
 371, 373–374
 Матей Граматик 211
 Матеоти, Джакомо 90, 125
 Махмудия (Махмудие) 344, 360
 Махмуд Шевкет паша 294
 Мачаду, Бернардину 295
 Мачин 344, 360
 Машел, Самора 146
 Мегуред (река) 355

Медведжа (река) 358
Меджид (вж. Меджит)
Меджидия (Меджидие) 331, 344, 360
Меджингерт 361
Меджит (Меджид) планина 348, 358
Медзасома, Фернандо 99
Мека 158
Мексико 25, 77
Мерекалов, Алексей 201
Места (Места-Карасу) 340, 348, 352
Методий (свещец) 26
Метри, Жулиен Офроя дьо ла 35
Мехмед I 30
Мехмед V 294
Мидия 325–326
Мизия 27, 227, 231, 233, 238
Милан Обренович 260–261
Милано 81, 86
Миларов, Светослав 268, 279–281
Милоевич, Милош 227
Милошевич, Слободан 184
Мисирков, Кръсте 315
Митровица (Косово) 354
Михай (влашки воевода) 30
Мозамбик 146
Мойковица 355
Мокра 355
Мокра планина 355
Молдавия (вж. Молдова)
Молдова (вж. и Бесарабия) 58, 149, 214, 233, 283, 331
Моллов, Димитър 271
Молотов, Вячеслав 72–73, 141, 174, 187, 201–206
Монголия 140, 174, 227
Мор, Томас 31–36, 41
Морава (Южна Морава, Българска Морава) 348, 358
Моравия 199
Морея 233

Морис, Мартен 186
Москва 27, 47, 50–51, 56, 59–61, 72–73, 75, 87, 108, 119, 126, 131, 135, 137–139, 141–149, 157, 174–175, 177–179, 183, 187–193, 197–207, 211, 214, 222–225, 259, 278, 337, 367–368
Мохамад Реза Пахлави 135
Мохамед 157, 179, 210
Мраморно море 325, 346
Мунтания 214
Мурадсу (река) 361
Муса (син на Баязид I) 30
Мусолини, Алесандро 77
Мусолини, Бенито 50, 60, 64, 77–104, 108, 110–113, 115–117, 119, 121, 123, 125, 127, 132, 134, 136, 153–155, 191, 193–196, 204, 337
Мустафа Кемал (вж. Ататюрк)
Мустафа паша (вж. Свиленград)
Муткуров, Сава 263–264, 272, 274
Мъгленица 340
Мърдар планина 357
Мюнхен 63–64, 95, 99, 150, 193, 198, 204

Н

Набоков, Николай 265, 273–274
Нагасаки 177
Нанкин 30
Наполеон I 85, 322–323
Нариман 361
Насър, Гамал Абдел 177–179
Начович, Григор 258, 264, 275, 278, 282
Неапол 98
Негрин, Хуан 198
Недвина 355
Нелидов, Александър 265, 279–280, 347
Неофит Рилски 224
Нерадовце 358
Нестор (източнославянски летописец) 26
Нету, Агущиню 146
Нечаев, Сергей 45

Нидерландия (Холандия) 96, 173–174, 177, 183, 205, 292, 296–297
Нижни Тагил 47
Никарагуа 148, 182
Никитченко, И. И. 59
Никифоров, Константин 268, 271, 280
Ников, Петър 231
Никола Петрович-Ньегош 274, 293
Никола Софийски 211
Николаев, Данаил 271
Николай I 224
Николай II 43, 168, 170, 312–313, 315–317, 319–322, 324
Ницше, Фридрих 93
Ниш 163, 231, 236–237, 244, 249, 300, 357
Нова Зеландия 28
Новакович, Стоян 314
Новгород 259
Новиков (руски дипломат) 235
Новиков, Николай 273–274
Нови пазар (вж. Новопазарски санджак)
Новопазарски санджак (Нови пазар) 164, 354
Ножаров, Кристо 277–278
Нойрат, Константин фон 197
Норвегия 17, 96, 106–107, 111, 123, 177, 183, 205, 292
Ньой, Ньойски договор 311, 333
Ню Йорк 68, 184
Нюрнберг 59, 177

О

Обединено кралство (вж. Великобритания)
Обреновичи 292
Одеса 265, 273, 275–280, 322, 347
Одрин 164–166, 241, 244, 266, 315–316, 321, 328, 340
О’Дъфи, Оуен 96
Оксфорд 31
Олбак Дол Анри Дитрик д’ 35
Олти 361
Омар (молла) 183

Омир 25, 28, 161
Омуртаг (Осман Базар) 237
Орестяс 327
Орлеанци 329
Орлин (планина) 355
Орловски, Димитър 279
Орошаков, Гаврил 268
Ортега, Даниел 148–149, 182
Оруел, Джордж 135, 335
Осло 158
Осман Базар (вж. Омуртаг)
Османска империя (вж. Турция)
Отоманска империя (вж. Турция)
Охрид 277, 340

П

Паволини, Алесандро 99–100
Паисий Хилендарски 212, 224–225, 227
Паиш, Сидониу 295
Палестина 178–179
Паница, Коста 263, 268, 270–273, 276–277
Панов, Олимпи 268
Папен, Франц фон 196
Паприков, Стефан 276
Парга 340
Парето, Вилфредо 79
Париж 79, 138, 158, 169, 192–194, 199–200, 23 344, 346, 360, 362
Парис 161
Пашич, Никола 168, 278
Пеги, Шарл 169
Пекин 58, 119, 141, 144–147
Пелопонес 227
Пенек-Чай (река) 361
Персийски залив 206, 324
Персия (вж. Иран)
Перуджа 89
Петачи, Клара 102

Петербург (вж. Санкт Петербург)
 Петко войвода (вж. Киряков, Петко)
 Петков, Димитър 227, 261, 282, 299
 Петричево 348, 352
 Петров, Рачо 272, 282, 291, 298–300, 315
 Петроград (вж. Санкт Петербург)
 Петър I (руски самодържец) 322–324
 Петър IV (български цар) 212
 Петър I Караджорджевич 320
 Петър Богдан Бакшев (вж. Бакшев)
 Пею (поп Пею, български писател) 211
 Пива (река) 355
 Пий XI 89
 Пилатова 355
 Пилсудски, Юзеф 137, 169
 Пимента ди Кащру (португалски генерал) 295
 Пиночет, Агусто 181
 Пирдоп 348, 351
 Пирин 165, 321
 Пирот 348, 358
 Платон 33
 Плевен 163, 236
 Пловдив (Филипопол) 340
 Подгорищка долина 355
 Подкарпатска Украйна 155, 199
 Пол Пот 146–147
 Полско-Литовско кралство 323
 Полша 26–27, 71–72, 74–75, 98, 108, 126, 133–134, 137–140, 143,
 145, 148, 156, 169–172, 174, 176, 188, 192, 198–205, 224, 323, 332
 Поляница (река) 358
 Поморавие 163, 236–237, 244, 249
 Попгеоргиев, Димитър 233
 Попов, Димитър 299
 Попов, Христо 264, 300–301
 Порту 295
 Португалия 130, 183, 292, 294–295
 Потьомкин, Григорий 233

Правница 355
Прага 143, 194, 198
Преполоц 358
Прибалтика 169
Призрен 163
Пришевицабалкан (Присевицабалкан) 348, 351
Протогеров, Александър 168
Прусия 48, 61, 69, 131, 145, 169, 191, 194, 197, 199, 216, 234, 237
Прут 360
Пуерто Рико 171
Путин, Владимир 59, 61, 149, 228
Путята, А. Д. 278
Пърл Харбър 75, 98, 152, 174–175

Р

Равена 102
Равно (Черна гора) 355
Радославов, Васил 165, 263, 269–272, 282, 289–291, 298–299, 301, 321–322, 328–329, 332
Радочина(връх) 349, 358
Разловци 233
Райхщат 216, 234, 242
Раковица (вж. Куделин)
Раковски, Георги 225
Раковски, Кръстю 128, 138
Ранке, Леополд фон 335
Рапало 189
Расово 340
Рейгън, Роналд 146, 181–182
Рейн 152, 161, 173, 190, 195, 372, 374
Рибейру, Хинце 295
Рибентроп, Йоахим фон 72, 174, 187, 195, 197, 203–204
Ридз-Шмигли, Едвард 202
Ризов, Димитър 277–278
Рикъор, Пол 22
Рил, Валтер 104
Рилска река 348

Рим 25, 27, 36, 50–51, 69, 83–84, 89, 91, 94, 97–98, 100, 108, 152, 154–156, 158, 161, 178, 195, 214, 223

Ричи, Ренато 99

Родопи 165, 211, 232, 237, 327, 340, 348

Розенберг, Алфред 68, 107

Ростковски, Александър 277

Рузвелт, Франклин Д. 176

Румелия (вж. Източна Румелия)

Румъния 21, 25, 27, 105–106, 108, 110–111, 116, 120, 124, 131–132, 134, 138–139, 145, 155–156, 162–163, 166, 171, 177, 192, 195, 200, 205, 209, 214, 216, 221, 224, 229, 233, 235–240, 244–245, 249, 266–268, 275, 278, 292, 296, 311, 313, 315, 318–321, 325–326, 328–333, 339, 341–342, 344, 346–347, 349, 354, 359–361

Рур 189

Русе (вкл. Русчук) 220, 258, 260, 263–264, 267–268, 271–272, 274–275, 341, 350

Русев, Никола 279

Русия (вкл. Съветски съюз, Съюз на съветските социалистически републики, СССР) 17–18, 26–28, 33, 37, 42–47, 49–61, 67–68, 70–75, 77–79, 81, 83, 85, 87, 90, 98, 102–103, 106–109, 111–116, 118–122, 125–152, 156, 158, 162–164, 166–170, 172, 174–179, 182–183, 185–194, 196–209, 211–229, 232–254, 257–281, 283–284, 289–290, 292, 298–299, 301, 309–310, 312–334, 336–346, 349–350, 354, 360–368, 376–378

Русо, Жан Жак 112

Русчук (вж. Русе)

Ръом, Ернст 127

С

Сава (река) 357

Савимби, Жонаш 146

Савов, Михаил 282, 298

Савова, Смарайда 282

Савоя 91

Савфет Мехмед паша 216, 237, 347

Садуллах 347

Сазонов, Сергей 317, 319–320, 322, 325

Сакар (Сакарбаир) 352

Сакария 325
Сакъзов, Янко 282, 327
Салазар, Антониу ди 130
Салаши, Ференц 104–106, 111, 117–118, 123–124, 132, 155
Салвадор 181
Сало 100–101
Самара 42
Самоков 349
Санкт Петербург (Петербург, Петроград) 47, 106, 170, 220, 226, 241, 251, 258, 266, 270, 272–274, 276, 278–280, 298, 313, 315–317, 319, 322–323, 325, 329, 347
Сан Марино 77
Сан Стефано, Санстефански договор 163, 215, 217, 229–230, 232, 237–238, 240, 242, 244–245, 248, 264, 338, 347, 352, 361–362
Сапунов (капитан от българската армия) 272
Сарайкьой 340
Саудитска Арабия 183
Саханлуг 344
Сахаров (руски военен агент) 250
САЩ (вж. Съединени американски щати)
Света гора (вж. Атон)
Свети Илия (Св. Илия, планина) 358
Светите места 345, 362
Свиленград (Мустафа паша) 352
Свищов 331
Севастопол 322, 347
Северна Африка 158
Северна Буковина 205
Севриташ 348, 352
Сегуша 348, 358
Селямкьой 347, 351
Сен Жермен, Сенжерменски договор 63
Сенокос (Сенкос) 349, 358
Сергюен 340
Сибир 131, 134, 222
Силистра 244, 267–268, 271–272, 330, 347, 360
Сима, Хория 106

Сирия 233
 Ситница (река) 357
 Сицилия 98, 177
 Скандинавия 65, 68
 Скобелев, Михаил 236
 Скопие 221, 277, 299, 315
 Скорцени, Ото 99
 Скутари (вж. Шкодра)
 Славейков, Иван 268, 280
 Славейков, Петко 213, 258
 славяни, панславизъм 18, 26–29, 49, 67, 88, 133, 164, 166, 168,
 212–215, 218, 222–228, 235, 273, 275–277, 279–280, 312–315, 318–320,
 324, 327, 336, 366–367, 376
 Словакия 27, 108, 118, 143, 148, 152, 155–156, 172, 183, 187, 192–
 194, 197–199, 204
 Словения 27, 166, 168, 172
 Смильова чука 349, 358
 Смит, Д. 96
 Смолско дере 348, 352
 Созопол 273
 Солзбъри, Робърт 242–243, 260
 Солун 29, 166, 242, 294, 313–314, 318, 329
 Сомина планина 355
 Сомоса, Анастасио 148
 Соненк (белгийски генерал) 303
 Сорел, Жорж 80
 Сормово 47
 София 190, 211, 220–221, 224, 231, 244, 247–248, 250, 258–259,
 262, 264, 267–268, 273–276, 280, 298, 300, 315, 317–322, 326–328, 331–
 333, 348, 352, 358
 София Палеолог (вж. Зоя)
 Спици 356
 Средиземно море, Средиземноморие 97, 154, 196, 336, 373
 Средна Азия 149, 158, 226
 Средна Европа 93–94, 97, 172, 195
 Среткович, П. 227
 СССР (вж. Русия)

Сталин, Йосиф 42, 49–61, 71–75, 102, 105, 108, 112, 115–116, 118–122, 126, 128, 131–135, 139–142, 144, 146, 151–152, 155, 157–158, 174–178, 180, 185–187, 190–194, 196–208, 223–224, 324, 368

Сталинград (вж. Волгоград)

Самболийски, Александър 284, 312, 328–329, 333–334

Самболов, Стефан 18, 220–221, 227, 250–253, 257, 263–264, 268–272, 276–284, 289–291, 297–298, 300–301

Станчов, Димитър 300

Станчов, Петър 253

Стара планина (вж. Балкан)

Стари Самбул 344, 360

Старо Алмали 352

Старово 340

Стелеску, Николае 120

Стефан (свещ) 254

Стефан (унгарски крал, вж. Ищван)

Стоилов, Константин 258, 264, 269, 282, 289–290, 314

Стол 348, 358

Стойанов, Захари 227

Странг, Уилям 201

Странджа 273

Страшимиров, Антон 250

Стрезер (Стрежер) 348, 358

Струма 340, 348, 358

Струма-Карасу 348

Струмица 164

Сувак 352

Суворов, Виктор 185–186, 205

Судети 131, 194, 198

Суджак 352

Суджакдере 340

Суджулук (вж. Гулица)

Сулина 343–344, 360

Сумнатица 348, 352

Суша река 348

Съветски съюз (вж. Русия)

Съединени американски щати, САЩ, американци 24–25, 28, 35, 37–38, 52, 55, 60–61, 75, 88, 98, 102, 113, 141–142, 146–148, 152, 158, 168, 170–184, 187, 191, 207, 255, 290, 299

Сърбия (вкл. Югославия) 26–27, 29, 82, 108, 141–142, 145, 154–156, 162–168, 170–172, 177, 183–184, 192, 195, 207, 214–217, 220–221, 224, 227, 229, 232–237, 242, 244, 249, 255–256, 260–262, 277–278, 292–293, 298–299, 309, 313–315, 317–322, 324, 326–330, 339–340, 342, 347, 349, 351, 354, 357–359

Съюз на съветските социалистически републики (вж. Русия)

Сюютли 340

Т

Таджикистан 58, 149

Тайван 56

Тайпин 30

Талин 68, 190

Талят паша 294

Тара (река) 355

Татария (вж. Татарстан)

татаро-монголи 27, 29, 157, 227

Татарстан (Татария) 131, 157, 224, 227

Тебренок 361

Тейлър, А. Дж. П. 186

Теке Дереси 340

Текенлък (Текенлик) 348, 351

Тел Авив 145

Телман, Ернст 189

Тенедос 325

Тепавски (капитан от българската армия) 272

Тесалия 163, 218, 234–235, 343

Тетово 340

Техеран 158

Тибет 57

Тимошенко, С. К. 206

Типелскирх, Вернер фон 201

Тирол (вж. и Южен Тирол) 151, 154

Тиса 172

Тито, Йосип Броз- 109, 141–142, 144, 177–178, 207, 224
 Тихия океан 60, 75, 171
 Тихон (московски патриарх) 47
 Тозлудере 348, 351
 Токио 155, 158, 196–197
 Тополница (река в България) 348, 352
 Тополница (река в Сърбия) 357
 Тошев, Стефан 330
 Трайница планина 348
 Тракия, траки, тракийци 25–28, 163–164, 166, 227, 231–233, 238, 241, 244, 311, 315, 321, 325–326
 Трансилвания 25, 155, 330–331
 Трапезунд 346
 Требинчица (река) 355
 Тренто 80–81
 Трети райх (вж. Германия)
 Триполитания (вж. Либия)
 Троански, Христо 207
 Троцки, Лев 178, 189, 193, 331–332
 Троя 24, 26, 161
 Туджман, Франьо 109
 Тукидид 335
 Тула 47
 Тулча 331, 340, 344, 360
 Тунджа 352
 Тунис 158
 Туркменистан 58, 149
 Туркмения (вж. Туркменистан)
 Турлаков, Марко 328, 330
 Турну Северин 278
 Турция, турци (вкл. Османска империя, Отоманска империя) 18, 25–27, 29–30, 43, 81, 130, 137, 154, 156, 162–164, 166, 170–171, 183, 188, 192, 209–219, 221, 224–226, 228–240, 242–245, 249, 251–256, 260, 265–266, 273–275, 279, 293–294, 306, 312, 315–318, 322–328, 330–333, 335–336, 338–362
 Тутракан 330
 Тухачевски, Михаил 138, 188

Търговище (в Сърбия) 358
Търговище (Ески Джумая) 237
Търново (вкл. Търновска конституция) 97, 166, 214, 220, 255,
258–259, 261, 264, 281–288, 297, 308, 312, 316, 334, 340, 349
тюрки 227
Тюфекчиев, Наум 279, 289
Тюфекчиев, Христо 279, 289

У

угрофини 27, 227
Узбекистан 58, 149
Узунов, Атанас 268, 271
Уилсън, Уудроу 170–172
Украйна 27, 58, 71, 128, 138–139, 149, 155, 199, 283, 323, 332–333
Улчин (Дулчино) 356
Улянов, Александър 42
Улянов, Владимир (вж. Ленин)
Умберто II 80
Унгария 26–27, 43, 54, 62, 80–82, 84, 104–105, 108, 111, 117, 123,
131–132, 137–138, 143, 148, 154–156, 164, 166–172, 177, 195, 198–199,
216–218, 221, 227–228, 234–235, 238, 242–243, 248, 260–261, 269, 281,
292, 301, 312–316, 318–319, 321–323, 326–328, 330–333, 338, 343, 350–
351, 354–356, 358, 361
Унгени 267
уралоалтайци 27, 65

Ф

Фаенца 77
Факта, Луиджи 89
Феличе, Ренцо де 77
Феодосия 322
Фердинанд 18, 166, 169, 251, 253, 269–272, 274, 276, 281–284,
287, 289–292, 296–301, 306, 309–310, 313, 316, 318, 320–321, 328–329,
333
Ферер, Франсиско 296
Филипини 171, 181
Филипопол (вж. Пловдив)

Финландия 65, 138–141, 172, 185, 188, 204–205, 220, 236, 332
Фирмилиан 221, 299, 315, 317
Фландрия 173
Флоренция 77
Фонжала, Артюр 96
Форли 81
Франко, Франсиско 130, 155–156, 193, 196, 198 Франку, Жоау 295
Франция 22, 24–25, 37–38, 48, 72–74, 77, 80, 84–85, 88, 94, 96, 98, 137, 150–152, 154, 156, 167, 169, 171–174, 177, 183, 186–187, 189–194, 197–205, 207–208, 213, 221, 233–234, 243, 248, 254–255, 269, 292, 294–295, 303, 309, 322–323, 325–329, 354, 362, 367, 372–375, 378
Франц Йозеф (Франц Йосиф) 281, 313
Франц Йосиф (вж. Франц Йозеф)
Франц Фердинанд 167
Фрер-Орбан, Уалтер 302
Фрич, Вернер фон 197
Фуентес, Карлос 25
Фьодор I 214

Х

Хабсбурги 48, 81, 84, 172, 216–217, 233, 313, 320, 323, 328
Хавай 171–172
Хаджилар (Ходжиларе) 348, 352
Хаджи махал е 347, 351
Хайдрих, Райнхард 66, 74
Хайле Селасие 146
Хаким Табияси 340
Халачов, Иван 300
Халхин-Гол 140, 174
Хамбург 189
Хаменей, Али 130
Хартвиг, Н. Г. 271, 320
Хелър, Джоузеф 177
Хенри VIII 31
Херцеговина (вж. Босна и Херцеговина)
Хес, Рудолф 64
Хесен, Александър фон 219

Хидлер, Йохан 62
Хилми паша 294
Хинденбург, Паул фон 69
Хирошима 177
Хитлер, Адолф 42, 50, 59–76, 85, 95–100, 103–108, 110–112, 114–117, 119–120, 122–125, 127, 131–132, 134–136, 140, 146, 150–156, 158, 173–177, 185–187, 190–208, 333, 337, 368
Хитрово, Михаил 252–253, 266–268, 271–272, 274, 276, 278
Ходжа, Енвер 144
Ходжакьой 347, 351
Ходжиларе (вж. Хаджилар)
Хоенцолерни 48
Холандия (вж. Нидерландия)
Холбах (вж. Олбак)
Хомейни, Рюхолах 107, 109, 111, 113, 117–118, 121, 124, 130, 156–158
Хонконг 58
Хор, Самюъл 195
Хорда 361
Хорти, Миклош 104–105, 132, 173, 333
хоти (племе) 355
Хо Ши Мин 146, 180
Хрущов, Никита 53–58, 94, 119, 132, 142–145, 225
Хуарес, Бенито 77
Хугенберг, Алфред 108
хуни 28
Хун Хсючюанг 30
Хърватия 26–27, 109, 154–155, 166, 168, 172
Хърсово (Хършова) 344, 360
Хършова (вж. Хърсово)
Хюсеин, Садам 183–184

Ц

Цанков, Александър 97, 190
Цанков, Драган 251–253, 258–259, 262, 264–266, 271–272, 274–275, 279–280, 290, 315
Цанов, Илия 271

Цариград (Константинопол) 158, 162, 166, 168, 170, 206, 210, 214–218, 230, 232–236, 238, 240, 245, 248, 254–255, 260, 265–266, 271, 279–280, 290, 294, 313, 316, 318, 321, 323–326, 328, 334, 338, 343, 345, 350, 353, 357, 359

Ценов, Ганчо 28

Централна Америка 148

Циевна (Зем, река) 355

Цървена ябълка (планина) 348

Църквица 355

Църна трава (вж. Черна трава)

Църни връх 348, 358

Ч

Чадъртепе 348, 352

Чалтепе 340

Чаморо, Виолета 149

Чамудли (вж. Чамурли)

Чамурли (Чамудли) 348, 352

Чан Каиши 56

Чано, Галеацо 101

Чариков, Н. В. 316

Чаушеску, Николае 145, 148

Чембърлейн, Невил 194, 198–199, 305

Ченге 348, 351

Чепелица (река) 355

Чепелиу 340

Червенков, Вълко 144

Черен Балкан (вж. Карабалкан)

черкези 342–343, 353, 362

Черна вода 331

Черна гора 162–164, 168, 171, 211, 234–236, 273–274, 292–293, 318, 329–330, 338–339, 347, 354–357

Черна трава (Църна трава) 348, 358

Черни Дрин 340

Черно море, Черноморие 200, 218, 238–239, 244, 273, 313, 321–323, 340–341, 346–347, 351–352, 354, 360–361

Чехия 27, 108, 118, 143, 148, 152, 156, 172, 183, 187, 192–194, 197–199, 204

Чехословакия 108, 118, 143, 148, 152, 156, 172, 183, 187, 192–194, 197–199, 204

Чечения 131

Чжоу Енлай 145

Чили 181

Чиприани, Амилкаре 77

Чипровецбалкан 349, 358

Чирмен 340

Чомаков, Стоян 226–227

Чорлу Дереси 340

Чорух (река) 361

Чурило (планина) 355

Чърчил, Уинстън 117, 176, 305, 325

Ш

Шайрър, Уилям 187

Шанхай 58

Шахт, Ялмар 177

Швейцария 43, 78, 190, 255, 292

Швеция 17, 65, 292

Шекспир, Уилям 292

Шикългрубер, Алоис 62

Шикългрубер, Клара 62

Шипка 236, 248

Шкодра (Скутари) 163, 356

Шляпников, Александър 45

Шнуре, Юлиус 201

Шолерт (белгийски премиер) 303

Шувалов, Пьотър 238, 242–243

Шуленбург, Фридрих Вернер фон 72, 197

Шумен 264, 341, 351

Шушана 356

Шушниг, Курт фон 96, 196, 333

Щ

Щреземан, Густав 69

Ю

Югоизточна Европа (вж. Балкани)

Югославия (вж. Сърбия)

Юдейско царство 178–179

Южен Тирол 151, 154

Южна Бесарабия 163, 166, 237

Южна Европа 253, 290, 292, 296, 299–300

Южна Морава (вж. Морава)

Я

Яница (Енидже Вардар) 340

Япония 56, 60, 72, 75, 98–99, 140, 145, 152, 173–175, 185, 196–197, 224, 281, 313

Ярославъл 47

Ястребов (руски дипломат) 314

ИЗВОРИ И КНИЖНИНА

I. ИЗВОРИ

Авантюрите на руския царизъм в България по документите на царските архиви. Варна, „Стемо“, 1991

Българските конституции и конституционни проекти. София, „Петър Берон“, 2003

Ганчев, Д. Спомени за княжеското време. София, Издателство на Отечествения фронт, 1973
Димитров, Г. Дневник (9 март 1933 — 6 февруари 1949). София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1997

Димитров, Г. Настъплението на фашизма и задачите на Комунистическия интернационал в борбата за единството на работническата класа против фашизма. Доклад пред VII световен конгрес на Комунистическия интернационал, 2 август 1935 г. — В: Г. Димитров. Съчинения. Т.10. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1954, с. 27–131

Дипломатический словарь. Т. 1–3. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1961

Документы внешней политики СССР (ДВП СССР). Т. 1–32. Москва, Издательство политической литературы, 1958–1970

Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937–1939. Т. 1–2. Москва, Издательство политической литературы, 1981

Игнатиев, Н. П. Записки (1875–1878). София, Издателство на Отечествения фронт, 1986

История на Българската комунистическа партия. Кратък очерк. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1973

История на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики). София, Издателство на Българската работническа партия (комунисти), 1947

Кривицки, В. Аз бях агент на Сталин. София, „Български писател“, 1992

Ленин, В. И. Доклад за мира, четен на 26 октомври (8 ноември). — В: В.И. Ленин. Съчинения. Т.26. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1953, с. 241–244

Ленин, В. И. За „лявата“ детинщина и за дребнобуржоазността. — В: В.И. Ленин. Съчинения... Т.27, с. 317–323

Ленин, В. И. Избрани произведения в пет тома. Т. 1–5. София, „Партиздат“, 1977

Ленин, В. И. Избранные произведения в двух томах. Т. 1–2. Москва-Ленинград, Государственное издательство политической литературы, 1946

Ленин, В. И. Реч на събранието на актива на Московската организация на РКП(б), 6 декември 1920 г. — В: В. И. Ленин. Съчинения. Т.31. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1953, с. 450–451

Лисицата и лъвът. Фердинанд I на фона на българската психологическа и политическа действителност 1886–1902. Т.1. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994

Марков, Г. И. Задочни репортажи за България. София, Профиздат, 1990

Маркс, К., Фр. Енгелс. Манифест на комунистическата партия. София, „Гал-ико“, 1999

Международни актове и договори (1648–1918). София, „Наука и изкуство“, 1958

Мор, Т. Утопия. София, Партиздат, 1970 Мусолини, Б. Учението на фашизма. Търново, „Абагар“, [1994]

Окупационен фонд, основан за създаване на Руско-Дунавска област. Русе, „Сексагинта приста“, 1993

Паисий Хилендарски. История славяноболгарская. София, „Наука и изкуство“, 1972

Политическа икономия. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1970

Руско-турската война (1877–1878 г.). Дневници, спомени, записки, кореспонденция. София, Главно управление на архивите при Министерския съвет, 1998

СССР-Германия. Т. 1–2. Vilnius, „Mokslas“, 1989 Сталин, И. Въпросите на ленинизма. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1951

Сталин, Й. Речи, изказвания и приветствия 1946–1952. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1952

Сталин, И. В. Сочинения. Т. 1–12. Москва, ОГИЗ — Государственное издательство политической литературы, 1947–1949

Философски речник. София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1968

Хитлер, А. Моята борба. София, „Жар птица“, 2001

Чано, Г. Политически дневник (1939–1943). София, „Български художник“, 1992

Чърчил, У. Втората световна война. Мемоари. Т.2. София, „Труд“, 1994

Archiv Ministerstva zahraničnich věcí. Praha Bundesarchiv. Bern

Carnegie Endowment for International Peace. Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars. London, Hazell Watson & Viney Ltd, Aylesbury, Bucks, 1914 Documents on German Foreign Policy. Series C-D. London, Her Majesty's Stationary Office, 1956–1957

Hitler, A. Mein Kampf. München, Zentralverlag der NSDAP, 1942

Hitler, A. Mein Kampf. New York, Reynal & Hitchcock, 1939

L'Orient des Provençaux dans l'histoire. Marseilles, Archives départementales: Chambre de Commerce et d'industrie. Archives de la Ville, 1984

Magyar országos levéltár. A Külügyminisztérium Levéltára. Politikai osztály. Budapest

Mussolini, B. Fascismo. Dottrina. — In: Enciclopedia italiana. Vol.14. Milano, 1932, pp. 848–852

II. КНИГИ, СТУДИИ И СТАТИИ

Аренд, Й. Тоталитаризмът. София, „Панорама“, 1993

Аретов, Н. Национална митология и национална литература. София, „Кралица Маб“, 2006

Ахтамзян, А. А. Советско-германские экономические отношения в 1922–1932 гг. — Новая и новейшая история, 1988, кн.4, с. 42–46

Бамберг, Ф. Източният въпрос. София, Издателско ателие „Аб“, 2003

Бар-Зоар, М. Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999

Бибо, И. Еврейският въпрос в Унгария след 1944 година. — В: И. Бибо. Политика, морал, демокрация. Избрани студии 1942–1957. София, „Ерго“/„Огледало“, 2003

Богданов, Б. Отделно и заедно. София, „Планета 3“, 2005

Бугайски, Я. Студен мир. Новият империализъм на Русия. София, „Гутенберг“, 2006

Бунич, И. Пирът на хищниците. Б.м., „Прозорец“, 1994

Български тълковен речник. София, „Наука и изкуство“, 1976

Българските държавни институции 1879–1986. София, „Д-р Петър Берон“, 1987

Викърс, М. Албанците. Съвременна история. София, 2000

Войнов, М., Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, Ал. Милев, М. Тонев. Старогръцко-български речник. София, Печатница „Книпеграф“, 1943

Волкогонов, Д. Триумф и трагедия. Политическият портрет И. В. Сталина. Кн. 1–2. Москва, Издательство Агентства печати Новости, 1989

Восленски, М. Номенклатурата. Т. 1–2. София, „Христо Ботев“, 1993

Гандев, Хр. Априлското въстание 1876 година. София, „Наука и изкуство“, 1976

Гиргинов, Ал. От война към мир. София, Печатница С. М. Стайков, 1937

Городецкий, Г. Миф „Ледокола“. Москва, „Прогресс-Академия“, 1995

Груев, Ст. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918–1943. София, „Български писател“, 1991

Дамянова, Е. България и Полша 1918–1941. София, „Наука и изкуство“, 1982

Данова, Н., А. Христакудис. История на нова Гърция. София, „Абагар Пъблишинг“, 2003

Даскалов, Р. Българското общество 1878–1939. Т. 1–2. София, „Гутенберг“, 2005

Девет коментара за Комунистическата партия. Б.м., „Епох Таймс“, [2005]

Дечев, Ст. Русофилската и русофобската идеология в българския печат (1886–1894 г.) (дисертация). София, 2003

Димитров, Стр., Кр. Манчев. История на балканските народи 1879–1918. София, „Наука и изкуство“, 1975

Драганов, Др. Франкизмът. История и политика. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995

Дюлгерова, Н. Българският национален въпрос в политиката на Русия и Австро-Унгария 1894–1903. София, Издателство на Българската академия на науките, 1994

Желязкова, А. Разпространение на исляма в западнобалканските земи под османска власт XV-XVIII век. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990

Иванов, М. Какво би станало ако... Конструирание хипотезата „развитие без Освобождение“ (ръкопис на електронен носител)

Илиу, Ф. Предреволюционните кризи и Н.С. Пиколо. — В: Балканистика. Т.3. София, Издателство на Българската академия на науките, 1989, с. 99–125

История на България. Т.4. София, Издателство на Българската академия на науките, 1983

История на България през погледа на историците Иван Божилов, Вера Мутафчиева, Константин Косев, Андрей Пантев, Стойчо Грънчаров. София, „Христо Ботев“, 1993

Йелавич, Б. История на Балканите. Т.1-2. София, „АМАТ-АХ“, 2003

Карпов, Вл. Маршал Жуков, его соратники и противники в годы войны и мира. — Знамя, 1989, кн. 10, с. 8–71, кн. II, с. 78–172, кн. 12, с. 81–166

Кенеди, П. Възход и падение на великите сили. Т.1-2. София, Издателство на Министерството на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1997

Кларк, К. Цивилизацията. Едно лично гледище. София, „Български художник“, 1977

Конкуест, Р. Големият терор. Б.м., „Прозорец“, б.г.

Констант, Ст. Фердинанд лисицата, цар на България. София, ВИС Виталис, 1992

Константинов, П. История на България с някои премълчавани досега исторически факти. София, „Феникс“, 1993

Косев, К. Бисмарк. Източният въпрос и българското освобождение 1856–1878 г. София, „Наука и изкуство“, 1978

Костов, Вл. Българският чадър. София, „Репортер“, 1990

Котев, Н., А. Котева. Някои икономически и военни проблеми на великите сили на западноевропейския и руския театър на военните действия през 1916 година (ръкопис)

Куртоа, Ст., Н. Верт, Ж.-Л. Пание, А. Пачковски, К. Барточек, Ж.-Л. Марголен. Черната книга на комунизма. София, „Прозорец“, 1999 Лазаров, Ив., Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски, Пл. Павлов. Лекции по българска история. Ч.1. Велико Търново, 1991

Лалков, М. Югославия (1918–1992). Драматичният път на една държавна идея. София, „Даниела Убенова“, 2000

Мадол, Х. Р. Фердинанд, цар на българите. Мечтата за Византия. София, „Карина М“, 1992

Майер, М. Райхът и Холокост. София, Нов български университет, 2005

Манчев, Кр. Националният въпрос на Балканите. София, „Ланс“, 1995

Марков, Г. Българската история вкратце. София, „Свят“, 1992

Маркова, З. Българската екзархия 1870–1879. София, Издателство на Българската академия на науките, 1989

Марциус [Ал. Гиргинов]. Борбата против личния режим и неговите крепители. Ч.1. Управлението на Демократическата партия от 1908 до 1911 год. София, 1922

Медведев, Р. О Сталине и сталинизме. — Знамя, 1989, №.1, с. 176–209, №2, с. 174–222, №3, с. 168–192, №4, с. 165–174

Микел, П. История на Франция. София, „Кама“, 1999

Митев, Пл. За „славянизацията“ на възрожденските българи. — В: История на българите: потребност от нов подход, преоценки. София, „Тангра“, 1998, с. 155–172

Митев, Пл. Историографски проблеми на руско-турската война 1877–1878 г. (материал, изнесен на научната конференция „Руско-

турската освободителна война 1877–1878 г. и освобождението на Югозападна България“, Перник, 11 февруари 1998 г.)

Ников, П. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София, „Наука и изкуство“, 1971

Никова, Е. Войната в Босна и Балканите. — В: „Особеният случай“ Босна. Изследвания. София, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 2001

Николов, Й. България в европейската реформация. — В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Българската държава през вековете. Т.1. София, Издателство на Българската академия на науките, 1982, с. 328–339

Нягулов, Бл. Румънската историография за българите и двустранните отношения. — В: История на българите. Изкривявания и фалшификации. Ч.1. София, „Тангра“, 2002, с. 201–228

Орачев, Ат. Бежанският проблем в цифри и факти. — В: Библиотека „Ново слово“. Лекции и есета по история и култура на България и българските земи, в. „Ново слово“, 22 април 1994 г.

Орачев, Ат. Коминтернът и македонският въпрос (1919–1924). — В: Библиотека „Ново слово“. Лекции и есета по история и култура на България и българските земи, в. „Ново слово“, 22 април 1994 г.

Острогорски, Г. История на византийската държава. Б.м., „Прозорец“, 1998

Пантев, А., П. Петков. САЩ и България по време на Първата световна война. София, „Наука и изкуство“, 1983

Пастухов, Ив. Българска история. Т. 1–2. София, „Хемус“, 1943–1945

Петвеков, Б. [П. Гудев]. Историята на източния въпрос преди освобождението на България (фототипно издание). София, Печатница на Тано Пеев, 1908

Полывянный, Д. И. О роли церковного прихода в болгарском городе XIII-XIV вв. — В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Българската държава през вековете. Т. 1. София, Издателство на Българската академия на науките, 1982, с. 443–452

Попов, С. България (граница, територия, население). — В: Полувековна България. София, 1929, с. 28–30

Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1–2. София, „Български писател“, 1973

Раковски, Кр. Русия на Изток. Варна, „Глобус 91“, б.г.

Раковский, Г. С. Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сину му Асеню Второму. Белград, Печатано в кн.сърб. книгопечатница, 1860

Раковский, Г. С. Преселение в Русия или руската убийствена политика за българити (фототипно издание). София, „Глобус 91“, 1998

Речник на чуждите думи в българския език. София, Издателство на Българската академия на науките, 1982

Ружмон, Д. дьо. Бъдещето е наша работа. София, „Златорог“, 1997

Саздов, Д. Демократическата партия в България 1887–1908. София, „Наука и изкуство“, 1987

Семерджиев, П. Руската империя и Съветският съюз в съдбата на България. Т. 1–2. Ерусалим, Институт за историята на българската емиграция в Северна Америка „Илия Тодоров Гаджев“, 2001–2005

Семков, М. Европа и фашизмът. София, „Народна просвета“, 1979

Симеонова, Р. Организации за подпомагане на македонските българи (1878–1894) (дисертация). София, 1998

Станев, Н. История на нова България. Б.м., „Хераклит“, б.г.

Станчев, М. Д-р Кръстьо Раковски — държавник, политик и дипломат (1918–1941 г.). Автореферат за присъждане на научната степен „Доктор на историческите науки“. София, 2000

Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. София, „ЛИК“, 1998

Страшимиров, А. Диктаторът. София, „Стрелец“, 1993

Суворов, В. День-М. Когда началась Вторая мировая война? Москва, АО „Все для вас“, 1994

Суворов, В. Ледоразбивачът. Русе, „Стодис“, 1993

Суворов, В. Последната република. София, „Факел експрес“, 1996

Тодев, И. Д-р Стоян Чомаков (1819–1893). Живот, дело, потомци. Ч. 1–2. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2003

Тодоров, Вл. Въведение в политестетиката на комунизма. — Избор, 1990, кн.1, с. 36–47

Тодорова, О. Православната църква и българите XV-XVIII век. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1997

Трайков, В. Кръсте Петков Мисирков — една объркана личност (1874–1926). София, Македонски научен институт, 1998

Трендафилов, Ст. Малта '89. — В. „Про&Анти“, 12–18 април 2002 г. и 19–25 април 2002 г. Хаков, Дж. История на Турция през XX в. София/Анкара, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия/Център за проучвания „Ататюрк“, 2000

Христов, Хр. Революционната криза в България през 1918–1919 година. София, Издателство на Българската академия на науките, 1957

Хънтингтън, С. Кой сме ние? Предизвикателствата пред националната идентичност на Америка. София, „Обсидиан“, 2005

Цветков, Пл. С. Болшеvizъм, националсоциализъм, фашизъм 1917–1939 (второ преработено и допълнено издание). Варна, „Зограф“, 2000

Цветков, Пл. С. България и Балканите от древността до наши дни (второ преработено и допълнено издание). Варна, „Зограф“, 1998

Цветков, Пл. С. Д-р Ганчо Ценов и славянският мит. — Известия на Българската орда, 2002, кн. 2 (64), с. 12–34

Цветков, Пл. С. Европа през XX век. Ч. 1–2. София, Нов български университет, 2002–2003

Цветков, Пл. С. Европейските сили, Балканите и колективната сигурност 1933–1935. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990

Цветков, Пл. С. Колективна сигурност или неутралитет. Средните и малките държави в европейската политика октомври 1935 — март 1938. София, „Херон Прес“, 1999

Цветков, Пл. С. Между руския комунизъм и германския националсоциализъм. Средните и малките държави в европейската политика до Втората световна война. София, „Херон Прес“, 1998

Цветков, Пл. С. Мъртвородените съюзи. Средните и малките държави в европейската политика октомври 1933 — октомври 1935. София, „Херон Прес“, 1999

Цветков, Пл. С. Народностно потекло и национално самосъзнание. София, Нов български университет, 2007

Цветков, Пл. С. Славяни ли са българите? София, „Тангра“, 1998

Цветков, Пл. С. Съветско-нацистката сделка. Средните и малките държави в европейската политика март — септември 1939. София, „Херон Прес“, 1999

Ценов, Г. Произходът на българите и начало на българската държава и българската църква. Варна, „Народен будител“, 2002

Чуков, Вл. Ислямският фундаментализъм. София, „Изток-Запад“, 2004

Шнапер, Д. Общността на гражданите (върху модерната идея за нация). София, ЕОН 2000, 2001

Янов, А. Русия след Елцин. София, „Отечество“, 1996

Abraham, D. The Collapse of the Weimar Republic. Political Economy and Crisis. Princeton, Princeton University Press, 1981

Ambri, M. I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919–1945. Roma, „Jouvence“, 1980

Atlas zur Geschichte. Bd. 1–2. Leipzig, VEB Hermann Haack, 1973

Bojtár, E. Európa megrablása. A balti államok bekebelezésének története dokumentumok tükrében 1939–1989. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1989

Bolloten, B. The Spanish Civil War. Revolution and Counterrevolution. New York, Harvester Wheatsheaf, 1991

Buszko, J. Historia Polski 1864–1948. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986

Conquest, R. Stalin Breaker of Nations. London, Weidenfeld, 1993

Crampton, R. J. A Short History of Modern Bulgaria. Cambridge University Press, 1989

Crampton, R. J. Eastern Europe in the Twentieth Century. London, Routledge, 1994

Czubinski, A. Najnowsze dzieje Polski 1914–1983. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987

Derry, T. K. A History of Scandinavia. Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1990

Dictionnaire Hachette encyclopédique. Paris, 1998

Djulgerova, N. Bahmetieff dans la vie politique de la Bulgarie (1897–1905). — Bulgarian Historical Review, 1992, No.3, pp.35-48.

Eliade, M. Traité d'histoire des religions. Paris, „Payot“, 1975

Elliott, Fl. A Dictionary of Politics. Harmondsworth, Penguin Books, 1977

Encyclopedia of American Foreign Policy. Vols.1-2. New York, Charles Scribner's Son, 1978

Felice, R. de. Comprendre le Fascisme. Paris, „Seghers“, 1975

Felice, R. de. Mussolini il duce. T.I. Gli anni del consenso 1929–1936. Torino, „Giulio Einaudi“, 1974

Finer, H. Mussolini's Italy. London, 1964

Gaxotte, P. Histoire d'Allemagne. Vols. 1–2. Paris, 1963

Giurescu, C, D. Giurescu. Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi. București, 1975 Graml, H. Europa zwischen den Kriegen. Lausanne, 1969

Hadley, P.E. Fidel Castro. Communist Caudillo. — In: Leaders of the Communist World. New York, The Free Press, 1971, pp. 473–478

Haynes, J.E. „Freedom... Everywhere in the World,“ Roosevelt's War Aims and the Arousal of Postwar Anticommunism: Poland and Polish-Americans (материал, представен на годишната конвенция на Американската историческа асоциация в град Вашингтон, САЩ, декември 1992)

Hermens, F. A., P.-H.Köppinger. Von der Diktatur zur Demokratie: Das Beispiel Spaniens und Portugals. Berlin, Duncker&Humbolt, 1978

Histoire de l'Albanie. Roanne, Editions Horvath, 1974

Histoire de la Réforme de l'Etat en Belgique. S.I., Conseil régional wallon, s.d.

Histoire universelle illustrée. T. 1–3. Zurich, Editions Stauffacher, 1965

Hösch, E. Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart. München, C. H. Beck, 1993

Hymans, L. Histoire populaire du règne de Leopold Ier, Roi des Belges. Bruxelles, 1864

Jutikkala, E., K. Pirinen. Histoire de la Finlande. Neuchâtel, Editions de la Baconnière, 1978

Kennan, G. Soviet Foreign Policy 1917–1941. Princeton, 1960

Kossmann, E. H. The Low Countries 1780–1940. Oxford, At the Clarendon Press, 1978

Koszel, B. Rywalizacja niemiecko-włoska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941. Poznań, Instytut Zachodni, 1987

Krieg und Frieden. Bd. 1–2. Weltgeschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Hamburg, Jahr Verlag, 1976

Langer, W. An Encyclopedia of World History. Boston, Houghton Mifflin Company, 1980

Logoreci, A. The Albanians. Europe's Forgotten Survivors. London, 1977

Lowe, C. J., F. Marzari. Italian Foreign Policy 1870–1940. London and Boston, 1975

Magherescu, G. Adevărul despre mareșalul Antonescu. Vol. 1–3. București, Editura Păunescu, 1991

Magnus, Ph. King Edward the Seventh. London, John Murray, 1964

Marzari, F. Italian Foreign Policy 1870–1940. London, 1974

Maurice, M. Histoire d'Angleterre. Paris, Librairie Arthème Fayard, 1955

Morgan, K. O. The People's Peace. British History 1945–1990. Oxford University Press, 1992

Mourre, M. Dictionnaire encyclopédique d'histoire. Paris, 1978

Nevins, A., H. St. Commager, J. Morris. A Pocket History of the United States. New York, Pocket Books, 1992

Oliveira Marques, A. H. de. Historia Portugalii. T. 1–2. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987

Ormos, M. Mussolini. Politikai életrajz. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987

Ormos, M. Nácizmus — fasizmus. Budapest, Magvető kiadó, 1987

Rauch, G. von, R. J. Misiunas, R. Taagepera. A balti államok története. Budapest, Osiris-Századvég 2000, 1994

Roszkowski, W. Historia Polski 1914–1993. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994

Salvatorelli, L., G. Mira. Storia d'Italia nel periodo fascista. Torino, „Giulio Einaudi“, 1957

Senn, A. E. The Great Powers, Lithuania, and the Vilna Question 1920–1928. Leiden, 1966

Shaw, St.J. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vols. 1–2. Cambridge University Press, 1977

Shirer, W. Le Troisième Reich des origines à la chute. Vols. 1–2. Paris, Stock, 1976

Skowronek, J., M. Tanty, T. Wasilewski. Historia Słowian południowych i zachodnich. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988

Smith, D. M. Italy. A Modern History. Ann Arbor, 1969

Smith, P. A. Leonid I. Brezhnev. Professional Politician, Soviet Style. — In: Leaders of the Communist World. New York, The Free Press, 1971, pp. 97–126

Stengers, J. L'Action du Roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence. Paris, Editions Duculot, 1992

Taylor, A. J. P. The Origins of the Second World War. Harmondsworth, Penguin Books, 1963

Vranoussis, L. L'hellénisme postbyzantin et l'Europe. Manuscripts, livres, imprimeries. Athènes, 1981

Vranoussis, L. Les étapes successives et l'état actuel des études du Sud-Est européen. — In Actes du Ier congrès international des études du Sud-Est européen. T.I. Athènes, Association internationale des études du Sud-Est européen, 1972, pp. 217–232

Wehler, H.-U. Entsorgung der deutschen Vergangenheit? München, CH. Beck, 1988

Weinberg, G. L. The Foreign Policy of Hitler's Germany: diplomatic revolution in Europe, 1933–36. Chicago, University of Chicago Press, 1970

Weinberg, G. L. The Foreign Policy of Hitler's Germany: starting World War II, 1937–1939. Chicago, University of Chicago Press, 1980

Wheeler-Bennett, J. W. King George VI. His Life and Reign. London, MacMillan&Co Ltd., 1958

Winhold, E. Der Unmögliche Sieg. — In: Krieg und Frieden. T.I. Zwischen Bangen und Hoffen. Weltgeschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Bd.I. Hamburg, Jahr Verlag, 1976, S. 163–170, 206–214 und 232–241

Wittfogel, K. A. Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power. New Haven, Yale University Press, 1957

Željazkova, A. The Problem of the Authenticity of Some Domestic Sources on the Islamization of the Rhodopes Deeply Rooted in Bulgarian Historiography. — Etudes balkaniques, 1990, No.4, pp. 105–111

681-1948. Из историята на българската народност и държава. София, „Пеликан-Алфа“, 1993

PLAMEN S. TZVETKOV
THE WORLD OF MEGAMYTHS: SOME
POLITICAL AND HISTORIOGRAPHICAL
MYTHS OF THE 20TH CENTURY
(SUMMARY)

Myth and mythology may be defined as an attempt of the human being to put some order in the way of perceiving the surrounding world that appears as chaos. However, those who want to justify their absolute power by a simple and self-evident explanation can easily manipulate this longing for myths, the more so as myth is also a kind of fairy tale. On the other hand, a lie is never hundred percent untrue: it is a combination of obvious facts with half-truths and with sheer untruths.

Myths are also present in the very foundation of almost each national identity. For most people national identity is inseparable from their own ego, which can be confirmed only by finding a contrast with the others. The distinction between „We“ and „They“ easily leads to assigning our own characteristics to the others. At the same time, national myths result from the search for unique features. Thus many Americans believe that they are the descendants of people on a quest for freedom. They also believe that the United States is the first representative democracy and that the Americans are the first modern nation in the world. Too many French people consider themselves an entirely political nation or nation of citizens, although the French ethnicity and its language is clearly at the basis of the modern French nation. Finally the Mexicans, as well as most of the Balkan nations try to prove that they and their ancestors have been living in their respective territories from time immemorial.

A particular national myth is the Slavic one. There are no such things as Slavic mentality or Slavic national consciousness nowadays, but too many people, including serious scholars keep on insisting that there is a common Slavic soul. In fact Slavic nations have only a certain common

element in their ethnic origin, but they are much more different from each other than, let's say, the Americans from the British or the British from the Australians. By the way, too many Americans have also a Slavic element in their origin. For their part the Bulgarians, who have nothing to do with the Slavs from an ethnical viewpoint, readily accept the Slavic myth about their descent with the only purpose to deny any kinship with the Turks, who have been their masters for more than four centuries. Eventually, the Slavic myth became the core of Russian Pan-Slavism, claiming that all Slavs

were mere tribes of one and the same nation that was to be united under the scepter of Muscovy's autocrats.

Many myths are based on archetypes. One of the most powerful archetypes is that about the lost paradise, which makes particularly attractive all theories and plans for a „perfect society“. However, all attempts to carry out such a „perfect society“ led to unlimited terror. That was the case of the Zealots in Thessalonica in the 14th century. Terror was the only visible result of the 15th century movement under Bedreddin-i Simavni in the Ottoman Empire, while the 19th century T'ai P'ing Rebellion caused the death of 100 million human beings.

A „perfect society“ is possible only if there are no individual differences, only if all human beings are alike. For this reason each „perfect society“ plan inevitably proposes a perfectly organized concentration camp. The same applies to Thomas More's *Utopia*, which may be defined as a premonition of Communist Russia with its uniforms, servitude, mandatory domicile and forced labor camps. On the other hand, though, Thomas More advocated religious tolerance and a republican form of government, as if he had a presentiment of the future birth of the United States of America.

In this regard Karl Marx and Friedrich Engels went much further by depriving More's ideas of their spirituality. The *Communist Manifesto*, published by Marx and Engels in 1848, was to serve as a rigid framework of all their future works. It promised to put the whole human race in a huge concentration camp on the completely false assumption that private property was concentrating in ever fewer hands and that the majority would lose, sooner or later, all ownership. Once the proletariat, i.e. the have-nots became more than half of the population, they would make a revolution in order to abolish private property altogether. Marx and Engels firmly believed in the existence of antagonistic and impenetrable classes that were to be destroyed by the „proletarian revolution“. In their opinion everyone's

self was entirely determined by the social and material position. However, they never took pains to explain how a „proletarian“ in charge of the huge concentration camp they proposed would keep his proletarian class-consciousness.

Neither Marx, nor Engels had anything to do with the „proletariat“. Karl Marx belonged to Germany's upper middle classes and married a girl from one of the most outstanding German aristocratic families, namely the House of Westphalia. Friedrich Engels was the son of a wealthy German manufacturer who possessed a factory in Manchester as well. The Russian Vladimir Ulyanov, whose nickname Lenin is inseparable from the theory and practice of Communism, descended also from an aristocratic family. He apparently had a happy childhood until the moment his brother Alexander Ulyanov was arrested, sentenced to death and hanged for an attempt upon the life of the Russian tsar Alexander III (1881–1894). Vladimir took his revenge in 1918, when he ordered the execution of Alexander III's son and successor Nicholas II and his whole family. Incomparably more gruesome was Lenin's zeal in exterminating all „reactionary classes“, which caused the death of about 25 million human beings.

Lenin rightly assumed that if industrial workers were left to themselves, they would never come to the idea of a „proletarian revolution“ and the abolition of private ownership. Marx and Engels seem to have also suggested that someone else had to bring a „proletarian consciousness“ into the working class but Lenin went much further by claiming that he and his followers would look for that „proletarian consciousness“ not only among the industrial workers, but in all classes of society. Thus Lenin's interpretation of the term „proletariat“ became synonymous to the bunch of his own most fanatical followers no matter of their social origin. In 1903 Lenin began to create an organization of his own, which was not a political party in the traditional meaning, but a disciplined structure, a state within the state, for the conquest of political power. In 1912 the Bolshevik Party severed even formally all relationship with Russian Social Democracy, although it went on claiming to be a social democratic party too.

Lenin pretended to be a disciple of Marx and Engels but, contrary to the two Germans, he firmly believed that Russia was also fit for a „proletarian revolution“. He gratefully accepted the view of the German social democrat Karl Kautsky that Russia and the Slavs were to become the next center of world revolution. As a matter of fact, this was a „class“

version of the old dogma about Moscow as the „Third Rome“, bound to conquer the world in order to impose the „true faith“ on the entire human race. The ironic thing is that later, when Kautsky was horrified by the Bolshevik terror, Lenin started to despise him as a „renegade“.

Stalin, who won the struggle for Lenin's succession, tried to carry out his teacher's scheme in a most careful and meticulous way. The only thing Stalin did was to put some order in Lenin's somewhat chaotic views to make them more understandable for the not very well educated party apparatchiks. Stalin's belief in the possibility of „building socialism“ in only one country meant by no means that he had given up the ultimate goal of imposing Communism on the whole planet. The main purpose of the 1929–1933 collectivization and of the 1936–1938 Great Terror was to transform Russia into an infallible machine for the conquest of the world.

However, during the Second World War Stalin failed to conquer Europe to the Atlantic, as he had initially planned, while his system of death camps and mass terror became an ever-heavier burden on Russia's economy as a whole. The very survival of the Soviet regime forced his successors to soften their grip on society and to abandon the practice of large-scale extermination purges. True enough, Khrushchev was also fond of the future communist concentration camp but he imagined it with well-fed inmates. He promised to build Communism and to make the Soviet Union the most developed country in the world by 1980, but the overcentralized Russian economy was incapable of technological innovation. By the late 1960s and early 1970s it became clear that Communism as a system of complete abundance of goods would not come true in the foreseeable future. Brezhnev, who ousted Khrushchev by a coup d'état in 1964, tacitly admitted the failure of Khrushchev's vision by launching the theory about the „developed socialist society“ as a practically endless transition from „socialism“ to „communism“.

Moreover, Brezhnev had to face the challenge of another pretender for world domination, namely the communist dictator of China Mao Tse-tung. As most of the other communist leaders Mao had started his career as a Soviet apparatchik but thanks to his armed struggle against the national Chinese government and, much less, against the Japanese invaders, he created armed forces and repression services of his own. However, it was only after Stalin's death and Khrushchev's highly limited de-Stalinization that Mao proclaimed himself a faithful follower of Marx, Engels, Lenin and

Stalin, rejecting Soviet communism as a form of „revisionism“ and „capitalist restoration“. In order to prove that, Mao decided to abolish immediately all forms of individual ownership by proclaiming a „Great Leap Forward“ and to eliminate all forms of possible dissent by a „Cultural Proletarian Revolution“. After Mao's death in 1976 his successors proclaimed a coexistence of „capitalism“ and „socialism“ in one and the same country. As a result private initiative in the economy was restored but the Communist Party preserved its political and ideological monopoly.

China is the largest, but by no means the only country in the world that is still in the grip of Communism. Vietnam and Laos follow more or less the Chinese path, while the communist system remains practically intact in Cuba, North Korea and Belarus. On the other hand, leading Western countries, and the United States in the first place, keep on finding themselves under the strong impact of a feeling of guilt toward Central and Eastern Europe, whose people had to pay with their freedom for the liberation of the West from National Socialism. Moreover, Communism is considered to be more or less fit for Russia's despotic and collectivist tradition, while National Socialism appears as a short-lived aberration in the history of Germany. Communism in Russia and Eastern Europe fell apart by itself, while National Socialism was defeated in a war. Thus the crimes against humanity, committed by Russian Communism, were never put to trial in the way this had happened to the practices of German National Socialism after the end of World War II. Too many people in the West refuse to admit that Western civilization is not more immune to totalitarianism than the Orthodox, Islamic or Buddhist part of the world. Last but not least, influential circles in Russia keep on supporting financially a large-scale propaganda of denying the crimes of Communism.

Similarly to Lenin and Communism, the name of Adolf Hitler is inseparable from National Socialism. Unlike Lenin, though, Hitler had a hard childhood almost from the very beginning. His father died when he was only thirteen. He failed to pass an admission exam to the Vienna Arts Academy and assigned his failure to the presence of Jews in the examination committee. Very painful for him was also the fact that the introduction of universal suffrage in Austria inevitably reduced the importance of the German element in the Hapsburg Empire. On the eve of World War I Adolf Hitler already hated all foreigners and especially the

Jews. After the outbreak of the war he volunteered for the German army and seemed to have enjoyed fighting on the Western front.

After Germany's surrender in November 1918 Hitler managed to remain in the service as a military intelligence informer about extremist activities in Munich. At a meeting of a tiny political group, which called itself the „German Workers' Party“, Hitler made a frenetic speech and the audience was pleased to the point of inviting him to join the organization. Soon after that Hitler assumed the leadership and gave the structure a new name, i.e. the *National Socialist German Workers' Party*.

Hitler's Socialism consisted mainly in claims for the nationalization of all war profits and of all trusts, as well as for the confiscation of big stores, which were to be redistributed to small retailers. Unearned incomes and „usury slavery“ had to be abolished, while Jews were to be treated as foreigners. All Germans had to be united in a „Great Germany“. Hence the Versailles and Saint-Germain treaties were to be rejected because, among other things, they forbade the unification of Austria with Germany.

On November 8, 1923, Hitler and his National Socialists arrested the local Bavarian executive in a Munich beer hall and tried to follow Mussolini's example by staging a „March on Berlin“ but the putsch failed miserably. Hitler was sentenced to five years of imprisonment but he spent only eight months in jail. There he dictated his first and only book, „*My Struggle*“, which was later defined as the Bible of National Socialism. In fact Hitler replaced Marx's dogma about class struggle as the only factor of human behavior by the dogma about the struggle between „superior“ and „inferior races“ as the very basis of human civilization. The „Aryans“ were proclaimed a superior race, while the Jews belonged to the inferior races, although neither the „Aryans“ nor the Jews are „races“ at all. In Hitler's view the Jews were planning the conquest of the world and the Germans, as the purest representatives of the superior „Aryan“ race, had the historic mission of saving mankind from the „Jewish plot“.

In the 1920s these simplistic ideas didn't seem to attract too many Germans, but after the outbreak of the Great Depression in 1929 Hitler gathered momentum and his party became the most powerful political force. The despair of the Germans was so deep that more than half of those who took part in the parliamentary elections, held on July 31, 1932, supported either the National Socialists or the local Communists. Nevertheless, the Nazis were far from an absolute majority but the

traditional political parties were unable to overcome the mistrust of each other in order to unite for the defense of democracy against the National Socialist and the Communist threat. The Social Democrats remained isolated, while some right-wing parties were even ready to cooperate with the National Socialists against Bolshevik aggression, although it was clear that Hitler fought Communism by using Communist methods.

As a result of the 1932 elections Hitler became the leader of the most numerous group in parliament and on January 30, 1933, in perfect conformity with the rules of parliamentary democracy and constitutional government, he was entrusted with the formation of the next cabinet. It took him only three months to eliminate all political parties except the Nazi one and to impose a totalitarian regime in the very heart of Europe.

The Communist threat was, therefore, an excuse rather than the only real enemy. In a similar way, „Fascism“ was for Stalin only a pretext for his own intention to conquer the world. In the eyes of Hitler there was no substantial difference between Communism and democracy because both were considered a product of the „world Jewish plot“. In the eyes of Stalin there was no substantial difference between „Fascism“ and democracy because both were considered forms of „bourgeois dictatorship“ and „imperialism“ whose aim was the destruction of the first and only „proletarian“ state. In practical terms this meant that provisional alliances were possible with any power in the world no matter of its political and ideological system. As early as in 1930 Hitler admitted that, if necessary, there might be peace even with Stalin, but Soviet Russia could not afford a war against the entire world either. The Soviet-Nazi alliance, formed by the *Non-Aggression Pact* of August 23, 1939, and reaffirmed by the *Treaty for Friendship and for the Border* of September 28 of the same year, was accompanied by a mutual praise of the two totalitarian powers as the only peacekeepers on the planet. Accordingly, Britain and France were accused of bloodthirsty aggressiveness for their refusal to agree with the destruction of Poland by National Socialist Germany and by Communist Russia.

Of course, the Soviet-Nazi alliance could not last for a long time, since Stalin and Hitler wanted to conquer the Earth and there was, and still is, only one planet named Earth. The fact is that after launching his preemptive strike against Stalin Hitler was quick enough not only to adopt but also to go beyond the murderous practices of Russian Communism. By applying the so-called „final solution“ German National Socialism

exterminated more than 20 million human beings in only less than four years. For Hitler the war was nothing but a race struggle in the same way as for Stalin the war was nothing but a class struggle. Similarly to World War I, the outcome of World War II was predetermined by the United States. Victory came to those who had been joined by the USA.

Both German National Socialism and Russian Communism are often referred to as a kind of Fascism, although Fascism, as a theory and practice of Mussolini's Italy, was much more modest both in aggressiveness and in exterminating innocent human lives. Similarly to Lenin, Mussolini started his political career as a Socialist. Initially Mussolini shared Anarchistic views, but later, during his stay in Switzerland, he became a Marxist, being particularly interested in the revolutionary elite theory.

While in Geneva, Mussolini apparently attended the same Socialist meeting as Lenin, but neither seems to have made a lasting impression on the other. In any case, from that moment on Mussolini's ideas were quite close to those of Lenin. Both Mussolini and Lenin were eager to transform the forthcoming world war into a civil war. Both Mussolini and Lenin were enthusiastic about revolutionary violence. Both Mussolini and Lenin despised deeply the working class, although they claimed that they acted on its behalf. Both Mussolini and Lenin were striving for absolute power no matter how this ambition was explained in ideological terms.

At the outbreak of the First World War Mussolini realized that the Italian Socialist Party, and especially its passive pacifist attitude in favor of absolute neutrality, would never bring him to power. In November 1914 Mussolini started to publish a newspaper of his own, advocating the entrance of Italy in the war against the Central Powers, headed by Germany. He was expelled from the Socialist Party for his militarism, but he gained more fame by volunteering to the front, where he was wounded. To some extent his expectations were fulfilled by the disastrous social unrest that broke out in Italy after the end of World War I but, similarly to Lenin, Mussolini apparently decided to force up events. On March 23, 1919, he gathered in Milan about 120 former Socialists, Anarchists and Futurists and thus he founded the Fascist movement. In the following year or two he abandoned a lot of his radical leftist ideas and succeeded in forming an electoral coalition with some right-wing circles of the Liberal Party. Curiously enough, the same coalition was joined by another group of the radical Left, called the „*Italian Nationalist Association*“, founded back in

1910. Thanks to this move to the right the Fascists won 35 parliamentary seats at the May 1921 elections.

Similarly to Germany on the eve of Hitler's takeover, Italy's main political forces were attached to representative democracy and to the state of law, but they were incapable of overcoming their deep mistrust toward each other. To make things even worse, the Italian Socialist Party had the suicidal idea of joining the Communist International, created by Lenin in early 1919 as a Soviet party and state body for the Sovietization of the Earth by a series of merciless mutinies and large-scale terrorist acts. The Socialists were quick enough to realize that Lenin expected from them to become a mere ramification of his highly disciplined terrorist network and they left the Communist International in 1921, but it was too late. Mussolini's Fascists availed themselves of the opportunity to launch a series of violent assaults not only on the Communists, but on the Socialists as well. The Communists fired back and too many Italians, including King Victor Emmanuel III and the military, started to have the feeling that Mussolini and his followers were the only ones capable of saving Italy from the Bolshevik threat.

In the night of October 28 to 29, after a series of occupations of local authorities' buildings by Mussolini's followers, armed Fascists undertook a „March on Rome“ and forced the King to entrust Mussolini with the formation of the next cabinet after the resignation of the Liberal Prime Minister Facta. That was the beginning of the Fascist Revolution but it took Mussolini four years to abolish all political parties except the Fascist one. Moreover, until 1943 Mussolini never managed to put under his complete control the King, the Senate and, most important of all, the Church.

Mussolini was the first one to claim that his aim was to transform Italy into a „Totalitarian State“ but he never achieved that. His article about the Fascist Doctrine, published in 1932, was a justification of his own ideological ups and downs rather than a consistent totalitarian theory. The basic idea was that human beings are entirely conditioned by the state, that nations are created by the state and not the other way around and that the individual should be wholly submitted to the state.

Mussolini hailed the seizure of power by the National Socialists in Germany as evidence that the 20th century was going to be the century of Fascism, but the differences between Fascism and National Socialism were even deeper than those between National Socialism and Communism. Back

in the 1920s Hitler admitted that Mussolini fought „unconsciously“ against „world Jewry“, while Mussolini rejected the race dogma and had Jews among his followers. In the summer of 1934 Fascist Italy was on the verge of an armed assault on Germany because of a Nazi coup attempt in Austria and in 1935 Mussolini tried to create a Fascist International, directed against German National Socialism rather than against Russian Communism. It was only in the second half of the 1930s that the Italian dictator became fully aware that he could not achieve his dream about a „New Roman Empire“ without the assistance of the Third Reich. This resulted in an increasing submission of Italy to Nazi Germany to the point that Mussolini introduced anti-Semite legislation and made himself entirely dependent on Hitler's will.

The collapse of Fascist Italy preceded the collapse of National Socialist Germany by two years. In the summer of 1943, while American, British and Canadian forces were landing in Sicily, Mussolini was ousted from power and put under arrest. The Nazis occupied most of continental Italy and a special commando liberated Mussolini from jail in order to place him as leader of a puppet regime under German occupation. Under Hitler's protection Mussolini proclaimed an „*Italian Social Republic*“ and returned to the left radicalism of early Fascism. Mines, raw materials, and electric power plants were nationalized, while the rest of the industry was „socialized“, i.e. put under the control of the Fascist party and state apparatus. Mussolini promised also an expansion of cooperative lands but he had no time to carry out this threat: by the spring of 1945 the Allies reached the Alps and on April 28 the Duce was captured by a partisan unit and immediately shot together with his mistress Clara Petacci.

The basic ideas not only of Fascism, but also of each totalitarian doctrine originate predominantly from the Left. Both Mussolini and Lenin started their political careers as Socialists. The leader of the Norwegian „National Union“ Vidkun Quisling had been deeply impressed by the 1917 Bolshevik coup d'état and had spent some time in the ranks of the local Communist Party. Russian Communism, German National Socialism, Italian Fascism, the Norwegian „National Union“, the Romanian Legionnaires of Corneliu Codreanu, the Hungarian „Crossed Arrows“ of Ferenc Szallasi and the Islamic fundamentalists of Ayatollah Khomeini were and are distinguished by their revolutionary discourse and by their intention to achieve a radical change of society which is also typical, no

doubt, of the Left. True enough, Hitler, Codreanu and Szallasi never took part in any leftist organizations or movements, but the bulk of their followers had a left background. Hitler, in particular, borrowed the swastika as a symbol of his National Socialist German Workers' Party from an Austrian organization of the same name, founded by the former social democrat Walter Riehl in 1918.

The predominantly leftist character of the various totalitarian doctrines doesn't preclude the existence of some conservative elements as well. Lenin's idea about Moscow as the center of world revolution is a „class“ interpretation of the ancient dogma of pre-Revolutionary Russia about Moscow as the Third Rome. Hitler, in his turn, wanted to direct Germany's foreign policy back to the expansion to the East, as in the Middle Ages. Mussolini endeavored to restore the ancient Roman Empire, whereas Codreanu's Christian Orthodox fundamentalism and Ayatollah Khomeini's Islamic fundamentalism seem to be in conformity with such a conservative value as the belief in God. However, after the collapse of the Third Reich some surviving Nazis founded a *Socialist Imperial Party*, which vigorously rejected western civilization. After the Fall of the Berlin Wall in 1989 most communist parties were rapidly transformed into parties of the Socialist Left, but in Croatia the Communists under Franjo Tudjman decided to found the strongly nationalist and right wing Croatian Democratic Union. By the same token in the countries, occupied by the Red Army at the end of World War II, Stalin imposed the participation of a number of conservative parties in apparent multiparty coalitions. Of course, these coalitions were entirely controlled by the communists and, above all, by the KGB network, but nevertheless, they succeeded in creating a false impression of moderation, at least to some extent. Finally, despite Mussolini's left radicalism, his followers moved to the right after the end of World War II and took part in various conservative alliances.

As a matter of fact, each totalitarian doctrine is based on an oversimplification of the human phenomenon. According to Lenin individuality is entirely predetermined by class affiliation. In Hitler's view man is a racial and nothing else but a racial being, and Quisling was ready to accept a similar formula. Mussolini proclaimed that man is unthinkable outside the state. Ferenc Szallasi defined his „*hungarism*“ as the nation's only „*biologicalphysique*“. By deliberately ignoring those chapters of the *Koran*, where religious tolerance is recommended, Ayatollah Khomeini

divided the whole human race into two parties: the Party of God and the Party of Satan. These oversimplifications are the product of an uncompromising anti-individualism, with Lenin denying, along Marx's lines, the very existence of a unique ego in each human being.

Human beings are defined as a monolithic mass, whose entire existence is motivated by a single will. This easily leads to an overall militarism, where each individual is to be submitted to a rigid discipline. Such an understanding is obviously incompatible with democracy and parliamentary rule. However, democracy is denied not as such, but as a kind of „bourgeois“ or „Jewish“ dictatorship, while Mussolini, Hitler, Lenin and his successors claim that their own systems are a genuine and supreme form of democracy. Within this framework parliament is not abolished, at least formally, but reduced to an acclamation body with members, carefully selected among the most fanatical supporters of the regime.

It goes without saying that if human masses have a single will they need just someone to express and interpret that will for them. Hence the dictator is glorified and even deified as the only authentic interpreter of the mass will and of the eternal and unchangeable laws of history. The hysterical cult of the leader is, therefore, a logical consequence of totalitarian anti-individualism.

Capitalism is rejected precisely for its individualistic character. The weak presence of private ownership in pre-Revolutionary Russia enabled Lenin to nationalize directly the industry, the banks, and the land. Thus he liquidated all the three functions of private ownership: holding, use, and disposal. The traditions of western civilization in Germany prevented Hitler from doing the same but he subordinated a formerly private economy to a strictest and overbureaucratic regulation, thus abolishing two out of the three functions of private ownership, namely, use and disposal. By forcefully uniting employers and employees into corporations, Mussolini tried to achieve similar results in Italy, but it was only under the 1943–1945 „*Social Republic*“ that he initiated large-scale nationalizations and „socializations“. In Romania Codreanu and his followers advocated a „romanianization“ of Jewish property and wanted to provide the state with all the levers of economic and social activity. Quisling was ready to introduce Mussolini's system of corporations in Norway, while Szallasi threatened to push the Hungarian peasants into cooperative farms. Finally,

Ayatollah Khomeini's anti-capitalism is seemingly based on the *Koran*, where money lending is condemned as a sin.

Totalitarian anti-capitalism is inseparable from anti-socialism. Indeed, Socialists and Social Democrats also reject capitalism, but they intend to achieve their goals by democratic and parliamentary means. Moreover, they apparently look for those social strata that are most likely to give supporters to the totalitarian leaders as well. Both Social Democracy and totalitarian movements address those who long for a perfectly just society. The fact is that the Socialists and the Social Democrats are the first victims of Communist, National Socialist, Fascist, or fundamentalist terror.

Totalitarian leaders do not share their power and their revolution inevitably implies the liquidation not only of the Socialist and Social Democratic, but also of all political parties except their own. Thus the totalitarian party is placed above the state and this political and ideological monopoly may be considered a natural result of the claim to eternity. The more totalitarian a regime is, the longer is the period in which this regime thinks it will last. For Lenin Communism is nothing less than the eternal future of mankind. Hitler declared that his coming to power marked the beginning of a Reich that was to last one thousand years. Mussolini „modestly“ proclaimed that the 20th century was going to be the „Age of Fascism“.

It goes without saying that this kind of „eternity“ can be achieved only by way of mass murders and overall terror. By killing millions — not „only“ opponents, but also perfectly innocent people — Lenin and Stalin put the entire population of Russia in permanent and paralyzing fear. A close watch by agents of the secret police on every critical remark and on every lack of discipline did the rest.

The hidden ears and eyes of police informers remained a highly efficient instrument of control even after Stalin's death, although Khrushchev and Brezhnev abandoned the practice of mass exterminations. From November 7, 1917, when Lenin seized power, to March 5, 1953, when Stalin died, about 85 to 90 million people were killed in Russia only, victims of World War II not included. The victims of Mao Tse-tung in Communist China from 1949 to 1976 are estimated to 65 million people. Hitler managed to exterminate 25 million human beings and this figure doesn't include victims of war operations either.

Under a totalitarian rule diversity, which is quite natural in human societies, is not only highly undesirable, but something that should be destroyed at any price. By their peculiar religion and by their social position, the Jews are particularly vulnerable in this regard. Up to the modern times in most countries Jews did not have the right to hold land, which made them earn their living in small businesses in the cities. Thanks to a long technology of survival, often in extremely hostile surroundings, a tiny part of the Jews succeeded in gaining a dominant position in banking. Thus, after Lenin took power in 1917, many Russian Jews were liquidated for the unpardonable sin of belonging to the „exploiting classes“ as capitalists or simply as private owners of small businesses. Under Stalin the remaining Jews became a special target of repression as Jews. In the 1930s a special „Jewish Autonomous Region“ was created in the Far East, close to the coldest area on Earth, and nobody knows how many Jews died out of the hard conditions there. In the late 1940s and early 1950s Stalin launched a campaign against the „rootless cosmopolitans“, intending to destroy the whole Jewish community in European Russia. Eventually the Jews were saved thanks to Stalin’s death in March 1953.

Hitler’s anti-Semitism derived from the central dogma of his doctrine, reducing history and the whole human condition to a black-and-white struggle between „superior“ and „inferior races“, the Jews being labeled as an „inferior race“. In the ghettos, created under German occupation in the beginning of World War II, the Nazis killed many Jews by starvation long before the start of the gruesome „Final Solution“ program. It was only after Hitler’s preemptive assault on the Soviet Union that the Nazis began to build up their network of death factories and threw millions of European Jews in the gas chambers.

Initially Mussolini rightly pointed out that there are no „pure races“ and even admitted Jews to the Fascist Party. However, his ever more complete submission to National Socialist Germany from 1938 on was accompanied by an ever more drastic anti-Semite legislation and, eventually, about 40% of the tiny Italian Jewish community perished in the Nazi death camps. The leader of the Romanian Legionnaires Codreanu did not share Hitler’s racial theories either, but he considered that both capitalism and Communism, which, in his opinion, were destroying the Romanian peasants as the authentic Romanian class, was the product of Jewish activity. The fundamentalist anti-Semitism of Ayatollah Khomeini

is, to a great extent, similar to the Christian Orthodox anti-Semitism of Codreanu.

Totalitarianism is neither left, nor right, because the Left and the Right belong to the political space of democracy, whereas totalitarianism is absolutely incompatible with democracy. Despite the revolutionary discourse totalitarianism is extremely reactionary. By his nationalizations Lenin pushed Russia back to Muscovite times, when everything belonged to the Tsar. Communism in general aimed at restoring the prehistoric age, when there was no private ownership and no human personalities. Hitler wanted to resume the expansionist practices of the medieval Holy Roman Empire, while the peasants were attached to the soil as in the Middle Ages. Mussolini dreamed about the Roman Empire, which was dead for centuries. Ayatollah Khomeini's ideal is the Caliphate of the 7th century and his religious zeal is also characteristic of the Middle Ages.

The everyday terror, as well as the frequent economic failures of the regime, has to be justified by the threat of an imaginary foreign enemy and this enemy's subversive agents. Moreover, a totalitarian dictator can never be completely sure of his absolute power, as long as his subjects know that there is another way of life beyond the state border. The dictator has no other choice but to destroy that alternative and the only way to do it is to conquer the whole planet. No perpetrator of an aggression names it an aggression: it is always presented as a „liberation“ or, at least, as a „unification“. Communist Russia loudly and constantly proclaimed that its aim was to free the „proletariat“ from „capitalist exploitation“, while National Socialist Germany posed as a „liberator“ of the human race from the „Jew-ish threat“.

In March 1919 Lenin founded the Communist International (the Comintern) as an „*organization of the communist parties from the different countries into a united world communist party*“ that was to achieve, by all available means and mostly by terrorist actions and mutinies, a „*World Union of the Soviet Socialist Republics*“. The nucleus of that „World Union“ was Russia herself, transformed by Lenin in December 1922 into a „*Union of the Soviet Socialist Republics*“.

Unlike Lenin, Stalin put the emphasis on classical warfare and assigned the Comintern an auxiliary role of propaganda, subversion and of preparing low-level cadres for the forthcoming Sovietization. After the outbreak of World War II a high Russian official frankly admitted to the

Lithuanian Prime Minister that this war was going to give Moscow the whole of Europe, while the Third World War would end with Russia's victory over the entire planet.

However, the Communization of Earth turned out to be not as easy as Lenin had imagined. True enough, the Red Army reached the very heart of Europe and cut Germany into two, but under Mao Tse-tung Communist China rose up as an ever more powerful rival for world conquest. Moreover, in the age of nuclear armaments, any large-scale aggression is bound to threaten the human race with self-destruction and there won't be neither conquerors, nor conquered. These developments made Khrushchev, who succeeded Stalin as the new master of Russia, adopt a more flexible behavior, by proclaiming a doctrine of „peaceful coexistence“. The idea was to go on with the expansion of Communist Russia without risking a general confrontation. To that effect Khrushchev and, later, Brezhnev, relied on the world communist network, as well as on those dictators, who took power in a number of countries after their liberation from colonial rule and who were distinguished by their deep hostility toward the West. Nonetheless, by declaring in 1968 that no country would be allowed to return to „capitalism“ once it had been Sovietized, Brezhnev accepted in fact some defensive elements in his expansion scheme.

Moscow had hardly any other choice because at that moment Mao had already started his preparations for a war of the „global village“, headed by China, against the „global city“, which included not „only“ the United States and its allies, but also the Soviet Empire, considered an „equally reactionary“ power. Beijing tried to find some footholds even in Europe and succeeded in winning over Albania, as well as in controlling Cambodia for a while. In the 1970s practically all the puppet regimes, imposed by agents of Moscow in Angola, Mozambique, and Ethiopia, had to face armed guerrilla movements, sponsored by the Chinese. It is quite significant, that Russian Communism collapsed right after its first failure to conquer a country, namely Afghanistan. The problem is, though, that even the leaders of post-Communist Russia abandoned by no means the aggressive habits of their predecessors.

The Russian-Chinese rivalry of the 1960s and 1970s was predetermined by the fact that there were two candidates for world power and there was, and still is, only one planet. The same applies to the inevitability of the war between Communist Russia and National Socialist

Germany in the 1930s and 1940s. As far back as the early 1920s Hitler explicitly stated in „*My Struggle*“ that the so-called Aryans were the „superior race“ and that, as the „purest“ representatives of that „race“, the Germans had the responsibility to fulfill the „historical mission“ of stopping the „Jewish threat“. What is more, „*a state which, in the epoch of race poisoning, dedicates itself to the cherishing of its best racial elements, must some day be the master of the world.*“ That state was to be National Socialist Germany.

Hitler was aware that, in order to achieve world domination, Germany needed allies. One of them was to be Fascist Italy. Indeed, Mussolini's ambitions were much more modest and his dream about a new Roman Empire apparently did not impede Hitler's plan. Both Hitler and Mussolini wanted to carry out their expansion through war but neither of them imagined it as a world war. The same applies to Szallasi, who endeavored to create a Danubian-Carpathian federation under Hungarian hegemony without bothering too much about whether the non-Hungarians would like to be incorporated into such a federation. More interesting is the attitude of Corneliu Codreanu, since Romania was entirely satisfied by the post-World War 1 peace settlements and her only concern was how to preserve the territorial gains from the revisionist demands of Bulgaria, Hungary and, incomparably more threatening of all, of Communist Russia. To that effect Romania relied mostly on the alliance with France, but Codreanu condemned the democratic ideology of that alliance and eventually came to the firm conclusion that only Hitler and Mussolini were able to guarantee Romania's territorial integrity. Vidkun Quisling was also willing to involve Norway in the National Socialist expansion on behalf of the „Nordic race“.

World domination is no doubt the aim of Fundamentalist Iran as well. It derives from a deliberately one-sided interpretation of Jihad not as a struggle for internal purification but as a ruthless war for conquering the Earth for Allah. The problem is that, according to Islamic tradition, the World Muslim Power or the Caliphate should have for Caliph an Arab as representative of Mohammad's nation, but the Iranians are not Arabs. Moreover, the Iranians are not Sunnites but Shiites, and the Shiites amount only to about 10% of the entire Muslim community. Nevertheless, more than 80% of the terrorist assaults, perpetrated all over the world in the 1980s and 1990s, were sponsored by Iran.

Totalitarian bloodshed is often justified by the myth about a „just war“, although this myth apparently has been existing since the first war ever to happen. In each war there are at least two participants, which means that there are at least two irreconcilable viewpoints. Thus the Bulgarian historians always depict the fall of Bulgaria under Byzantine rule in 1018 as a great national tragedy, but what the Byzantines did at this moment was simply to regain the territories they had lost as a result of the Bulgarian invasion in 680–681. No doubt one of the most tragic catastrophes of Christian civilization was the conquest of Constantinople by the Ottoman Turks in 1453, but from a Turkish viewpoint this event marked the first great step of the Turks toward Westernization.

The 1877–1878 war that marked the end of the Great Eastern Crisis was waged mainly as a response to the massacres, committed by Muslims on Christians as a result of the April 1876 Bulgarian uprising. It was a war of Russia, Romania, Bulgaria, Serbia and Montenegro against Turkey and it is often referred to as the „Liberation War“. In fact, though, the Turks defended their homeland, the Montenegrins tried to wipe out as many Albanians as they could, the Serbs conquered the region of Nis, inhabited in those times mostly by Bulgarians, while the aim of the Russians was to annex the rest of Bulgaria. Romania, which was until then a vassal principality of the Ottoman Empire, fought for her independence and eventually got it, but under Russia's diktat Bucharest had to cede Southern Bessarabia to the Russians in exchange for Northern Dobruja, a region that was populated at the time mostly by Turks and Bulgarians, but by a very limited number of Romanians.

In brief, the 1877–1878 war created more national and ethnic problems than it solved. The 1912–1913 Balkan Wars were a natural consequence of the 1878 Berlin Treaty. The aggressors were, no doubt, Bulgaria, Serbia, Montenegro and Greece, although their proclaimed objective was the liberation of those Bulgarians, Serbs and Greeks who were still under Ottoman rule. The advancing Christian armies and especially the volunteers committed a number of atrocities on the civilian Muslim population, while Bulgaria's attempt to conquer Thessalonica made the Greeks conclude an anti-Bulgarian alliance with the Serbs, who wanted to compensate the annexation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary by invading Macedonia, inhabited at the time mostly by people of Bulgarian descent. The Second Balkan War of 1913 resulted from a

Bulgarian attack on Serb and Greek positions, but Sofia had hardly another choice, since the Serbs and the Greeks were about to launch a joint assault on Bulgaria. This time victims of the atrocities were mainly Bulgarians.

In the Balkans the First World War was to a great extent a continuation of the Balkan ones. Usually the blame is put on Austria-Hungary for attacking Serbia in response to the assassination of the heir to the throne Archduke Francis Ferdinand by Serb nationalists, as well as on Germany for violating Belgium's neutrality in order to eliminate France before the Russians have the time to mobilize their army. The Germans simply could not afford to wage a war on their own small territory, whereas the Russian autocrat Nicholas II saw in the conflict an excellent opportunity for carrying out the centuries-old dream about the conquest of Constantinople and he encouraged the Serbs to be intransigent toward Austria-Hungary. Therefore, Russia was by no means less aggressive than Germany or Austria-Hungary. Nor was the war a struggle of democracy against tyranny, as the French hastily proclaimed, since their Russian ally was obviously not democratic at all. The Germans, the Austrians and the Hungarians pretended to fight against Russian despotism, but their Turkish ally was hardly less despotic.

The claim of Great Britain and France that it was a war of democracy against despotism got some credibility only after the March 1917 Russian revolution with the new revolutionary government earnestly endeavoring to make out of Russia the most advanced democracy in the world, and especially after the entrance of the United States into the war in April of the same year. However, in November 1917 the Bolsheviks under Lenin put a brutal end to the short-lived democratic experiment and by the fall of 1918 the victorious French and British showed no intention whatsoever to follow the guidelines for a fair peace, as exposed by US President Woodrow Wilson in 14 points in early 1918. True enough, the Poles, the Czechs, the Finns, the Estonians, the Latvians, and the Lithuanians finally got their independence, but France and Britain preserved and even extended their colonial empires and, not without pressure of their small European allies, they imposed extremely harsh peace terms on Germany, Austria, Hungary, Turkey and Bulgaria. Under these circumstances a lasting international peace could be barely secured.

One may say that the Second World War started by the 1937 Japanese assault on China insofar as this conflict became later part of the world

conflagration. Japan's economy suffered from the high customs barriers, imposed not only by Britain and France, but also by the United States. Under such difficulties a growing number of leading Japanese military, who imposed their control on the government in the 1930s, came to the idea that their country had to create a living space, i.e. a colonial empire of its own in the Far East. The „living space“ theory was an essential element of Hitler's doctrine as well. He intended to achieve Germany's expansion at the expense of Russia, but this was to be preceded by the elimination of France and Britain. Thus common hatred of „the western plutocracies“ made possible a provisional alliance between the Third Reich and the Soviet Union, which lasted from August 23, 1939, to June 22, 1941.

After Japan's attack on Pearl Harbor on December 7, 1941, the United States had to choose between two evils: either to allow the Japanese to conquer the whole Pacific area and Hitler to control Europe's Atlantic coast, or to side with Stalin against Germany and Japan, by abandoning Eastern Europe to the Russian dictator's mercy. From the viewpoint of American interests the second option was by all means an incomparably lesser evil. Nevertheless, the war against National Socialist Germany and against Japan was presented as a struggle for democracy against „Fascist Aggression“. The Eastern Europeans had to pay for the freedom of the West by changing one form of totalitarian occupation, that of the Nazis, by another, that of the Soviets.

The following fifty years were marked by the efforts of the United States and its allies to stop Communist aggression, but the Israeli-Arab conflict was not a part of that struggle, even though both the US and Russia were involved in the Middle East drama. The situation is by all means unique, since two nations, the Israelis and the Palestinians, have one and the same territory as their homeland. Initially, the State of Israel was supported both by Washington and Moscow, which was due to the two superpowers' strong anti-colonial feelings. By the end of the 1940s, though, Stalin began to see Israel as a dangerous weapon of international Jewry and his anti-Semitism was shared also by his successors, although in a somewhat milder form. From Khrushchev on the Soviet Union constantly backed the Arabs against the Israelis, while the United States became Israel's most powerful and faithful ally.

Unlike the Israeli-Arab antagonism, the 1950–1953 Korean War was a direct conflict between Communism and the West. The aggression of the

Communist North was at the initiative of Mao rather than Stalin, but the two dictators acted more or less jointly. The war ended with a truce that gave more territorial gains to the South than to the North, but although the United States had waged the war on behalf of freedom and of the United Nations, the South had to go through a long series of authoritarian regimes. The Republic of Korea became a developed and working democracy only in the 1980s, while the North remained under probably the most extreme and murderous form of Communism that exists nowadays on Earth.

The Vietnam War, which lasted from 1961 to 1975, ended with a disaster for the United States and for democracy altogether. The conflict cost 55,000 American lives and the US air forces dropped more bombs on Vietnam than during the whole period of World War II both in Europe and Asia. The very idea of assisting a corrupt undemocratic regime against Communist aggression caused an ever more widespread discontent in the United States itself. The war ended with the Communization not only of Vietnam, but also of the entire peninsula of Indochina.

The United States often acted, therefore, along the formula that the enemies of our enemies are our friends. Jimmy Carter and Ronald Reagan were probably the first presidents who tried to change that vicious pattern. The Reagan administration, in particular, not only provided assistance to anti-Communist guerrilla forces in Nicaragua and not only smashed an attempt of the Cuban dictator Fidel Castro to impose his control on the tiny island state of Grenada, but it also encouraged discreetly a process of democratization in countries like Chile and El Salvador. On the other hand, though, the mujaheddins who fought against the Soviet invaders in Afghanistan and who enjoyed a large-scale American support, formed later the very basis of the world most horrible terrorist organization, Al Qaeda, which perpetrated the assault on the World Trade Center in New York and on the Pentagon on September 11, 2001. Last but not least, the two wars against the Iraqi dictator Saddam Hussein ended with victory, but they didn't bring peace, not to mention about the significant and ever-growing number of civilian casualties due to the continuing terrorist attacks.

The fight against world terrorism replaced the defense of democracy against Communist aggression, but more than a decade after the Fall of the Berlin Wall doesn't seem to be enough for a reassessment of the origins of the Second World War. Most historians and observers still believe that the blame for this war is to be put almost entirely on Hitler's Germany. As a

matter of fact, from Lenin on all tactical moves of Soviet diplomacy aimed at instigating a new world war between the winners and the losers of the first one. To that effect Stalin concluded in 1935 an alliance with France and Czechoslovakia and ordered the Comintern to create „popular fronts“ for the struggle against „Fascism“. In 1936 such a „popular front“, supported by the local Communists, won the parliamentary elections in France and the premiership went to Leon Blum, who was a Socialist and a Jew, which precluded any chance of a possible understanding between France and Hitler's Germany. In the fall of 1938 Stalin realized that Britain and France were not ready to wage a war against the Third Reich for the sake of Czechoslovakia and he decided to gamble on Hitler.

Similarly to Lenin and Stalin, Hitler wanted to conquer the world but, unlike Lenin and Stalin, he didn't want a new world war. He intended to achieve his aims gradually, by imposing his will on one country at a time and then proceed to the next country after isolating it from all its real or potential allies. Thus in March 1938 the Third Reich engulfed Austria, after Mussolini reassured Hitler that Italy would not intervene in Austria's favor, while Britain and France made it clear that they would limit themselves to verbal protests only. In a similar way National Socialist Germany could annex the Sudetenland and to impose her hegemony on the rest of Czechoslovakia only after the two western European democracies surrendered completely to Hitler's ultimatum.

On March 10, 1939, Stalin denounced in fact his alliance treaties with France and Czechoslovakia, by declaring publicly that the Soviet Union endeavored for peace with all countries and should not allow decoys to involve it in a conflict for the sake of others. Thus the Russian dictator directly encouraged Hitler to finish with Czechoslovakia, by annexing the Czech lands to Germany and by proclaiming the independence of Slovakia, but under German occupation. The British and the French became finally aware that Hitler's ambitions went far beyond Germany's traditional demands for revision of the Versailles Treaty and that the very existence of the two western European democracies was at stake. It became also clear that the next victim of the Third Reich was going to be Poland. Britain gave unilateral guarantees to Poland in case of a German attack and both the United Kingdom and France started negotiations with Communist Russia for a triple anti-German alliance. However, in early May 1939 Stalin replaced his foreign minister M. Litvinov, who was a Jew, with V. Molotov

who was an ethnic Russian and held a much more important position in the Soviet party and state apparatus. In the weeks that followed the Russians negotiated simultaneously with the British and the French, on the one hand, and with the Germans, on the other. From the very beginning, though, Molotov bombarded the British and the French representatives with unacceptable demands, such as agreeing in advance to the occupation of Poland and other eastern European countries by the Red Army whenever Stalin deemed it necessary. Britain and France could by no means doom the eastern Europeans to Sovietization, while Hitler was eager to make a deal with the Russians as soon as possible because he feared that bad weather conditions in late 1939 would delay the planned assault on Poland.

Eventually, on August 23, 1939, the German foreign minister Joachim von Ribbentrop arrived in Moscow to sign with Molotov a Non-Aggression Pact, which marked the beginning of the provisional Soviet-Nazi alliance. Poland was invaded jointly by the Wehrmacht and by the Red Army and partitioned between the two totalitarian powers. In a Treaty for Friendship and for the Border, concluded after the end of the Polish campaign on September 28, 1939, the Third Reich and the Soviet Union partitioned not only Poland, but also the whole of Eastern Europe: Hitler agreed to abandon to Stalin Lithuania, Latvia, Estonia, Finland, Bessarabia and Northern Bukovina.

As a good German Hitler would never have risked a two-front war and he would have by no means attacked Poland if a British-French-Russian alliance had come into being. The German dictator intended to eliminate in the first place France and Britain and to engage in a war against the Russians not earlier than in 1943–1945. Stalin did what he could to provoke a conflict between the western European democracies and the Third Reich and to wait until the two sides were exhausted enough and incapable of opposing any significant resistance to the Red Army. The Wehrmacht was ready only for blitzkrieg operations on a relatively small scale, while the Soviet armed forces were prepared for a new world war, which was demonstrated as early as in August and September of 1939, when the Russians annihilated an entire Japanese army in the Far East. This catastrophe made the Japanese give up all plans for a war against the Soviet Union and they oriented their efforts to the conquest of South-East Asia and of the Pacific.

Stalin faced an unexpected resistance by the Finns, but he succeeded in annexing Lithuania, Latvia, and Estonia, while Hitler was invading Denmark, Norway, Belgium, Luxembourg, the Netherlands and France. When the Red Army occupied also parts of Romania, namely Bessarabia and Northern Bukovina, Hitler suddenly realized that he could oppose no resistance if the Russians decided to take possession of Romania's oil fields as well. Moscow flatly refused to give up its centuries-long ambitions to conquer the Balkans and, above all, Constantinople and the Straits, which was absolutely unacceptable for Hitler. By the fall of 1940 Stalin started to concentrate an enormous military force on the Finnish, German, Hungarian and Romanian borders and there is abundant documentary evidence that a Soviet attack was imminent at that time. Hitler had no alternative but to strike first, before eliminating Britain, and thus Germany was once again trapped in a two-front war.

There are too many powers that can be blamed for the Second World War. The intransigence of the winners of the First World War played a crucial role in favor of Hitler. The interwar isolationism of the United States deprived Europe and the world of a reliable defense against totalitarian aggression. However, there can be little doubt that the key to the outbreak of the Second World War in Europe was in the hands of Stalin, without whose encouragement and complicity Hitler would never have started his first little blitzkrieg in September 1939.

Political and historiography myths are particularly strong in the Balkans. One of the most powerful among them is that about Ottoman rule as the main, if not the only reason for the region's backwardness. It goes without saying that there is no good foreign rule and the Ottoman one was no exception. However, the Ottoman Turks did not change the existing social and political system, which was more or less the same as their own traditional structure. Not only in Ottoman Turkey, but also in the Byzantine Empire and in medieval Bulgaria land was under the supreme ownership of the state while religious institutions were an integral part of the state and administrative system. After the invasion of the Balkans by the Turks this situation was even changed for the better, since the Sultan, as a Muslim, did not share the religion of his Christian subjects and, therefore, he did not intervene as directly in the internal affairs of the Church, as had been the custom of the Byzantine emperors and of the Bulgarian tsars. In other words, under the Turkish sultans the Church got a degree of autonomy that

it had never had before and that remained unthinkable up to nowadays in Russia.

The „Turkish Servitude“ myth is based on an archetype, according to which there is a „Golden Age“ in the past, followed by a traumatic event and ending with an unfortunate present. Back in the times of Ottoman rule the „Golden Age“ was represented by medieval Bulgaria and the traumatic event was the conquest of the Balkans by the Turks. The main protagonists in this archetype are the *Founder*, the *Baptizer*, and the *Liberator*. The tragedy of the Bulgarians is that some of their most outstanding and influential writers and poets assigned the role of Liberator to Russia. As a matter of fact, Russophilia was imported in Bulgaria from Russia together with Pan-Slavism, which inevitably included also anti-Semitism. To a great extent it was a brainwash, abundantly paid and meticulously organized by the Russian autocrats.

Russophilia and Pan-Slavism are inseparable from the dogma about Moscow as the „Third Rome“, predestined to conquer the world for the „true“ Orthodox faith. A particular emphasis was put on Constantinople, which became even more attractive in the 18th and 19th centuries thanks to its important strategic position. Pan-Slavism deliberately ignores the deep cultural and civilizational differences between the various nations of predominantly Slavic descent. Moreover, some nations that had the misfortune to stay on Russia's way to Constantinople were promptly declared Slavic, although they did not have significant Slavic elements in their origin. That was the case of the Romanians, of the Albanians, and of the Bulgarians, but only the Bulgarians accepted it readily in order to conceal, even from themselves, their kinship with the Turks. According to Russian Pan-Slavism all Slavic peoples were mere tribes of the Slavic nation, which had no other future but to be united under the scepter of the Russian tsars.

From the mid 1700s on Russia saw a real chance of fulfilling her Constantinople dream and started a series of wars to that effect. The Great Eastern Crisis that resulted from the 1875 Bosnian uprising and from the April 1876 revolt in Bulgaria seemed to offer an excellent opportunity. On that occasion the prominent Russian diplomat Count N. Ignatiev, for whom the Serbs and the Bulgarians were by no means nations, but just two Slavic tribes, explicitly stated that Russia's historical mission in the Balkans consisted in „conquering the Straits, in establishing her presence in

Constantinople, and in liberating and uniting the Slavs under Russia's leadership on the ruins of Turkey and Austria.“

The Balkan strategy of Russia was therefore incompatible with the very existence of a Bulgarian state. The Berlin Treaty, concluded on July 13, 1878, frustrated to a great extent Russia's endeavors in this regard, but Alexander II (1855–1881) and Alexander III (1881–1894) did not give up their efforts to subdue Bulgaria in one form or another. In 1886 the first Bulgarian prince Alexander of Battenberg was dethroned by a coup d'état in order to be replaced by no one else than the Russian Emperor himself. Under the leadership of Stefan Stambolov the Bulgarian national forces succeeded in saving the country from Russian rule, but in the years that followed Alexander III spared no efforts in bribing generously influential Bulgarian politicians and journalists. These tactics had an effect insofar as the Russophiles succeeded in winning the parliamentary elections in 1902, when monuments to the glory of the Russian „liberators“ covered Bulgaria all over and in 1911, which proved to be fatal for Bulgaria: the Russophile government of Geshov and Danev followed subserviently Russia's instructions, but this did not prevent Emperor Nicholas II from inciting Serbia, Greece, and Romania to attack Bulgaria in 1913.

The very fact that right after the 1917 Bolshevik coup many Russophobe socialists became quickly ardent Russophiles, while the former Russophiles turned against Soviet Russia, is an evidence by itself that Bulgarian Russophilia was and still is a foreign product. After the occupation of Bulgaria by the Red Army in September 1944 the ensuing Communist terror was accompanied by such a brainwash that the Bulgarians became probably the only nation in the world that takes its own invaders for „liberators“. Communist Bulgaria's subservience to Moscow was secured by the local ramification of the KGB, since the leaders of the Soviet Union could not loosen their grip on a country, bordering on two NATO members, Greece and Turkey, with Turkey having at that the most powerful NATO military force after the US army.

However, Russophilia had its opponents in Bulgaria as early as the 18th-19th centuries. The revolutionary Gheorgi Rakovski rejected the Slavic myth about the origin of the Bulgarians by looking for links between Bulgarian and the most ancient Indo-European languages and he warned his countrymen against Russia's murderous strategy for the Bulgarians. Unlike Rakovski Stoyan Chomakov, who was one of the leaders of the movement

for an independent national Church, accepted the theory about the Slavic descent of the Bulgarians but he saw the Slavs as an integral part of European civilization and claimed that the Russians were not Slavs at all. Russophilia may become an obstacle to the European integration of Bulgaria. On the other hand, more than a century after the end of Ottoman rule it is high time the Bulgarians had a more balanced approach to that period of their history.

A serious impediment to such an approach is the San Stefano myth. It is a product of Russian propaganda too, but the legend that the San Stefano Treaty of March 3, 1878, marked the beginning of modern Bulgaria's independence, is widespread among scholars even nowadays. As a matter of fact, though, the liberation of Bulgaria from Ottoman rule was a long and gradual process. The first step was the establishment, in 1870, of an independent Orthodox Church under the name of Bulgarian Exarchate, since according to Ottoman law an independent church was also a form of political autonomy.

The problem was that this limited autonomy had no international guarantees and depended entirely on the will of the Sultan. Moreover, modernization of the Ottoman Empire was inseparable from its centralization, which was a direct threat to the newly acquired autonomy. To make things worse, Ottoman authorities had neither the will, nor the power to implement the reforms, proclaimed by the Sultan. Under these circumstances a group of radicals decided to organize an armed uprising in order to provoke the intervention of the leading European powers, which meant, above all, the intervention of Russia. The revolt of April 1876 gave a new dimension to the Great Eastern Crisis that had broken out with the 1875 uprising in Bosnia and Herzegovina. Amid the uproar, caused by Muslim atrocities on the insurgents, the Russian emperor Alexander II thought the time ripe for resuming aggression against Turkey. Austria-Hungary also intended to intervene in order to occupy Bosnia and Herzegovina. In June 1876 Serbia and Montenegro declared war on Turkey, but the Serbs were defeated and Russia and Austria-Hungary concluded two agreements, providing for the occupation of Bosnia and Herzegovina by Austro-Hungarian troops and for the occupation of Bulgaria by the Russian army. None of the two powers was interested in the emergence of a strong and united Christian state in the Balkans.

In April 1877 Russia and Romania declared war on Turkey and their troops were joined by about 35,000 Bulgarian volunteers. In December 1877 Serbia resumed hostilities. In early 1878, after losing 37,014 soldiers, killed or wounded, the Russian army reached the suburbs of Constantinople and the Ottoman Empire surrendered. The preliminary peace treaty was signed in the village of San Stefano near Constantinople. It provided for an autonomous Bulgarian principality, including Moesia, Thrace and most of Macedonia with wide outlets to the Black and to the Aegean Seas, but the country was placed under Russian administration with no international control. Besides, there were no provisions whatsoever about the time when the Russian army had to evacuate Bulgaria. The San Stefano Treaty was, therefore, a treaty for the unlimited occupation of Bulgaria by Russia.

As it might be expected, the Russians behaved in Bulgaria as in an occupied territory. The structures of the Bulgarian Exarchate were totally subordinated to the Russian administration. Abuses of all sorts were so drastic that the first Bulgarian Exarch Antim told a Russian friend of his that the Bulgarians were thankful to the Russians for liberating them from the Turks, but who was going to free the Bulgarians from the Russians. A growing number of Bulgarians started to prefer „*Turkish rule to the mighty protection of the Tsar-Liberator*“.

However, Alexander II was aware that the other European powers would not allow the annexation of Bulgaria by Russia at this stage and he decided to cut the territory of the future Bulgarian Principality as much as possible. Austria-Hungary insisted upon the split of Bulgaria into two autonomous states, but together with Germany the Hapsburg monarchy was ready to provide South Bulgaria with an outlet to the Aegean and to place Bulgaria's southeastern border on the Vardar River in the middle of Macedonia. Moreover, Vienna and Berlin were prepared to agree to an internationally guaranteed autonomy for the lands to the west of Vardar as well. For Russia, though, that was too much. Hence Alexander II and his government made a rapprochement with Britain and in late May 1878 the Russian Ambassador to London Shuvalov and the British Foreign Secretary Salisbury signed an agreement, providing for the split of Bulgaria into an autonomous principality between the Balkan and the Danube, but without Northern Dobruja, and an autonomous province under the name of Eastern Rumelia between the Balkan and the Rhodope Mountains. The whole of

Macedonia, as well as Aegean Thrace and the region of Adrianople had to remain under direct Ottoman rule.

These territorial provisions were proposed by Britain and Russia to the rest of the European Powers at the Berlin Congress. It was decided at the last minute that Sofia and its region would be given to the Principality of Bulgaria, while the region of Nis, until then a part of the Bulgarian Exarchate, was ceded to Serbia. However, the Berlin Treaty, signed by Russia, Britain, Germany, Austria-Hungary, France, Italy and Turkey, reduced the term of Russian occupation to nine months, placed the Russian administration in Bulgaria under international control, and explicitly stated that Russia had to withdraw all her troops from Bulgaria within three months after the expiration of the nine-month occupation period. Thus Bulgaria was severely dismembered but she was saved as an independent country.

Initially Bulgaria's sovereignty was limited by a suzerainty of the Sultan, but this suzerainty was theoretical rather than real. In fact Bulgaria depended incomparably more on Russia than on Turkey. True enough, the Berlin Treaty forced the Russian administration to hold elections for a Constituent Assembly and thus the Bulgarians got back the authority over their own country. However, even after the withdrawal of the Russian troops the would-be Bulgarian army was put entirely under the command of Russian officers, the war minister was inevitably a Russian general and no Bulgarian government had the courage to take any important steps without consulting in advance Russia's representatives. The liberation from Russian hegemony was still to come but the fact remains that the San Stefano Treaty was nothing else than an attempt to replace Ottoman supremacy by Russian rule.

Russian hegemony was definitively rejected only from 1885 on and the Bulgarian revolutionary, politician and statesman Stefan Stambolov played a crucial part in the struggle for genuine national independence. Significantly enough, the Russian propaganda hastened to represent Stambolov as a bloodthirsty dictator, as if in sign of „gratitude“. The sad thing is that, similarly to the San Stefano myth, the legend about Stambolov's dictatorship is deeply rooted even in the post-Communist historiography.

The ways and manners of Stambolov as Prime Minister can be understood and assessed only within the framework of the birth and initial

development of the Bulgarian parliamentary system. In 1845, thanks to the reforms, undertaken by the Sublime Porte under the pressure of Britain and France, the Bulgarians and the Turks elected a Judicial Council. Although this council had only advisory powers it was the first instance of a sort of parliamentary elections in the history of Turkey and Bulgaria. The example was encouraging enough to make the Bulgarians convene their own national assemblies in the 1850s and 1860s, even though they didn't yet have a state of their own. That experience predetermined the parliamentary and democratic character of the Bulgarian Exarchate, established in 1870. By the constitution, approved in the ancient Bulgarian capital Turnovo by a Constituent Assembly in 1879, Bulgaria became the fifth parliamentary democracy after the United States, France, Switzerland and Greece, based on universal male suffrage and on the accountability of the executive to a periodically elected legislature. Bulgaria also had one of the most advanced school systems with compulsory primary education, but in a predominantly peasant country the educated strata had very limited job opportunities. The economy was distinguished by a strong presence of the state and the bulk of educated and undertaking people could earn their money only as state or administration officials or thanks to government orders. To make things worse the economy was quite sluggish with a yearly growth of only 1.05 per cent. This could only enhance further the old collectivist tradition of Byzantine and Ottoman times, when power was regarded not as a form of responsibility but as a source of income and survival. Being member or supporter of an opposition party often meant misery and hunger. Too many outstanding politicians were ready to sell themselves to whomever showed an interest and Russia was the foreign power that was most eager to buy politicians and statesmen in order to subdue Bulgaria by relatively peaceful means.

The political party that won the parliamentary elections often transformed its rule into a dictatorship of the majority. This was particularly true of the Liberals who got most of the seats in the National Assembly that was elected in 1880. The opposition Conservative Party saw no other way of coming back to power but with the intervention of Russia and her generals. However, the 1881 coup d'état led to a dictatorship of the Russian generals who treated Bulgaria as a helpless colony. Eventually, encouraged by Prince Alexander of Battenberg, the Conservatives united with some moderate Liberals in order to get rid of the Russian generals. The

restoration of parliamentary rule frustrated Russia's plans to use democracy as a tool of destabilization and under these circumstances the Russians decided to dethrone the prince and to replace him with Tsar Alexander III himself.

In September 1885 the Bulgarians staged a revolution in Plovdiv and proclaimed the unification of Eastern Rumelia with the Principality of Bulgaria. In his fury the Russian tsar summoned all his officers to quit the young Bulgarian army and incited the Serb King Milan to attack the Bulgarians, hoping that the Bulgarian forces would be in complete disarray. However, under the command of Prince Alexander the Bulgarians defeated the Serbs and in August 1886 a group of officers, organized and financed by the Russian diplomatic representative to Sofia, arrested the Prince and took him out of the country. The putsch failed miserably since Stefan Stambolov, who was at that moment in Turnovo, organized a counter coup in his capacity of Speaker of the National Assembly. Under the brutal pressure of the Russian autocrat Prince Alexander eventually had to abdicate, but the parliament approved all his acts, including the nomination of regency headed by Stefan Stambolov, and confirmed a new cabinet.

Until that moment most governments had been declaring a state of emergency for one reason or another. It included a preliminary censorship on the press, but all restrictions in this regard had to be lifted during electoral campaigns. Thus the Liberal cabinet of Petko Karavelov declared a state of emergency immediately after the unification of Eastern Rumelia to Bulgaria, but the restrictions were lifted for the partial elections, held after the unification for securing a representation for Eastern Rumelia as well. It is a miracle indeed that the Regency, headed by Stefan Stambolov, did not infringe upon the basic freedoms and rights more than the previous governments, despite a series of mutinies and terrorist acts, staged by Russia's agents in Bulgaria.

Russian envoys intervened directly in the electoral campaign for a new Grand National Assembly that had to choose the next Prince of Bulgaria. Nevertheless, the government succeeded in organizing the elections with as little incidents and clashes as it was possible under the circumstances and the national forces, opposed to Russian rule, won a convenient majority. In October 1886 the Russophiles offered to Russia their services for staging a coup d'état that would bring to the Bulgarian throne a head of state according to the will of Alexander III. In February

1887 a mutiny broke out in the army, organized once again by the Asian Department of the Russian Foreign Ministry. The Russian autocrat refrained from occupying directly Bulgaria because he feared international isolation, while European public opinion was openly hostile to his endeavors to annex Bulgaria.

On July 7, 1887 the Grand National Assembly chose for Prince of Bulgaria the German Ferdinand of Saxe-Coburg-Gotha. In conformity with the Constitution the newly elected prince entrusted Stefan Stambolov with the formation of the next cabinet, which had to hold the elections for a new national assembly. This government had to face another series of assassinations, mutinies and large-scale terrorist acts. The Russian foreign minister declared that all perpetrators of terrorist acts and coup attempts against Prince Ferdinand and his cabinet were pardoned in advance. This made the parliament approve highly restrictive measures with regards to the freedom of press. Too many oppositionists kept on soliciting money from Russia, but this precluded by no means the presence of a significant number of opposition representatives in parliament.

In 1890 a leading army officer, Kosta Panitsa, who had distinguished himself by his cruelty in the repression of a number of anti-Bulgarian plots, but later on took the side of the Russians, made an attempt to arrange the assassination of Ferdinand in the very royal palace. In March 1891 two assassins, hired by Russia's Ministry of Foreign Affairs, tried to shoot down Prime Minister Stefan Stambolov, but they missed him and killed Finance Minister Khristo Belchev who was in Stambolov's company. In February 1892 the Russians sent another two assassins in Constantinople, where they managed to kill the Bulgarian diplomatic representative there.

There were certainly overreactions on the part of the government. For instance, in 1892 a court sentenced to death a Russophile, named Svetoslav Milarov, only for the intention to kill, while the former Prime Minister Petko Karavelov was sentenced to 9 years of jail for instigation. Milarov was executed but, nevertheless, he had been for a long time an active member of a terrorist group, formed and financed by the Asian Department of Russia's Foreign Ministry, while Petko Karabelov had solicited and received not negligible amounts of money from Russia in order to conduct his Russophile propaganda.

It is quite significant that in 1891 a bunch of leftist teachers and state clerks proclaimed the foundation of the Bulgarian Workers'. Social

Democratic Party at a time when social democracy was prohibited altogether in countries like Germany. True enough, the Bulgarian socialists were quite hostile to Russia and one of their leaders, Dimitar Blagoev, was son-in-law of one of the most outstanding supporters of Stefan Stambolov, but it is nonetheless obvious that there was more freedom under Stambolov in Bulgaria than under Otto von Bismarck in Germany.

Not less meaningful is the fact that the moment Russia loosened her pressure on Bulgaria because of Japan's expansion in the Far East Stambolov did not hesitate in initiating a cancellation of the media restrictions, voted by the National Assembly in 1887. By 1894 the situation was much calmer and in May of the same year Stambolov simply gave his resignation, which is by no means the usual way of ending a dictatorship. In fact, Stefan Stambolov was not an exemplary democrat, but he was not a dictator either.

The myth about Stefan Stambolov as a „tyrant“ originates mainly from Russian propaganda. To a great extent the same applies to the so-called Ferdinand's „personal regime“. From his very election as Prince of Bulgaria the Russians proclaimed that Ferdinand was a usurper. Rather contagious seems to be also the typically Russian idea that democracy is inapplicable to Orthodox and Slavic nations. In other words, the Bulgarians could not have a working democracy and after the fall of Stambolov they were bound to submit themselves to Ferdinand's personal regime. According to this theory Ferdinand presumably changed the cabinets at his will, by using his, would-be quite extensive constitutional powers, and by taking advantage of the weakness of the political parties. Once a new cabinet was formed, it held elections for the next national assembly and these elections usually resulted in the victory of the government party, whose ruling position was thus predetermined by the Monarch.

As a matter of fact, the 1879 Turnovo Constitution was modeled to a great extent after the 1831 Belgian Constitution, which in its turn summarized the English parliamentary experience. According to the Bulgarian Constitution the Monarch appointed and dismissed the Cabinet, had veto powers, had the right to pardon and was commander in chief of the armed forces. Moreover he could dissolve the National Assembly but within three months he had to carry out new parliamentary elections. Most important of all was Article 18 of the Constitution, which provided that no act of the Monarch could be put into effect unless the ministers

countersigned it. It meant, among other things, that a Cabinet could be dismissed only by its own agreement. In other words, the only way to change a cabinet was through the resignation of that same cabinet. The Prime Minister and his colleagues were accountable to the National Assembly and they depended, therefore, on the will of the parliamentary majority. On the other hand, the first Bulgarian monarch, as well as each new monarch, in case the previous one had passed away without leaving an heir, had to be elected by a Grand National Assembly. As to the heir to the throne, he could assume his royal responsibilities after the death of the previous monarch only by pledging allegiance to the Constitution in the presence of a Grand National Assembly, which, at least in theory, was entitled to decline his confirmation to the throne. Significantly enough, many conservative circles in Europe regarded the 1879 Turnovo Constitution as semi-republican.

True enough, until the 1890s elections in Bulgaria were neither fair, nor entirely free. Polling stations were formed in the day of elections by open voting, which often led to violent clashes between rivaling factions and, by fear of losing their jobs as state officials, the police usually intervened in favor of the government candidates. Under such circumstances participation was low, not exceeding 15-16% of those entitled to vote. However, from 1894 on the cabinet of the People's Party under Konstantin Stoilov introduced new regulations, concerning the formation of the polling stations and took a series of measures to guarantee a fair vote. Thus, by the beginning of the 20th century participation in the vote rose to 55%-65% of those entitled to vote and clashes in election days became a thing of the past. One of the weaknesses of Bulgarian parliamentary democracy that remained unchanged until the very end of Ferdinand's reign was the frequent recurrence to caretaker governments whose only task was to carry out the next parliamentary elections. Moreover, only three national assemblies out of thirteen succeeded in having a full constitutional term: all the others were elected before schedule and dissolved before the end of their term. Nevertheless, from 1887 to 1918 opposition forces replaced the ruling parties or coalitions seven times. On the other hand, contrary to a widespread and erroneous view, the political forces, included in a caretaker government, succeeded in winning the parliamentary elections they had organized only four times, and in at least three of these instances, namely in early 1902, in 1908 and in 1911, even

the losers appreciated the elections as being among the freest and fairest in the history of Bulgarian parliamentary democracy.

From 1887 to 1918 there was not a single coup d'état in Bulgaria, while in most of the southern European countries the violent change of government was a rule rather than an exception. During the same period there were at least six revolutions and coups d'état in Portugal, four in Turkey, two in Serbia and two in Greece. By the stability of her parliamentary institutions Bulgaria appeared to be closer to Britain, Belgium and the Netherlands, than to Southern and Eastern Europe. At least in two parliamentary elections (in 1901 and in 1913) the majority of the seats went to political parties that had no representatives at all in the cabinet. In Belgium the whole period from 1884 to 1940 was marked by the rule of the Clericals who formed either one-party cabinets or coalitions with other political forces. In Britain from 1892 to 1918 the opposition won the elections only three times.

There can be no doubt that Ferdinand intervened frequently and actively in the government of the country, but he was by no means an exception in this regard. In 1899, in 1901 and in 1903 he imposed his own candidate for Prime Minister, but when he tried to do it again in 1907 there was such an indignation against his „personal regime“ that he had to give up the idea and the Cabinet was headed by a representative of the parliamentary majority. In Britain Ramsay MacDonald in August 1931 and Winston Churchill in May 1940 became prime ministers in a similar way, i.e. they were to a great extent the choice of King George V and of King George VI respectively. Prime ministers or particular ministers were imposed several times by King Leopold II, by King Albert I and by King Leopold III in Belgium as well. The only difference was that in Britain and Belgium these interventions of the Crown remained concealed from the public, whereas they caused animated debates in Bulgaria, which might be seen as an asset of Bulgarian democracy because, among other things, democracy means also transparency.

Unlike his Belgian relatives Leopold II (1865–1909), Albert I (1909–1934) and Leopold III (1934–1951), Ferdinand of Bulgaria even avoided to preside at the sessions of the Cabinet, although it was one of his constitutional prerogatives. Unlike Albert I Ferdinand never took personal command of the army and preferred appointing some general as deputy

commander in chief. In any case, as commander in chief he took all his decisions only with the consent of the General Staff.

The proclamation of Bulgaria's independence in 1908 necessitated some constitutional amendments, which were approved by the 1911 Grand National Assembly. Ferdinand's name was explicitly inserted in the text as founder of the national dynasty but the other provisions even limited further the prerogatives of the Crown concerning the right to conclude secret alliance treaties and to the appointment of regents. In brief, after the end of the 1881–1883 constitutional crisis Bulgaria's parliamentary democracy turned out to be strong enough not only for rejecting Russia's attempts to subdue the country, but also for frustrating Ferdinand's ambitions.

The myth about Ferdinand's „personal regime“ is due to a great extent to the Act for Trial of Those Guilty of the National Catastrophes, voted by the parliament in 1919. Most of the accused tried to justify themselves by putting all the blame on the King who lived safely in exile after his abdication in October 1918. The very term „*national catastrophes*“ is the basis of another historiography myth, namely that the Second Balkan War and the First World War brought only disasters to Bulgaria.

A typically Pan-Slavist theme in this regard is the claim that Bulgaria was punished for siding with such enemies of the Slavs as Germany and Turkey. It goes without saying that this oversimplifying approach conceals the strategic aims of Russia in the Balkans. As stated above, under the pressure of Japan's expansion in the Far East Russia had to postpone the conquest of Constantinople and the Straits for „better times“. While waiting for that moment Emperor Nicholas II (1894–1917) spared no money for maintaining a relatively influential Russophile lobby in Bulgaria and supported entirely Serbia's endeavors to annex Macedonia despite that region's predominantly Bulgarian population. By the end of the 19th and beginning of the 20th century the Russian consuls in Macedonia tried to convince the local Orthodox Christians, that they were neither Bulgarians, nor Serbs, but Macedonians. In this way the Russian diplomats tried to implement the theories of the Serb statesman Stojan Novakovic, who recommended „Macedonianization“ as a first step toward the assimilation of the Macedonians of Bulgarian descent by the Serbs.

Nicholas II was outraged by the fact that after the proclamation of Bulgaria's independence in 1908 Ferdinand was crowned in Turnovo as

Tsar. The Russian autocrat didn't know and didn't want to know that in the Middle Ages the Russians accepted this title from the Bulgarians. Nonetheless, his agents succeeded in convincing too many Bulgarians that they could achieve their national unification only with the assistance of Russia. In fact, Nicholas II's diplomats could not go further than to plan an annexation of the Thessalonica region to Bulgaria in exchange for the annexation of the Bulgarian Black Sea coast to Russia.

The tragedy of the Bulgarians came at the 1911 parliamentary elections when the majority of the seats went to two political parties that were distinguished by their subservience to Russia. Under the strong impact of suicidal Pan-Slavist illusions the new cabinet concluded in 1912 an alliance with Serbia and agreed to the partition of Macedonia and to the arbitration of the Russian Tsar, but it rejected the offer for a delimitation of territories with Greece, although the Greeks were prepared to cede to the Bulgarians most of Macedonia, as well as an outlet to the Aegean, but without Thessalonica.

The spectacular victories of the Bulgarian army against the Turks in 1912–1913 caused such a widespread enthusiasm that too many Bulgarians saw how their troops were about to enter not only Thessalonica, but also Constantinople. The attempt to seize Thessalonica failed, while the ambitions about Constantinople only increased further Russia's hostility to Bulgaria. On May 31, 1913, Greece and Serbia concluded an alliance, directed against Bulgaria. The Bulgarians responded by attacking the Serb and Greek positions, while Russia encouraged the Romanians to assault Bulgaria from the north. The Turks in their turn availed themselves of the opportunity to regain the hinterland of Constantinople and in the course of the operation they massacred more than 15,000 Bulgarians in the region of Adrianople. The remarkable thing is that nobody in Sofia took these developments for a national catastrophe. The Bulgarians simply furled their banners for better times. The only visible result was the fall of the Russophile cabinet, which was replaced by a coalition of the Liberal, the Young Liberal and the People's Liberal Party under the premiership of Vasil Radoslavov.

For Nicholas II the outbreak of World War I in the summer of 1914 just offered the long awaited occasion to make the Constantinople dream true, the more so as his chief European allies, Britain and France, were ready to abandon completely their strategy of defending the Balkans against

Russian aggression. In March 1915 the British and French Ambassadors to Saint Petersburg agreed to the cession of Constantinople, of the Bosphorus, of the Dardanelles and of a number of adjacent islands and territories to Russia. Moreover, the United Kingdom and France undertook to convince Romania and Bulgaria that the conquest of all these lands by Russia was not contrary to their interests. In other words, the Romanians and the Bulgarians had to accept almost benevolently the loss of their own national independence!

In the meantime, though, the Bulgarians were much more concerned about Macedonia than about their sovereignty. Even the supporters of an alliance with Russia, France and Britain warned the respective diplomats that Bulgaria would side with those who were able to promise her Macedonia. It was only on August 30, 1915, that Prime Minister Radoslavov informed his colleagues in the Cabinet about a secret alliance treaty between Russia and Serbia, providing for the partition of Bulgaria.

On September 6, 1915, Bulgaria concluded an alliance with Germany, Austria-Hungary, and Turkey and on October 14 Sofia declared war on Serbia. In the following days Britain, Montenegro, France, Russia and Italy responded by declaring war on Bulgaria. It is quite symptomatic that when the United States entered the war in April 1917, the Woodrow Wilson administration declared war on Germany, Austria-Hungary and Turkey, but not on Bulgaria, because Bulgaria's war aims were not considered contrary to the American interests.

In 1916 the Bulgarians took part in the assault on Romania after her decision to side with Britain, France and Russia. In a series of brilliant victories the Germans, the Austrians, the Hungarians, the Turks and the Bulgarians succeeded in pushing back the Russian army to the northeast of the Prut River. It is worth mentioning that the Bulgarians fought even more enthusiastically against the Russians, than the Turks, the Hungarians or the Germans.

On March 3, 1918, the Bolshevik regime under Lenin had no alternative but to conclude a peace treaty with Germany, Austria-Hungary, Turkey and Bulgaria, providing for the independence of Ukraine, Poland, Lithuania, Estonia, Latvia, Finland, Georgia, Armenia and Azerbaijan. Later on Lenin succeeded in conquering again Ukraine, Georgia, Armenia and Azerbaijan, while the agreement itself was annulled by the 1919 Versailles Peace Treaty. The Neuilly Treaty deprived Bulgaria of

Macedonia, of Southern Dobruja and of the Aegean region, reduced the Bulgarian armed forces to 33,000 men and imposed heavy reparations, but much more important was the fact that Bulgaria saved her sovereignty. Moreover, the two Balkan wars and the First World War gave Bulgaria more territorial acquisitions than losses. In 1910 Bulgaria had a territory of 96,346 square kilometers and a population of 4,337,513 people, while in 1920 her territory was increased by 6,800 to 103,146 square kilometers and the population amounted to 4,846,971 people. Last but not least, from 1908 and even from 1878 on Bulgaria constantly increased her territory by Eastern Rumelia in 1885, by the regions of Pirin and Stranja in 1912–1918, and by Southern Dobruja in 1940.

The totalitarian and historiographical myths of the 20th century result, above all, from a well planned propaganda. The approach is quite efficient because too many people do not want to bother themselves with too much thinking. It is always easier to have a black-and-white explanation of an extremely complex world. Oversimplification is therefore a product not only of fear and helplessness, but also of sloth.

Издание:

Автор: Пламен С. Цветков

Заглавие: Светът на мегамитовете

Издание: Първо издание

Издател: Издателство на Нов български университет

Град на издателя: София

Година на издаване: 2008

Тип: монография

Националност: българска

ISBN: 978-954-535-498-4

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/2897>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.